

Jan Budňák
Marek Fapšo
Ingeborg Fialová-Fürstová
Ladislav Futtera
Bernd Hamacher
Eva Jelínková
Zuzana Jürgens
Jitka Ludvová
Václav Maidl
Lucie Merhautová
Hans-Harald Müller
Stefan Michael Newerkla
Lukáš Pěchula
Lenka Penkalová
Václav Petrbock
Marie Rakušanová
Jakub Sichálek
Václav Smyčka
Hana Šmahelová
Michal Topor
Manfred Weinberg
Štěpán Zbytovský

2016 * echos

Ladislav Drůbek
Kurt Krolop
Joseph Roth
Leopold von Sacher Masoch
Leopold Silberstein

Institut pro studium literatury

Echos 2016

Fórum pro germanobohemistiku / Germanobohemistisches Forum

K vydání připravila / Herausgegeben von Eva Jelínková

Jmenný heslář a redakce / Namensverzeichnis und Redaktion Petra Knápková

Technické zpracování / Technische Bearbeitung Eva Vrabcová

Obálka / Umschlag Jiří Císler

V roce 2017 vydal Institut pro studium literatury,
Technická 2, 160 00 Praha 6, jako elektronickou knihu
(ve formátech EPUB, MOBI a PDF)

Als E-Book 2017 herausgegeben vom Institut für Literaturforschung (IPSL),
Technická 2, 160 00 Praha 6
(in den Formaten EPUB, MOBI und PDF)

Vydání první / 1. Auflage

www.ipsl.cz

Echos vycházejí ve spolupráci s Ústavem germánských studií a Rakouským kulturním fórem v Praze a s finanční podporou Ministerstva kultury ČR a Česko-německého fondu budoucnosti.

Die Echos erscheinen in Zusammenarbeit mit dem Institut für germanische Studien und dem Österreichischen Kulturforum Prag sowie der finanziellen Unterstützung des Kulturministeriums der ČR und des Deutsch-tschechischen Zukunftsfonds.

MINISTERSTVO
KULTURY

© Institut pro studium literatury, 2017

ISBN 978-80-87899-63-2 (EPUB)

ISBN 978-80-87899-64-9 (MOBI)

ISBN 978-80-87899-65-6 (PDF)

Obsah / Inhalt

Echos ^{cz} 2016	4
Echos ^{de} 2016.....	67
Recenzované knihy / Rezensierte Bücher	144
Redakce, autoři a překladatelé / Redaktion, AutorInnen und ÜbersetzerInnen	146
Jmenný heslář / Namensverzeichnis	157

Echos^{CZ} 2016

K Echos 2016

Česko-německá *Echos*, zaměřená převážně na německy psanou literaturu z českých zemí, vydává Institut pro studium literatury (IPSL) ve spolupráci s Ústavem germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Rakouským kulturním fórem v Praze od roku 2014. Příspěvky a články třetího ročníku této germanobohemistické řady jsou shrnuty v přítomné ročence. IPSL vydával do konce roku 2016 *Echos* v samostatné řadě (www.ipsl.cz/echos), paralelní k bohemistickým *Echům*.

Sedmadvacet článků zveřejněných v průběhu roku 2016 připravilo celkem 22 autorů: vedle členů **redakce** (za IPSL Lucie Merhautová, Václav Petrbock, Michal Topor a Eva Jelínková, za spolupracující RKF Václav Maidl a ÚGS FF UK Manfred Weinberg a Štěpán Zbytovský) recenzovali pro *Echos* nové germanobohemistické publikace zvláště autoři, kteří s IPSL spolupracují dlouhodobě (germanisté a bohemisté Jan Budňák, Ingeborg Fialová-Fürstová, Ladislav Futtera, Zuzana Jürgens, Bernd Hamacher, Tilman Kasten, Jakub Sichálek, Hana Šmahelová, historička umění Marie Rakušanová, historička médií Lenka Penkalová); okruh přispěvatelů v roce 2016 rozšířili a posílili také spolupracovníci noví (historik Marek Fapšo, divadelní historička Jitka Ludvová, germanisté Hans-Harald Müller, Lukáš Pěchula, slavista Stefan Michael Newerkla a historik a germanista Václav Smyčka; stručné medailony všech autorů přináší **soupis** v závěru knihy).

Echos jsou především informačním zdrojem o nových odborných pracích k česko-německým literárním a kulturním vztahům, referátům však zpravidla nechybí ani aspekt kriticky analyzující a interpretační. Literárněhistorické příspěvky se v roce 2016 věnovaly řadě významných postav německy psané literatury z českých zemí – Oskaru Baumovi, Ludwigu Augustu Franklovi, Franzi Janowitzovi, Franzi Kafkovi, Leopoldu von Sacher-Masochovi, Josephu Wechsbergovi či Ludwigu Winderovi. Těmto i dalším autorům vyšly v českém i německojazyčném prostředí nové monografie či komentované edice. Širší problematiku žánrovou (groteskno, selský a hraničářský román) či látkovou (český dávnovek v německy psané literatuře) doplňují texty k dějinám germanistiky a zvláště i dějinám obecným: pozornost je věnována německému i českému pohledu na české dějiny a vztah Čechů a Němců v jejich rámci. Záběr česko-německých *Echos 2016* prozrazuje **seznam recenzovaných knih**.

Hned několik ech připomnělo v loňském roce osobnost a dílo českoněmeckého literárního historika Kurta Krolopa (1930–2016). Jedna z raných Krolopopových studií byla rovněž publikována v doplňkové rubrice Napsali. Ta dále představila Ladislava Drůbka či Leopolda Silbersteina a přinesla i dokumenty k českým relacím Leopolda von Sacher Masocha a Josepha Rotha.

Všechny příspěvky *Echos* zveřejňujeme česky i německy, a to v chronologickém pořadí dle jejich původního zpřístupnění na webu IPSL. Texty byly pro přítomné knižní vydání přehlednuty, text sjednocen v interpunkci a po stránce pravopisné (nezasahujeme však do pravopisné podoby originálních textů v rubrice Napsali). Soubor příspěvků doplňuje přehled recenzovaných knih, biogramy autorů a redaktorů *Echos* a **jmenný heslář**.

Česko-německá *Echos* vytvářejí prostor pro koncentrované kritické čtení o německém písemnictví z českých zemí a česko-německých literárních vztazích – oblasti, jež byla z bohemistického bádání dlouho vytěsňována a jež se dnes i v zrcadle tohoto fóra ukazuje jako mimořádně živá a podnětná. Od začátku roku 2017 navázalo na dosavadní oddělené řady *Echos* a bohemistických *Ech* literárněvědné online *E*forum pro (germano)bohemistiku*, jež

se zaměřuje na teritoriálně pojatou bohemistiku a zahrnuje germanobohemistické i bohemistické příspěvky, rovněž s důrazem na starší literaturu.

Eva Jelínková, únor 2017

Píše Jitka Ludvová (11. 1. 2016)

Přestože je Oskar Baum řazen do „užšího pražského kruhu“ Maxe Broda a pojilo jej celoživotní přátelství s Franzem Kafkou, patří na rozdíl od těchto a dalších pražských německých autorů meziválečné doby k osobnostem, které je dnes třeba představit. Rodák z plzeňské židovské rodiny (nar. 1883) ztratil v jedenácti letech zrak. Vystudoval hudbu ve slepeckém ústavu Hohe Warte ve Vídni, složil státní učitelskou zkoušku a odešel do Prahy. Díky svým talentům, železné vůli a pracovitosti, obětavosti rodiny a vstřícnosti nejbližších přátel se dokázal zapojit do běžného žurnalistického a profesního života. Od roku 1921 byl hudebním kritikem vládního listu *Prager Presse*, napsal několik románů, z nichž *Písmo, které nelhalo* [*Die Schrift, die nicht log*] získalo v roce 1932 státní cenu, a připravoval pro pražský spolek Urania a pro pražské německé rozhlasové vysílání celé cykly přednášek o soudobé hudbě (1924, 1926). Ač nikdy žádný nemohl vidět, zajímal se také o film a nabídl Hollywoodu několik scénářů. Nakonec se stal obětí antisemitského šílenství, zůstal uzavřen v Praze se žlutou hvězdou a zemřel po operaci v pražské židovské nemocnici v březnu 1941.

Po letech připomněl Bauma až Jürgen Serke v roce 1987 ve své ve Vídni vydané knize *Böhmische Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft* (česky *Böhmische Dörfer. Putování opuštěnou literární krajinou*, 2001); vyšlo také několik literárněvědných studií – literárněvědné analýze Baumova díla věnovala svou dizertaci například Sabine Dominik (*Oskar Baum /1883–1941/, ein Schriftsteller des „Prager Kreises“. Monografische Untersuchung zu Leben und Werk* [Oskar Baum /1883–1941/, spisovatel „pražského kruhu“. Monografický výzkum k životu a dílu], Würzburg 1988). Až v posledních letech, v rámci návratu k někdejšímu pražskému německému prostředí, se Baum stává také soustředěnějším předmětem pozornosti hudebních historiků. Výběr z jeho textů o hudbě a literatuře z let 1922–1938 připravili dva editoři pro mnichovské nakladatelství Richard Boorberg Verlag pod názvem **Oskar Baum. Der Blinde als Kritiker** [Slepec jako kritik] (2014). Spolupracovali Wolfgang Jacobsen, germanista, divadelní vědec a historik umění, a Wolfgang Pardey, hudební pedagog, kritik a zkušený koncertní umělec – flétnista. Vydavatelský záměr je stručný: autoři neměli ambice přinést historicko-kritickou edici textů, ale chtěli přiblížit čtenáři pražskou německou kulturu první poloviny 20. století. Komentáře omezili na nejnutnější možnou míru, většinou jen na identifikaci osob. Jacobsen napsal životopisnou skicu a vybral (přibližně pro čtvrtinu rozsahu) Baumova autobiografická zamyšlení, úvahy o Kafkovi a texty zabývající se židovstvím (Richard Beer-Hofmann, Otto Weininger, Martin Buber). Wolfgang Pardey popsal Bauma jako slepého hudebníka a přetiskl jeho sdělení inspirovaná vlastními zážitky (slepec jako kritik, slepec jako pozorovatel umění, slepec a zvukový film, slepec na jevišti). Dále zařadil sedmnáct Baumových portrétů hudebníků (mj. Carl Maria von Weber, Franz Schubert, Jacques Offenbach, Gustav Mahler ad.) a posléze 35 posudků konkrétních koncertních nebo divadelních událostí. Epilog tvoří jedna Baumova knižní recenze a několik textů o gramofonových deskách.

Když jsem knihu dostala do ruky, otevřela jsem ji náhodně na straně 134. Nachází se tam text *Unterhaltung mit Alban Berg* [Rozpravy s Albanem Bergem]. Je to prakticky neznámá Baumova zpráva o jeho rozhovoru se skladatelem po generální zkoušce Bergovy opery *Vojcek* (*Wozzeck*) v českém Národním divadle 11. listopadu 1926. (Mimochodem, Baum zmiňuje, že Berg mluvil o komplikovaných estetických a duchovních problémech „půvabně osvěžujícím vídeňským dialektem“). V *Prager Presse* vyšel rozhovor následujícího dne: Berg byl nadšen dirigentskou koncepcí Otakara Ostrčila, výkonem zpěváků a orchestru a zejména českým překladem (Jiřího Mařánka), který podle jeho názoru dokonale vystihl dikci hudby. Ediční komentář se omezil jen na nacionále tří osob. Čtenář je zde ošizen. V edici není ani slovo

o tom, že s *Vojckem* se spojil jeden z největších pražských politicky důsažných divadelních skandálů, když při první repríze 16. listopadu česká fašistická mládež inscenovala v divadle kravál a nedovolila dohrát představení. Recenzovaná edice se *Vojckovi* věnuje ještě jednou (s. 179), a to uvedení úryvků z opery na koncertě německého divadla v roce 1925, což inspirovalo unikátní české nastudování. Z těchto průvodních událostí není připomenuto nic a Baumovy texty visí v historickém vzduchoprázdnu.

Po historické lokalizaci volá ostatně celá řada kritik a esejů. Například otištěná Baumova recenze *Es gibt keine musikalischen Menschen. Die Revolution der musikalischen Erziehung durch Heinrich Jacoby* [Není muzikálního člověka. Revoluce hudební výchovy Heinrichem Jacobym] z roku 1925 (s. 227) by si zasloužila zmínku, že hudební výchova byla v pražské německé i české společnosti velmi živé téma a v Praze vznikla v roce 1934 Společnost pro hudební výchovu, která dokázala ještě v konfliktní době vytvořit společnou platformu. (Recenze se vztahuje k základům Jacobyho pedagogické metody *Grundlagen einer schöpferischen Musikerziehung* [Základy tvůrčí hudební výchovy], předneseným 5. května 1921 v Berlíně /Kunsttagung des Bundes entschiedener Schulreformer/ a vydaným b. d. v Karlsruhe.) Baumův text *Meyerbeers Nachlaß – Eine Anregung für den Kulturbund* [Meyerbeerova pozůstalost – Podnět pro Kulturní svaz] (s. 123, 1935) by měl být doplněn o informaci, že impulsem k jeho vzniku asi nebyl jen nadcházející konec Meyerbeerových autorských práv (1934), ale také velká renesance, kterou Meyerbeer prožil na pražském německém jevišti po roce 1934 díky dvěma skvělým koloraturním sopránistkám, které doba vyhnala z Německa do Prahy a které měly pro Meyerbeerovy partitury mimořádné dispozice.

Hledání podobných lokalizačních historických bodů předpokládá určitou znalost pražských kontextů. V závěru děkují editoři za poskytnutí dokumentů pracovníci Židovského muzea v Praze (s. 245), která by nepochybně zprostředkovala další pomoc. Český konzultant by asi neponechal v textu větu o tom, že „po Mnichovské dohodě z 29. září 1938 připadlo československé státní území Německé říši [...]. O den později obsadil zemi wehrmacht“ (s. 31 nahoře), nebo tvrzení, že pražský hudební spolek Přítomnost (1924) nějak patřil k Peroutkovu stejnojmennému časopisu (pozn. na s. 223: *Přítomnost* – vlivný český deník, založený z iniciativy českého prezidenta T. G. Masaryka), případně že Erich Steinhard (1886–1941) byl český hudební žurnalista (pozn. na s. 199 dole a aj.). Pražský žurnalistický kontext v knize ostatně také poněkud chybí; Erich Steinhard, kmenový kritik listu *Prager Tagblatt*, šéfredaktor hudebního časopisu *Der Auftakt* (1920–1938), člen mezinárodních organizací, které reprezentovaly pražské německé hudebníky, v něm hrál nemalou roli. Kdyby se publikace vydávala podruhé – a vybrané texty za čtení rozhodně stojí – vyplatilo by se zpracovat Addenda et Corrigenda.

Ve výboru jsou nejpočetněji zastoupeny hudební kritiky. Dnešní čtenář vidí se závistí, kolik prostoru vyhrazoval meziválečný denní tisk „vysoké kultuře“. Díky tomu dnes můžeme zrekonstruovat „estetický profil“ Oskara Bauma jako hudebníka: jaká byla jeho hierarchie hodnot, co pokládal za perspektivní, o čem pochyboval. Jeho kritiky mají zaujatý, ale mírný tón, přiměřený stylu vládního listu. Přesto je zřejmé, že byl typickým představitelem německy mluvící kritické školy, hlásící se ke středoevropské vývojové linii Wagner – Mahler – Zemlinsky – Schönberg. Ta byla i pro Bauma vůdčím světovým proudem; uznával teorii pokroku v hudbě a přijal Schönbergovo přesvědčení, že skutečné umění musí říci něco esteticky nového, co nikdo dříve neřekl. Sdílel i Schönbergův asketický vztah k publiku: umělec má prezentovat nové věci podle svého přesvědčení, ať se to publiku líbí nebo ne. Na rozdíl od mnoha českých zastánců tohoto německého estetického stanoviska přijal ale Baum s radostí Leoše Janáčka a v roce 1926 našel pro první pražské německé provedení *Její pastorkyně* slova velkého obdivu.

Osvěžujícím čtením je pár posledních textů o gramofonových deskách z roku 1931. Baum popisuje svou posluchačskou závislost: vznikla v okamžiku, kdy se v jeho obývacím pokoji ocitla „kouzelná bedýnka“, „skříňový přístroj“, a on začal chodit pozdě do redakce. Celé hodiny hltal operní árie v provedení Enrica Carusa, amerického tenoristy Alfreda Piccavera, cestujícího ruského pěvce Fjodora Šaljapina, stále dokola poslouchal zpěvy a proslovy Vlasty Buriana, šansony Marlene Dietrichové a také – Bakuleho sbor, vysoce ceněné nahrávky postižených a zdravých dětí, s nimiž s ohromným mezinárodním ohlasem pracoval od roku 1912 český pedagog a sbormistr František Bakule. Je povzbuzující, že řadu těchto zázraků z dílny firmy Ultraphon lze dnes najít v nových edicích. Je to důkaz, že svět, který zanikl, posílá své vzkazy dál.

Píše Marie Rakušanová (25. 1. 2016)

Přitažlivost určitých míst v jistých časových obdobích bývá zapříčiněna souhrou mnoha okolností. Důvody, proč si Mnichov v období „dlouhého 19. století“ zaslouží označení „křižovatka evropské kultury“, jsou stále předmětem bádání odborníků různých zaměření a národností. Publikace ***Mnichov. Zářící metropole umění 1870–1918 / München. Leuchtende Kunstmetropole 1870–1918*** (eds. Aleš Filip a Roman Musil, Plzeň / Lomnice nad Popelkou, 2015) přináší zajímavý pohled řady českých a německých historiků umění. Kniha vyšla u příležitosti stejnojmenné výstavy, uspořádané v Západočeské galerii v Plzni v roce 2015. Jednalo se o jednu z nejvydařenějších akcí projektu Plzeň – Evropské město kultury.

Dnešní návštěvník by z toho upjatou bavorskou metropoli nepodezíral, na přelomu 19. a 20. století se však jednalo o kosmopolitní, životem překypující kulturní centrum. Umělci z Čech, Polska, Ruska, Slovenska, Maďarska, Slovinska a z mnoha dalších zemí přicházeli do Mnichova mimo jiné proto, že liberální politika rodu Wittelsbachů zde vytvořila podmínky pro rozkvět mezinárodní kulturní scény. Berlín, obtěžkaný jhem vilémovské nacionální a konzervativní politiky si musel těžce vybojovávat tvůrčí svobody, které byly pro šťastný Mnichov o mnoho desetiletí dříve samozřejmostí. Mnichovské školení, ať už na Akademii, nebo na některé ze soukromých škol, předstihovalo v přitažlivosti Berlín, Drážďany a Vídeň. Umělci ze střední Evropy viděli v Mnichově důstojnou alternativu studia v Paříži, nebo minimálně chápali mnichovskou zkušenost jako přirozený předstupeň pařížské mise. Konec Mnichova jako uměleckého centra se příznačně překrývá s koncem starých časů pro celou střední Evropu – s první světovou válkou.

Autoři publikace *Mnichov. Zářící metropole umění* poskytli čtenáři klíč k pochopení specifik mnichovského kulturního života daného období. Soustředili se na síť mezinárodních uměleckých kontaktů, roli významných institucí, trhu s uměním a výstavního provozu. Plzeňský projekt mohl v mnoha ohledech navázat na předchozí badatelské počiny, například na publikace, které u příležitosti dvousetletého výročí založení mnichovské Akademie vyšly v různých zemích a zkoumaly význam mnichovské zkušenosti pro polské, slovenské a maďarské umělce přelomu 19. a 20. století. V českém prostředí reagovala na výročí mnichovské Akademie dvojjazyčná kniha *Mnichov – Praha: Výtvarné umění mezi tradicí a modernou*, editovaná Taťánou Petrasovou a Romanem Prahlem a vydaná v roce 2012 (srov. [echo J. Džamba z 23. 6. 2014](#)). Publikace *Mnichov. Zářící metropole umění* se na ni v mnohém odvolává, překrývá se s ní však jen zčásti.

Patnáctičlenný kolektiv autorů pod vedením Romana Musila (ředitele ZČG v Plzni) a Aleše Filipa zkoumal Mnichov jako kulturní metropoli na pozadí konkrétních uměleckých děl, prezentovaných na výstavě a v podobě katalogových hesel – mnohdy rozšířených – také v publikaci. Perspektiva německých dějin umění byla výrazně posílena. Kromě Caroline Sternberg, která spolupracovala již na knize *Mnichov – Praha: Výtvarné umění mezi tradicí a modernou*, byli k plzeňskému projektu dále přizváni Ute Strimmer, Sandra Uhrig, Roman Zieglgänsberger a Gerhard Leistner. Velice přínosným příspěvkem se stala stať Markéty Theinhardtové, zkoumající mapu uměleckých kontaktů z Prahy, přes Mnichov až do Paříže.

Formování koncepce výstavy i publikace drželi autoři pevně v rukou. Přizvaní zahraniční spolupracovníci vesměs se Západočeskou galerií v Plzni spolupracovali již v minulosti, například na výstavě *Gabriel Max*, nebo *Orbis pictus Františka Kupky*. Jejich příspěvky nejsou formálním vstupem „zahraničního partnera“, ale zapadají do celkového záměru vedoucích autorského kolektivu. Kniha *Mnichov. Zářící metropole umění* překračuje myšlenku hegemonických dějin umění, stopujících vlivy vysílané z center do kulturních periferií. V tomto ohledu jsou nejpřínosnější úvodní stati, zaměřené na kulturní klima Mnichova a jeho instituce (texty Ute Strimmer a Caroline Sternberg), a první část výstavního katalogu, ahistoricky zkoumající problematiku statutu umělce v každodenním kulturním a městském provozu (*Město a lidé, Umělci se představují, V ateliéru, Ve službách reklamy*).

Konfrontace uměleckých děl v této sekci přesahují kategorie národnostní, či stylové příslušnosti autorů a přinášejí nejvíce podnětných momentů. S ohledem na koncepci celé výstavy byl šťastně zvolen obzvláště tematický okruh *V ateliéru*. Roman Prahel již v roce 1989 připravil výstavu, která zkoumala umělecký ateliér jako téma české malby 19. století (Roman Prahel, *Umělec, jeho ateliér a umění*, kat. výst., Praha – Cheb 1989). V případě zobrazení umělcova pracovního prostoru se totiž nabízí široký rejstřík metodologických nástrojů. Také autoři plzeňské výstavy a publikace prokázali, že je nezajímá pouze ikonografie daného motivu či stylové analýzy jeho zpracování, ale že zpodobení ateliéru vnímají jako prostředek budování umělecké prestiže, kulturněhistorický doklad fungování uměleckých institucí nebo jako otevřené pole pro experiment s tvorbou i životem.

Následující tři části publikace *Odkaz Mnichovské školy, Mnichovská secese a fin de siècle a Expres a avantgarda* sledují umění spojené s Mnichovem v chronologickém sledu a soustředí se na členění děl v rámci ustálených žánrů, sympaticky však nehierarchizují tvorbu mnichovských „knížat umění“ a adeptů uměleckého vzdělání z Čech a jiných zemí. Sebevědomí autorského pohledu na problematiku mnichovsko-českých uměleckých vztahů podpírá také formální zpracování publikace. Kniha vychází dvoujazyčně a překlady z obou jazyků jsou velmi kvalitní a poskytují totožný zážitek jak českému, tak německému čtenáři. Mnichov je od Plzně vzdálený necelé tři stovky kilometrů, díky publikaci *Mnichov. Zářící metropole umění* však získáváme pocit, že leží možná ještě blíž.

Píše Marek Fapšo (8. 2. 2016)

Nové objevy a staré příběhy – nad antologií Evy Hahnové

Zpřístupnění dnes už neznámých „německých textů o Čechách, Němcích a českých zemích“ širšímu (byť stále odbornému) publiku lze obecně jen uvítat. Velmi nesnadno dostupné kusy

se mohou stát předmětem debat v seminářích na vysokých školách, mohou ale padnout do oka i zasvěceným znalcům česko-německých vztahů. A to se týká i představované knihy **Evy Hahnové**. Zasloužilá autorka a odbornice na dějiny česko-německého soužití v českých zemích využila pro knihu *Od Palackého k Benešovi* (Praha: Academia, 2014) svůj rozsáhlý osobní archiv německých textů k tomuto tématu a rozhodla se je přeložit a ukázat českému čtenáři pohledy na věc tak říkajíc „z druhé strany“. Celkem je v knize obsaženo 160 textů z časového období od první poloviny 19. století do závěru 20. století, mnohé jsou v češtině dostupné vůbec poprvé. Volba autorů i textů vykazuje značnou názorovou i sociální pestrost, takže vytváří předpoklady pro pozoruhodné setkání s tímto důležitým historickým fenoménem. Příspěvky tu tak jsou zastoupeny jak známé osoby typu Alfreda Meißnera či Theodora Mommsena, tak i osobnosti, jejichž jména dnes znají jen opravdu zasvěcení.

Bohužel je třeba konstatovat, že kniha Evy Hahnové pokulhává v metodologické rovině. Její úvodní metodologická poznámka je zaměřena spíše na osvětlení edičních postupů při úpravě textů namísto zdůvodnění jejich selekce a řazení. Autorka sama pak píše: „Čtení starých textů je nejen často zábavné, ale mnohdy i velmi užitečné. Porozumět minulosti a poučit se z ní lze jen tehdy, jestliže ji co nejméně zamlžujeme prázdnymi frázemi. Proto je užitečnější vyhledávat přímé stopy, které nám minulost zanechala, než důvěřovat výkladům druhých, byť historiků na slovo vzatých...“ (s. 18) Nekriticky se tu navazuje na teorii edic dokumentů založenou na předpokladu původního historického pramene jako zdroje nezprostředkovaného poznání. Není však Eva Hahnová také jednou z těch „druhých“ a nenabízí „jen“ další z výkladů, přičemž pouze namísto vyprávění volí formu edice?

Předpoklad, že prameny samy mluví a ukazují nám minulost (ať už minulost, o níž mluví, nebo dobu svého vzniku), je v takřka v každé antologii paradoxně rozrušován jejím editorem či editorkou. Texty v žádné edici nejsou hozeny do vzduchoprázdna, aby svým poselstvím osvětlily čtenářovu mysl – jsou řazeny, tříděny, komentovány, a tedy interpretovány. I Hahnová uvozuje každý ze 160 textů představované edice krátkým exposé. Již samotná existence „faktografických“ uvedení jednoznačně ukazuje, že texty samy nejsou srozumitelné a musí být ke smyslu znovu přivedeny. Jména, údaje, místa, případně kauzy, které příspěvky obsahují a komentují, již mnohdy zmizely z širšího povědomí a tím znemožňují rozumění. Druhým aspektem úvodních komentářů je jejich interpretativní povaha. Pokud autorka například uvádí, že esej Friedricha Wiesera (rakouský národohospodář) „osvětluje, proč mnozí Němci nepohlíželi na německou menšinu Čech jako na národnostní menšinu v obvyklém slova smyslu“ (s. 262), pak rozhodně překračuje výpověď jednoho kratičkého textu a povyšuje jeho autora na reprezentanta abstraktní kolektivity „mnozí Němci“. Když na jiném místě v komentáři píše, že Hans Krebs (žurnalista a politik) připomněl „skutečnost, že založení Československa nebylo kolébkou česko-německých problémů“ (s. 406), tak před případného čtenáře staví velmi silnou výkladovou tezi o moderních dějinách českých zemí, která z jednoho textu nemůže „sama“ vyplynout. Jestliže v komentáři k jedné fotografii Eva Hahnová tvrdí, že „sudetoněmečtí tradicionalisté se často zajímají více o emocionální poselství svých výroků než o přesnost šířených informací“ (s. 297), pak ryze interpretuje a navrácí k rozumění. O bezprostřednosti nelze ani v jednom z případů mluvit.

Texty edice Evy Hahnové jsou rozděleny do čtyř velkých oddílů. V prvním, nazvaném *Od „Jara národů“ k rozpadu habsburské monarchie*, se Hahnová snaží odkrýt myšlenkový svět českých (respektive rakouských) Němců v 19. století. Autorka uvádí, že v tomto období stály v popředí rakouskoněmeckých politických snah velkoněmecké cíle, tj. připojení Rakouska k sousedním německým státům a později k Německé říši. Vedle této nediferencované teze autorka připomíná, že rakouská veřejnost byla „vydána napospas bezduché agitaci“ (s. 37), což vytváří dojem bipolárního společenského dělení na ty, kdo mluví a kdo poslouchají.

Sociální realita je ovšem tvořena komplexními vztahy, texty jsou pak jedním z jejich segmentů a vznikají na pomezí tvůrců a recipientů, na pomezí autorské intence a čtenářských očekávání a konzumace. Sociální konstrukce veřejnosti a reality by si zasloužila hlubší rozbor – nebo mlčení.

Již samotný název druhé části *Od boje za „německé Čechy“ k boji za „Sudetsko“* nabízí autorčin pohled na rozmezí let 1918–1933: vznik Československa podle ní ve vztahu Němců k Čechům nepřinesl podstatnou změnu, vytvořil pouze nové předpoklady pro uskutečnění dlouhodobých trendů. Velmi pochybná je teze (více či méně implicitní), která staví do role viníků neklidných poměrů v nově vzniklém státě německou menšinu a její agitátory, zatímco československý stát (a Masaryk především) je vykreslen jako prostor plurality, který prý Němci nevyužili (s. 236–238). Jeden z příspěvků v této části prý dokládá „osobní frustraci autora vůči moderní době“, jež „je symptomatická pro postoje a argumenty, kterými nacionálněsocialistické hnutí získávalo v následujících letech razantně rostoucí popularitu“ (s. 276). Takováto zobecnění vytváří dojem Němců jako problémistů, což nemá smysl nějak zvláště teď rozporovat, obzvláště na nacionálněsocialistických příkladech, ale zcela opomíjí širší předpoklady nacionálního soužití v této době a vůbec složitou vnitřní dynamiku tehdejších národních a národoveckých hnutí. Jinak řečeno, Hahnové argumentace spadá spíše do doby, o níž sama mluví, a ne do historiografické analýzy této epochy.

Třetí část se zaměřuje na nacistické Německo v letech 1933 až 1945 a jmenuje se *O neslavném „návratu“ českých zemí do lůna Říše*. Eva Hahnová naznačuje, že teprve v této době došlo k plné artikulaci skutečných českoněmeckých požadavků a názorů, předtím že je nelze brát nekriticky jako „pocitivé výpovědi autorů“ (s. 347). Tato interpretace má svoji určitou logiku, zastírá však složitost vývoje v době první a druhé republiky a vytváří dojem teleologického vývoje dějin. V napětí k této tezi je výklad role sousedního Německa, které bylo podle autorky zásadním činitelem problematické národnostní situace v Československu. Není prý „důvodu pochybovat o tom, že by asi ne jeden z přívrženců nacistů byl bez zásahu zvenčí i nadále poslušným československým občanem“ (s. 348). Problematický vztah československých Němců a nacistického Německa by rozhodně zasloužil širší pojednání a je dobře, že na něj autorka znovu poukázala.

Poslední oddíl *Obnova sudetoněmeckého hnutí v poválečném Německu* přivádí čtenáře do časů po druhé světové válce k tématu formování tzv. vyhnaneckého sudetoněmeckého hnutí. Úvodní studie hezky ukazuje širší politický kontext odsunu a reakcí na něj po válce. Přesto se opět dopouští nesamozřejmých vývodů, které by byly třeba osvětlit mnohem podrobněji. Za všechny jeden: „Oproti dnes populárnímu tvrzení, že [československý] komunistický režim šířil antiněmecké stereotypy, bývaly kritizované jevy prezentovány nikoli jako etnický, nýbrž jako politicky podmíněné následky fašismu.“ (s. 518) Po druhé světové válce byl antiněmecký étos velmi rozšířen a velmi hojně s ním pracovali i představitelé československého režimu. To, že byl úzce spojen s dalšími prvky (NDR jak spojenec apod.), na tom nic nemění. Spíše to vše dokládá, že Eva Hahnová namísto komplexní problematizace a interpretace upadá do schematizace, kterou sama explicitně odsuzuje.

Antologie textů vypráví příběh, fragmentárně, ale zřetelně. Je to příběh německé menšiny, která již od počátku národních hnutí v 19. století vytvořila těžko překročitelnou bariéru mezi sebou na jedné straně a českou většinou na straně druhé, mluvíme-li tedy v měřítkách českých zemí. A i když někteří z jejích příslušníků překročili tento jinak stabilní rámec, dějiny takřka nutně směřovaly k definitivnímu ukončení vzájemného soužití obou skupin. Tento metanarativ je možná nejdůležitějším aspektem celé knihy a překrývá význam představených

textů, jež jsou zde v roli „němých“ svědků. I proto byla tato recenze věnována primárně interpretační stránce antologie namísto resumé dílčích příspěvků.

Kniha Evy Hahnové přináší velké množství pozoruhodných textů. Nehraje však se čtenářem férovou hru. Vytváří na první pohled dojem autentického představení textů, které jako by evidentně ukazovaly nějaký „směr“ dějin, o němž autorka v posledku vlastně nepochybuje, ale ve skutečnosti čtenáře k tomuto směru dílčími komentáři a názvy kapitol navádí. Jak Eva Hahnová, tak i obsahy zařazených příspěvků vytvářejí na několika místech prostor pro komplikování česko-německého příběhu, jenž je stále v zajetí dávných stereotypů a klišé. Nezřídka odkazuje na různorodost, protichůdnost a komplexitu německých myšlenek z doby posledních dvou staletí. Bohužel z toho nijak výrazněji netěží. Eva Hahnová nám připomněla, a v mnoha případech znovu objevila interpretaci plodné prameny, ovšem vypráví s nimi starý příběh. Do jisté míry to je dáno i zakládající koncepcí knihy, která představuje pouze jednu stranu stereotypů, nikoli však stereotypizaci jako takovou, která v sobě zahrnuje i recepci a „druhou stranu“.

Píše Lukáš Pěchula (22. 2. 2016)

Joseph Wechsberg – Heimkehrer?

Pro evropského čtenáře vzdálený a neznámý autor, přesto však muž, jenž v Americe dosáhl nemalých úspěchů. Nadaný hudebník, novinář a tvůrce povídek se strhující atmosférou. Josephu Wechsbergovi (1907–1983) vyšla v roce 2015 v německém překladu kniha **Heimkehr** [Návrat domů; orig. *Homecoming*]; tato nevelká próza, vzniklá v Americe a vydaná bezprostředně po konci druhé světové války, vystihuje Wechsbergovo vidění rodné Ostravy, protkané autobiografickými inspiracemi ohlašujícími se již na přebalu knihy: proti panoramatu New Yorku zde stojí obraz rodného města s věžemi kostelů a řadou komínů na obzoru, tedy typická vize Ostravska, dominující už v regionální meziválečné literatuře. Ostrava se totiž v této krátké próze stává místem návratu a cílem vzpomínek hlavního protagonisty příběhu.

V multikulturní Moravské Ostravě pobýval Wechsberg jako chlapec, narodil se zde do židovské bankéřské rodiny. Po studiích práv v Praze a Vídni působil krátce jako hudebník, následně však vstoupil do armády a stal se nadporučíkem. Druhá světová válka jej zastihla v USA. Zatímco se Josephovým sourozencům povedlo úspěšně uprchnout, např. do Izraele, byla jeho matka Hermina zavražděna v Osvětimi.

Wechsbergovu spisovatelskou kariéru výrazně ovlivnila novinářská činnost, psal pro časopisy *New Yorker*, *Esquire*, *Holiday*, *Playboy* atd. Svou novinářskou kariéru však zahájil již v Čechách mimo jiné tvorbou pro *Prager Tagblatt*, *Selbstwehr* či *Morgenzeitung*. Od brilantních reportáží postupně přešel ke krátkým prózám a románům. Je autorem autobiografického bestselleru o putování hudebníka na zaoceánském parníku *Looking for a Bluebird* (1944), v dalších knihách pak tematizoval velké osobnosti hudební historie, např. Verdiho nebo Schuberta. Následně ve snaze se vypořádat se svým vlastním životem psal vzpomínkové autobiografické prózy o místech, kde pobýval: *Prague – The Mystical City* (1971), *The Vienna I Knew* (1979), ale také dílo *Homecoming* (1946), které nyní vydalo nakladatelství Arco pod názvem *Heimkehr* v německém překladu Christopa Haackera.

Po přečtení prvních stránek si mnohý čtenář knihu jednoduše vyloží coby dílo tzv. „Heimkehrerliteratur“, což je dobová beletristická tvorba tematizující hrdiny, poznamenané druhou světovou válkou. Hlavní postavy se vracejí zpravidla z poválečného zajetí, či jiných útrap, avšak svůj klidný domov již nenacházejí, svět jakoby na ně zapomněl a oni se nyní nejsou schopni zpět do něj začlenit. Skutečná podstata Wechsbergova *Návratu domů* je ovšem mnohem složitější. Text vyrůstá z podhoubí americké žurnalistiky (především reportáže) a v poválečných letech akcentované tradice „short story“, rovněž nese celou řadu prvků žánru pozdější německé „Kurzgeschichte“, jako jsou jednoduchý jazyk, omezený čas a prostor díla, krátká expozice, výrazná pointa. Dílo rovněž vychází vstříc poválečnému čtenáři, jemuž bylo přece jen po roce 1945 téma hledání domova a sebe samého velmi blízké.

Chápáním prostoru a částečně i vlastní poetikou se tedy dílo shoduje s „Heimkehrerliteratur“, avšak především samotná pointa prozradí, že hlavní postava díla rozhodně není typickým navrátilcem. Zatímco Wolfgang Borchert charakterizoval své literární souputníky v časopise *Horizont* z roku 1947 (roč. 2, č. 13) větou „Jsme generací bez štěstí, bez domova a bez možnosti říci sbohem“, nese Wechsbergův *Návrat domů* zcela jiné poselství, poselství spočinutí, usmíření, nalezení domova.

Celé dílo je prostoupeno „poetikou odcizení“, která ještě zesiluje atmosféru prázdnoty, zmaru a nesounáležitosti; projevuje se motivy chladu, prachu, trosek, atmosférou plnou šedi a zapomenutí. Jejím hlavním smyslem je umožnění procesu odpoutání, protože pouze svobodný hrdina může pochopit, kde se vlastně nachází jeho skutečný domov: fyzická realita bezprostředně poválečné Ostravy pro hlavního hrdinu již mnoho neznamena, její *genius loci* se rozplynul, místa v rodné Ostravě nezůstávají nadále domovem, nýbrž jen ruinou minulosti, kterou člověk nemůže žít, protože by žít ve skutečnosti zapomněl. Snad právě proto zaniká starý domov společně s mizejícím parfémem zavražděné matky, už není proč vcházet na netečné místo, které domovem dávno být přestalo: „Pravděpodobně už teď nebylo nic, co by mi mohlo připomínat staré časy. Nic než cihly, zdi, omítka a pach trouchnivějícího dřeva. Ne, nepůjdu dovnitř. Nebylo by k ničemu vejít zpět do minulosti a navazovat tam.“ (s. 51) Wechsberg totiž od začátku příběhu sleduje jednu hlavní myšlenku: domov existuje nyní, je konstruován přítomností a lidmi, a pokud zde nejsou, domov zaniká.

Wechsbergův jedinečný cit pro detail se neprojevuje pouze v dějové linii díla, nýbrž také v mistrně jednoduchém ztvárnění prostoru. Materiálně orientovaný pohled vypravěče, nesoucí zárodečné prvky vypravěčského postupu „oka kamery“, se dotýká atmosféry a psychologie okolí pouze pomocí artefaktů vnějšího světa, přesto však bravurně zobrazuje duchovní hloubku ztvárněné skutečnosti: „Zdání vše pokrývající šedé barvy ovládlo okolí. I oblečení zešedlo. Tak je to se starými šaty vždycky. Od té doby, co už neměli mýdlo, aby je rádně vyprali, zešedly jejich košile a límce. Z dálky vypadali docela spořádaně a dobře oblečení, ale když jsem procházel kolem nich, pozoroval jsem, že muži měli obleky, jež kdysi bývaly svátečními obleky, a ženy neměly punčochy a šly ve lněných botách s dřevěnými podpatky. Dokonce i tváře měli šedé, líce, rty i bělmo očí. Šed' hladu a nemoci.“ (s. 46–47).

Centrum Ostravy, jež je dějištěm předchozí ukázky, představuje středobod téměř celého příběhu. Wechsberg se však v díle *Návrat domů* krajinomalbou příliš nezabývá, neboť pro něj vzdálená a netečná krajina ani nic neznamena, naopak se koncentruje především na interagující prostředí poválečné, v ruinách ležící Moravské Ostravy, a zachycuje tak pouze to, co přímo souvisí s dějem a působí na myšlení postav. Wechsbergovo unikátní pojetí poválečného prostředí Ostravska je doslova potaženo všudypřítomným popelavým závojem, jenž tvoří kontrast vůči dřívější kulturní rozmanitosti a bohatství města. Právě tento závoj,

ztělesňující poetiku odcizení, dává vypravěči nalézt jeho skutečný domov v Americe, protože se promění v oponu, dělící jej od minulosti.

Kniha je doplněna o doslov překladatele a nakladatele Christopa Haackera přinášející řadu podrobných informací o Wechsbergově životě. Z hlediska literární tvorby je akcentována novinářská kariéra, která nepopíratelně ovlivňuje autorův styl, smysl pro jednoduchou údernost textu a podprahové podněty. Doslov umisťuje *Návrat domů* do širších souvislostí autorova života a díla, pohrává si s myšlenkou angažovanosti Wechsbergových próz. Pochopitelně není jediným zdrojem, tematizujícím život a dílo autora, doporučit lze rovněž internetovou stránku www.josephwechsberg.com, která poskytuje řadu bibliografických odkazů. Komplexní, literárně-historické zpracování celku autorovy tvorby však stále zůstává zajímavým úkolem mimo jiné i pro moravskoslezskou germanistiku.

Napsal Ladislav Drůbek (7. 3. 2016)

Ladislav Drůbek (17. 6. 1883 Praha – 5. 11. 1968 tamtéž), „syn pedagogického spisovatele Ferdinanda Drůbka a Anny Drůbkové, pracovnice v ženském hnutí“ (*Lidové noviny*, 17. 6. 1943, s. 3; podepsáno a = patrně Fr. Šelepa), v letech 1902–1909 byl posluchačem pražské české filozofické fakulty, věnoval pozornost především germanistické a slavisticko-bohemistické výuce; v semestrech 1904/1905 a 1905 pobýval na univerzitě v Berlíně. R. 1909 obhájil v Praze doktorskou práci na téma Sprachliche und sachliche Vergleichung von Goethes Italienischer Reise mit ihren Vorlagen [Jazykové a věcné srovnání Goethovy Italské cesty s jejími předlohami]. Poté působil jako středoškolský učitel, nejprve v Praze na Smíchově, poté v Liberci, zároveň jako publicista a překladatel z německé literatury (mj. Alfred Döblin: Valdštejn, 1931 – s Miloslavem Novotným a Vincencem Svobodou; Bruno Brehm: Apis a Este. Román o Františku Ferdinandovi, 1932; Friedrich Torberg: Student Gerber maturoval, 1938; Robert Beholz: Zvěd z tvrze Oswego, 1938; Pražské motivy. Výbor německých novel o Praze, usp. a přel. L. Drůbek, doslov Vojtěch Jirát, 1940; Karl Aloys Scherzinger: Anilin. Román o vítězství chemie – s Aloisem Adalbertem Hochem, 1942). Ještě v září 1948 referoval Drůbek v Kritickém měsíčníku o knize Waltera A. Berendsohna Die humanistische Front (Zürich: Europa Verlag, 1946), v r. 1949 pražsko-brněnské nakladatelství Mír vydalo (pod názvem Sůl země) jeho překlad románu Eduarda Claudiuse Salz der Erde; zde se stopy Drůbkova působení, zdá se, vytrácejí.

Novinářsko-zpravodajské pokrytí příhraničních oblastí ve dvacátých letech, jež pro Lidové noviny zajišťoval právě Ladislav Drůbek, popsal 13. března 1926 redaktor LN František Šelepa v dopise adresovaném Arne Laurinovi, šéfredктору deníku Prager Presse: „My tam máme především profesora Drůbka, je to člověk inteligentní, soudný a všestranně spolehlivý, v novinářství už je trochu vycvikovaný, z libereckých Čechů má on jediný dobré styky společenské s Němci, i s těmi velkými pány hospodářskými (učil z nich řadu češtině atd.). Toho bychom si tam nechali, protože je pro tu službu těžko nahraditelný. Vy byste si tam měli dát šikovného člověka, žida, ale plnokrevného žurnalistu, společensky ovšem bezvadného. Ten by dovedl taky využít toho profesora Drůbka a jeho styků líp, než to dovede Drůbek sám. Drůbek je také dobře literárně vzdělán a má cenu i jako zpravodaj o literatuře a kultuře Němců v Čechách. [...] Heinrich [Arnošt Heinrich, šéfredaktor Lidových novin] Ti taky vzkazuje, že Prager Presse má a má mít na tom kraji větší zájem než my a že je to váš zájem, abyste nenechali ty naše začátky nevyužity. Pražští Němci jsou prd proti Němcům severočeským politicky i hospodářsky. Tam je těžisko německého

problému v republice. Kdybych já dělal Prager Presse – tak mi řekl Heinrich – poslal bych do severních Čech pět redaktorů, i kdyby mi při tom pět redaktorů v Praze chybělo.“

Jako ukázkou Drůbkovy publicistické činnosti předkládáme text otištěný 8. 5. 1926 v Lidových novinách (s. 9–10, podepsáno L. D.) – nástin napětí na československé německojazyčné literární scéně. V textu sjednocuji Augšpurk namísto kolísání Augšpurk/Augsburg, Jaeksch upravuji na Jaksch (= Friedrich Jaksch).

Mt

Kdo je předním básníkem čs. Němců?

Na tuto otázku slyšíme dnes z německého tábora tolik různých odpovědí, kolik je různých literárních směrů v literatuře našich Němců, nebo ještě lépe řečeno, kolik je různých politických tendencí a náboženských vyznání. Nebylať literatura nikdy pro naše Němce takovým politikem, jakým se jim stala v nové jejich situaci po převratě. Je jen zdánlivě paradoxní slovo, že teprve *převratem, ztrátou bývalé své politické moci nabývají naši němečtí spoluobčané svého kulturního sebeurčení, svého zakotvení v domácí půdě*. Toho za Rakouska nebylo v žádném oboru duševní kultury, neboť politický i kulturní centralismus, ať již vídeňský či berlínský, přitahoval nejlepší duchy všech oborů, čímž se ochuzoval duševní život Němců v Čechách a na Moravě klesaje na úroveň přezírané a bezvýznamné provincie. Tím se stalo, že německá literatura v Čechách a na Moravě nevytvořila si v 19. století ani tradice svérázné krajové literatury, ani se nemohla vykázáti vynikajícími zjevy většího formátu. Je příznačné, že kraje tak typické a pro literaturu vděčné jako Šumava, Krušné hory nebo Krkonoše nenalezly básníků u našich Němců. Sociolog vysvětlí tuto nápadnou literární neplodnost tím, že všechny tyto chudé, horské kraje spotřebovaly národní energii na zápas a boj o existenci, na hospodářské rozpětí, v kterém beze sporu vykonali synové těchto drsných, ale pro rozvoj průmyslu tak vhodných krajů dílo zasluhující všeho respektu. Ale tím nepřestává býti skutečností, že tento, namnoze překotný hospodářský rozmach, kterým předhonili český vývoj o desetiletí, byl zaplacen obětmi na kultuře literární a výtvarné.

Zcela zvláštní postavení měl v tomto vývoji *ostrov pražských Němců*, na které nemohlo zůstat bez vlivu bohatě vyvinuté a jemně odstíněné kulturní ovzduší české Prahy. Toto ovzduší prohlašované příslušníky venkovských Němců za vražedné a nezdravé pro nacionální přesvědčení a dobré německé tvoření nemělo sice vlivu přímo tím, že by zanechalo látkové nebo slovanským pojetím stopy v produkci pražsko-německých básníků – ač jsou i tyto památky v díle Rilko, Werflo, nebo Maxe Broda – ale silněji působilo tím směrem, že básníci, kterým na pražské půdě chybělo živné a organické prostředí vlastního lidového života, orientovali se více kosmopoliticky a evropsky udržující duševní styky s velikými novými ideami a směry západní Evropy. Tímto ochotným přijímáním cizích vlivů, které dovedli zpracovati svým, namnoze velmi pozoruhodným způsobem, dostali se představitelé pražského německého literárního světa do zjevného protikladu ke svým soukmenovcům z pohraničních německých krajů, takže nastalo zde úplné odcizení, zesilované ještě silným německoarijským stanoviskem německého venkovu proti židovsko-německé literatuře pražské. Nechybí dokladů na potvrzení faktu, že mezi Prahou, kde přece jen kolem vysokých škol se soustřeďuje výkvět německého kulturního světa, a mezi německým venkovem, jenž rád zdůrazňuje ostřeji své německé sudetskoonacionální uvědomění a intransigentnost, nevládne jen odcizení, ale často i úplné nepřátelství spojené jako vždy s naprostou vzájemnou

neznalostí a soustavným umlčováním. Venkovská žurnalistika německá ignoruje soustavně produkci pražských literátů, i když nejsou Semité, jako vynikající lyrik *R. Maria Rilke*, který letos místo oslavy svého 50letí dočkal se nedávno slavnostního vyloučení z německého národa pro to, že napsal několik francouzských básní. Marně byste hledali v knihovnách větších měst severočeských díla *Maxe Broda*, neboť tento vynikající myslitel a romanopisec jest na nacionálním pranýři. Provinil se tím, že se vyslovil kdysi, že používá německé řeči jen proto, že se mu dostalo německého školního vychování, ale jinak že na jeho dílo působilo více české a židovské prostředí než německé národní vědomí, jež odmítá jako přesvědčený vyznavač sionismu. Nejlépe se vede vynikajícímu dramatikovi a romanopisci pražskému *Fr. Werfloví*, jehož díla se oceňují dnes zajisté více v Německu a Rakousku – právě mu byla udělena Grillparzrova cena ve Vídni – než od jeho vlastních krajanů mimo Prahu. Tento *fanatismus umlčovací* zasahuje i do literární historie, jak svědčí praxe pražských nacionálních představitelů německých literárních dějin na univerzitě. Není tomu dávno, co protestovali posluchači kurzu pořádaného v Praze výborem Svazu samosprávných těles proti tomu, že přednášející prof. *Ad. Hauffen* v informačním přehledu německé literatury v Čechách vynechal pražskou skupinu literární omlouvaje se málo přesvědčivě nedostatkem času.

Na otázku, co je příčinou této podjatosti, odpovídá pražský žurnalista *Otto Pick*, dobře orientovaný o poměrech v německém táboře, v článku *Pohled na kulturní život čs. Němců* (*Přerod* IV., [1925/1926, č. 2, 15. 10. 1925] s. 19) takto: „Snažíme-li se o vysvětlení této zamlčovací politiky, je nasnadě, že ve všech případech je směrodatnou *obava ze zdání nedostatečné nacionálnosti*. Každému domácímu německému spisovateli, který zírá na umění z evropského stanoviska, se vytýká nedostatek nacionálního smýšlení.“ S trpkostí konstatuje *Pick*, že Němci nesnesou dnes kritický výrok o domácím pěstění literatury, o vedení německého divadla v Praze, které upadá zvláště v činohře. Podobně je tomu prý s literární a vědeckou kritikou v německých pražských denících. Přesto, že jsou v nich činní jako literární kritikové známí spisovatelé, není domácí německé písemnictví soustavně sledováno tak, jako to činí český tisk hodnotící pozorně českou literární produkci. O mnohém díle německého spisovatele pocházejícího z Československa referuje se buď jen krátce a povrchně nebo se vůbec opomene, „budí-li zdání, že není dosti německé v stranicky politickém smyslu“. Povrchně se hodnotí i díla domácích „bezúhonných“ Němců, jako se to stalo při 65. výročí významného německého domácího romanopisce *Gustava Leutelta*, kdy české listy (také Lidové noviny [Ladislav Drůbek: *Básník jizerských hor, Lidové noviny*, 24. 9. 1925, podepsáno bk.]) věnovaly jeho tvorbě obšírnější články než německé.

Záporné stanovisko určitých pražských literárních činitelů vůči literární produkci mimopražské jala se potírati *nacionální škola literární*, která měla a má v Praze rovněž své zástupce. Byla to skupina, jež se utvořila již před převratem kolem politicko-literárního orgánu *Deutsche Arbeit*. Zde se vztyčil prapor německé nacionální literatury, jež se staví vědomě do služeb politiky. Pozitivním ziskem tohoto hnutí bylo vzbuzení zájmu o domácí, krajevou kulturu, z čehož těží dnes dobře organizovaná německá vlastivěda a domověda, studium nářečí, vědecké vyličení národopisných poměrů, které má úctyhodnou úroveň. Vůdci tohoto směru, prof. *Hauffen* a *Sauer*, vychovali si celou řadu pracovníků. Je to například *Emil Lehmann*, který si získal četnými nábadavými spisy (například *Heimat und Bildung*, 1925, *Fr. Kraus* v Liberci) zásluhu o vybudování lidovému činnosti na základě domácí tradice a sám položil základy k vědeckému popisu kulturního a národního bytu Němců v Československu populárními příručkami (*Sudetendeutsche Volkskunde*, 1925, *Quelle* a *Meyer* v Lipsku). Po převratě se těžiště této činnosti čím dále tím více přeneslo z Prahy na venkov. Kruh pracovníků soustředil se kolem dvou čilých nakladatelství v Chebu a v Liberci. Chebské nakladatelství *Böhmerlandverlag*, jež dnes bylo z politických důvodů přeneseno

jednak do Augšpurku, jednak na Moravu do Šternberka, vyvinulo energickou činnost národně-uvědomovací vydáváním politicko-výchovných brožur (E. Gierach, *Sudetendeutscher Katechismus*) a velmi dobře redigovanou ročenkou Böhmerlandjahrbuch (od r. 1920 d. na způsob Hajnovy Ročenky [= Ročenka Československé republiky, red. Antonín Hajn, vycházela od r. 1922]), ve které vydavatel arch. O. Kletzl podává bohatou roční přehlídku kulturní práce čs. Němců ve všech oborech. S nezbytnou, často trochu křečovitou nacionální tendencí propaguje se zde domácí literatura, domácí německé umění v duchu tzv. obrodného hnutí (Erneuerungsbewegung), které je jakousi nasmělou formou německého demokraticismu a pokusem o převýchovu ve smyslu ideálů střízlivosti a čistého života.

Druhým střediskem pro snahy pěstovati domácí literaturu a vlastivědu stalo se ideově vedené nakladatelství *Fr. Krause* v Liberci (Sudetendeutscher Verlag, které je dnes vedoucím v tomto odvětví. Pozoruhodné publikace propagují domácí autory novými vydáními – Stifter, Leutelt, Wildner, Jaksch – orientují o význačných městech německého původu sbírkou „Sudetendeutsche Heimatgaue“, 30 svazčků, nebo přináší vědecké příspěvky k národopisu čs. Němců.). Vyvrcholení těchto snah o pěstování domácí původní tradice a literatury značí zvláštní literární společnost, která byla založena z kruhů těchto nacionálních kulturně-politických pracovníků. Je to *Společnost Adalb. Stiftera* se sídlem v Augšpurku a vydavatelstvím ve Šternberku na Moravě. Cílem je vydávati pro členy díla německých spisovatelů z oboru beletrie i vědy, umění i národopisu. Společnost přejímá vydávání Kletzlovy ročenky pod jeho redakcí, s titulem *Sudetendeutsches Jahr*. Nakladatelství vydalo již dvě vědecké příručky, velmi cenné svým materiálem pro poznání kulturního života našich Němců. Literaturu čs. Němců vylíčil v bohatém, ale nejednotném, pro moderní dobu nedostispolehlivém díle vídeňský germanista *Rud. Wolkan* (*Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*, 1925), výtvarnou kulturu popisuje a hodnotí znalec středověkého umění J. Neuwirth (*Geschichte der deutschen Kunst [und des deutschen Kunstgewerbes] in den Sudetenländern*, 1926).

Shrneme-li snahy a ideály nacionálně orientované mimopražské literatury našich Němců, dáme si snadno odpověď na otázku, koho oni ze žijících duchů svého národa považují za svého nejvýznačnějšího představitele. Bude to zajisté spisovatel, jenž bude v přední řadě hověti jejich politickému ideálu, jak si jej formulují pro svou situaci národa, jehož hlavní kmen sídlí mimo hranice tohoto státu. Bude to básník, který nejplamenněji dá výraz jejich touze po národní osobitosti nebo jim ukáže cestu z dnešní jejich politické i mravní krize. O tuto palmu nejvýznačnějšího básníka a vůdce čs. Němců zápasí dva vrstevníci se střídavým štěstím. Po převratu byl uznáván všemi nacionálními mimopražskými činiteli za vedoucího šumavský rodák a dědic díla Stifterova *Hans Watzlik* (nar. 1879), literárním směrem pozdní romantik ze školy Eichendorffovy, vládnoucí ve svých románech a novelách neobyčejně originální, až barokně přepjatou dikcí. Co mu získává nejvíce popularity, je jeho nacionální tendence, oblíbený ústřední motiv: boj o domácí hroudu proti české rozpínavosti – ať používal formy historického románu (*Aus wilder Wurzel*, z 30leté války), nebo útvaru politického románu (*O, Böhmen*, 1917).

V poslední době nastoluje se na stolec vladaře literatury sudetské básník méně posud populární, ale ceněný již vážnou literární kritikou jako jeden z nejlepších myslitelů a vůdců německého národa, vědec a historický romanopisec *Erwin Quido Kolbenheyer* (nar. 1878). Tento vynikající myslitel, známý jako biologický pracovník, chce býti svému národu, jehož chorobu studuje přímo metodou biologickou, lékařem a vůdcem. Ačkoli narozen v cizině (v Pešti) a ačkoli potomek rodu, v němž proudí vedle německé a maďarské krve i česká, považuje se Kolbenheyer, který mládí své prožil v Chebsku, za věrného syna sudetských Němců. Volí si přímo za své poslání ve svém díle zachytit podstatu německé bytosti. Jeho

romány filozoficko-historické sledují vývoj a růst typických postav z filozofů a vědců německých, jimiž jsou mu Spinoza (*Amor Dei*, 1908), mystik Jacob Böhme (*Meister Joachim Pausewang*, 1910) a středověký přírodovědec Paracelsus, jehož život a činnost líčí v největším svém díle, trilogii *Paracelsově* (1917, 1921, 1925). Vycházejí z biologického přesvědčení velebí zdravou rodinu a uvědomělého jednotlivce, který faustovsky zápasí, ale podřizuje se celku, jemuž slouží. Tím je národ, živý organismus, který je dnes chorý, ale podle optimistické víry básníkovy se již dnes přerouzá na základě nových ideálů. Básníkovo básnické vyznání má cosi goticky strohého, tento umělec je svůj, kráčeje stranou módních pokusů o expresionismus, vyrovnaný a harmonický, vědec a básník v jedné osobě. Hutná a obsažná díla tohoto vážného umělce-moralisty patří jistě k nejpozoruhodnějším literárním výtvorům našich Němců, ale zatím je potkává osud stíhající tak mnohé dílo umělecké: Každý je chválí, ale nikdo nečte. A obávám se, že tato charakteristika platí pro mnohé dílo nacionalistického směru literatury našich Němců daleko více než pro méně propagovaná díla málo vlasteneckých, ale umělecky ryzejších pražských básníků.

Píše Hana Šmahelová (21. 3. 2016)

Národní obrození vypuštěné a rozpuštěné

Ediční projekt ***Velké dějiny země koruny české*** dospěl v roce 2013 (XIa, XIb) k období vyznačenému roky 1792–1860. Právě v něm se však doposud dobře fungující mechanismus výkladu, seřazený hlavně na běh politických dějin a zároveň na co největší kumulaci faktů, poněkud zadrhnul. Jisté vysvětlení nabízí úvod: poukazuje se v něm na složitost tohoto období plného protikladů a proměn, které se však většinou neodehrávaly ve sféře politické, nýbrž „spíše v oblasti společenského vědomí a povědomí“, a nechybí ani přiznání, že na uchopení takto zakotvených historických událostí, vyznačujících přechod od osvícenství k paradigmatu moderní doby, již tradiční historiografické metody nestačí.

Jako problém je zde vyznačen i přechod na etnický koncept výkladu, jehož těžiště tvoří národně obrozenecké hnutí a zejména jeho kulturní, především literární charakter. Není divu, že historici se v takto zúženém prostoru cítí stísněni. Podle nich je v obrazu dějin potlačeno mnoho dalších jevů, například dějiny jiných etnik žijících na našem území (Němci, Židé), poměr mezi zeměmi českými a moravskými, formování moderního nacionalismu, proměny sociální struktury atd.

S vědomím, že pro takto široké panorama se však jen velmi těžko hledá „jednotící výkladový koncept“ (XIa, s. 11), rozhodli se autoři zvolit jistý kompromis „mezi syntézou a analýzou [...] mezi dějinami chronologicky vyprávěnými a dějinami strukturálními“ (s. 12). Rychlý ústup od hlubší rozvahy nad touto zcela zásadní metodologickou otázkou naznačuje sdělení, pod nímž si v daném kontextu lze představit opravdu cokoli – a sice, že „onen jednotící prvek [...] bude tvořit [...] teprve tehdy se utvářející český národ“ (tamtéž, s. 12). Následující terminologickou rošádu, v níž je „národní obrození“ nahrazeno pojmem „emancipace českého národa“ či termínem „národní hnutí“, lze chápat jako logickou snahu udržet na jedné straně ideu národního sebe-uvědomění jako dominantní tendenci dějin tohoto období, na straně druhé však zároveň oslabit její specifickou vazbu na intelektuální a literární prostředí.

*

Posoudit, jak se tento záměr zdařil, by vyžadovalo mnohem podrobnější analýzu, než jakou umožňuje formát této úvahy. V jejím rámci lze však alespoň naznačit problematická místa. První se objevuje již v úvodním svazku (XIa), který sleduje převážně linku politických dějin. Do tohoto kontextu je také jako jedna část *Hlavy druhé (Od Metternicha k Bachovi)* včleněn blok *Národní hnutí* (s. 280–327). V úvodní kapitole se především hojně operuje pojmy jako nacionalismus, národní identita, krize identity, etnokulturní identita, kolektivní vědomí, komunikace apod. Děje se tak však způsobem, který je zcela prost povědomí o konstruovanosti a procesualnosti těchto označení, o jejich významové předurčenosti kontextem, z něhož byla odvozena. Z výkladu je tak vyloučena nezbytná teoretická reflexe, která by pro pojem „národní hnutí“ vytvořila základní významové souvislosti a obecná abstrahující pojmenování umožnila vztáhnout ke konkrétnímu věcnému obsahu. Místo toho se zde například dočítáme, že „etnický princip identity byl konstruován na podkladě kolektivního vědomí“ (XIa, s. 283) nebo že „národní vědomí se stávalo dominantní formou (sic!) kolektivní společenské identity“ (tamtéž, s. 284).

Pokud by čtenáře zajímalo, jaké hodnoty/ideje zmíněný etnický princip reprezentoval, kým byl konstruován nebo komu lze přisuzovat národní či kolektivní vědomí – odpovědi se mu nedostane. Výklad se příliš nemění ani v následující kapitole *Periodizace národního hnutí*. Hned v první větě je sice sděleno, že „české emancipační hnutí prošlo mezi léty 1780 a 1848 třemi základními fázemi“, aniž by však bylo zřejmé, jak je tento pojem vlastně definován, co je možné pod něj zahrnout nebo od čeho k čemu emancipace směřuje. Fáze emancipačního procesu jsou v následujícím výkladu přiblíženy, ale jen ilustrativním popisem dílčích jednotlivostí, především známých osobností (Dobrovský, Jungmann, Bolzano, Palacký ad.), jejichž působení je zasazeno do proměnlivého rámce historických událostí (napoleonské války, metternichovský režim).

Bezpochyby rozhodujícím faktorem pro reflexi národního hnutí byla historická koexistence českého a německého etnika a s tím související otázka poměru mezi češtinou a němčinou. Této problematice se dostává pozornosti pouze ve dvou kapitolách: první z nich popíše (s odkazem na Bolzana) bohemismus jako jeden z potenciálně možných konceptů identity, aby se výklad vzápětí stočil k Palackému, jemuž je zde přisouzena „největší zásluha o formování moderního českého národa“ (XIa, s. 294). V souvislosti se stručným zhodnocením Palackého působení a hlavně jeho historiografického díla se dostane i na odmítavou kritiku ze strany pražských Němců (J. L. Knoll), která má být zřejmě reprezentativním dokladem konfliktnosti česko-německých kulturních vztahů. I v další kapitole (*Česko-německé kulturní a politické polemiky v předbřeznové době*) nahrazuje analytickou úvahu o národnostní otázce pouze ilustrativní příklad, tentokrát v podobě rozdílných představ o prosazování češtiny a vlasteneckém úsilí (F. Schuselka, L. Thun, J. Wenzig). Prezentace národního hnutí je v těchto kapitolách založena hlavně na popisu jednotlivostí, které korespondují s jakousi obecnou představou o různých vlastenecky motivovaných aktivitách směřujících k záchraně („vzkříšení“) české literatury, podněcujících antagonismus vůči Němcům a vyzdvihujících vše české apod. Do takového horizontu lze zasadit všechno možné, od bohemismu až „po všední dny vlastence“ (jak zní název jedné z kapitol). Problém je v tom, že páteřní linii výkladu o době, v níž byly položeny základy moderního státu, z této nekonzistentní směsi uhníst nelze.

*

Pokud má pojem „národní hnutí“ odkazovat na sjednocující koncepci, potom se neobejde bez reflexe tohoto fenoménu jako ideologického konstruktu. Otázka, k jakým hodnotám se člověk hlásí při vědomí své kolektivní identity, nemůže být sice vytrhována z konkrétních historických podmínek, nicméně tyto vnější okolnosti samy o sobě na její zodpovězení

nestačí. Hlavní část odpovědi je třeba hledat v intelektuální sféře, ve světě vědy (historiografie, filologie) a zejména literatury, která byla na počátku 19. století stále otevřená evropské kultuře, včetně německé. Toto prostředí nejenže zformulovalo ideový základ českého národního hnutí, ale poskytlo mu také prostředky, které zajistily jeho komunikaci ve společnosti. V tomto smyslu plnila obrozenecká literatura především mimoliterární funkce: jednak jako reprezentace kulturních hodnot, jednak jako významný diskurzivní faktor, bez něhož by nacionální idea sotva pronikla do vědomí širších společenských vrstev, aby zde hlavně prostřednictvím persuasivní rétoriky a mýtopoetických obrazů (srov. Kollárova *Slávy dcera, Rukopisy*) pomohla utvářet kolektivní vědomí národní identity.

Snaha vyhnout se těmto aspektům národního hnutí z obavy, že literárněvědný přístup opanuje dějiny tohoto období na úkor komplexního historického výkladu, vychází spíše z neznalosti proměn v současné literární historiografii, a je tedy nejen zbytečná, ale i kontraproduktivní. Ostatně, s kulturně-sémiotickým potenciálem literatury pracuje velmi inspirativně a po řadu let například německá historiografie zaměřená na nacionalismus (např. O. Dann, H. C. Finsen, B. Giesen, W. Hardtwig aj.) nebo teorie zabývající se různými aspekty konstruovanosti dějin (např. P. Bourdieu, M. Foucault, P. Veyne aj.). Výklad, který v naznačených intencích dokáže s děním v oblasti literatury pracovat, přístup k ostatním historickým faktům a událostem nikterak neomezuje, ale naopak vytváří pro jejich interpretaci mnohem širší a pevnější základ. Ve *Velkých dějinách* způsobila jeho absence roztržitost výkladu a zpřetrhání koncepčně nosných souvislostí jak v rámci jednotlivých kapitol, tak v jejich uspořádání do bloků. V prostoru, který je zejména ve druhém svazku zaplněn děním v různých oblastech a rovinách společenské struktury – od průmyslu přes školství, justici, zdravotnickou osvětu až k literatuře a výtvarné kultuře – levitují též významní protagonisté národního hnutí víceméně volně, bez smysluplného zakotvení, jen aby posloužili jako položka v příslušném oddíle. Takto se například zjeví Dobrovský a Jungmann v oddíle vědy, další informace o nich poskytne až blok vyhrazený literatuře. Občas lze také narazit na bloudící (původem) české Němce (K. E. Ebert, R. Glaser, E. Hanslick, U. Horn, A. Meißner, Ch. Sealsfield), kterým se větší pozornosti, a to v rozsahu necelých dvou stran, dostane v rámci kapitolky o „literárním obrození na Moravě“ (sic!).

Není třeba zacházet do podrobností, aby bylo zřejmé, že se autorům *Velkých dějin* podařilo odolat koncepčním nástrahám literatury a uhájit před ní nárok dalších oblastí na místo v obrazu dějin 19. století. Lze jen žasnout, jak se obsah národního hnutí podařilo tímto způsobem vyprázdnit, jak se jeho literárně zformulované myšlenkové jádro rozptýlilo do spousty heterogenních, podružných (většinou životopisných) detailů a jak posléze, v bloku o literatuře (též divadlu a hudbě), definitivně zmizela naděje na překonání zavádějících frází a stereotypů, které žijí svůj život věčný v učebnicích a starší odborné literatuře.

Píše Ingeborg Fialová-Fürstová (4. 4. 2016)

Do řady vzácných osobností 20. století, které od roku 2011 představují Steffen Höhne, Alice Stašková a Václav Petrbok v edici nakladatelství Böhlau *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert* [Intelektuální Praha 19. a 20. století] (dosud se tu objevili August Sauer, Franz Spina, Johannes Urzidil, Max Brod, Vilém Flusser, Bedřich Utitz a třikrát Franz Kafka), přibyla nyní v 10. svazku prominentní postava 19. století, **Ludwig August Frankl** (1810–1894). L. A. Frankl byl „polyfonní“ osobnost „mezi okcidentem a orientem“ (jak zní podtitul knihy vydané Louisou Hecht), žid mezi ortodoxií a asimilací, básník německého

jazyka a rakouský patriot mezi Němci a Čechy, novinář a vydavatel mezi revolucí a konzervativní restaurací, historik mezi básní a pravdou, postava, z jejichž rozmanitých aktivit a bohatého díla fiktivního i nefiktivního charakteru lze vyčíst téměř veškerou problematiku 19. století. Po zásluze se životu a dílu Ludwiga Augusta Frankla věnují vědci širokého interdisciplinárního spektra (to je také jediná možnost, jak se této renesanční osobnosti zhostit), historikové, genealogové, literární a kulturní historici, hudební vědci, lingvisté a muzejní pracovníci, kteří tím, že si volí vždy jen jeden aspekt života a díla Franklova, společně vytvářejí ucelený obraz této osobnosti, přičemž na sebe jednotlivé přístupy a náhledy navazují a navzájem se doplňují.

Biografické portréty, jak je přináší především úvod Louisy Hecht *Eine polyphone Biografie* [Polyfonní biografie] a následné pojednání Dietera J. Hechta o ženách v životě L. A. Frankla (*Frauen im Leben von L. A. Frankl*), se opírá o kompletní rodopisnou stať *Genealogie der Familien Frankl und Frankl von Hochwart (mit Basch)* [Genealogie rodin Franklových a Franklových von Hochwart (mit Basch)] od Georga Gaugusche a o precizně vypracovanou tabulku s životopisnými daty a rodokmen v příloze knihy.

Václav Petrbock se ve svém článku *L. A. Frankl als tschechischer Dichter?* [L. A. Frankl jako český básník?] soustředí na otázku vztahů k českému kulturnímu světu, která je pro českou bohemistiku stále podstatná. Informuje o Franklově německém a českém jazykovém vzdělávání, píše o jeho vztazích k českým osobnostem (mj. ke Klicperovi, Štěpánkovi, Nebeskému) a tématům (Franklova beletristická zpracování českých historických postav a látek: sv. Václav, Hus, Valdštejn, třicetiletá válka ad.) a dochází k závěru, že „Franklův celorakouský (kritický) dynastický patriotismus“ je protkán „výraznými rysy českého regionálního patriotismu německého kulturního ražení“ a že Franklovo „formování rozmanitých konstrukcí identity [...] – určovaných náboženskými, kulturními a politickými loajalitami“ (s. 118) – může sloužit jako názorný příklad pro celé 19. století. Petrbock zároveň uznává Franklovo přesvědčení inspirované duchem Herderovým a Bolzanovým, že by básnictví mohlo být „jedním z možných pojítek k usmíření a spojení mezi stále si vzdálenějšími národy“ (s. 111).

Výčet českých a slovanských/srbských souvislostí obohacuje Gertraud Marinelli-König (*L. A. Frankl und die Wiener Unterhaltungsblätter im Vormärz* [L. A. Frankl a vídeňské zábavní listy v předbřeznovém období]) ještě o další jména, díla, data a fakta. Ernst Wangermann ve svém článku *L. A. Frankls Bedeutung in der Revolution von 1848* [L. A. Franklův význam pro revoluci v roce 1848] krátce poukazuje mj. na zmatky a bezradnost způsobené národnostní polarizací v etnicky smíšených oblastech, které vypukly roku 1848 ve Franklově okruhu (jenž „kulturním snahám neněmecky mluvících národů v habsburské říši vždy věnoval velkou pozornost“, s. 196).

Franklově pokusu nalézt rovnováhu mezi židovstvím a asimilací a mezi sekularizovanou religiozitou a ortodoxií – mezi metaforickým „okcidentem a orientem“ – se věnují statě Carstena Wilkeho (*L. A. Frankl als historischer Mythograf der Marranen* [L. A. Frankl jako historický mýtograf Maranů]), Marie Krappmannové (*L. A. Frankls „Nach Jerusalem!“* [L. A. Franklovo „Do Jeruzaléma!“]), Yochaie Ben-Ghedalii (*„My Heart is in the East“* [„Mé srdce je na Východě“]) a některými pasážemi i článek Louisy Hecht (*„Durch Wort und That“: Motto und Credo* [„Slovem i činem“: Moto a krédo]) a Gerlindy Kohlbauer-Fritz (*L. A. Frankl und das Jüdische Museum* [L. A. Frankl a Židovské muzeum]) o židovských resp. izraelských liturgických předmětech ve Franklových sbírkách „částečně cenných, částečně kuriózních předmětů“ (s. 297). Tyto tři statě jsou pro literárního historika zřejmě nejzajímavější, protože

zde konečně dochází také k analýze textu a literární interpretaci, které jsou jinak v převážně historicko-popisné poloze sborníku vzácné.

Vlastně není divu, že dnešní svět na Franklově díle zajímá víc všechno ostatní než jeho „skutečné spisovatelské výkony“ (s. 123) a literární kvalita jeho textů. „Proč autor s tak vysokým renomé v rakouském kulturním a společenském životě dospěl tak rychle k literárněhistorickému konci“ (s. 124), vysvětluje Jörg Krappmann ve svém článku *Der „Mitgenannte“: L. A. Frankls Stellung in der Literaturgeschichte* [„Spolujmenovaný“: L. A. Frankl a jeho postavení v dějinách literatury], v němž sleduje zpracování Franklova díla v dobových literárních kritikách (mj. Lorm, Horn, Kürnberger, Spitzer) a v novějších a nejnovějších dílech literární historie (např. Wolkan, Szegeda, Meyer, Sengle, Zeman, Lengauer), shrnuje všechny kritické postoje Franklových kritiků a někdy dokonce i odpůrců jeho způsobu produkování literatury („publicistická podnikavost, literární intrikánství, vzpomínkový průmysl, ekonomičnost využití, hospodaření s prožitkovým kapitálem, psaní politicky korektních příležitostných básní, beletristické diletantství, politická bezvýznamnost“, s. 124). Srovnáním Franklovy básnické tvorby s texty jiných básníků rakouské předbřeznové doby a pozdní romantiky (Grün, Beck, Lenau) dochází k dvojímu závěru, a sice že společensky velice úspěšnému Franklovi chyběla jednak skutečná a hluboká osobnostní krize, takže „nejpozději od revoluční doby vysychá prožitková lyrika a autopoetické úvahy“ (s. 136), což je trochu romanticko-psychologický závěr, a jednak, že „Franklovo literární dílo stojí mezi biedermeierovskou světobolnou tvorbou a revolucionářskou předbřeznovou dobou, a tím i mezi mlýnskými kameny literární historiografie 19. století, což vysvětluje jeho postavení spolujmenovaného“ (s. 135).

K poněkud jinému závěru dochází Herlinde Eichner ve stati *L. A. Frankl – Politiker der Erinnerung* [L. A. Frankl – politik vzpomínek], která poznatky Jörga Krappmanna částečně potvrzuje („Franklova vlastní historie recepce je [...] chronologií zapomínání [...]. O historii výzkumu díla spisovatele Frankla nelze hovořit.“, s. 276) a částečně je doplňuje o další úvahy – např. k Franklově značné péči o již zaniklé, nemoderní žánry, jakými jsou básnické biografie nebo literární anekdoty: „Franklův projekt propojení rolí spisovatele a současníka či historika a filantropa brzy ztroskotat.“ (s. 289) Oba poznatky se ovšem vzájemně nevylučují.

Franklovým zařazením do období před a kolem revoluce roku 1848 se zabývají další články a navazují na dichotomii, kterou zmínil již Jörg Krappmann: na jedné straně stojí Frankl v samotném centru vídeňské revoluce – jako vážený vydavatel uznávaných *Sonntagsblätter*, jako člen Akademické legie a jako autor „první necenzurované básně *Univerzita*, která potvrdila účast studentů a akademické inteligence na revoluci“ (s. 140) a „stala se jakousi marseillaisou rakouské revoluce“ (s. 197). Frankl stál „důsledně na straně revoluce, protože revoluce pro něj byla možnou cestou, jak přeměnit habsburskou říši v konstitutivní demokratickou monarchii“ (Wangermann, s. 199). Na druhé straně se zdálo, že Franklova „vzpomínková politika“, jeho celoživotní snahy posílit tuto svou pozici a pověst revolucionáře ještě také ex post (např. svými *Vzpomínkami*), byla nejednomu Franklovu současníkovi (především Ferdinandu Kürnbergerovi a Danielu Spitzerovi) podezřelá, jak píše ve své stati *Konkurrenz und Kompensation* [Konkurence a kompenzace] Hubert Lengauer.

Muzikologické články Barbary Boisits o významu Franklových *Sonntagsblätter* pro vídeňskou hudební kritiku (*Die Bedeutung der Sonntagsblätter L. A. Frankls für die Wiener Musikkritik*) a Stefana Schmidla o Franklových zhudebněných básních (*Gedichte von L. A. Frankl in ihren Vertonungen*), scelují obrázek úspěšného vydavatele a čteného básníka, takže se zdá, že už není nic, co bychom o Franklovi nevěděli. Určitě by se dalo ještě pomýšlet na další konferenci a další svazek věnovaný Franklovi (jak jsem již naznačila, jako literární

historička bych si přála více literárních analýz a interpretací, například s ohledem na možnou definici kroužku česko-německých /a moravsko-německých/ romantických básníků), ovšem pro případné budoucí organizátory konference nebo vydavatele svazku o Franklovi by bylo těžké najít nové náměty, které Louise Hecht dosud nezpracovala nebo alespoň nenačrtla.

Přeložila Petra Knápková

Píše Manfred Weinberg (18. 4. 2016)

Na podzim předloňského roku se to konečně stalo: **Reiner Stach** uzavřel svoji monumentální biografii Franze Kafky ‚dodatečným‘ prvním svazkem **Kafka. Die frühen Jahre** [Kafka. Raná léta] (Frankfurt a. M.: Fischer, 2014). V roce 2002 mu předcházela chronologicky druhý svazek *Die Jahre der Entscheidungen* [Léta rozhodování] a v roce 2008 třetí svazek *Die Jahre der Erkenntnis* [Léta poznání].

Neobvyklý sled psaní, tedy proč začal psát „na konci Kafkovy adolescence“, ospravedlňoval Stach v předmluvě ke svazku z roku 2002 „poskrovnu dochovaným autobiografickým materiálem“ z raných let: „Neuspokojivá situace by se bezpochyby výrazně zlepšila, kdyby se konečně výzkumu zpřístupnil pro literární vědu prvořadý pramen, významný nejen v souvislosti s Kafkou, který tvoří pozůstalost dlouholetého přítele Maxe Broda.“ (Stach 2002, s. XXVI) Četná místa v poznámkovém aparátu nového svazku dokládají, že se Stachovi mezitím podařilo získat alespoň selektivní náhled do této pozůstalosti.

Reakce německých kulturních rubrik byla euforická. Steffen Martus například napsal v *Süddeutsche Zeitung*: „Reiner Stach tímto svazkem uzavřel velkou, chytře koncipovanou a pečlivě vyvedenou biografii se skvostnými pasážemi, která má historický význam a rozhodně stojí za přečtení.“ (7. 10. 2014) A chválou nešetřil ani Andreas Platthaus ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* z 29. 9.: podle něj máme co do činění s „biografií století“, „milníkem německých dějin literatury“, „vydařeným nejen intelektuálně, nýbrž i kompozičně.“

Obecně vzato je možné se k chvále kulturních rubrik připojit. Obzvláště je potřeba vyzdvihnout, že Stach na rozdíl od prozatím úspěšnější biografie Petera-André Alta *Franz Kafka. Der ewige Sohn* [Franz Kafka. Věčný syn] (München: C. H. Beck, 2005) nenásleduje monokauzální interpretační schéma: podle Alta se vše v Kafkově životě (a tvorbě) odvíjí od vztahu s otcem, což nakonec není zcela přesvědčivé.

Další kvalita vyplývá právě z nedostatku pramenů, který Stach kompenzuje důkladným rozbořením sociokulturních poměrů v tehdejší Praze, které v jiných Kafkových biografiích zpravidla přišly zkrátka. Stach správně píše: „Žádný intelektuální životopis, který se odvíjí před kulisami české metropole, není srozumitelný bez historie tohoto města a jeho regionu.“ (s. 32) A dále: „Kafka zůstával jako tisíce jiných ke svému rodnému městu nejen ‚připoutaný‘, on od něho dostával impulz, ba jakoby pověření jít této vazbě na kloub.“ (s. 33) Při snaze přiblížit se ke Kafkovým textům ale Stach bohužel toto téma opět opouští. Jeho obraz Prahy je navíc místy ve výsledku příliš zjednodušený, protože zcela přejímá výkladový model protikladného střetávání Čechů a Němců. Podle něj byla Praha obydlena „dvěma kolektivy“, „které žily nejen v odlišných jazycích, nýbrž i v odlišných symbolických pořádcích“ (s. 24). Tato příliš jednoduchá konfrontace byla překonána knihou Kateřiny Čapkové *Češi, Němci*,

Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938 (Praha: Paseka, 2005; anglicky 2012) a studii Ines Koeltzschové *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag 1918–1938* (München: Oldenbourg, 2012; česky 2015 pod názvem *Praha rozdělená i sdílená. Česko-židovsko-německé vztahy 1918–1938*). Obě knihy ale v seznamu literatury Stachova svazku chybí.

Zjednodušený pohled se projevuje i v líčení Kafkova pokusu o studium germanistiky, kdy Stach prezentuje Augusta Sauera jako „mocného ordinária, který pražské germanistice naprosto dominoval“ a byl zapojen do „boje za utvrzení ‚němectví‘ v obraně proti slovanským výbojům“. „Literární historii provozoval, jako by šlo o specifický obor národopisu a v literárních textech se odrážela mentalita a charakter německých ‚kmenů‘ a krajů jimi obývaných.“ (s. 229) Stačilo by se nezaujatě podívat na známou Sauerovu rektorskou řeč (*Literaturgeschichte und Volkskunde* [Dějiny literatury a národopis], Prag: J. C. Calve'sche K. u. K. Hof- und Universitäts-Buchhandlung, 1907), aby bylo zřejmé, že Sauerova historiografie regionální literatury obsahuje i leccos z toho, co se dnes oslavuje jako otevření se germanistiky vůči kulturním studiím. Místo aby se ponořil do komplexity tehdejších diskuzí, zesměšňuje Stach Saueru vzápětí znovu s odkazem na jednoho z jeho žáků: „Josef Nadler popularizoval Sauerův program svým několikasvazkovým dílem *Dějiny literatury německého národa. Básnictví a písemnictví německých kmenů a krajů* (*Literaturgeschichte des deutschen Volkes. Dichtung und Schrifttum der deutschen Stämme und Landschaften*, 1912nn.) a ve 4. vydání z roku 1938 jej obohatil o antisemitské rysy.“ (s. 531) Ani slovo o tom, že Nadlerova aktualizace se Sauerovi nelíbila; namísto toho až příliš přímočaré spojení německého nacionalismu a antisemitismu, totiž nacismu. Stach alespoň zdůrazňuje, že Kafka byl nadšeným čtenářem časopisu *Der Kunstwart*, tehdejší hlásné trouby hnutí německého „umění domoviny“ (*Heimatkunstbewegung*, srov. s. 214nn.), evidentně mu to ale nejde na rozum. Totéž platí pro Kafkova slabost pro kabaret. Se zřetelnou podrážděností Stach píše: „Právě v takových – často dosti pochybných – oblastech na pomezí mezi uměním a podívanou se však Kafka zjevně cítil mimořádně dobře.“ (s. 368) A toto téma opouští, jak nejrychleji je to možné. Stach tak zůstává přece jen citelně zavázán ‚klasickému‘ (abychom nemuseli říct: kafkovskému) obrazu Kafky.

Nedostatek pramenů vede Stacha také k částečně nezdařené psychologizaci. V prvním vydaném svazku ještě psal: „Pro životopisce je kouzelným slůvkem *empatie*. Empatie pomáhá dál tam, kde psychologie a zkušenost selhávají.“ (Stach 2002, s. XXIII) Pak ale například Kafkova zálibu v plavání ospravedlňuje jako „archaickou zkušenost, která se dotýká mimořádně hlubokých a převážně nevědomých zážitkových struktur“, tedy stav „srovnatelný pouze se sexualitou“ (s. 121). Stach alespoň ví, co činí: „I když to překračuje hranici směrem k hlubinně psychologické spekulaci: nabízí se myšlenka, že smyslná stránka kapalného média musela mít celoživotní význam i pro uspořádání Kafkovy psychiky.“ (s. 122) Tyto pochyby mu ale nebrání, aby tuto hranici znovu a znovu překračoval.

Stach je v zásadě neutrálním pozorovatelem; jen u jedné osoby se mu to nedaří: u Maxe Broda předkládá jednu invektivu za druhou a vykresluje nakonec přehnaný „obraz snaživého novinářského psavce, všeuměla bez vyhraněného profilu“ (s. 410). Brod se podle něj nikdy nevyrovnal s Kafkovým přednostním postavením, i když ho on sám učinil světově proslulým autorem: „ona sekundární proslulost, jíž se těšil několik desítek let, je těžko představitelná bez bazálního pocitu hluboké frustovanosti“ (s. 249).

Ze stylistického hlediska budí v knize pozornost anglicismy, jejichž intence není zcela zřejmá: Mluví se o Brodově „multi-taskingu“ a „networkingu“, používají se výrazy jako „horsepower“, „symbolický hot spot moderny“, „shopping“, „locations“, „input“, „fans“, „level“ nebo „seznam

na sightseeing“ (upouštíme od citace stran). O Victoru Hadwigerovi Stach píše, že byl „od vydání svých *Básní* (*Gedichte*, 1900) „frontman“ literární opozice“ (s. 321n.), čímž je „přistížen“ při dalším chybném hodnocení, neboť charakteristika tohoto typu se ke spisovateli, který opustil Prahu už v roce 1903 kvůli nedostatečnému přijetí na literární scéně, skutečně nehodí.

Těmto výtkám navzdory lze konstatovat, že nyní dokončená třísvazková Kafkova biografie od Reinera Stacha je velkým úspěchem! Je tu a bude tu nadále, což ovšem v určitém ohledu představuje problém, protože zcela dobře neobjasňuje vztah mezi Kafkovým dílem a Prahou a předkládá nakonec příliš jednoduchý obraz (inter)kulturních vztahů v Praze, což obraz o Kafkovi bude určovat i v budoucnu. Goethe-Institut mimořádně chvályhodným způsobem podporuje překlad Stachovy biografie do češtiny. To povede bohužel i k tomu, že „ti“ Češi, kteří často o pražském životě tohoto světoznámého spisovatele mnoho nevědí, ho znovu poznají jen s handicapem ne zcela vydařeného sociokulturního zařazení.

Jak jsme se mohli dočíst, došlo již k prodeji práv na zfilmování Stachovy biografie a připravuje se osmidílný německý televizní film. Scénář založený na Stachově biografii spolu s hereckým obsazením už prý koluje i po Hollywoodu. Už teď je jisté, že po zhlédnutí těchto filmů opět rádi sáhneme po třech solidních svazcích od Reinera Stacha.

Překlad Miloslav Man. Nakladatelství Argo chystá vydání kompletní třísvazkové monografie v roce 2016 (Raná léta) a roce následujícím (Léta rozhodování, Léta poznání). Překlad úryvků citovaných z recenzovaného svazku poskytl pro přítomné echo Vratislav Slezák, úryvky ze svazku Die Jahre der Entscheidungen citujeme podle překladu Michaela Půčka.

Píše Václav Maidl (2. 5. 2016)

Vzpomínky na Kurta Krolopa († 22. 3. 2016)

Nechci psát žádnou hagiografii. Ale Kurt Krolop byl jedinečný a výjimečný.

Vzpomínka první: Na katedře

Nastoupil jsem na tehdejší katedru germanistiky FF UK v září 1990 sice již sedmatřicetiletý, ale naprostý vysokoškolský pedagogický elév. Když mě Jiří Stromšík do tamního prostředí uváděl, řekl mi: „Když něco nebudeš vědět, ptej se. To není ostuda. A když to nebudeme vědět my, zeptej se Kurta Krolopa, ten ví všechno. My se ho ptáme taky.“ Tak jsem se dozvěděl o existenci tohoto podivuhodného a obdivuhodného muže a mohl se brzy – a poté častokrát – přesvědčit, že pověst nelhala. Ohromoval jako kouzelník. Internetové vyhledávače tehdy ještě neexistovaly. Půjdu za ním do pracovny a snažím se zasadit do správného kontextu nějaký Goethův citát. KK se na chvíli, tak půl minuty, maximálně minutu zamyslí, přejeďe pohledem hřbety jednotlivých goethovských vydání, pak vstane, vykročí ke knihovně, vytáhne svazek a řekne: „To by mohlo být tady.“ Rozevře knihu, krátce v ní zalistuje, zaboří do knihy ukazovák a s úsměvem pronese: „Tady to je!“

Když jsem mu předkládal svůj první příspěvek o Josefu Rankovi pro českou germanistickou ročenku *brücken*, říkal jsem si, že bude muset asi zapátrat, kdo to tenhle zapomenutý spisovatel ze Šumavy vlastně je. Nejenom, že ho znal, ale zrovna tak znal jeho spolustolovníky z Café Neuner ve Vídni, přetahování s Boženou Němcovou, prostě celý kontext, spíše kontexty, které já tehdy maximálně tušil. Přesto, anebo právě proto, mě potěšilo, když prohlásil, že je můj příspěvek „druckreif“.

Vzpomínka druhá: V Klášterní vinárně

Na katedře jsem strávil dva akademické roky: 1990–1992. V té době vzájemného oťukávání a poznávání se stalo, že jsme s KK a Markem Nekulou, který v té době na katedře také působil, byli v Klášterní vinárně na Národní třídě. Ne že bychom společně vymetali pražské vinárny, spíše jsme čekali na nějakého zahraničního hosta, kterých po pádu železné opony do Prahy zajížděly desítky. Při čekání jsme se bavili o všem možném a také přišla řeč na odsun Němců (výraz „vyhnání“ nebyl tehdy ještě obecně „salonfähig“), jeho příčiny a důsledky, jeho hodnocení. I když jsem se zabýval německy psanou literaturou z českých zemí a například datum 4. března 1919 mi bylo známé (což počátkem 90. let byla výjimka než pravidlo), přesto jsem zastával názor, že „odsun“ si zavinili Němci sami a že se tak stalo po právu. Nikdy jsem neviděl KK tak rozčileného. Dokonce zvýšil hlas a začal nám vyprávět, jak jako šestnáctiletý kluk musel nosit na rukávu bílou pásku s písmenem N, jak musel nuceně pracovat coby mlékárenský závozník a jak mu vždycky, když zajížděli s mlékem z jeho rodných Kravař do Prahy, jeho český parťák řidič na okraji Prahy přikázal, aby tu pásku schoval, protože by se jinak mohl dostat do potíží s revolučními gardami. A s jakou úlevou tu pásku později vyhodil z vlaku, když přejížděli v Děčíně-Podmoklech do tehdejší SBZ (sovětská okupační zóna, pozdější NDR). Bylo vidět, že jsem šel do živého, že ta rána se nezacelila ani po 45 letech. (A to jsem tehdy ještě nevěděl, že v roce 1970 musel KK opustit svou rodnou zemi nuceně podruhé...)

Vzpomínka třetí: V rodném kraji Kurta Krolopa

Jak léta plynula, sblížil jsem se postupně s celou rodinou Kroloповých. Jeho kulaté a půlkulaté narozeniny byly vždy důvodem, aby se v Praze sjela stará parta kdysi mladých asistentů z doby, kdy katedru germanistiky vedl KK (po definitivním návratu do Prahy v devadesátých letech). Klaas-Hinrich Ehlers naši čtveřici – k níž patřili ještě Steffen Höhne a Marek Nekula – překřtil podle čínské Velké čtyřky na „Viererbande“ a bylo jasné, že se vždy něco podnikne. Jednou jsme tak vyrazili s KK do jeho rodného kraje, aby nám ukázal, odkud pocházel. Prošli jsme si Litoměřice, kde chodil do gymnázia, zajeli do jeho rodných Kravař (Graber) a auty se přesunuli do vesnice, kde ještě stál rychtářský dům ze 17. století s klenbami spočívajícími na jediném svorníku – někdejší sídlo rychtáře Krolopa. Hrdě nám ho ukázal (nynější majitelé umožnili, abychom šli dovnitř) a bylo vidět, že je hrdý jak na dům, tak na rychtářského předka. Nikdy to neformuloval slovně, ale bylo jasné, že je místní a navzdory všem historickým zádrhelům také zemský patriot. Zkrátka Deutschböhme.

Napsal Kurt Krolop (16. 5. 2016)

V návaznosti na minulé vzpomínkové *echo* na **Kurta Krolopa** a spolu s *echem* dnešním, přibližujícím některé aspekty autorovy odborné práce, přinášíme raný článek nazvaný podle „hymny“ Čapkovy Války s mloky „**Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche**“. Poprvé byl publikován v pražském odborném časopisu *Philologica Pragensia* (roč. 9, 1966, č. 3, s. 253–255), který původně vycházel jako příloha Časopisu pro moderní filologii. Text byl přetištěn v Krolopově souborné knize *Sprachs satire als Zeitsatire bei Karl Kraus* [Jazyková satira jako dobová satira u Karla Krause] (Berlin 1987, znovu 1992). Autor zdejší zjištění prohloubil v příspěvku pro mezinárodní konferenci konanou k padesátému výročí úmrtí Karla Čapka v Dobříši, který zde koncem roku 1988 přednesl česky (článek Karel Čapek: Karl Kraus jako učitel vyšel pak česky in *Slavica Pragensia* 33, 1989, s. 305–310; německy téhož roku v *germanistické ročence Brücken* a roku následujícího v *Zeitschrift für Slawistik*, později in *Reflexionen der Fackel* /Wien, 1994/). – Oba autorovy články jsou součástí obsáhlého výboru z literárněvědných studií, jenž zahrne Krolopovy práce ke Goethovi, pražské německé literatuře, Kafkovi, Krausovi i českým autorům. Výbor připravuje k vydání v nakladatelství Triáda Jiří Stromšík.

ej

„Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche“

Karel Čapek, Karl Kraus a mločí hymna

Nakladatelský časopis Družstevní práce *Panorama* ohlásil v čísle, jež bylo téměř výlučně věnováno Karlu Krausovi a jeho dílu a jež vyšlo 25. února 1933 [1] – měsíc po Hitlerově „průlomem do světových dějin“ [2] a dva dny před Göringovým požárem říšského sněmu –, brzké vydání českého překladu *Posledních dnů lidstva* (*Die letzten Tage der Menschheit*), prvního překladu celého dramatu do jiného jazyka. [3] Když byly koncem května 1933 expedovány první výtisky, bylo dílo aktuálnější než kdy dříve; a zatímco si německy mluvící čtenáři a posluchači snažili vysvětlit autorovo „mlčení“, [4] začal pro velkou část českého publika teprve nyní vůbec mluvit či přinejmenším teprve nyní mluvit zcela slyšitelně. [5] Avšak i pro důkladné znalce časopisu *Die Fackel* a *Posledních dnů lidstva* znamenalo čerstvou zkušenost vidět „obsah [...] neskutečných, nepředstavitelných, žádnou bdělou myslí nepostižitelných, žádné vzpomínky nepřístupných a pouze v krvavém snu uchovávaných let“ [6] nejen již za sebou jako minulost, nýbrž také před sebou jako budoucí možnost.

K oněm starým čtenářům, kteří se tehdy k *Poslední dnům lidstva* vraceli s nově vyostřeným pohledem, patřil také Karel Čapek, který pod tímto dojmem konstatoval:

Válečná kniha Karla Krause, tato dramatická kronika takzvané Velké doby 1914–1918, stává se dnes aktualitou: jednak proto, že se chystá její české vydání, jednak a daleko víc proto, že čtenář, který se k ní vrací, se neubrání trýznivému dojmu, že Krausova tragická sbírka průvodných a psychologických úkazů války se po těch uplynulých patnácti letech znovu stává osudně aktuální. Po válce jsme mohli věřit, že je to strašná obžaloba toho, co bylo; dnes začínáme rozpoznávat, že je to obžaloba něčeho, co trvá. Poslední dnové lidstva nejsou věcí minulou. [7]

Když o rok později vyšly *Hlasy o Karlu Krausovi (Stimmen über Karl Kraus)*, jež měly dle záměru vydavatelů sloužit plánu „ukázat u příležitosti 60. narozenin jednoho z největších Rakušanů, jak jej vidí za hranicemi této země“, [8] byl mezi českými hlasy vedle Josefa Hory a Jana Münzera zastoupen také Karel Čapek, se slovy díky „Karlu Krausovi jako učiteli“: [9]

Učil nás číst; je největším učitelem čtení, jaký kdy byl. Učil nás luštit potištený papír, jako by to byly nápisy v neznámé řeči; učil nás odhadovat smysl i nesmysl tištěných slov, jejich protimluvy, jejich strašlivý automatism. Každý, kdo prošel školou červených sešitků, absolvoval, řekl bych, kurs morální filologie: byl veden k tomu, aby rozeznával lež, která už není ve vědomí, nýbrž ve slovech; zjišťoval korupci ducha, která se projevuje v korupci řeči skrze fráze; aby pochopil vzpouru slov, která se stala pány lidí, učinila z jejich instinktů zásady a nahradila myšlení pouhým mechanismem slovních obrátů. Karl Kraus se pokusil osvobodit lidstvo od poslední a nejhorší, protože anonymní tyranie: od tyranie veřejných frází. [...]

Vedle toho nás učil psát. Učil nás slova ovládat, jako se ovládají divoké bestie. Kde vládne duch, musejí slova poslouchat. V době, kdy v literatuře i v politice nastala nálada rozpoutaných slov, je Karl Kraus nečasový a přitom nejvýš aktuální jako hlas minulosti a budoucnosti zároveň.

Učitelem čtení v Čapkově smyslu je Karl Kraus v neposlední řadě díky metodě satirického vedení důkazu a polemického vedení války, jejichž nejsilnějším argumentem je vždy citát: nejen jako věcný doklad, nýbrž především také jako nutná rekvizita mimického a gestického demaskování prostřednictvím citujícího. [10] Citát, který tímto způsobem vykonává tvůrčí likvidační práci a v němž proložená místa ozřejmují duktus, redukují mlhavou mnohomluvnost na čirý nesmysl, jenž je v jejím základu, předstíranou plnost na skutečnou prázdnotu, falešný patos na pravou hloupost, dutou frázi na holou lež. Gestickému demaskování slouží také – pro *Die Fackel* tak charakteristické – zkřížení klasického jazyka a hantýrky, jež má například osvětlit skutečný postoj liberálního novináře citujícího slavnou Pozovu výzvu, a to takto: „Sire, símvás, Vám na tom přece nesejde, dejte nám volnost myšlení!“ (F 890,276). [11]

Značného omezení vyžadují Čapkovy věty, jimiž měl být vzdán dík učiteli *psaní*; neboť jako krotitel, od něhož je možné se učit „slova ovládat, jako se ovládají divoké bestie“, se Karl Kraus cítil pouze v oblasti „užitého jazyka“ (F 572,48) – před jazykem druhých, nikoli před svým vlastním: „Ovládám pouze jazyk druhých. Ten můj si se mnou dělá, co chce.“ (F 389,42) „Poslouchám jej na slovo.“ (F 272,48)

A právě jako autor výtečně vládnoucí „jazykem druhých“ (k tomu navíc jazykem cizím) se Karel Čapek prokázal na místě, jež současně prozrazuje důkladnou znalost „červených sešitků“ a obsahuje i kus „morální filologie“. Jde o *mločí hymnu*, kterou v Čapkově románu *Válka s mloky* [12] zapějí německá školní dítká tváří v tvář impozantním vojenským výkonům „nordických mloků“ (Nordmolche):

Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche. [13]

Rozhodující podnět k tomuto nemilosrdnému „akustickému zrcadlu“ (F 572,30) všenežmeckého a novonežmeckého velikášství a chorobné touhy po úspěších mohla dát dvě místa v článku *Der Reim*. Vyšel v *Die Fackel* v sešitě z dubna 1927 [14] a 1. května 1927 byl v *Prager Presse* podrobně recenzován Arnoštem Krausem. [15] Karl Kraus se tu zabývá naukou o rýmu Gottfrieda Augusta Bürgerera, který napadá rýmy jako „Berg a Werk“, „Sprache a Sache“, naproti tomu však „Molch a Erfolg“ tvrdošijně obhajuje jako čistý rým. [16] V této

souvislosti u Krause stojí: „Zato ‚Molch a Erfolg‘ mu vytvářejí dokonalé spárování dvojího světa představ, jejichž harmonie se mu očividně jeví tak předem daná, že by krok od Molch k Erfolg možná přivítal, i kdyby mu výslovnost uložila podstoupit obzvláštní oběť.“ (F 757,9) A později: „Neboť se snad pravděpodobně nedá popřít, že mezi Sprache a Sache panuje užší tvůrčí souvislost než mezi Harz a bewahrt's [...], či dokonce mezi Molch a Erfolg.“ (F 757,10)

Karel Čapek tvůrčím způsobem „vpravil“ [17] na první pohled nerovný rýmový pár „Molch a Erfolg“ do díla, v němž tento pár nejen v singuláru, ale tím spíše v plurálu představuje „dokonalé spárování dvojího světa představ“, jejichž harmonie je předem dána; a dokázal tak, že ve „škole červených sešitků“ byl nejen žákem, ale že se v ní stal též mistrem.

[1] Srov. *Panorama* 11, 1933, č. 1, 25. 2., s. 1–17. [2] Karl Kraus: *Die dritte Walpurgisnacht*. Vyd. Heinrich Fischer. München 1952, s. 208. [3] Karl Kraus: *Poslední dnové lidstva. Tragédie v pěti dějstvích s predehrou a epilogem*. Přel. Jan Münzer. Praha: Družstevní práce, 1933 (Nesmrtelní; sv. XVI). [V následujícím textu citujeme nový překlad: *Poslední chvíle lidstva*. Přel. Hanuš Karlach. Brno: Barrister & Principal, 2006.] [4] Srov. Kurt Krolop: „Bertolt Brecht und Karl Kraus“. In: *Philologica Pragensia* 6, 1961, č. 2, s. 95–112, č. 4, s. 203–230. [5] Překlady jednotlivých článků a básní vycházely už předtím, např. in: *Symfonie války*. Vyd. Otto Pick. Praha 1931. [6] Karl Kraus: *Die letzten Tage der Menschheit*. Wien – Leipzig 1926, s. VII [cit. dle Karlachova překladu (jako pozn. 3), s. 5]. [7] Karel Čapek: „Poslední dnové lidstva.“ Otisk z *Přítomnosti* in: *Panorama*, 11, 1933, č. 4, 25. 5., s. 57 [cit. dle Karel Čapek: *O umění a kultuře III*. Vyd. Emanuel Macek a Miloš Pohorský. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 454n]. – Srov. též F. X. Šalda: „Pamflet apokalyptický neboli ‚Poslední dnové lidstva‘.“ In: *Šaldův zápisník* 5, 1933, č. 13–14, září 1933, s. 412–420. [8] *Stimmen über Karl Kraus zum 60. Geburtstag*. Vyd. kruh vděčných přátel. Vídeň 1934, s. 5. [9] Tamtéž, s. 21. Na s. 22 překlad do němčiny: „Karl Kraus als Lehrmeister“. [10] Srov. k tomu zvl. Walter Benjamin: „Karl Kraus.“ In: *Schriften*. Sv. 2. Frankfurt a. M. 1955, s. 159nn. [11] [První číslo za F označuje vydaný sešit nebo sešity časopisu *Die Fackel*, druhé číslo stránku v tomto sešitě. U citátu jde o parafrázi z Schillerova dramatu *Don Carlos*; cit. dle překladu V. Feldsteina in: Friedrich Schiller: *Spisy* 1. Praha: SNKLHU, 1959, 3. dějství, s. 557.] [12] Karel Čapek: *Válka s mloky*. Praha 1936; Karel Čapek: *Der Krieg mit den Molchen*. Přel. Julius Mader. Praha 1937. [13] *Válka s mloky*, Třetí kniha, konec 4. kapitoly [Silou a mocí slynou jen mloci Němci]. – První vydání německého překladu (srov. pozn. 12) vykazuje změnu: „Solche Erfolge erzielen nur deutsche Molche“ [zdůr. mnou, K. K.]. Mader tímto „vylepšením originálu“ prokázal nedostatek sluchu pro zvukové působení tohoto místa, spočívající právě v přeměře ich-lautů tendujících k výslovnosti „š“. – Pozdější vydání mají opět „erreichen“. [14] *Die Fackel*, č. 757–758 (duben 1927), s. 1–37. [15] Arnošt Kraus: „Karl Kraus über den Reim.“ In: *Prager Presse* 7, 1927, č. 119, 1. 5. příloha Dichtung und Welt, s. 1–2. Také zde je zmínka o „Molch a Erfolg“: „Zcela mimoběžně pak mluví Bürger s Krausem, když prvý nechce uznat rým ‚Berg a Werk‘ a druhý zas ‚Molch a Erfolg‘“ (s. 1). [16] Srov. Gottfried August Bürger: „Hübnerus redivivus, d. i. kurze Theorie der Reimkunst für Dilettanten.“ In: *G. A. Bürger's Werke*. Vyd. Eduard Grisebach. 5. vyd., Berlin 1894, s. 420–436, zvl. s. 428. [17] Srov. F 572,62 [Einschöpfung]. – *Nezamýšlenou* komiku má v sobě rým „Molchen und folgen“ v básni *Heimweh (Stesk po domově)* F. A. Zimmera (*Voigtländischer Anzeiger und Tageblatt*, 1900, č. 183), citované in: Felix Schloemp: *Die Meschuggene Ente*. München – Leipzig 1909, s. 90: „...Möchte liegen bei den kleinen Molchen, / Möcht' am liebsten heute noch im leichten Kahn / Dort den goldenen Libellen folgen / Auf des waldumrauschten Weihers Silberbahn [...spát chtěl bych, kde lehávají mloci, / za zlatem vázek rád bych ještě dnes / proplouval na lehké bárce nocí, / kde šumné stříbro rybníka lemuje vřes].“

Přeložila Eva Jelínková

Píše Eva Jelínková (16. 5. 2016)

Na ploše samostatných studií, byť často rozsáhlých, pojednává českoněmecký literární historik **Kurt Krolop** (25. 5. 1930 – 22. 3. 2016) zpravidla velká témata – a současně nikdy neopouští detail: komentované úryvky z dobových literárních a publicistických pramenů jsou vlastním stavebním materiálem jeho prací. Těžko bychom u něj našli tvrzení, v jehož základu by nebyl alespoň jeden doložený relevantní dobový pramen – Krolop také nikdy nepostupuje od teze k jejímu dokladování, nýbrž induktivně (příčemž literaturu předmětu zmiňuje často tehdy, je-li zapotřebí její zjištění revidovat). V případě tzv. pražské německé literatury, která se pod organizačním i duchovním vedením Eduarda Goldstückerera postupně jako předmět výzkumu etablovala v Praze na přelomu 50. a 60. let minulého století, byly relevantní prameny do značné míry velkou neznámou (k dispozici bylo třeba Eisnerovo syntetizující pojednání z Československé vlastivědy, ale dílčí studie a analýzy k jednotlivým autorům, periodikům, kulturním spolkům, sociálním a národnostním poměrům v Praze atd. nikoli). Kurt Krolop za svého prvního pražského pobytu v letech 1957–1962 shromáždil a ve svých studiích posléze zprostředkoval materiál, který se dnes ukazuje jako unikátní: básnické sbírky, romány, antologie, ale i různé příležitostné publikace a zvláště články v německy psaných periodikách z prvních čtyřiceti let 20. století (o starších nemluvě) jsou dnes – i v Praze – z velké části dostupné jen velmi obtížně anebo vůbec. Nebýt Kurta Krolopa, možná by se o existenci řady z nich, a tudíž ani o roli jejich aktérů v tehdejších kulturních životech dodnes vůbec (nebo přinejmenším tolik) nevědělo.

Je pozoruhodné, s jakou rychlostí a důkladností Krolop materiál obsáhl – a vyhodnotil. Jeho první studie publikované v 60. letech v pražských odborných časopisech *Philologica Pragensia* a *Germanistica Pragensia* – spolu s fundamentálním pojednáním *Ke vzniku a historii pražské německé literatury „expresionistického desetiletí“* (z roku 1965, publikováno 1967 ve sborníku *Weltfreunde*) – rozvrhly v plné extenzi půdorys, který bylo v dalších letech a desetiletích možno již „jen“ rozkreslovat v detailním pohledu. Tento pohyb není charakteristický jen pro germanistická bádání Krolopových následovníků, ale i jeho vlastní studie. Nejde však o přidávání dalších střípků do již hotové formy otázek a hypotéz, nýbrž o vydávání se po cestách otázek nových, dosud nenastolených. Jestliže je například předmětem rané studie *Manifest „pražské školy“* (1964) utváření duchovního pouta mladých pražských německých autorů (Werfela, Broda ad.) ve vědomém vymezení se vůči generaci otců s jejich poněkud alibistickým lpěním na tradici, vyprázdněném humanismu a odumírající podstatě liberalismu – soustředí se *Poukaz na zapadlou anketu „Proč jste opustil Prahu?“* (1966) nad zčásti shodným materiálem na národnostní, hospodářské a sociální poměry v Praze před a po vzniku Československa a s nimi spjaté odchody Gustava Meyrinka, Franze Werfela, Paula Kornfelda a Ernsta Weiße z města (ale také sublimaci zjištěných motivů v prózách neodcházejícího Franze Kafky).

Aniž by opomenul podat nárys kulturně-společenského kontextu Čech, Moravy i Vídně, podniká pak Kurt Krolop ve své dizertaci o *Ludwigu Winderovi* (1967, tiskem 2015 – práci se bude věnovat příští česko-německé **echo**) hloubkovou sondu do díla a působení jednoho vybraného autora. Na dráze výzkumů pražské německé literatury mu však brzy „byla ukradena cenná badatelská léta“, jak poznamenal v rozhovoru s Peterem Becherem pro *Stifter-Jahrbuch* 2006. Po zrušení samostatného oddělení pro pražskou německou literaturu při *Ústavu jazyků a literatury* ČSAV, jež od začátku roku 1968 vedl, a vynuceném návratu do NDR po rozjezdu československé normalizace, se Krolop obrátil k literatuře německé klasiky a romantismu (v následujících desetiletích vyšlo v Československu několik jeho doslovů v odeonských edicích Novalise, Tiecka, Hoffmanna, Bonaventury či korespondence Goetha a Schillera) – a zintenzivnil svůj zájem o dílo Karla Krause. K tématu německy psané

literatury z českých zemí se vrátil v roce 1983 studií o „*Pražském dědictví*“ a „*rakouství*“. Možná až příliš ambiciózně založené pojednání o vztahu několika generací německy píšících autorů z Prahy a českých zemí k rakouské monarchii (resp. pojednání o průběžně, již od Rilka zjišťované absenci rámce rakouské literatury jakožto sebeidentifikačního prvku) je motivováno problematičností literárněhistorického zařazování této literatury do různých národně určených konceptů literárních dějin. V souvislosti s generací Pražského kruhu tu Krolop rozpracovává témata židovské emancipace, asimilace a antisemitismu (a upřesňuje poměry v pražské německé enklávě na pozadí Eisnerových tezí o trojím ghettu a v konfrontaci s výraznými protizidovskými a protiněmeckými projevy prostředí českého).

V Krolopových článcích a studiích z pozdějších let, ať už jsou věnovány stálíci autorova zájmu Karlu Krausovi či opět německým autorům z českých zemí, je nápadné stále častější prozkoumávání českého literárního kontextu a pochopitelně také vzájemných interakcí. Zatímco v *Manifestu „pražské školy“* – jehož téma duchovního zrání mladé generace je rozvíjeno na pozadí článku Franze Werfela publikovaného u příležitosti české inscenace Wedekindovy *Lulu* v roce 1914 – převažuje ještě výlučně germanistická perspektiva a studie se omezuje na jediný český dobový ohlas, představuje soubor reakcí českých publicistů na Werfelovu glosu v navazující, o třicet let pozdější studii vlastní těžiště článku („*My však chceme mít na Praze opět podíl*“, 1995). Česká témata se ovšem u Krolopa neobjevují teprve v osmdesátých letech, jsou integrální součástí již jeho vědeckých začátků: Karlu Čapkovi věnoval autor první článek již v roce 1966. V koncizním textu citujícím v názvu Čapkovu mločí hymnu „*Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche*“ (text dnes přinášíme v originální verzi i překladu v rubrice **Napsali**) naznačil, že recepce krausovských satirických citátů nespočívá u Karla Čapka pouze v obdivné reflexi, ale nadto i ve schopnosti tvůrčím způsobem je využít a dále rozvíjet ve svém díle – neboli je do tohoto díla tvořivě „vpravit“ („*einschöpfen*“, jak říkal Karl Kraus).

S tématy relevantními pro literárněvědnou bohemistiku či dosud neetablovaný obor germanobohemistiky vystupuje Kurt Krolop častěji od konce 80. let: *Češi u Karla Krause – Karl Kraus u Čechů* (1988) navrhuje v závěru k dalšímu prozkoumání recepce Krausova díla v českém prostředí několik dalších dílčích témat, a tyto hozené rukavice vzápětí zvedá – Krolop: studie *Přítakávač a odmítač* představuje Karla Krause a Jaroslava Haška jako tvůrce „komplementárních satir na světovou válku“ (1989), článek k poctě Pavla Trosta se zabývá – v konfrontaci opět s Krausem – povahou Poláčkova boje proti frázi (1996), přednáška *Karel Čapek: Karl Kraus jako učitel* (1989) objevuje další Čapkův text, v němž se obrází s Krausem „společný rys ‚morálně filologický‘, zaostřený a školený pohled, který s neomylnou jistotou najde v nepřehledném oceánu potíštěného papíru právě tu kapku, v níž jsou symptomatické příznaky budoucí potopy“ (tou kapkou je konkrétně Čapkem citovaný titulek zprávy „V Českých Budějovicích utraceno 5000 koček“).

Tyto i další Krolopovy články vnášejí do bohemistických výzkumů obohacující komparatistickou perspektivu – a vynášejí na světlo často dosud nepovšimnuté texty. *Výzva k usebrání v hodině dvanácté* (1992) přibližuje mj. spolupráci F. X. Šaldy s německy psaným časopisem *Der Philosemit* a Krolopova vůbec poslední větší studie (2011) je věnována Šaldovým a Fischerovým reflexím literárněhistorických konceptů Augusta Sauera a Josefa Nadlera. Bohemistika Krolopovy nálezy často přecházela. V – česky přednesené – čapkovské přednášce na mezinárodní konferenci v Dobříši v roce 1988 se Kurt Krolop (po více než dvaceti letech) podrobně vrátil k Čapkově příspěvku pro narozeninový sborník *Stimmen über Karl Kraus zum 60. Geburtstag* [Hlasy o Karlu Krausovi k jeho 60. narozeninám] (1934) – a musel konstatovat, že navzdory článku „*Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche*“ z roku 1966 a vytrvale obnovovaným odkazům v pozdějších studiích i navzdory přetisku

českého originálu v krausovském překladovém výboru *Soudím živé i mrtvé* (1974, 1984, znovu 1990) nebyla tato Čapkova glosa převzata do 19. svazku Spisů Karla Čapka (*O umění a kultuře III*, 1986). Krolop tuto skutečnost právem vykládá jako známku „bohužel ne ojedinělého komunikačního deficitu v oblasti tzv. germanoslavic“. Patrně teprve na základě Krolopova vystoupení ve výlučném prostředí bohemistů byl text – ovšem s chybami – zařazen do svazku šestnáctého (*Od člověka k člověku III*, 1991) a především také zaznamenán v *Bibliografii Karla Čapka* (1990; o tom, že tam byl záznam vpraven na poslední chvíli, svědčí jeho přílepkový statut: namísto samostatného čísla dostal přiděleno jen malé „a“ za číslem položky předchozí).

Podobné poukazy na drobné, ale podstatné mezery v sebraných spisech či bibliografických soupisech doprovázejí Krolopovy výzkumy takřka pravidelně. Teprve díky jeho přehledu *Příspěvků Roberta Musila v pražských novinách* (1964, jde o jednu z vůbec prvních Krolopových publikovaných studií) si vydavatelé Musilova díla zásadně doplnili jednu ne nevýznamnou kapitolu Rakušanova publicistického působení; podobně tomu bylo u *Glosy k wedekindovské slavnosti* Franze Werfela, otištěné v *Prager Tagblattu* roku 1914, již Krolop (rovněž v roce 1964) doporučil zařadit vydavateli Werfelových spisů. Krolop však neobjevoval jen zapadlé příspěvky velkých autorů, ale autory jako takové – vedle později pojednaného, a dnes tedy již známějšího pražsko-berlínského filozofa Maxe Steinera upozornil například na redaktora *Prager Tagblattu* Ludwiga Steinera nebo šéfredaktora časopisu *Der Philosemit* Arthura Hellera. Jestliže později nad jmenným rejstříkem k časopisu *Die Fackel* bez komentáře cituje poznámku u Poláček, Karel: „K datu dokončení čistopisu nebyla zjištěna žádná přesnější data“ (rejstřík byl vydán knižně roku 1977!), stojí před čtenářem zvláštní typus ironického krolopovského citátu, jenž odhaluje neudržitelnost badatelského horizontu sahajícího jen k okraji vlastního pracovního stolu.

Krolopova znalost dobové pražské, vídeňské i berlínské literární krajiny kombinovaná s ochotou neúnavně vypisovat řadu zdánlivě okrajových jevů a údajů tak přčasto vyjevuje limity výsledků mnohaletých literárněhistorických bádání a týmových edičních projektů, realizovaných za zcela jiných institucionálních podmínek, než ve kterých pracoval on. Solitérem byl z donucení, ale při pohledu zpět patrně i svým založením. Jeho klidná koncentrace na detail vyjevuje nejen nesamozřejmost a principiální neuzavřenost pramenné základny jako velkého rizika výzkumů, ale dokládá rovněž nekončící možnosti tázání a hledání odpovědí. Jemu vlastní ironický nadhled a odpor ke všemu simplifikujícímu a rychle hotovému ukazují literaturu a kulturu na českém území před druhou světovou válkou jako otevřenou situaci mnoha vztahů, interakcí a snah, v níž lze dodnes – v českém i německém jazyce – nalézat a poznávat nedocenitelné intelektuální plody.

Píše Ladislav Futtera (30. 5. 2016)

V českém filologickém prostředí nebývá zvykem vydávat dizertace, tím méně s odstupem takřka padesáti let. I takové výjimky se však občas dějí, a tak se posledním dílem, jež vyšlo za života nestora českoněmecké germanistiky **Kurta Krolopa** (1930–2016), stala jeho dizertace **Ludwig Winder. Sein Leben und sein erzählerisches Frühwerk. Ein Beitrag zur Geschichte der Prager deutschen Literatur** ([Ludwig Winder. Jeho život a rané prozaické dílo. Příspěvek k dějinám pražské německé literatury] Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015), obhájená již roku 1967. Edici připravili Jörg Krappmann a Jaromír Czmero u příležitosti Krolopových loňských 85. narozenin.

Podtitul práce připomíná, že text vznikl paralelně s liblickými konferencemi věnovanými Franzi Kafkovi a právě pražské německé literatuře, již v oné době nově definoval Eduard Goldstücker. Goldstücker do konceptu pražské německé literatury zahrnoval „literární dílo řady významných básníků a spisovatelů, kteří se v poslední čtvrtině 19. století buď narodili v Praze, anebo pocházejíce z českého či moravského venkova prožili v Praze před rozpadem rakousko-uherské monarchie klíčová léta svého uměleckého zrání a ve většině případů zde také zahájili svou literární činnost“ („Die Prager deutsche Literatur als historisches Phänomen. In: *Weltfreunde. Konferenz über die Prager deutsche Literatur*. Praha: Academia, 1967, s. 21). Ludwig Winder, přišedší k Vltavě roku 1914, dlouholetý redaktor *Bohemia* a člen užšího Pražského kruhu, kam jej po Kafkově smrti řadí Max Brod, byl tedy takřka prototypickým příkladem pražského německého literáta. Zahrnutím do ediční řady *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* se však k Winderovi, rodákovi ze Šafova, jenž strávil mladá léta v Holešově a Olomouci, hlásí i moravská německá literatura. Winderovu specifickou dvoudomost v úzce regionálně vymezených „literaturách“ vlastně stvrzuje už způsob, jakým jej prezentoval jeho současník Pavel Eisner ve studii *Německá literatura na půdě ČSR od roku 1848 do našich dnů* (in: *Československá vlastivěda VII. Písemnictví*. Praha: Sfinx, 1933, s. 325–377). V samostatném medailonu řadí Winderu mezi autory srostlé s Prahou (s. 366), avšak ještě před tím jej jmenuje coby reprezentanta „německé literární Moravy“ (s. 348).

Jörg Krappmann se v předmluvě ke Krolopově dizertaci snaží nabídnout alternativu k oběma úzce zaměřeným konceptům, místo nichž doporučuje (cituje ze studie napsané společně s Manfredem Weinbergem „Region – Provinz. Die deutsche Literatur Prags, Böhmens, Mährens und Sudetenschlesiens jenseits von Liblice.“ In: Becher – Džambo – Knechtel (edd.), *Prag – Provinz. Wechselwirkungen und Gegensätze in der deutschsprachigen Literatur Böhmens, Mährens und Sudetenschlesiens*. Wuppertal: Arco, 2014, s. 17–52) „pojímát Prahu, Moravu a Slezsko jako jediný rozmanitý region, sledovat v něm výměnné procesy, neztrácet ze zřetele českojazyčnou literaturu a v neposlední řadě zohledňovat komunikační procesy tohoto regionu s dalšími regiony“ (s. 8). Navíc připojuje i poznámku o ideologické podmíněnosti pojmu pražská německá literatura, jehož zastánci se vymezovali vůči nacionalisticky orientované sudetoněmecké literatuře (a současně zavrhovali i starší pojem „deutschböhmische Literatur“) a zjednodušeně zdůrazňovali, že autorům, již byli pod tento pojem zahrnováni, byla společná „humanistická orientace, odmítání šovinismu, přátelský vztah k národním, literárním a kulturním snahám slovanských národů, především Čechů“ (Paul Reimann: „Die Prager deutsche Literatur im Kampf um einen neuen Humanismus.“ In: *Weltfreunde*, s. 9).

Nabízí se jistě otázka, do jaké míry je na místě využívat Krolopovy dizertace k hlásání odklonu od konceptu pražské německé literatury, když jej právě Krolop pomáhal v 60. letech definovat. Krappmann se však odklání spíše od Goldstückerova a Reimannova schematizujícího modelu, který Krolop sám s pomocí detailního studia pramenů v materiálově zaměřených studiích překonával. Pramen u Krolopa není vetkán do předem připravené osnovy, nýbrž teprve z povahy pramenů je snován plastický obraz zkoumané doby. Ostatně ani v dizertaci Krolop nepojímá Winderu toliko jako redaktora *Bohemia* a přítele Maxe Broda, nýbrž v obsáhlé biografické části věnuje značnou pozornost Winderovým mladým létům v Šafově, Holešově a Olomouci a následným novinářským působišťm ve Vídni, Bilsku, Teplicích, Plzni a konečně v Praze.

Právě první oddíl Krolopovy dizertace, tedy Winderův životopis (s. 19–87), patří k hlavním devizám díla a rozptyluje případné počáteční pochybnosti, do jaké míry má smysl vracet se k dizertaci po 48 letech. Krolop se zde nekoncentruje toliko na Winderovy životní osudy,

nýbrž nabízí komplexní historický vhled do období přelomu 19. a 20. století. A tím zůstává inspirativní i pro novodobé přístupy Krappmanna a Weinberga; jakkoli za přirozené vyústění Winderovy životní dráhy chápe čtvrtstoletí strávené v Praze, nechybí ani exkurz věnovaný Winderovu otci Maximilianovi, jeho nenaplněným ambicím stát se českým básníkem i jeho drobným kontaktům s českými literáty (Nerudou, Heydukem). Při líčení Winderových dětských a studijních let na Hané přicházejí ke slovu citáty z děl starších „klasiků“ moravské německojazyčné literatury Marie von Ebner-Eschenbach, Ferdinanda von Saar a Jakoba Julia Davida (s. 24–27). Krolop je však dalek utápění se v pozitivistických detailech anebo topografických podružnostech, jimiž je v poslední době občas až zahlceno kafkovské bádání – přesto stále jde o nejzevrubnější Winderovu biografii (z nedávné doby se sluší zmínit dizertaci Christiane Idy Spirekové *Von Habsburg zu Heydrich. Die mitteleuropäische Krise im Spät- und Exilwerk Ludwig Winders*. Wuppertal: Arco, 2005, jež ve stručněji podaném životopise /s. 21–38/ obohatila poznání pozdní fáze Winderova života o další prameny, s nimiž Krolop nepochybně pracoval).

Vlastní analýza Winderových raných románů a povídek, která tvoří druhý oddíl práce (tato část končí rozborem díla *Hugo – tragédie chlapce* (*Hugo – Tragödie eines Knaben* z roku 1924), neztrácí jistě aktuálnost, už jenom proto, že winderovské bádání se v posledních letech soustředilo spíše na pozdní fázi jeho tvorby (kromě zmíněné práce Spirekové jmenujme ještě dizertaci Jindry Broukalové *Ludwig Winder als Dichter der menschlichen Seele und der Wirklichkeit* /Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2008/, jež se zaměřuje pouze na román *Následník trůnu* /*Der Thronfolger*/). Pro srovnání se tak nabízí především dizertace Judith von Sternburg *Gottes böse Träume: die Romane Ludwig Winders* (Paderborn: Igel, 1994), která nabízí komplexní monografický pohled na Winderovu románovou tvorbu.

Zároveň je však možné (a někdy i nutné) číst tyto pasáže jako doklad možností a mezi literárněvědné interpretace ve východním bloku druhé poloviny 60. let, která se současně snažila vyhýbat ideologickým schémátům (i když se neobešla bez povinných citátů „klasiků“ marxismu). Zahajuje-li analýzu Winderovy románové prvotiny *Zuřivá rotačka* (*Die rasende Rotationsmaschine*) otázka vztahu fabule a syžetu, jedná se o zjevné navázání na tradici ruského formalismu, k němuž se v této dekádě vracela i sovětská literární věda. Třebaže Krolop vychází z textů Winderových próz a ve středu jeho pozornosti stojí hledisko naratologické, neomezuje se na raněformalistickou otázku, jak je udělán... (ovšem i na ni dojde, jednotlivá díla jsou analyzována též z hlediska jazykového a stylistického), nýbrž do hry zapojuje i kontext. Entitu autora sice poměrně důsledně vysunul do úvodního oddílu, zvláště v kapitole věnované románu *Židovské varhany* (*Die jüdische Orgel*) se však zevrubně věnuje i vztahu fabule a reálné předlohy (s. 128–131). Z autorů, kteří specifickým způsobem rozvíjeli formalistické dědictví, je pak zvláště patrný vliv Michaila Michailoviče Bachtina, především jeho prací o Dostojevském. S protagonisty románů Dostojevského pak Krolop srovnává Alberta Wolfa, hlavního hrdinu *Židovských varhan* (s. 149–153). A ač zde není Bachtin explicitně citován, v mnohém jej připomínají i úvahy o maskování v díle *Hugo – tragédie chlapce* (s. 188–190).

Určitým rozpakům se naopak nelze ubránit při listování bibliografickou přílohou (s. 307–351). Editoři totiž i zde beze změn převzali údaje z původní Krolopovy dizertace a pouze doplnili odkazy na Winderova díla, jež byla poprvé vydána až po roce 1967. Tato část je tak sice stále cenná zvláště díky pečlivě zpracovaným soupisům dobových reflexí Winderových beletristických děl, avšak v seznamech odborné sekundární literatury již na rozdíl od vlastního textu zcela zastaralá. Příliš šťastně a přesvědčivě pak nevyznívá vysvětlení Jörga Krappmanna, že doplnění bibliografie „by překračovalo rámeček reproduktivního vydání“.

Nadto prý, „co bylo dále o Winderovi zpracováno, je odborníkům známo, anebo to lze v dnešní zasíťované době snadno dohledat“ (s. 13). Tento argument nelze dle mého mínění přijmout. I v „zasíťované době“ zůstává aktuální bibliografie klíčovým vodítkem pro další studium a v základních dílech monografické povahy (a Krolpova práce mezi ně bezesporu patří) se její přítomnost předpokládá. Zvláště když z nedávného pokusu Patricie-Charlotty Steinfeldové o sestavení komplexní Winderovy bibliografie (*Ludwig Winder /1889–1946/ und die Prager deutsche Literatur. Bd. 1. Erste vollständige Bibliografie zum Werk Ludwig Winder*. Dettelbach: Röhl, 2009) zbylo naprosto nedokonalé torzo.

Bez ohledu na spornou bibliografickou přílohu zůstává Krolpova dizertace v českém kontextu stále zásadním i základním dílem k Ludwigu Winderovi. Její vydání tedy rozhodně není toliko aktem úcty k jejímu autorovi, ale jedná se především o vítané zpřístupnění těžko dostupného textu zájemcům o českoněmeckou literaturu. Lze jedině litovat, že titul bohužel nebyl uvolněn do běžné distribuce, a tak se jeho cesta ke čtenáři zbytečně omezí na nepočtené vědecké knihovny. Škoda tím spíše, že Kurt Krolp se zde představuje jako erudovaný odborník, který suverénně provádí čtenáře po spletitých cestách Winderova života a díla, aniž by k tomu potřeboval mnohasetstránkový opus. „Akribie, s níž bere v úvahu a kriticky zkoumá každý detail, a důslednost, s níž dospívá ke generalizacím pouze na základě bezpečně ověřených fakt, dávají jeho textům pečeť nejvyšší spolehlivosti. Brilantnost, s níž interpretuje texty, a přesnost, s níž historicky zařazuje, vzájemně srovnává a – je-li nutno – kriticky demontuje teoretické omyly, pak činí i z převážně materiálových prací myšlenkově podnětné studie.“ Tato slova Jiřího Stromšíka z předmluvy k českému výboru z Krolpových studií *O pražské německé literatuře* (Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2013, s. 9, o knize viz [echo z 15. 9. 2014](#)) lze bez jakýchkoli pochybností vztáhnout jak na jeho dizertační práci, tak i celé životní dílo, jež po desetiletí formovalo – byť s vynucenými přestávkami – bádání na poli literárněvědné germanobohemistiky.

Zájemcům o Ludwiga Windera, kteří by chtěli Krolpovo dílo konfrontovat s novějším pohledem na tohoto spisovatele, lze pak doporučit – pokud nechtějí sáhnout po zmiňovaných monografických pracích – svěží a erudovaný doslov Ulricha Weinzierla k novému vydání Winderova nejslavnějšího románu *Následník trůnu* (*Der Thronfolger*. Wien: Paul Zsolnay, 2014). Weinzierl na základě tematické spřízněnosti staví Windera po bok autorů jako Joseph Roth či Karl Kraus a podrobně analyzuje jeho práci a zacházení s prameny při tvorbě tohoto historického románu. Prizmatem „soužití české a německé literatury v období první republiky“ (s. 855) na *Následníka trůnu* a celou Winderovu tvorbu nahlížela Růžena Grebeníčková v doslovu k českému vydání románu z roku 1997, nyní pod titulem *Ludwig Winder a jeho Následník trůnu* nově zařazeném do výboru *O literatuře výpravné* (Ed. Michael Špirit. Praha: Institut pro studium literatury – Torst, 2016, s. 852–863). Díky obdobné životní zkušenosti s moravskými reáliemi a motivickou spřízněností se v jejím pojetí Winder ocitne ve společnosti Roberta Musila, ale i Boženy Benešové. A není vůbec od věci srovnat tyto studie s Krolpovým doslovem k témuž románu z roku 1984 (Berlin: Rütten & Loening). Jednak šlo o první vydání *Následníka trůnu* v Německu (tehdy pouze východním), jednak se zde Krolp vyrovnává i s pozdní tvorbou Ludwiga Windera, tedy etapou, kterou se ve své dizertaci zabýval toliko v prvním, životopisném oddíle.

Píše Zuzana Jürgens (13. 6. 2016)

V loňském roce vyšla v malém mnichovském nakladatelství Rogeon Verlag dizertace germanistky **Kateřiny Kovačkové** *Figuren der Anderen in der deutschböhmisches Exilliteratur* [Postavy jiných v německé exilové literatuře z Čech]. Autorka ji v roce 2013 obhájila na mnichovské univerzitě a své teze se pokouší, jak píše, „vypracovat na příkladu tří německých spisovatelů z Čech, kteří se liší jak s ohledem na svůj výběr témat a styl psaní, tak i ve svých životních drahách“ (s. 18), totiž na příkladu Josefa Holuba, Gerolda Tietze a Johannes Urzidila. Vybraní autoři skutečně nemohli být rozdílnější. Johannes Urzidil, ročník 1896, patřil do okruhu pražské německé literatury, v létě roku 1939 z Čech z obavy před pronásledováním nacisty odešel a už se sem nikdy nevrátil. Beletristické práce začal publikovat vesměs až po roce 1945, jeho převážně kunsthistorické práce ale vycházely už v meziválečné době. Kovačková se soustředí na jeho prózy *Nevlastní* (*Stief und Halb*, 1954; česky 1985), *Poslední služba* (*Ein letzter Dienst*, 1956, česky 1985) a *Poslední zvonění* (*Letztes Läuten*, 1968, česky 1996). Josef Holub, narozený 1926, pochází z Nýrska, po roce 1945 byl odsunut do západního Německa. Úspěšným autorem knih pro děti se stal teprve v devadesátých letech, po vydání své první knihy, románu pro mládež *Červený Nepomuk* (*Der rote Nepomuk*, 1992, česky 1998). Gerold Tietz se narodil 1941 v Horce u Dubé a odsun prožil jako dítě. Také on začal vydávat své romány – zejména trilogii *Česká fuga* (*Böhmische Fuge*, 1997, česky 2005), *Česká glajcha* (*Böhmisches Richtfest*, 2007) a *České kotrmelce* (*Böhmische Grätschen*, 2009, česky 2012) – teprve v devadesátých letech.

Tento výběr Kovačková opakovaně obhájuje, například tím, že „všichni tři poznali stále obtížnější spoluzití českých Němců a Čechů, zažili krutost německého nacionálního socialismu, druhou světovou válku a útěk nebo vyhnání z českých zemí. Všichni tři se posléze museli postavit výzvám exilu, jakkoli v rozdílném věku a částečně v rozdílné době“ (s. 48–49). Právě tyto biografické momenty jsou jako možné pojítko vzhledem k věkovému rozdílu autorů, a tedy jejich rozdílným zkušenostem a prožitkům problematické – odsun skutečně prožil pouze Holub, zkušenost stále obtížnějšího soužití Čechů a Němců měl především Urzidil a výzvy exilu (pokud lze v případě dětí o exilu vůbec mluvit) pro ně byly podstatně rozdílné. Proto je také mj. problematické jejich společné označení jako „exilových autorů“, jež se Kovačková ve své knize pokouší etablovat. S ohledem na jejich díla naopak jako spojující prvek ob stojí autorčin argument, že všichni ve svých textech, v nichž se vrací do Čech, často volí perspektivu dítěte a že v nich podstatnou roli hraje stýkání a potýkání Němců a Čechů v českých zemích.

Jako další společné prvky německé exilové literatury z Čech, zjištěné nad dílem vybraných spisovatelů, uvádí Kovačková přehledný počet postav, které v prózách vystupují, a také to, že se hrdinové nepřetržitě pohybují na „hranici dvou kulturních, společenských a politických systémů“ (s. 288). Osobní prožitek ztráty vlasti se v jejich textech projevuje „částečným zhroucením hodnotového systému a lidských vztahů“ (s. 289). Za rozhodující však autorka pokládá smysl pro humor a smířlivý postoj vůči „pošetilosti světa a paradoxním zákrutám novějších dějin ve středo-východo-evropském prostoru“ (s. 290) – navzdory jejich osobní zkušenosti –, který je podle ní vlastní všem zkoumaným prózám.

Kovačková svou práci rozčlenila do čtyř kapitol: v úvodu se věnuje kritériím výběru autorů, vymezení pojmu exilová literatura a otázkám, které chce ve své práci sledovat. Druhá kapitola nese název *Traumatizace útekem, vyhnáním a životem v exilu jako autobiografický pramen literatury* – v jejím rámci se také mj. zabývá parataxi jako „paradigmatem literárního psaní“. Rozboru textů jsou věnovány třetí a čtvrtá kapitola s názvy *Postavy jiných jako*

prostředkovatelů a přemožitelů předsudků a národních stereotypů a Postavy jiných v německé exilové literatuře z Čech v zrcadle historických a politických události.

„Jiní“ z názvu knihy jsou u ní přítomni takřka bez výjimky Češi, tj. jde o kategorii národnostní, a ne třeba sociální nebo genderovou. V tomto smyslu by práce Kovačkové mohla být jistým pendantem k monografii Jana Budňáka *Das Bild der Tschechen in der deutschböhmisches und deutschmährischen Literatur* (2010), která je rovněž věnována národním stereotypům v zobrazování Čechů v německojazyčné literatuře v českých zemích, zkoumá ale předchozí období zhruba od roku 1830 do roku 1940. Pozoruhodné je, že Budňákova kniha chybí v Kovačkové soupisu sekundární literatury (stejně pozoruhodné je, že navzdory tomu, že oba autoři stáli před obdobným úkolem, jak své téma teoreticky a metodologicky uchopit, opírá se každý o jiné výchozí teoretické texty) a že se autorka nijak nezmiňuje o tom, že postavy Čechů a jejich koexistence s Němci se v české německojazyčné literatuře objevují dávno před rokem 1945, a že tedy autoři, které ve své knize analyzuje, navazují na jistou, desetiletí trvající tradici.

Při srovnání obou knih – obě shodou okolností vznikly jako dizertace a mají přibližně stejný rozsah – vynikne ještě další rozdíl: Budňák staví na důkladném vymezení stereotypu, vzhledem k danému tématu základním pojmu (věnuje mu prvních osmdesát stránek), Kovačková si k definici stereotypu vystačí s deseti stránkami. Zato se kromě „postav jiných“ věnuje řadě dalších dílčích témat: pojmu exilové literatury, kterou odlišuje od literatury vyhnanců (bohužel se ale nijak nevztahuje k bohaté sekundární literatuře k tématu exilu, jediná kniha, kterou cituje, je *Deutsche Exilliteratur 1933–1945* [Německá exilová literatura 1933–1945] Konrada Feilchenfeldta z roku 1986 /!/), traumatu a autobiografii v literatuře, parataxi...

Žádné z nich však nezkoumá do hloubky, v různých kontextech opakuje už jednou formulovaná zjištění (text je i stylisticky nevyzrálý) a její zjištění nezřídka hraničí s banalitou. Viz například: „Ztrátu lze mnohem spíše pokládat za atribut literatury obecně“ (s. 75), nebo „řeč a poetická výpověď literárního díla jsou samostatné a mohou dosáhnout vysoké estetické kvality i v případě silné autobiografické inspirace“ (s. 83), anebo do třetice: „život člověka je příliš protikladný na to, aby ho bylo možné přehlédnout jako celek, ale lidské povaze je vlastní vnášet pořádek do protikladných a tím i chaoticky vnímaných faktů“ (s. 129) – k první části tohoto výroku autorka navíc připojuje odkaz na *Trojici studií o Karlu Čapkově* Jana Mukařovského. Je však záhadou, proč k němu neodkazuje v souvislosti s problematikou parataxe, kterou se Mukařovský jako literární vědec zabývá v jedné ze tří čapkovských studií podstatněji a obsáhleji než povahou člověka, a která je i jejím tématem. Kovačková ve své práci rovněž důsledně nerozlišuje mezi biografií toho kterého autora a jeho dílem (jakkoli mají prózy, kterým se věnuje, více či méně zřetelné autobiografické východisko), fikční povahu textů dokonce označuje jako „přidanou literární hodnotu“ (s. 285).

Vzhledem k prostoru, který mu ve své knize věnuje, se můžeme domnívat, že východiskem k celé dizertaci bylo setkání s literárním dílem Gerolda Tietze, jež autorku okouzlo a jehož si vysoce cení. Jeho *Česká fuga* je pro ni „umně uspořádaná konstelace nejrůznějších hlasů“ (s. 58), Tietz „čelí těžkému, osobnímu tématu s humorem, ironickou distancí nasvětluje důvody a důsledky, aniž by bagatelizoval“ (s. 285). Lze se jenom dohadovat, proč se – místo aby se věnovala pouze jemu – rozhodla svůj záběr rozšířit. Výsledná práce je ale bohužel těkáním od jednoho tématu k druhému, kterému padají za oběť i veskrze podnětné postřehy (například výše zmíněná úvaha o exilové literatuře německojazyčných autorů z Čech).

Píše Michal Topor (27. 6. 2016)

Eduard Albert, rodák z východočeského Žamberku, innsbrucký a posléze vídeňský prominentní chirurg (mj. přítel hraběte Eduarda Taaffeho, od r. 1887 dvorní rada, od ledna 1895 doživotní člen panské sněmovny říšské rady), přitahuje již řadu let zájem jak historiků, zabývajících se dějinami politiky v Rakousku-Uhersku v závěrečné čtvrtině devatenáctého století, tak historiků literárních. Výklad soustředěný v monografii **Eduard Albert (1841–1900). Český intelektuál ve Vídni** (Praha: Academia, 2014, řada Velké postavy českých dějin) má solidní základy, jež autorka **Helena Kokešová** léta vyztučuje speciálními studii a edicemi (kupř. „životopisnou studii a edici korespondence“ Gustava Eima, vydanou r. 1999). Zatím poslední počin v této řadě se ostatně do značné míry – v celých pasážích, byť třeba rozšířených, přeformulovaných a jinak zakomponovaných – překrývá s její starší knižně vydanou prací *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence* (Praha: Scriptorium, 2004; svazek tehdy zahrnul i edici Albertovy korespondence s Antonínem Rezkem, Karlem Kramářem a Josefem Kaizlem); v části zevrubně osvětlující Albertovu politickou působnost – především se zřetelem k jeho prostředkování mezi staročechy a Masarykovými realisty v l. 1889–1890 – mohla autorka zúročit i novější sondy ze své dizertační práce *Eduard Albert a realisté. Osobnost Eduarda Alberta a jeho role v české politice v 80. a 90. letech 19. století* (FF UK, 2012).

Alberta kniha představuje, vždy jakoby nanovo, v několika tazích. Pětici kapitol odpovídajících vyčleněným životním sférám (*Homo privatus, ...eruditus, ...scriptor, ...urbanissimus, ...politicus*) předchází a doplňují dvě, které obhlížejí pramenný dispozitiv (a peripetie jeho nabývání) a – souvisle s tím – „druhý život“, tj. vrstvenou posmrtnou reflexi Albertova zjevu. Suma výchozích a dalších parametrů Albertova osobního života (rodíště, dětství, manželka, zjev, povaha, záliby apod.) je vystavěna z parafrází či citací dostupných pramenů, ne vždy se daří vyhnout riziku takového citování: žádný fakt situovaný v tom kterém čase nemůže sloužit jako charakteristikon definitivně, absolutně platný pro celek Albertova života. Opatrnější životopisec by přece jen váhal s tvrzeními typu: „Řada Albertových básní dokládá jeho lásku k přírodě.“, „Kladný poměr měl i k jídlu a pití.“ či „Však se mu po českém pivu v zahraničí vždy stýskalo.“ (s. 49, 51, 53). Na privátní pasáž navazuje podrobná rekonstrukce toho, jak Albert budoval svou odbornou kariéru. V další části je poukázáno na literární aspekt Albertovy osobnosti: připomenuty jsou jeho osobní vazby k českým literátům (zejména k J. Vrchlickému), překladatelské podniky – v první řadě čtyřsvazkový projekt *Poesie aus Böhmen* [Poezie z Čech] –, i vlastní básnické dílo. Kapitola nadepsaná *Homo urbanissimus* vypočítává Albertovy „společenské vztahy a přátelské kontakty“ (tj. s kým vším se znal, přátelil apod.), resp. projevy jeho mecenášství; vztahům a kontaktům, tentokrát však na poli politickém a mnohem zevrubněji, je věnována také kapitola o Albertovi jako člověku politickém.

Vine-li se partii knihy jakožto klíčová otázka, kým (vším) vlastně E. Albert byl, jeví se rozparcelování „Alberta“ jako sice možný, nikoli však nejúčinnější způsob porozumění životní dráze, nestálému komplexu vazeb, lojalit atd. K tomu přistupují další potíže. Ne vždy autorka v hodnocení Albertovy činnosti dostatečně zohlednila důležitost toho, ke komu se ten který mluvčí svým svědectvím, komentářem apod. obrací. Tak kupříkladu analýzu povahy Albertovy překladatelského a literárně zprostředkovatelského nasazení, pozornou i k souběžné pražské a vídeňské literární konstelaci, víceméně nahrazuje souborem nepřekvapivě vřele děkovaných vyjádření těch, které tento v l. 1893–1900 obdaroval exempláři vydaných svazků (antologiemi *Poesie aus Böhmen* [Poezie z Čech], resp. *Neuere Poesie aus Böhmen* [Novější poezie z Čech] a *Neueste Poesie aus Böhmen* [Nejnovější poezie z Čech] /1893–1895/, *Lyrisches und Verwandtes aus der böhmischen Literatur* [Lyrika z českých

zemí a podobně] /1900/ a překladem Erbenovy *Kytice* pod názvem *Der Blumenstrauß* /1900/, vše vydáno vídeňským univerzitním nakladatelem Alfredem von Hölder) a odkazem k soudu Zdeňka Pešata, autora hesla Eduard Albert v *Lexikonu české literatury* (sv. I, 1985). V duchu svého přece jen poněkud obdivného pohledu („můžeme souhlasit s názorem Aloise Lorenze, že Albert byl univerzálním duchem rázu velkých humanistů z renesanční doby“, s. 46) neváhá nad výbojem z díla J. Vrchlického (svazkem *Neuere Poesie aus Böhmen*, 1893; s překladatelským podílem Friedricha Adlera, Bronislava Wellka ad.) konstatovat: „Výborná znalost němčiny a také vlastní básnické nadání a píle zaručovaly dobrý výsledek.“ (s. 109) Jiný příklad: v závěrečné kapitole o Albertově „druhém životě“ upozorňuje autorka, která Machar v knize *Vídeňské profily* (1919) znechuceně konstatoval Albertovo povrchní sice, přitom ale opojené „vídeňáctví“, avšak vzápětí i – českou podstatu pod tím „nátěrem“, dále na Šaldův „tendenční článek“ *Ještě Vrchlický*, otištěný v říjnu 1922 v *Tribuně*, aniž by Macharovo a Šaldovo hodnocení a jejich motivace dále zkoumala – redukuje je na příklady kontroverzí, vymykajících se uctivé tradici.

Albert je autorce „českým intelektuálem ve Vídni“. Úlitba národnímu, tj. „našemu“, „českému“ narativu se místy promítá i do hodnocení role, již v Albertově světě měli jeho žena Marie (roz. Pietsch, Králiky/Grulich) a syn Georg: nereflektovaně jsou přebírány dobové soudy (Albertovy sestry Terezy Svatové, Marie Červinkové-Riegrové), žena a syn jsou – v souhlase s oběma ženami a také náhledem Albertova životopisce Arnolda Jiráka (srov. s. 270–271) – nahlíženi jako osoby cizorodé, docela či nakonec postrádající zápal pro českou věc, viz: „Z toho, že Svatová vyzývala Červinkovou, aby se švagrovou mluvila česky, že to umí, a M. Albertová s ní vždy mluvila německy vymlouvajíc se na to, že zná jen kuchyňskou češtinu, Červinková pochopila, jaký je poměr mezi švagrovými a kdo v rodině zastává český princip a bojuje za něj.“ nebo „Předpokládáme, že se Červinková oprávněně domnívala, že původem všeho ‚cizáctví‘ v Albertově rodině je jeho žena, která nepozorovanými prostředky dosáhne vždy svého.“ (s. 31, 32), srov. též: „Georg díky matčině výchově a vlivem prostředí postrádal české národní smýšlení. Jeho osobnost proto byla a je hodnocena rozdílně.“ či „Traduje se také, že právě Georg chtěl, aby otec byl pohřben ve Vídni.“ (s. 33; 41; kurzivou zvýraznil Mt). Vzdor tomuto rámování lze nicméně pasáž črtající Georgovu dráhu (s. 34–41) kvitovat jako cenný profil rakouského filozofa a básníka (mj. autora pojednání *Kant's transcendental Logik mit besonderer Berücksichtigung der Schopenhauerschen Kritik der Kantischen Philosophie* [Kantova transcendentální logika se zvláštním zohledněním Schopenhauerovy kritiky Kantovy filozofie] /Wien: Hölder, 1895/, *Die platonische Zahl als Präzessionszahl (3600.259) und ihre Konstruktion* [Platónské číslo jako precesní číslo (3600.259) a jeho konstrukce] /Wien: F. Deuticke, 1907/ či básnických knih *Hundert Sonette* [Sto sonetů] /Wien: F. Deuticke, 1911/ a *Eros. Akkorde und Dissonanzen* [Eros. Souzvuky a disonance] /Zürich / Leipzig: Almathea-Verlag, 1926/).

Některými využitými svědectvími (včetně několika sebe-charakteristik hlavního aktéra) autorka sice dále podporuje představu jakési lišácké vídeňské taktiky: vystupovat jako Rakušan, tj. neutrálně a solidně („zachovávat slušnou rezervu“, s. 213 – z dopisu Masarykovi, patrně z května 1890), etablovat se (také jazykově) a z této pevniny, jak jen možno, a přitom neokázale, podporovat „českou věc“. Dalšími partiemi výkladu nicméně naštěstí sama tento obraz komplikuje, Albert v nich vystupuje spíše jako zastánce kompromisních politických řešení, respektující stávající hierarchii moci a odmítající radikální řešení národnostně polarizovaných sporů o administrativně-jazykové uspořádání. O to lákavější může být porozumět právě rakouskému, s ryze českými záležitostmi nakonec ani nesouvisejícímu kontextu Albertova života. Autorka jej tu a tam přibližuje, tato oblast nicméně zůstává badatelskou, interpretační výzvou. Příkladem může být odstavec (s. 51–52) věnovaný Albertovi jako (jistě v druhé polovině osmdesátých let) účastníku setkávání vídeňské stolní

společnosti Die Nische, založené literáty Ludwigem Anzengruberem a Fridrichem Schlögelem.

Navzdory načrtnutým výhradám je autorčina nová albertovská monografie nepominutelným, přehledným, široce a spolehlivě dokumentovaným prahem k poznání Albertovy osobnosti.

Píše Lenka Penkalová (11. 7. 2016)

Téměř současně vyšly loni v nových revidovaných vydáních dvě biografie novinářky Mileny Jesenské, jež jsou jakýmsi povinným základem pro odborníky i laiky, kteří se o život a dílo prvorepublikové žurnalistky zajímají. Obě tyto knihy zpracovávají shodné téma naprosto odlišně a nijak si nekonkurují, spíše se doplňují. Jedna z autorek volí velmi osobní tón založený na vlastních vzpomínkách a rozhovorech s pamětníky, druhá se snaží spíše o objektivní pohled, i když výsledkem je velmi specifická psychologizující interpretace osobnosti Mileny Jesenské a románový příběh, v němž je novinářce přisouzena role hlavní hrdinky. Jejich současné čtení tak mimo jiné nutí k zamyšlení, v čem spočívá hodnota a úskalí zvolených přístupů.

Biografie české publicistky **Aleny Wagnerové** s titulem **Milena Jesenská** vyšla v německém originálu poprvé v roce 1994, o dva roky později ji v překladu Aleny Bláhové vydalo nakladatelství Prostor. Nyní vyšla znovu v nakladatelství Argo, mírně přepracovaná a doplněná například o nové fotografie nebo nedávno objevené vězeňské dopisy. V základu knihy stojí standardní práce s historickými prameny, na něž se autorka odvolává a jež cituje v textu i uměřeném poznámkovém aparátu. Doložitelná fakta a pramenný materiál jsou ale pro Wagnerovou pouhou kostrou, na niž postupně zavěšuje „maso“ příběhu, nejde tudíž o odbornou publikaci. Velkou část chronologicky traktované knihy tak tvoří autorčina ryze osobní interpretace toho, jak se nikde nezdokumentované děje a události mohly pravděpodobně odehrát. To je v daném žánru obhajitelný způsob práce, mnohem diskutabilnější je spíše všudypřítomná psychologizace „hrdinky“ a snaha fabulovat, jak ona sama tyto události prožívala.

Pro ilustraci krátce citujme z kapitoly pojednávající o vztahu s Franzem Kafkou: „Obklopena Kafkovou náklonností a pozorností, získává Milena postupně nazpět staré sebevědomí. Je spokojenější, klidnější, někdy dokonce šťastná. [...] Kafkovy dopisy jí působí tichou radostí, o níž nemluví s nikým z okruhu svých vídeňských známých. [...] Díky Kafkově náklonnosti je teď pro Milenu život s Ernstem snesitelnější, jeho lhostejnost nyní dokáže snášet mnohem lépe. [...] Toho, že Kafkovy dopisy mají na její manželství stabilizační účinek, si zřejmě Milena Jesenská zprvu ani nebyla vědoma.“ (s. 93) V takovýchto pasážích, jež jsou v knize velmi četné, už se Wagnerová vydává se na pole beletrie. Na takovém způsobu psaní není samo o sobě nic špatného, zvolil ho například švédský spisovatel Steve Sem-Sandberg v beletrizovaném životopise Mileny Jesenské s názvem *Ravensbrück* (česky 2012), v tomto případě ale působí značné potíže a mate čtenáře, protože není přiznaný – za literaturu se nevydává. Rozlišit přitom, zda se autorka při popisování vnitřních stavů a motivací Jesenské opírá o její vlastní slova (například v korespondenci), zda jde o domýšlení na základě jiných indicií či pramenů nebo o čistou fabulaci, není často vůbec možné.

Laik sice díky bohatým citacím z pramenů a sekundární literatury získá dojem, že čte odbornou biografii, na druhou stranu se ale v řadě pasáží s fakty nakládá velmi volně,

nepříznává se zdroj informací ani se zevrubněji nezkoumá jeho spolehlivost (a neodhalí to ani poznámkový aparát, a to ani v případech, kdy po tom text přímo volá). Pro badatele a historiky je proto tento životopis jako zdroj nespolehlivý. K tomu se zde přidává ještě vcelku častý nešvar autorů biografii, kteří na objekt svého psaní pohlížejí se zjevnou sympatií. Wagnerová proto někdy nedokáže nahlédnout některé události v životě Mileny Jesenské (rozpad jejích manželství, vztahy v rodině, profesní karamboly, vstup do komunistické strany) střízlivýma očima a vysvětluje je v její prospěch, tak aby nevrhly špatné světlo na její charakter nebo morální integritu. Problematizace výkladu by přitom vedla k plastičtějšímu vykreslení osobnosti novinářky a biografie by získala další rozměr.

Je možné, že Wagnerová zvolila tento přístup s ohledem na snadnou přístupnost textu pro čtenáře. Její kniha je totiž skutečně velice živá a čtivá, a dostane-li se díky tomu Jesenská do širšího povědomí jako přední představitelka meziválečné žurnalistiky, bude to jistě velmi záslužný čin. Nic to však nemění na tom, že teprve třetí ucelená knižní biografie Jesenské (po faktograficky ještě mnohem nespolehlivější knize Margarety Buberové-Neumannové a níže představené publikaci Jaroslavy Vondráčkové) ani v novém doplněném vydání neproměnila příležitost stát se jakýmsi základním, kanonickým životopisem Mileny Jesenské, kterého by přitom bylo v rámci dějin české žurnalistiky tak třeba.

Faktograficky spolehlivou biografií není ani kniha **Jaroslavy Vondráčkové *Kolem Mileny Jesenské***, s níž po více než dvou desítkách let od prvního vydání přišlo loni nakladatelství Torst. Ta ale takovou ambici ani nikdy neměla. Vondráčková (1894–1986), povoláním textilní výtvarnice, totiž napsala úplně jiný typ knihy než Wagnerová. Milenu Jesenskou osobně znala a ve 20. a 30. letech s ní spolupracovala jako přispěvatelka jejích rubrik, v 60. a 70. letech pak sesbírala dostupné materiály a informace od pamětníků a sepsala text, který je velmi osobitou směsicí vlastních a cizích vzpomínek, citací a parafrází dopisů a dobových článků a tradovaných historek.

Největší předností této živelně a mozaikovitě psané knihy je její nezaměnitelný styl, bezprostřednost a autentičnost vyplývající z toho, že Vondráčková „byla u toho“. Patřila k okruhu Mileny Jesenské a znala ji jako přítelkyně i jako spolupracovnice. Nadmíru se jí proto daří evokovat atmosféru, v níž za první republiky začaly první ženy pronikat na pole profesionální žurnalistiky a v níž čtenářům novin a časopisů referovaly o dalekosáhlých změnách v oblasti módy, architektury či tělesné kultury. Dozvíme se mnoho o vztahových sítích mezi tehdejšími umělci, intelektuály a kulturními činovníky, o jejich názorech a zvycích, o jejich politických inklinacích a životním stylu, a právě díky vykreslení prostředí, v němž Jesenská žila a tvořila, nepřímo zjistíme řadu věcí i o ní samotné.

Slabou stránkou Vondráčkové, která však přímo vyplývá z překotného a poněkud chaotického způsobu vyprávění, je zmatek v chronologii a nespolehlivost týkající se datací a přesnosti citací. Tento nedostatek se snaží v poznámkovém aparátu napravit editorka svazku Marie Jirásková. Ta v doslovu sama konstatuje, že Vondráčková ve svém vypravěčském zápalu někdy vůbec nerozlišovala parafráze a citace a že úryvky z článků a korespondence často uváděla jen po paměti, takže jsou mnohdy velmi vzdálené originálu. Ukazuje se to tam, kde Jirásková díky dlouholeté práci na bibliografii Mileny Jesenské dokázala původní znění dohledat. Jinde se to zatím nepodařilo.

Nově vydaná verze knihy *Kolem Mileny Jesenské* se od vydání z roku 1991 liší jen v drobnostech. Velkým posunem vpřed je jmenný rejstřík a doplněný poznámkový aparát, beze změny naopak zůstala původní koncepce čtenářské, nikoli kritické edice. Toto rozhodnutí je nutné respektovat, je ale jednoznačné, že text hustě protkaný jmény více i méně

známých osob, knih, periodik a dobovými reáliemi je kvůli absenci podrobných vysvětlivek a poznámek někdy velmi nepřehledný a i čtenář obeznámený s kontextem má potíže se orientovat.

Posledních několik let ukázalo, že i v případě natolik známé osobnosti, jako je Milena Jesenská, je stále co objevovat, a že i sedmdesát let po její smrti je možné zaplnit některá bílá místa v jejím životopise. Už brzy bude možné se opřít o rozsáhlou edici jejich článků, která zatím citelně chyběla. Snad se pak najde biograf, který bude umět Jesenskou zhodnotit kriticky a nabídne o něco střízlivější, nuancovanější a méně zaujatý pohled, a to i s pomocí dosavadních životopisných publikací, které přes jejich nedostatky není možné pominout.

Napsal Leopold Silberstein (25. 7. 2016)

*Následující úryvek o Masarykově lipském univerzitním školení byl součástí přednášky Die Verwirklichung der Philosophie in der Politik: T. G. Masaryk und Dr. Edvard Beneš [Uskutečnění filozofie v politice: T. G. Masaryk a dr. Edvard Beneš], kterou pronesl německý filozof, sociolog a literární vědec židovského původu **Leopold Silberstein** (28. 8. 1900 Berlín – 23. 7. 1941 Tartu) na přednáškovém turné v Pobaltí a ve Finsku v roce 1936. Silberstein patří mezi četné aktéry německého intelektuálního emigračního prostředí, kteří v Československu po roce 1933 za mimořádně složitých legislativních a materiálních podmínek rozvíjeli rozsáhlé publicistické a odborné aktivity, rozšiřující intelektuální a kulturní základnu československého prostředí. Život a dílo této dnes takřka neznámé osobnosti lze dobře rekonstruovat díky **Konradu Herrmannovi** a jeho soustavným výzkumům v českých, estonských a německých archivech: ty tvoří základ informativní brožury Leopold Silberstein – Ein Berliner Slawist (2014), rozsáhlé monografie Leopold Silberstein. Slawist und Philosoph (2015) a konečně i edice Kämpfende Vernunft: Leopold Silbersteins Vortragsreise 1936 (2014), ze které pochází otištěný úryvek. Je třeba zmínit rovněž Herrmannovu péči o písemnou pozůstalost jeho matky Jenny, první ženy Leopolda Silbersteina. Vedle edice její dizertační práce o Mirabeauovi (2013) připravil k vydání rovněž její paměti (Jennys Leben, 2012), které jsou důležitým pramenem nejen k dějinám Německé demokratické republiky, ale i Prahy bezprostředně po konci druhé světové války.*

Leopold Silberstein se narodil v středostavovské rodině (s haličskými a polskými kořeny) v Berlíně a maturoval na prestižním Kaiser-Friedrich-Gymnasium v roce 1917. Na berlínské univerzitě studoval filozofii, slovanské (zejména ruštinu, polštinu a češtinu) i baltské jazyky a dějiny a kulturu Ruska, v roce 1922 se stal obhájencem práce o Černyševském jako spisovateli (Tschernyschewskij als Belletrist) doktorem filozofie. Díky rodinnému majetku mohl žít jako soukromý učenec, zabýval se ruskou a polskou literaturou a folklórem (vyčerpávající bibliografie jeho příspěvků je podána v monografii z roku 2015 na s. 371–377), neobvykle obsáhlé a poučené recenze z různých slavistických oborů uveřejňoval v čelných německých časopisech. Od roku 1929, kdy byl v Praze na Prvním mezinárodním sjezdu slavistů, přibývá i publikací ve Slavische, resp. Prager Rundschau. Z habilitace o vzniku Československé republiky, ke které se připravoval i studiem v pražských archivech, stačil však vydat pouze první část věnovanou analýze paměti Edvarda Beneše.

Po Hitlerově nástupu k moci v lednu 1933 odešel se svou ženou Jenny a roční dcerkou do Československa, v létě téhož roku musel nuceně odprodat rodinný majetek v Berlíně. Jelikož neobdržel jako jiní exulanti pracovní povolení, byl v Praze odkázán na honoráře

z publikovaných recenzí a zpráv (např. pravidelně informoval o schůzkách Pražského lingvistického kroužku, Literárněhistorické společnosti a jiných přednáškách v Prager Presse, viz bibliografii ve výše uvedené monografii na s. 377–380), dále však odborně pracoval (členy Pražského lingvistického kroužku se on i jeho žena stali v roce 1936). Tematický rejstřík jeho publikačních aktivit má nesmírné rozpětí – vedle studie o České terminologii filosofické nebo několika prací o „sociologii vědění“ aplikujících teorii Karla Mannheim na kulturní historii se stále více profiloval jeho zájem o témata s nemalou politickou brizancí jako např. v rozsáhlé studii Vývoj rasových teorií (1937) a monografii Výstavba národnostní kultury v SSSR (1937, obojí vyšlo česky nákladem pražského Orbisu). Novodobý antisemitismus přitom vyložil jako zjednodušující interpretaci Mendelovy nauky o dědičnosti spojenou s absolutizací sociálních a kulturních rozdílů v lidské populaci.

Přetrvávající existenční nejistota Silbersteina vedla k tomu, že požádal (též za pomoci přátel Jana Opočenského a Otokara Fischera) ministerstvo zahraničí o financování přednáškového turné. Ve třinácti přednáškách od 5. 3. do 4. 4. 1936 referoval v Tartu, Tallinu a Helsinkách za účasti poměrně hojného publika též o racionalismu a iracionalismu v dějinách filozofie, ženské otázce nebo o moderní české literatuře. Některé přednášky, výrazný projev sympatií a vděčnosti vůči hostitelské zemi od přesvědčeného, demokraticky smýšlejícího intelektuála, vyšly o rok později v Praze knižně pod názvem Kämpfende Vernunft [Bojující rozum]. Úspěch této mise mu umožnil ucházet se o místo lektora „československé řeči a literatury“ na tartuské univerzitě, které po nemalých překážkách (musel rovněž požádat o československé občanství) získal v říjnu 1937.

Vedle obligátních kurzů češtiny přednášel v estonském Tartu o historii Československa, dějinách literární kritiky a české literatury. Po neplaceném vykonávání této pozice do října 1938 však vnitropolitické události v ČSR nabraly rychlý spád – ještě v listopadu 1938 navštívil Silberstein Prahu (mj. se setkal s již nemocným Karlem Čapkem), v březnu 1939 po vzniku protektorátu mu bylo zastaveno vyplácení platu. Po zahájení války se nechal se svou ženou z obav před rasovým pronásledováním dětí rozvést, ale nadále udržoval s pražskou rodinou intenzivní korespondenci. Zanedlouho se opět oženil s estonskou právničkou Malkou Schlieffsteinovou. Opět byl existenčně ohrožen a odkázán na podporu estonských přátel (mj. vyučoval německou literaturu na tallinském židovském gymnáziu). Po okupaci Estonska Rudou armádou v červnu 1940 byl povolán opět na univerzitu jako učitel ruského jazyka a filozofie. Po dalším přepadení Estonska, tentokráte německým wehrmachtem, byl po formálním výslechu estonskými jednotkami SS a domobrany zavražděn.

vp

Uskutečnění filozofie v politice: T. G. Masaryk a Edvard Beneš

Masarykova doktorská dizertace „Podstata duše u Platóna“ a jeho brožura „Platón jako patriot“ jsou Masarykovým rozloučením se starověkým světem, jehož vznešenosti se doposud cítil zavázán, který však rezignoval na bezprostřední aktualitu. Pociťoval stále silnější nutkání vložit pod filozofickou lupu žhavé otázky dne své vlastní současnosti. Projekce filozofie na lidskou společnost a odvozování filozofických závěrů z konkrétních sociálních daností – to je úloha tehdy ještě mladého vědeckého odvětví, kterému dal August Comte jméno sociologie. Za účelem získání habilitace na Vídeňské univerzitě předložil Masaryk filozofické fakultě sociologické dílo s názvem „Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty“. První verze spisu byla napsána ve spěchu. Masaryk k tomu měl dobré důvody. Po doktorské zkoušce se totiž usadil na několik měsíců v Lipsku – tehdejším prvotřídním duchovním centru – kde se setkal mimo jiné s úctyhodným teoretikem psychofyziologického paralelismu

a panpsychismu Gustavem Theodorem Fechnerem, dále s mladým Wilhelmem Wundtem a nakonec s tvůrci moderní protestantské teologie. V Lipsku se pak seznámil i s mladou Američankou, slečnou Charlie Garrigueovou, povoláním hudebnicí, která ale kromě toho projevovala také ohromný talent v matematických otázkách a obzvlášť živě se zajímala o náboženské problémy. Náležitosti plánovaného manželského stavu byly hlavním důvodem, proč Masaryk s habilitací tolik pospíchal; ukvapenost nicméně způsobila, že musel svůj spis přepracovat. Konečný výsledek dvojité práce ho ale za vynaloženou námahu bohatě odškodnil. Tato Masarykova kniha dodnes patří k nejobsáhlejším výzkumům problému sebevraždy; navíc si dnes ale můžeme povšimnout, že *in nuce* již obsahuje načrtnuté všechny jeho pozdější historiosofické koncepce. Masaryk hromadí nejrůznější metody, aby vysvětlil zneklidňující fenomén sebevraždy a zároveň tím přispěl k jeho vymizení. Zkoumá faktory klimatu, pohlaví, národnosti, ročního období. Těžištěm jeho badatelské práce je ale náboženský problém. Zarážela ho skutečnost, že jasně katolické země (počítaje k tomu zde také církve pravoslavnou) tehdy vykazovaly mnohem méně sebevražd než země protestantské. Pouze ty katolické země, kde byl vliv církve na ústupu, totiž Francie a Rakousko, tvořily výjimku z tohoto pravidla, zatímco v protestantských zemích s velice živým náboženským povědomím jako např. Skotsko byla naopak čísla příznivější. Masaryk takto došel k závěru, že oslabení náboženské vazby je doprovázeno ztrátou morální ukotvenosti, která vede v častější míře než dříve k pocitu nesnesitelnosti života. Ve stejné míře, jako byl Masaryk přístupný každému výdobytku moderní civilizace, tak ostrá je i kritika, které ji v tomto spise podrobuje. Obzvlášť lituje toho, že podle jeho názoru způsobuje vzestup polovičatého vzdělání, což vnímá obzvlášť silně především v Německu. Toto polovičaté vzdělávání ale neznamená opravdové ukotvení člověka: pouze stupňuje jeho pýchu a činí ho o to citlivějším pro zásah smrtelného zklamání; kdo je ještě pevně zakořeněn v církvi, je i nadále tomuto nebezpečí vystaven mnohem méně.

Každý, kdo sledoval tyto myšlenkové pochody až sem a Masaryka nezná, by teď očekával závěr; nuže tedy – zpět ke katolicismu! Ale ve slovníku Tomáše Garriguea Masaryka (tak si říká od uzavření manželství) slovo „zpět“ neexistuje. Naopak víme, že ve stejné době, kdy ho zaměstnávala tato právě vylíčená myšlenka, přestoupil na protestantismus, a můžeme s jistotou tvrdit, že při tom určitě nehrály hlavní roli ohledy na manželku. Vysvětlení tohoto zdánlivého paradoxu je toto: Masaryk, jenž byl sice na hony vzdálen přijetí Hegelovy dialektiky, si přesto utvořil představu o náboženském vývoji lidstva, již by bylo možné označit za dialektickou. Proti tezi dřívější neotřesitelné religiozity povstala antiteze jejího úpadku; abychom obojí zrušili, potřebujeme syntézu, a sice novou živou religiozitu už ne na základě tradovaného dogmatu, nýbrž daleko více na základě bezprostředního vztahu každého jednotlivého individua k transcendenci, do níž pochopitelně nemá mít přístup žádný mysticismus. – V souvislosti s touto kritikou kultury vyjádřil Masaryk také celou řadu kritických výhrad proti ženskému hnutí a socialismu, ke kterým se následně stavěl s takovými sympatiemi. Že je Masarykův filozofický zájem primární a ne odvozený, nemohlo být dokázáno pádněji než tímto nestranně-kritickým postojem vůči i takovým snahám, jež mu byly pocitově blízké. Kdybychom měli co do činění s člověkem čistě politickým, mohli bychom očekávat, že pozice, již zaujme, bude od počátku zvolená a daná. Masaryk ale rozvíjí objektivní antinomii v jejich plné síle, a volní rozhodnutí učiní teprve tehdy, když už se zdají být potíže nerozpletitelné.

Překlad textu L. Silbersteina Petra Grycová

Píše Jan Budňák (8. 8. 2016)

Sedláci a hraničáři

Je paradoxně možné, že monotematické, resp. zdánlivě monotematické publikace s vysokým počtem spoluautorů, protežované současným českým systémem hodnocení vědecké práce v humanitních oborech, nakonec pomohou relativizovat zaběhnutá oborová paradigmatata a vzejdou z nich syntézy probíhající napříč tradičními disciplínami. V případě knihy **Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948. Diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu** (eds. Eduard Kubů, Jiří Souša a Aleš Zářický; Dokořán a Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, 745 s.) jde o paradigmatata daná především tradičním pojetím filologie coby součtu množin paralelně existujících filologií národních, z nichž každá má pro podobné žánrové, tematické nebo dějové konvence mírně odlišné kategorie popisu. Ty mohou být zčásti zapříčiněny reálnými rozdíly mezi dvěma národními literaturami a jejich interním kulturním transferem, zčásti je však třeba přičíst odlišnost těchto kategorií kanonizačnímu vlivu literární kritiky a (literární) historie.

Knihla *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury* je téměř rovnoměrně rozvržena mezi příspěvky bohemistické a příspěvky germanistické a poskytuje tedy příslib diskuze mezi těmito disciplínami na téma literárního obrazu venkovského prostředí v českých zemích v době industrializace a nacionalizace venkova. Druhá diskuze, doslovně zmíněná už v podtitulu publikace, je ta mezi historiografií a literární vědou, a promítá se do složení vydavatelského i autorského týmu. V této recenzi bych se chtěl zaměřit hlavně na první z obou diskuzí. Publikace je členěna chronologicky na tři části – I. část: 40. až 80. léta 19. století, II. část: zhruba 1885 do 1918 a III. část: 1918–1948. Jednotlivé části publikace jsou uvozeny širěji pojatými kapitolami, které lze však spíše než jako dílčí úvody charakterizovat jako panoramata (Roman Holec ke středoevropskému selskému románu ve II. části publikace) nebo pokusy o vytyčení terénu pomocí exemplárních analýz (Steffen Höhne k německojazyčné venkovské próze doby pobřežnové v I. části a Karsten Rinas k vývoji hraničářské literatury v III. části). Většina ostatních kapitol se věnuje analýze jednotlivých děl náležících na české straně k selskému/venkovskému románu, tu národnostně indiferentnímu (Baar, Knap, Vrba), tu naopak konfrontačnímu (Čech, Stašek, Böser, Sokol-Tůma), na německé straně však téměř výhradně k ostře nacionálnímu hraničářskému románu (Mauthner, Schott, Pleyer, Rothacker; jedinou výjimkou je analýza moravských povídek J. J. Davida), a to přestože hlavní úvod knihy (s. 14–17 a 32–35) vychází z kontextu celé německojazyčné literatury a hraničářský román vnímá jen jako „specifickou kategorii podřazenou venkovskému románu“ (s. 25). Značně opuštěně pak působí dva příspěvky, které se nevztahují k literatuře z českých zemí (Roman Holec ke slovenskému a Žarko Lazarević ke slovinskému selskému románu).

Orámování tematiky spočívá tedy na bedrech fundovaného úvodu (*Pojmosloví – stav bádání – historický kontext*), v němž Steffen Höhne, Eduard Kubů a Jiří Souša nejprve podávají celkový přehled o české a německojazyčné literatuře s venkovskou tematikou (žánry „selský román“/„Bauernroman“, „venkovský“/„vesnický román“/„Dorfroman“, německojazyčné žánry „Heimatroman“ a „Dorfgeschichte“ nebo texty českých ruralistů), přičemž konstatují, že venkovská literatura se vyvíjela, „a to velmi podstatně, jak v perspektivě časové, tak teritoriální“ (s. 13). Potýkají se přitom s „výraznou nekompatibilitou pojmů zdánlivě jednoznačných, jež se odvíjí od odlišných vývojových cest národních literatur české, německé a jejího teritoriálně svérázného segmentu, který sám sebe definuje jako literaturu sudetoněmeckou“ (s. 23). Nejvýraznější příklad této nekompatibility je pojednán

v pasáži věnované fenoménu a pojmu „hraničářské literatury“/„Grenzlandliteratur“. Höhne, Kubů a Šouša dospívají k závěru, že „tematické analogie Grenzlandromanu“ (s. 28) v české literatuře tímto pojmem označovat nelze. Argumentují tím, že legitimizace národního boje v českých hraničářských románech „princiálně odlišná od německé“, protože má charakter „svépomocné ‚národní obrany‘ a emancipace“ (s. 28). Na to lze však namítnout, že topos obrany je i v německé hraničářské literatuře téměř všudypřítomný. Tituly jako Staškovo *Na rozhraní* (1908) nebo Koudelákovi *Hraničáři* (1934) zase relativizují tvrzení, že čeští autoři svůj „mobilizační cíl nevtělili prvoplánově do titulu či podtitulu románu jako návěští jeho účelu“ (s. 28).

Tato recenze samozřejmě neskýtá prostor k předkládání a zdůvodňování alternativ k názoru, že česká literatura má pouze několik bojovně hraničářských výstřelků mimo „hlavní proud národní literatury“, který jinak venkovské prostředí líčí víceméně esteticky kvalitně a národnostně umírněně, kdežto v „sudetoněmeckém“ líčení venkova dominuje žánr hraničářský. Dovolím si jen podotknout, že se zde srovnává nerovné. Venkovský román, jak ho píše Stašek nebo Rais, typologicky daleko více odpovídá prózám Ebner-Eschenbachové, J. J. Davida, Gustava Leutelta nebo třeba Fritze Jurditsche (*Ein Dorfbürgermeister* [Vesnický starosta], 1927) než konfrontativním textům z národního pomezí. Tomuto strukturálnímu přehmatu v koncepci publikace by se přitom dalo vyhnout relativně snadno: buďto by se nasměřovala skutečně k líčení venkova a postav ze selského prostředí (jak to žádá její titul), nebo by se zaměřila na líčení konfliktů na jazykovém, resp. národnostním pomezí. Ideální by samozřejmě byl reflektovaný výklad obojího.

Závěrem bych přece chtěl navrhnout jistou formu překonání výše zmíněné „výrazné nekompatibility“ mezi schémata vnímání venkova v české a „sudetoněmecké“ literatuře. Pokud bychom ustoupili od nahlížení témat (venkova, sedláka, identit nebo alterit) optikou národních literatur, ale sledovali je napříč těmito literaturami, umožnilo by nám to přesněji a koherentněji pojmenovat jejich podobu, jejich kontinuity i odchylky. Takovýchto komparatistických příspěvků, které se snaží popsat „třetí prostor“ mezi českými a německými, resp. bohemistickými a germanistickými schémata, není v *Českém sedláckovi* mnoho. Příspěvek Hany Šústkové a Aleše Zárického *August Scholtis a Fran Směja – dva pohledy na jednu zemi* je spíš etnograficko-biografický než komparatistický. Platnost a průniky žánrových šablon „Bauernromanu“ a „Grenzlandromanu“ napínavě zkoumají Eduard Kubů a Jiří Šouša, a to na příkladu románů „autentického sedláka Huga Scholze“ (s. 477) *Brunbacherleute* a *Noch steht ein Mann*. Pokusem o problematizaci primátu národnostního boje v „Grenzlandliteratur“ vyniká příspěvek Jörga Krappmanna *Interkulturalita v hraničářské literatuře. Příklad selského prostředí v románu Aloise Fietze Tote Scholle*. Text, kterému bohužel škodí špatný překlad do češtiny, za prvé argumentuje proti jednomu ze základních předpokladů celé publikace, totiž přiřazení „Grenzlandliteratur“ k selskému prostředí: „Na německé straně sotva nalezneme hraničářská díla, jež by do centra dění stavěla sedláka.“ (s. 184) Za druhé překvapivě interkulturně vymezuje specifikum (nemnohých) hraničářských románů ze selského prostředí, čímž relativizuje (stejně jako Karsten Rinas) ostrý obecný odsudek žánru: „Respekt k budovatelskému a modernizačnímu výkonu Čechů je v hraničářské literatuře, která zároveň spadá do kategorie selského románu, mnohem zřejmější než v jiných dílech [hraničářské literatury].“ (s. 182) A za třetí si klade otázku, kterou však celá publikace o *Českém a německém sedláckovi* zodpovídá jen z malé části, ačkoli by na to podle mě měla aspirovat: „[Také by se] otevřela diskuze, jakou hodnotu má hraničářská literatura v Čechách a na Moravě pro mezietnické konflikty mimo ně [tj. mimo Čechy a Moravu].“ (s. 184) Hledání této hodnoty pravděpodobně nelze založit na selektivních analýzách jednotlivých textů, ale jen na koherentní interpretaci celého fenoménu napříč šablonami žánrů a národních literatur.

Píše Štěpán Zbytovský (22. 8. 2016)

Jedno z nebezpečí pro bádání o německé literatuře z českých zemí číhá v historickém kontextu česko-německého národnostního a kulturního stýkání a potýkání. Odtud se na tolik různorodý materiál nabízí výhled, v němž se vše prosvěcuje jednosměrně polarizovaným světlem, ukazuje předměty a souvislosti určitého typu, zatímco jiné se jeví ploše nebo jsou neviditelné. Jakkoli má otázka rozmanitých fenoménů identitních konstrukcí a interkulturality pro zdejší literární luhy nepochybně eminentní význam, bylo by nesmyslné redukovat badatelský zájem pouze na ni či ji postavit jako otázku kardinální, jež prostupuje všechna dílčí témata této oblasti.

Jednou z publikací, jež od počátku sleduje jiné spojitosti a jiná působení německé literatury z Čech a Moravy, je dizertace **Nikoly Mizerové *Das Groteske in der deutschen Literatur aus den böhmischen Ländern 1900–1930*** [Groteskno v německé literatuře z českých zemí 1900–1930] (Arco 2014). Představuje a třídí materiál dosud z velké části nezpracovaný – a klade si mj. otázku, nakolik výstižná jsou opakovaná tvrzení sekundární literatury (třeba v předmluvě Dietera Sudhoffa k antologii *Prager deutsche Erzählungen* [Pražské německé povídky], nebo v H. G. Adlera *Die Dichtung der Prager Schule* [Poezie pražské školy]), že zejména pražská německá literatura je nějak specificky spjata s kategorií groteskna. Mizerová mimo jiné ukazuje na širokém korpusu textů autorů působivších v Praze, českém pohraničí a na Moravě (i na dějinách žánrového označení „groteska“, k jehož prvním uživatelům patřil například Karl Hans Strobl), že popularita stylové polohy groteskna i žánru grotesky v prvních třech dekádách 20. století nijak zřetelně nevybočuje z obecného vývoje ve středoevropském kontextu a svědčí spíše o propojenosti zdejší literatury s tímto širším kontextem.

Kritickým místem knihy je, zdá se, teoretická kapitola o fenoménu groteskna v literatuře. Ta začíná ohlédnutím za pojednáním Wolfganga Kaysera *Das Groteske: Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung* [Groteskno: jeho podoba v malířství a poezii] a shrnuje diskuzi, jež na ně kriticky reagovala. Přestože si autorka neklade za cíl formulovat novou definici groteskna, může čtenář postrádat krok mezi referováním o kritických argumentech vůči Kayserovi (nebo též argumentech pro jiné pojetí groteskna) a jejich přijetím pro vlastní práci: nejsou vyznačena výchozí kritéria, podle nichž autorka spolu s Gerhardem Menschingem, Arnoldem Heidsieckem a dalšími označuje Kaysera za překonaného např. pro nedostatečné strukturální vymezení groteskna nebo pro jeho přílišné zdůraznění recepčního hlediska (s. 15 a 19). Je tedy na čtenáři, aby sám dovozoval, v čem přesně je výhodnější model, s nímž pracuje Mizerová: počítá sice s formálním hlediskem mísení a montáže nekompatibilních prvků, nicméně za zásadní považuje tematické aspekty. Místo Kayserova pojmu zcizení (resp. „entfremdete Welt“) – a aniž by bylo osvětleno, v čem pojmový posun spočívá – operuje v návaznosti na Heidsiecka s pojmem pervertování lidskosti, resp. pervertování garanta hodnotového systému. To jsou také první dva typické tematické okruhy grotesky, s nimiž kniha pracuje; dalšími jsou konfrontace dvou obrazů světa s nekompatibilními zákonitostmi a konečně odhalování banality života. Se zatím posledním výraznějším pokusem o systematické, kulturněteoreticky ukotvené uchopení groteskna, totiž knihou Petera Fuße *Das Groteske. Ein Medium des kulturellen Wandels* [Groteskno. Médium kulturní proměny] (2001), se autorka moc nevyrovnává; pouze kritická poznámka o Fušově sloučení pojmů absurdna a groteskna naznačuje, že jeho pojetí považuje za příliš široké. Některá vyjádření nejsou zcela jasná v bezprostředním ani širším textovém okolí. Například skutečnost, že do žánru grotesky jsou zařazovány kratší texty, je odůvodněna tím, že „možnosti groteskna jsou omezené“ (s. 11).

Stěžejní a nejobsáhlejší kapitola se na 110 stranách zabývá texty vymezeného pole, jež jsou více nebo méně jednoznačně označitelné (či se samy označují) za grotesku. Zde spočívá hlavně význam knihy – ne snad tolik v rozpracované typologii témat grotesky, vycházející ze čtyř jmenovaných nejpříznačnějších tematických okruhů, jakkoli skýtá jisté třídění celého korpusu. Spíše v tom, že připomíná či nově objevuje texty a někdy i autory pozapomenuté a staví je do souvislostí literárních, až na výjimky čistě tematických: Kafkovu *Proměnu* tak lze v její groteskní poloze srovnat s intertextovou hříčkou Karla Branda *Zpětná proměna Řehoře Samsy* (1916), napříč žánry jdou tematická srovnávání Ernsta Sommera (zejm. novely *Vzpouza*, 1920, a *Případ okresního soudce Fröhliche*, 1922), Waltera Seidla (drama *Zmatek v epifýze*, 1930), moravského kabaretiéra Fritze Grünbauma, Hanse Natonka (knihy povídek *Lícidlo a všednost*, 1927), ale také Maxe Broda (*Gustava Mahlera Třetí symfonie, pod vlastní taktovkou*, 1907) a snad překvapivě také R. M. Rilka (povídka *Služebná paní Bláhové*, 1899). Románů se tato srovnání dotýkají také v případě Kubinovy *Země snivců* (1909) či *Nahar* Ernsta Weiße (1922). Meyrinkův *Golem* funguje jako negroteskní folie pro srovnání s Werfelovou novelou *Smrt maloměšťáka* (1925); vyloučení Meyrinkova textu ovšem je metodicky diskutabilní. Je totiž odůvodněno nemožností přiřadit jej k jednomu ze čtyř tematických typů (s. 99), které však nebyly vytyčeny jako bezezbytku vymežující pojem groteska – zde se ukazuje ne právě nosné teoretické ‚podloží‘ pojednání. Důležitým podtypem dehumanizující grotesky, kterému se zejména v kontextu avantgardy a expresionismu zaslouženě dostává zvláštní pozornosti, je „měšťácká groteska“, k níž jsou vedle Werfela zařazeny texty Fritze Mauthnera či brněnských rodáků Richarda Schaukala a Hanse Fleisch-Brunningena.

V kontextu groteskně pervertovaného zobrazení obecně uznávaných garantů hodnot se Mizerová věnuje pozoruhodné Stroblově povídce *Olympská kuchařka* (1923), fabulující Goethův malicherný boj s nepohodlnou kuchařkou; otázkou je, zda je zde přesvědčivé vymezení grotesky vůči parodii tím, že „tematizuje neschopnost klasického umění dosáhnout etického formování člověka a garantovat tak morální řád“ (s. 131). Podkapitola k ‚fantastické‘ grotesce konfrontující nekompatibilní světy nabízí srovnání Stroblových a Meyrinkových postupů a podnětná pozorování perspektivizace humoru, resp. smíchu v jejich povídkách. A konečně v pasážích věnovaných grotesknímu znázornění banality života najdeme rozboru chaplinovských textů Vischerových a Natonkových, téma banality měšťáckého modelu rodiny hraje roli například v Ungarově komedii *Zahradní besídka* (1930).

Konceptu uplatňovanému v předchozích částech knihy se záměrně vymyká exkurs zaměřený na několik textů vzniknuvších ve 40. letech, u nichž lze diskutovat o groteskním znázornění doby druhé světové války. Obsahuje zajímavé postřehy o textech Franze Werfela, Maxe Zweiga či Ernsta Feigla a staví do popředí terapeutickou funkci groteskního znázornění (artikulace hrůzných událostí v karnevalovém modu) a bachtinovské „vítězství nad strachem“ (s. 182). Mizerová takové rozvinutí groteskního stylu chápe jako novou epochu v dějinách fenoménu. Nicméně je fakt, že zde uplatňuje primárně recepční hledisko, prve upozaděné.

Některé autorkou uváděné informace jsou mylné, uvedení jiných doplňujících by lépe profilovalo souvislosti vzniku a publikace textu – třeba skutečnost, že Sommerova novela *Vzpouza* vyšla poprvé v původně varnsdorfském nakladatelství Eduarda Stracheho, spjatého s dějinami rakouského expresionismu (srov. s. 67). Brodova mahlerovská povídka poprvé vyšla již roku 1907 v časopise *Die Schaubühne*, nikoli až v roce 1913 (srov. s. 113); Vischerův kvaziromán se nejmenuje *Sekunde durch Gehirn*, nýbrž *Sekunde durch Hirn* [Vteřina mozkiem] (srov. s. 157). Již zmíněný přínos knihy, který spatřuji v rozkrytí a prvotním třídění materiálového pole, tyto drobnosti ovšem podstatně neumensňují.

Píše Václav Smyčka (5. 9. 2016)

Napsat mnohosvazkovou syntézu dějin jednoho státu představuje pro historika jednu z největších intelektuálních výzev. Napsat dějiny s ohledem na laického čtenáře a na omezeném prostoru jediného útlého svazku však považují za ještě odvážnější počín. Pokusem o takovouto koncentrovanou syntézu českých dějin na minimálním prostoru je kniha profesora dějin raného novověku na univerzitě ve Stuttgartu **Joachima Bahlckeho** *Geschichte Tschechiens* [Dějiny Česka. Od středověku po současnost], která vyšla v edici Wissen mnichovského nakladatelství Beck (2014). Autor si zde vytknul za cíl vyložit čtenáři české dějiny „od středověku po současnost“, jak praví podtitul knihy, na pouhých sto dvaceti stranách téměř osmerkového formátu. Jak se Bahlcke vypořádal s tímto obtížným úkolem a zvládl potřebu mimořádné redukce materiálu? Podařilo se mu „náročně, stručně a kompetentně informovat“ své čtenáře o daném tématu, jak slibuje rámcové vymezení edice Wissen? Jak se vyrovnal s nástrahami příliš jednoduchých řešení a pevně zažitých masternativů, které přicházejí ke slovu nejvíce právě tehdy, když je zapotřebí abstrahovat od detailu historické látky?

První obtíží, s níž se Bahlcke musel potýkat, je již samotné označení předmětu, o němž vypráví. Zatímco se Manfred Alexander, autor srovnatelné syntézy českých dějin z roku 2008 (*Kleine Geschichte der böhmischen Länder* [Malé dějiny českých zemí]) a Petr Čornej s Jiřím Pokorným, kteří vytvořili další podobnou práci v roce 2003, rozhodli pro označení „české země“, Bahlcke se přiklonil k dnešnímu zkrácenému označení státu „Tschechien“ [Česko]. Je si však dobře vědom toho, že „Česko – Česká republika založená v roce 1993 – je mladý stát ve středovýchodní Evropě, a přeci země s tisíciletými dějinami plnými proměn“ (s. 7). I když se tedy Bahlcke nakonec rozhodl pro aktuální, k popisu historického vývoje země ale jen málo vhodné označení „Tschechien“, na příkladu mnoha dalších možných názvů země, resp. soustátí, odrážejících vývoj politické koncepce a ideologické pozice v minulosti, názorně ilustroval historickou proměnlivost státního uspořádání. Zvláště pak případ odlišných jazykových verzí Palackého *Dějiny* a jejich titulů umožnil Bahlckemu v úvodu ozřejmit čtenáři či mu alespoň naznačit spleť vývoje národních, etnických, regionálních a státních identit na území dnešního „Česka“.

Dalším problémem, s nímž se Bahlcke musel vyrovnat, je výběr témat, postav a historických událostí, jimž se na omezeném prostoru práce věnuje. Také zde můžeme srovnávat se *Stručnými dějinami českých zemí* Čorneje a Pokorného. Pozoruhodným pro nás je již to, kde Bahlcke počíná své líčení českých dějin a jak zobrazuje raně středověké dějiny. Zatímco Čornej s Pokorným začínají své *Dějiny* českých zemí již v pravěku a následně postupují po tradičních milnících národního masternativu, jako je „Sámová říše“, „Velká Morava“ atd., Bahlcke nedostatečně historicky doloženou „Sámovu říši“ nechává stranou a Velkomoravské říši nevěnuje více než jednu větu. Naopak Čornej s Pokorným opomíjejí nejstarší zprávu o křtu čtrnácti českých knížat v Řezně, kterou Bahlcke zmiňuje: „Skutečnost, že se v roce 845 v Řezně nechala pokřtít více než desítka českých kmenových knížat, znamenala nejen napojení na říšskou církev, ale fakticky též uznání východofrancké vrchnosti.“ (s. 16)

Neznamená to však, že by Bahlcke ve svém výkladu oslaboval samostatnost vývoje české státnosti, ostatně na mnoha jiných místech naopak výrazně hájí kroky české stavovské reprezentace, například ve sporech s habsburskými panovníky v letech 1546/47 či 1618/19. Mnohem spíše tyto odlišnosti svědčí o tom, jak moc naše zažité vyprávění dějin stále ještě těží ze své identitotvorné mytizující funkce. Bahlcke se snaží vyhnout chybě promítání moderních národních hledisek do minulosti, a sleduje proto vzájemné vztahy, vymezování se a formování celé řady různých identit, ať již jde o regionální antagonismy Moravy a Čech,

společné postavení židovské menšiny asimilované v průběhu novověku k různým jazykům či konečně vztahy mezi německy a česky hovořícím obyvatelstvem. Právě posledně jmenovanému vztahu věnuje Bahlcke – opět v protikladu k Čornejovi a Pokornému – poměrně velký prostor. Sleduje (byť možná příliš stručně) národnostně nevyhrané prostředí učených společností 18. století a ještě doby předbřeznové, „samozřejmost“, s níž společně „působili Češi a Němci“ v „intelektuálních kruzích, salónech a vědeckých spolcích“ (s. 66), líčí rozchod dosud úzce provázaných jazykových prostředí v roce 1848 a sleduje stále marnější pokusy o jazykové vyrovnání v druhé polovině 19. století. Bahlcke přitom vícekrát hovoří o „paralelních společnostech“, které se podle něj měly vytvářet již v předbřeznové době (s. 71). Soustředění se na otázku česko-německých vztahů přibližuje laickému čtenáři toto složité a konfliktní téma.

Avšak zatímco v otázkách středověkých či novověkých dějin nalezneme přes některá tato zjednodušení stále ještě řadu drobných inovativních odchylek, které nás vedou k zamýšlení nad historickou relevancí některých momentů národního masternarativu a osvěžujícím způsobem nastavují zrcadlo tradičnímu vyprávění v podání Čorneje a Pokorného, Bahlckeho výklad nejnovějších dějin po roce 1948 tihne k poněkud schematictějšímu pohledu. „Komunistický režim“ a „strana“ zde vystupují jako monolit, proti nimž stojí zdánlivě homogenní „společnost“. Ačkoli se Bahlckemu na malém prostoru relativně daří vylíčit státní útlak vedený proti třídním a politickým oponentům, nezvládá již zachytit mnohem složitější vztahy vyjednávání mezi společností a vládnoucími elitami. Nikde zde kupříkladu nenalezneme údaj o vysokém podílu společnosti na členství v komunistické straně a mládežnických organizacích, o hledání nové legitimacy strany v druhé polovině 50. let ani o každodennosti socialistické společnosti. Obzvláště prudký je přechod od potlačení pražského jara a represí následujících po obsazení země vojsky Varšavské smlouvy k disidentským aktivitám (označovaným již od počátku jako hnutí) druhé poloviny 70. a 80. let, přičemž není věnována žádná pozornost vysoké míře společenského konsenzu v 70. letech a neúspěšným pokusům části straníků o reformu v závěru 80. let. Vývoj událostí tak od potlačení pražského jara až příliš teleologicky směřuje k pádu režimu v roce 1989.

Zajímavějším pro nás však může být pohled na porevoluční vývoj shrnutý na posledních stranách, neboť tato látka dosud stále postrádá pevnou oporu v odborných monografiích a ustálenou periodizaci. Bahlcke se zde vedle dělení Československa věnuje úpadku a následné konsolidaci hospodářství v průběhu 90. let, zmiňuje obnovení regionalistického hnutí na Moravě v raných 90. letech (tím se opět v krátkosti vrací k otázce identit, jež tvoří jednu z hlavních linií knihy), vstup do nadnárodních organizací a vývoj politických stran po roce 2000. Zde získává největší místo TOP 09, o jejímž programu, volebních výsledcích a osobě předsedy Karla Schwarzenberga se Bahlcke zmiňuje obsáhleji než o jiných stranách. Není proto divu, že poslední řádky útlé knihy patří právě Schwarzenbergově těsné prohře ve volebním střetu o prezidentské křeslo s Milošem Zemanem.

Výrazné místo, které Schwarzenbergovi v závěru knihy připadá, pak do jisté míry odráží celý hodnotový plán Bahlckeho práce, která ne náhodou začíná Palackého *Dějiny* a jejich programem česko-německého stýkání a potýkání. Tento program ztělesněný v prvním vydání *Geschichte von Böhmen* [Dějiny Čech] a v postavě politika Schwarzenberga, tak pomyslně spíná práci do jediného celku. Ostatně tradiční topos českých zemí jako „prostředníka“ (Mittlerstellung) mezi Západem a Východem, který je příznačný i pro citovanou Palackého koncepci českých dějin, není zmíněn na významném místě – v paratextu na zadních deskách knihy – náhodně. Snad právě to je také důvod, proč Bahlcke podává přes veškerou zkratkovitost středověké a novověké dějiny s takovou plasticitou, zatímco poválečný vývoj, v němž se již ztrácí linie česko-německých vztahů, naopak vyznívá spíše ploše. Pro

komplexnější pojetí středověkých a novověkých dějin a především problematiky utváření národních a regionálních identit si však tato útlá knížka zasluhuje být vnímána jako vítané doplnění a alternativa k (v těchto ohledech) poněkud jednostrannějším a tezovitějším dějinám Čorneje a Pokorného.

Píše Jakub Sichálek (19. 9. 2016)

Dvojdomev I

Pro Arna Nováka jsou autoři staročeských epických básní lucemburského období představiteli „otrockého přilnutí“ k „cizí“ literatuře; podle Romana Jakobsona „žádné“ z literárních děl doby vlády Lucemburků Jana a Karla „neukazuje“ na německou předlohu. Ani jedno přitom není pravda: Z domněle vazalského postavení vysvobodili staročeskou literaturu Novákoví současníci Franz Spina a Jan Vilikovský; Jakobsonova formulace pak zcela pomíjí například známá zpracování českých rytířských románů podle německých předloh (jako jsou *Tristram a Izalda*, *Vévoda Arnošt* ad.).

Zmíněný Novákův i Jakobsonův náhled jsou rétorickou zkratkou, která pisatelům sloužila především k dotvrzení jiných, dalekosáhlých tezí, odvozujících hodnotu staršího písemnictví od toho, do jaké míry se jeho pocíťované estetické kvality či ideový obsah protínají s kulturními a politickými potřebami dneška. Takový náhled zůstane vždycky zavádějící. Ukázkově se projevil při hodnocení například staročeské rytířské epiky druhé poloviny 14. století: představa o jejím „otrockém přilnutí“ k „německým předlohám“ ji diskvalifikovala v očích většiny českých literárních historiků daleko za polovinu 20. století.

Nebudu však věnovat pozornost ani speciálně rytířské epice, ani kontextu Novákovy a Jakobsonovy úvahy, jakkoli jde nepochybně o důležitá a zajímavá témata. Soustředím se dále na samu problematiku literárněhistorické **reflexe německé literatury vzniklé v českých zemích ve středověku**, resp. reflexi německo-českých literárních kontaktů. Prvotním podnětem mi je nedávné dvojí vydání eseje Romana Jakobsona *Moudrost starých Čechů* (k edicím srov. [echo](#) z 20. 1. 2016).

Náhled na dějiny české středověké literatury prošel ve dvacátých a třicátých letech 20. století výraznou koncepční proměnou. Charakterizuje ji reflektované zapojení církevněslovanského, latinského a „německého“ bohemikálního písemnictví do dějin české literatury a doprovází ji rozvoj moderních filologií v jejich historické perspektivě spolu s inovativními domácími, zčásti německy vycházejícími vědeckými časopisy (*Naše věda*, *Byzantinoslavica*, *Slavische Rundschau*, *Germanoslavica* aj.), průběžné referování o domácí či zahraniční knižní i časopisecké produkci a současně i spolupráce či konkurence českých a německých slavistů i germanistů (nejen, ale především z obou pražských univerzit). Příznačná je dále snaha o formálně strukturní, stylovou a funkční analýzu staročeských děl v kontextu primárně středolatinšského, byzantského, církevněslovanského a evropského vernakulárního písemnictví (tedy i ve vztahu k předlohám a paralelám českých děl). To se odrazilo v edičním zpřístupňování staročeských textů, které pak oslovily i širší čtenářskou obec včetně současných literátů, jak svědčí příklady V. Vančury, J. Palivce, F. Kubky ad.

Významnou éru relativně svobodného vědeckého myšlení o literatuře zbavujícího se postupně nacionální demagogie ukončili v předvečer druhé světové války svým přístupem k problematice německo-českých kontaktů Konrad Bittner (1890–1967) a jeho nejvýraznější oponent Roman Jakobson (1896–1982). Přední slavista pražské německé univerzity, moravský Němec Bittner, jenž dovedl v knize *Deutsche und Tschechen. Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes* [Němci a Češi. K dějinám humanitních věd v českém prostoru] (1936) výklad německo-českých literárních dějin do druhé poloviny 15. století, viděl závislost české literatury na německé a německé literární vlivy i tam, kde nejsou – a ruský slavista Jakobson je, v reakci na Bittnera a válečné události, zase nechtěl vidět ani tam, kde jsou.

Poválečný vývoj nabral rychle nový směr zejména v otázce vymezení předmětu českých literárních dějin: pro německy psaná bohemikální díla zde nebylo místo. To se promítlo jak do takzvaných akademických dějin české literatury (1959), které měly v první řadě demonstrovat nový hodnotící přístup ke staré literatuře a jejímu vývoji, tak také do dlouho připravovaného edičního podniku, celkem třísvazkového *Výboru z české literatury*, dovedeného až k druhé polovině 15. století (1957, 1963, 1964). Ten sice představil slovesné památky v ilustrativní žánrové šíři, ale podal silně jazykově redukovaný obraz literárního života českých zemí, neboť např. německé a hebrejské písemnictví zde chybí.

Zůstává zvláštním paradoxem, že na tomto novém pojetí – kdy německý vliv byl marginalizován – se podepsali i ti badatelé, jejichž minulé i současné vědecké práce nebo politické postoje se záhy staly v nové vědní koncepci podobně nežádoucí: už zmíněný Jakobson, Albert Pražák (1880–1956) či Václav Černý (1905–1987). Podobně jako Jakobson odmítli také Pražák s Černým ve svých monografiích o staročeské *Alexandreidě*, resp. staročeské milostné lyrice, vznikajících během války, shodně některé vývoje Bittnerovy knihy *Deutsche und Tschechen*. Pražák i Černý řešili na příkladu *Alexandreidy*, resp. staročeské milostné lyriky otázku vřazení české literatury do kultury evropské a přišli s několika fantastickými tezemi, které předně měly oslabit vliv německé kultury na českou.

Bittnerova práce z roku 1936 o německo-českých literárních styčích byla v českém prostředí brzy po vydání chápána jako antikvární metodologicky i interpretačně. I přes zásadní výhrady, které tehdy u nás vůči Bittnerově knize zazněly (dotknu se jich v některém dalším echu), zůstala tato kniha do jisté míry vlivná u části německých slavistů (jakkoli se i tam záhy objevily výtky předhazující Bittnerovi, v návaznosti na českou polemiku, že jeho kniha je kompilát hraničící s plagiátem). Její bibliografický, případně faktografický přínos pro potřeby zahraničního čtenáře nahradil až v roce 1978 slavista Winfried Baumann (nar. 1944) svojí známou a ceněnou monografií *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen: Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis 15. Jahrhundert* [Literatura středověku v Čechách. Německo-latinsko-česká literatura od 10. do 15. století]. Samotná otázka německo-českých literárních vztahů byla 20 let po Bittnerově knize přehledně a přestručně (až po 20. století) představena mnichovským slavistou a balkanistou Aloisem Schmausem (1901–1970), který, mimochodem, studoval jeden semestr i v Praze na české univerzitě a českou literaturou se příležitostně sám badatelsky zabýval. V první verzi svého stručného nástinu *Tschechisch-deutsche Literaturbeziehungen* [Česko-německé literární vztahy] (1957) se Schmaus ještě výslovně odvolával na Bittnerovu kontroverzní knihu – a vzbudil tím nevoli u tehdejšího českého recenzenta J. Daňhelky.

Méně akademické než pojednání Schmausovo i Baumannovo byly jednak reakce německých bohemistů na zmíněný výbor z české literatury i na další edice (více pozornosti jsem tomu věnoval jinde, srov. *Slovo a smysl* 11, 2014, č. 22, s. 86–92), nebo germanobohemistické příspěvky Pavla Trosta (1907–1987), který narozdíl od svých kolegů-germanistů Leopolda

Zatočila (1905–1992) či Emila Skály (1928–2005) nikdy nepodlehli programu nejagilnější figury poválečné literárněvědné paleo-bohemistiky Josefa Hrabáka (1912–1987). Hrabák opakovaně specifikoval poměr českého písemnictví k německému shodně jako už kdysi A. V. Kraus či V. Flajšhans pojmy „soupeření“ a „soutěž“, německá bohemika ovšem odtrhl od vývoje české literatury. Nejsouhrnněji toto téma, v zásadě však pro něj spíše okrajové, pojednal v souboru, který nese v tomto ohledu paradoxní název *Polyglotta* (1971).

Pokud jde o středověké písemnictví, vládlo českému literárnímu dějepisu druhé poloviny 20. století na jedné straně přehlížení (či nezohlednění) německé domácí tvorby a nedocení česko-německých literárních kontaktů, na druhé straně se jako reakce objevilo (u K. Doskočila, J. Tříšky aj.) zaklínání se trilingvismem, trilingvními autory a šablonovitými formulacemi o latinsko-německo-českém literárním životě českých zemí ve středověku, aniž by se odlišoval trilingvismus pasivní od aktivního a aniž by se sama kategorie vícejazyčnosti historicky problematizovala a koncepčně precizovala. Často uváděný, synekdochický příklad Jana Milíče z Kroměříže je pramenně kriticky více než sporný...

Olišné společenské a vědní podmínky od 90. let minulého století umožnily mluvit o německých středověkých bohemikách a německo-českých literárních kontaktech zcela otevřeně. Byla to nejen dobová možnost, ale spíše nutnost, součást historické odpovědnosti nově se utvářející občanské společnosti, resp. intelektuální odpovědnosti, kterou však jako závazek pociťovala jen hrstka nejpoučenějších badatelů. Stačí vzpomenout Jindřichem Pokorným (1927–2014) řízené sborníky *Ianua* s cennou bibliografickou rubrikou či oba svazky *Deutsche Literatur des Mittelalters in und über Böhmen* [Německá středověká literatura v a o Čechách] (2001, 2004) iniciované Václavem Bokem (nar. 1939), který v počátcích své vědecké dráhy vlastně ještě vycházel z Hrabákovy vymezení česko-německých literárních vztahů na teritoriu českých zemí. V roce 1994 byl obnoven časopis *Germanoslavica*. Přibýlo překladových titulů (nejvýznamnější je komentovaný kolektivní výbor z německé poezie vzniklé na dvoře posledních Přemyslovců nebo s ním jinak spjaté *Moravo, Čechy, radujte se!*, Praha 1998); svého specialistu si „našel“ německý rýmovaný překlad Dalimilovy kroniky. Atd.

Napsal Leopold von Sacher-Masoch (3. 10. 2016)

Od října 1881 do září 1885 vycházel v Lipsku měsíčník **Auf der Höhe** [Na výšinách], který redigoval **Leopold von Sacher-Masoch** (1836–1895). V první polovině osmdesátých let představoval v Německu jediné periodikum, které cíleně prostředkovalo soudobé dění v české literatuře. Vyšlo zde jedenáct ukázek z děl šesti autorů (Svatopluk Čech, Vítězslav Hálek, Karel Kučera, J. V. Sládek, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer) a třináct článků o české literatuře (portréty spisovatelů, souhrnné studie, referáty), jejichž autory byli Josef Penížek a především novinář Karel/Karl Müller. K tomu můžeme připočítat jeden článek od pražského německého básníka Eduarda Marii Schranky o českém Národním divadle (přeložil i jednu báseň Vrchlického), rozsáhlou stať uherského historika Johanna Heinricha Schwickera o Královské české společnosti nauk a recenzi Masarykova spisu *Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation* [Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty] od Masarykova žáka, novináře, rodáka z moravského Lipníka Sigmunda Münze.

Prostředkování české literatury v německých časopisech předpokládalo souběh několika faktorů, který se v Auf der Höhe naplnil: internacionální program zaměřený nejen na velké literatury, zájem redakce o menší slovanské literatury, kontakty na vhodné prostředníky s dobrým přehledem o soudobé české literatuře a ochotou německy referovat či překládat – nejlépe obě a opakovaně. Auf der Höhe měl podtitul Internationale Revue, jejím vzorem byly francouzské časopisy, především renomovaná Revue des deux Mondes. Sacher-Masoch sledoval literaturu ruskou, předpokládal rovněž, že rostoucí úspěch, jež zaznamenávala ruská realistická próza u německých čtenářů, by mohl podnítit zájem o další slovanské literatury (polská literatura ostatně pronikala do německé literatury mnohem průrazněji než česká).

První překlad z české literatury vyšel v Auf der Höhe až v červnu 1883, o její zastoupení však Sacher-Masoch usiloval zřejmě od počátku, již kvůli osobnímu vztahu k Praze, kde žil v letech 1848–1854. O jeho obtížích získat české autory se zmínil například Josef Penížek, který v časopise publikoval podrobnou stať o soudobé české literatuře, v dopise Václavu Vlčkovi: „Stěžoval si mi, že prosil za čes. stati několik spisovatelů marně. Snad Čech jediný že mu slíbil.“ (LA PNP, f. V. Vlček, 30. 8. 1882) Naznačenou kulturně politicky danou rezervovanost českých literátů vůči nabídce Sacher-Masocha i vůči překládání vlastních děl do němčiny vůbec se snažil překonat Karel Müller, jenž byl nejaktivnějším prostředníkem v tomto období. Soustředil se především na dílo Svatopluka Čecha.

Dopis Leopolda von Sacher-Masoch z dubna 1882 svědčí o tom, že šéfredaktor Auf der Höhe se na tehdy široce uznávaného českého spisovatele obrátil nejprve přímo (dopis je uložen v Čechově pozůstalosti v LA PNP). Sacher-Masoch tu odmítl Čechovu nabídku na otištění povídky od Josefa Štolby, protože próza nezapadala do jeho realistického programu, zároveň však zdůraznil otevřenost časopisu slovanským literaturám a žádal Čecha o jeho vlastní příspěvky.

Lipsko, 26. IV. 1882

Vážený pane!

Srdečně Vám děkuji za dopis. Češtinu poměrně ovládám, protože jsem v Praze v letech 1848–1852 absolvoval čtyři třídy vyššího gymnázia na českém staroměstském gymnáziu za Klicpery, Jungmanna, Čupra, Štulce atd., v době, kdy byl můj otec pražským městským hejtmanem. Rovněž při písemné maturitní zkoušce z češtiny jsem odevzdal jednu z lepších slohových prací.

Povídka *Vesnický diplomat* bohužel neodpovídá mému programu, zaprvé proto, že otiskujeme pouze originály a tato se již dříve objevila česky, za druhé proto, že bych měl rád právě slovanské literatury zastoupeny velmi dobře, a Štolbova povídka je sice dobrá, neobsahuje však tu svěžest, charakterističnost a poutavost ruských a částečně i novějších polských próz Turgeněvových, Dostojevského, Pisemského, Baľuckého, Litwosových [= Sienkiewiczových] ad.; zatřetí proto, že pramálo charakterizuje český lidový život. Protože musíme pečovat o všechny literatury, a nemůžeme tudíž příliš často tisknout prózy jen z jedné z nich, byl bych rád, aby byla česká literatura zastoupena opravdu vynikající prózou charakterizující život českého lidu, a věřím, že jedině Vy jste povolán k tomu reprezentovat takovou povídkou Váš národ v naší revue, v níž Francie byla zastoupena Daudetem, Rusko Dostojevským, Polsko Baľuckým, Itálie Ciampolim a Bersecziem atd. Velmi vítanou by mi byla povídka ze života Hanáků, jsem přesvědčen, že Vaše slavné pero by jí vtisklo originální, národní kolorit.

S veškerou úctou
Leopold Ritter von Sacher Masoch
Knauthain u Lipska

Požadovat po Čechovi „povídku ze života Hanáků“ bylo mimoběžné autorově tvorbě. – Nehluboké humoristické obrázky ze života českých pražských obyvatel, epické básně včetně ukázky z idyly Ve stínu lípy, nepředstavovaly sice estetiku, kterou chtěl Sacher-Masoch prosazovat, přesto je však (v Müllerově překladu) v Auf der Höhe publikoval.

Vzhledem k tehdejší situaci české literatury byl Sacherův-Masochův adresát správný, Svatopluk Čech byl populárním spisovatelem všeobecně přijímaným jako nezpochybnitelná autorita. Toto hodnocení mělo vliv i na prostředkování do němčiny – v osmdesátých letech byl spolu s Janem Nerudou nejpřekládanějším autorem. Rozdíl mezi očekáváním obou stran, mezi německou a českou literární situací ukazuje jednu z obtíží česko-německého literárního sblížení na konci 19. století (podrobně se prostředkování české literatury v období 1880–1910 věnuje kniha Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny, vydaná nedávno Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR).

Im

Píše Lucie Merhautová (17. 10. 2016)

Nakladatelství dybbuk na konci roku 2015 vydalo životopisnou monografii **Sacher-Masoch (1836–1895)** od francouzského historika střeoevropských dějin **Bernarda Michela** (1935–2013). Kniha vyšla ve francouzském originále již v roce 1989 a je škoda, že český překlad nenásledoval brzy poté, mohl iniciovat odbornou reflexi a překlady, které naprosto chybějí. Biografie nebyla přeložena ani do němčiny, v níž ovšem k osobnosti a dílu Leopolda von Sacher-Masoch existuje řada odborných monografií i studií; německé práce přebírají základní životopisné informace často právě od Michela, německy vyšla například jeho studie Leopold von Sacher-Masoch und Frankreich (ve sborníku *Leopold von Sacher-Masoch. Ein Wegbereiter des 20. Jahrhunderts* [Leopold von Sacher-Masoch. Průkopník 20. století], 2010).

Sacher-Masoch byl „muž pomezí“ (s. 9), velkou část svého díla situoval do Haliče a sám se od jisté doby představoval jako Slovan píšící německy, proto přirozeně přitahuje pozornost historiků, germanistů, polonistů, ukrajinistů či rusistů, kteří se zabývají konstrukty identit a jejich literárními reprezentacemi či interkulturalitou v podunajské monarchii. (Přehled díla, překladů a literatury poskytuje *Sacher-Masoch Bibliografie 1853–2003* sestavená Michaelem Farinem a uveřejněná ve vydařeném sborníku *Leopold von Sacher-Masoch*, eds. Ingrid Spörk / Alexandra Strohmaier, 2002). Aktuální zůstává i otázka modernosti Sacherova-Masochova díla, Michel ji klade až v krátkém *Závěru*, v němž naznačuje vazbu k rakouskému baroknímu umění i vídeňské moderně. Zmiňuje rovněž německojazyčnou literaturu z českých zemí a z Moravy, zůstává však u dnes již notoricky známého příkladu Kafkovy *Proměny*; ohlas Sacherova-Masochova zneklidňujícího převrácení mocenských vztahů (nejen mezi mužem a ženou, nýbrž i majoritní a minoritní kulturou, mezi centrem a periferií) byl širší a stál by za studium.

Překladatel Michelovy práce Jiří Našinec se až na nejznámější novelu *Venuše v kožichu* nemohl opřít o žádné novější české převody – je zarážející, že od roku 1931 žádný výbor z próz tohoto autora nevyšel. Mezi bohemisty je Sacher-Masoch opomíjeným autorem, jeho životní dráha se přitom podstatně protнула i s českými zeměmi a s Prahou. Na vině nebude ani tak sexuálně-patologické stigma, které na něj vrhl v roce 1890 Richard Krafft-Ebing, jako spíše otec Leopold von Sacher-Masoch (1797–1874) a jeho spojení s represemi Bachova absolutismu. Vyrostl v Haliči (zatímco jeho otec Johann Nepomuk Stephan Sacher se narodil v roce 1759 v Kynžvartu v Čechách, kde se jeho předek usadil uprostřed 16. století), od roku 1831 byl policejním ředitelem ve Lvově, v roce 1848 byl převelen do Prahy, post policejního ředitele zde oficiálně zastával od června 1849, reformoval například systém informátorů, kteří infiltrovali české vlastenecké kruhy. V české literární historii bývá zmiňován především v souvislosti s Karlem Havlíčkem: byl to on, kdo již v srpnu 1849 navrhl českému místodržiteli Mescérymu Havlíčkovu konfinaci (viz např. K. Kazbunda, *Karel Havlíček Borovský*, sv. 2, Praha 2013, s. 113–132). V české kulturní paměti totožné otcovo a synovo jméno splývá v jeden negativní obraz. Sacher-Masoch mladší na Prahu svého dospívání přitom vzpomínal zdá se rád, a to i na osobnosti (například své gymnaziální učitele), jež dával jeho otec sledovat; na začátku osmdesátých let pak české literatuře otevřel významný prostor ve svém časopise *Auf der Höhe* (viz **echo z 3. 10. 2016**).

Michel ve Francii navazoval na širší a vstřícnější recepci – ve své knize (nebo i v samostatných studiích) ukazuje, že se Sacher-Masoch stal ve Francii v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století poměrně proslulým spisovatelem. Překlady jeho povídek a novel vycházely v renomovaných časopisech i knižně, v letech 1887–1888 uveřejnily revue *Le Gaulois* a *Revue bleue* cykly jeho vzpomínek na dětství a dospívání v Haliči a v Praze ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století – a zasloužily by si i české vydání (německy vyšly ve svazcích *Souvenirs. Autobiografische Prosa*, přel. Susanne Farin, München: belleville, 1985, a *Bruchstücke. Autobiografische Prosa 2*, ed. Michael Farin / Mechthild Saternus, přel. Michael von Killisch-Horn, tamtéž, 2009). Sacher-Masoch se v nich stylizoval jako „maloruský Turgeněv“ a zpětně konstruoval svou haličskou a maloruskou identitu, která ve francouzském kontextu působila poutavě exoticky, zatímco pro německou kritiku byl od svého vstupu do literatury kontroverzním a obtížně zařaditelným autorem. Ani ne z morálních důvodů, nýbrž především kvůli tomu, že psal německy, ale představoval se jako Slovan.

Michel cituje podle německých originálů, ale i podle třísvazkového francouzského vydání próz (*Contes et romans*, 1967–1968) – o ně a další edice (například haličských novel z roku 1963) se opíral i Gilles Deleuze ve slavné studii *Présentation de Sacher-Masoch. Le froid et le cruel* (francouzsky 1967, německy vyšla poprvé v roce 1968, stejně jako ve francouzštině společně s novelou *Venuše v kožichu*, toto dnes klasické vydání obou textů vyšlo v řadě jazyků, v roce 2002 také ve slovenštině, Deleuzovu studii přeložil Miroslav Marcelli, prózu Sacher-Masocha Adam Bžoch). Deleuzovo čtení sadistické a masochistické situace ovlivnilo řadu dalších interpretů, Michel se od něj snaží emancipovat a zdůrazňuje historický úhel pohledu: „Aby jej člověk pochopil, musí hlavně důvěrně znát habsburskou monarchii devatenáctého století, nejen německý svět, ale též svět slovanský: ukrajinský, polský, český s jejich jazyky, zvyklostmi a společenskými rituály.“ (s. 11) Výzkum jej vedl v osmdesátých letech do archivů tehdejší ČSSR, do Rakouska (především Štýrského Hradce) a Německa, čerpal hlavně z policejních a univerzitních archivů, z matrik, soukromých pozůstalostí, knihoven, z osobní korespondence, jedinečné materiály se mu podařilo získat i od spisovatelovy vnučky Mechthild Saternusové, která od roku 1933 našla azyl ve Francii. Problematičtější se stává výklad tam, kde úřední prameny končí a kdy by na ně měla navázat interpretace literárního díla, do něhož samozřejmě patří i vzpomínky.

Michel sdílí zastaralý a naivní názor o závislosti fikce na skutečnosti, který ale i dnes nebývá u historiků takovou výjimkou. Předpokládá, že prózy „zpracovávají“ „skutečné události“ (srov. např. s. 165), autor prostřednictvím svých postav „vykládá své názory“ (s. 175) nebo že konfrontace s úředními prameny odkrývá v dílech „čiré smyšlenky“ (s. 199). V prvních čtyřech kapitolách o dětství a dospívání v Haliči a Praze Michel vychází ze vzpomínek, z nichž destiluje jednotlivá témata v chronologickém pořadí. Autobiografické texty však vznikaly až v osmdesátých letech a byly určeny francouzským čtenářům, a tento kontext ovšem zásadně ovlivnil jejich vyznění. Michel ostatně sám na příkladu seznámení Sachera-Masocha s Aurorou Rümelinovou (skrývající se pod jmény Alice či Wanda von Dunajew) ukazuje, jak dílo formovalo spisovatelův život a jak životní situace do detailu přizpůsoboval předchozím románovým scénám a fantaziím. Navíc převleky, záměny, masky patří k základním motivům jeho díla, jsou součástí masochistova světa. Michelův výklad v druhé polovině často přechází v koláž, v níž splývají hranice mezi citací, parafrází a reflexí. Přesto je jeho populárně-naučná monografie vzhledem k absenci jiných prací i překladů v českém kontextu v podstatě prvním, poutavým setkáním čtenářů s tímto spisovatelem.

Překlad Jiřího Našince je velmi čtivý, spíše na vrub redakce lze přičíst některé chyby – o povrchní četbě monografie svědčí text na záložce, který spisovatelovo rodné město jednak uvádí jako „Lamberg“, jednak je určuje i jako místo spisovatelova univerzitního působení (byl přitom soukromým docentem ve Štýrském Hradci), populární rodinný časopis „*Gartenlaube*“ je na straně 182 uveden jako „*Gardenlaube*“, první nakladatel *Auf der Höhe* byl Lionel Baumgärtner, ne Baumgarten (s. 312), křestní jméno vnučky Sachera-Masocha je Mechthild, ne Mechtilde (s. 11) apod. Jan Jungmann, učitel Leopolda von Sacher-Masoch na akademickém gymnáziu, je zaměněn za známějšího Josefa Jungmanna, který však v době autorových studií již nežil. Revizi by si zasloužil i poznámkový aparát, což vzhledem k rozpětí autorova výzkumu není možné provést důsledně, avšak alespoň kapitole o Praze by prospěla aktualizace českých názvů institucí (bývalý Státní ústřední archiv je dnes Národní archiv). Ediční poznámka mohla vysvětlit zacházení s citáty, zda byly překládány z německých originálů nebo z francouzského znění.

Píše Václav Maidl (31. 10. 2016)

Málokdo dokáže sepsání bakalářské práce proměnit ve výhodu časného vědeckého startu. V případě knihy **Ladislava Futtery *Německá píseň o Libuši***. *Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století* (Příbram, Pistorius & Olšanská 2015) lze říci, že tomu tak je. Autor v ní v komparativním rámci shromáždil známé i méně známé texty s postavou Libuše, které analyzuje a srovnává, umí je vysvětlit z kontextu, ve kterém vznikaly, a propojit je i s kontexty jinými, což do jeho zkoumání přináší také určitý vývojový aspekt. Ve svém textu se neztrácí, nenechává se lákat přílišnými exkurzy, drží se hlavní linie. Pojmeme-li jeho knihu jako „vyprávění“, můžeme sledovat, jak udržuje jeho oblouk, jenž se pne nad zvolenou chronologickou osou, až posléze dospěje k syntetizujícím závěrům. Takto lapidárně popsáno to může připadat samozřejmé, ne každému autorovi je však takový dar dán, ne každý dokáže odolat odbočkám či detailním analýzám „do posledního atomu“, pod nimiž se analyzovaný text v posledku ztrácí a jež působí v celku knihy disproporčně.

Co myslím oním zmíněným „komparativním rámcem“? Navzdory více než čtvrt století otevřeným hranicím, navzdory zvýšenému zájmu komparatistickému, jenž zkoumá kontakty mezi českou a – zejména – německy psanou literaturou na přelomu 19. a 20. století (např.

práce Daniela Vojtěcha nebo Lucie Merhautové, dříve Kostrbové), a uvědomění si širšího kulturně geopolitického kontextu rakouské monarchie (Dalibor Tureček, Václav Petrbo) zůstává „literatura dlouhého 19. století“ v povědomí české laické veřejnosti zafixována na obraz „národního obrození“ čili na literaturu utvářenou v českém jazyce a vnímanou izolovaně jako jedinou v českých zemích. Ladislav Futtera coby germanoboheemista tuto optiku otáčí: Umělecké projevy artikulující dané téma na jazykově české straně zůstávají v pozadí jako to, co je předpokládané a známé (*Kosmova a Hájková kronika, RKZ, Smetanova Libuše, Zeyerův Vyšehrad, symbolika výzdoby Národního divadla*), a těžiště práce se soustřeďuje na literární výtvořky s tématem Libuše v jazyce německém.

Je zvláštní ten zájem Němců, mimozemských i vnitrozemských, o téma, jež dnes pociťujeme jako výhradně „naše“ české. (Představme si to opačně: kolik děl psaných česky vzniklo např. na téma Nibelungů?) L. Futtera coby literární historik dokáže pracovat s kulturněhistorickým kontextem doby, a má proto pro tento zvláštní zájem přirozené vysvětlení: Jestliže o postavu Libuše projevil zájem Johann Gottfried Herder ve své *Fürstentafel*, nevyplývalo to z jeho zvláštní náklonnosti k Čechům, nýbrž z jeho zájmu o slovesnou tvorbu v národních jazycích a zejména o ústní lidovou slovesnost, jejíž odlesk viděl v tradovaných (a písemně fixovaných) bájích a pověstech. Že se se škatulkově zařazovaným osvícencem Herderem ocitáme již na prahu romantismu, je evidentní a L. Futtera to také přesvědčivě dokládá (srov. kapitulu *Johann Gottfried Herder čili Geburt der Nation*, s. 28–34). Pověst o Libuši ztvárněná Herderem ve *Fürstentafel* a zařazená do několikasvazkového souboru *Stimmen der Völker in Liedern* [Hlasy národů v jejich písních] je tak jen jednou z mnoha a nevyčíslovatelných jako při „naší“ národní recepci, zacílené pouze na to „české“ v Herderově sbírce. Současně L. Futtera osvětluje, proč se skladba ocitá v oddílu *Deutsche Lieder* [Německé písně], kde bychom ji asi jako roduvěrní Češi nečekali, kam však z hlediska Herderovy historickogeografické logiky patří, neboť české země vnímá jakou součást Sváté říše římské národu německého. V jeho době bylo obvyklé pojmání národa dle zemské, nikoli jazykové příslušnosti. To bylo v průběhu 19. století opuštěno ve prospěch jazyka coby určující kategorie národní příslušnosti. Futterův odkaz na tuto proměnu paradigmatu národa pak dovoluje již bez problému pochopit, proč se v Musäových *Volksmärchen der Deutschen* [Německé lidové pohádky] objevuje rovněž Libussa.

Dalšími známými autory písíciemi německy o Libuši, jimž se práce věnuje, jsou Clemens Brentano a Franz Grillparzer. V Brentanově osobě a jeho „dramatu“ *Die Gründung Prags* [Založení Prahy] již máme co do činění s vyhraněným romantismem německé ražby. Důležitější než stylové přiřazení je však pro L. Futteru (patrně i vzhledem k Brentanově konverzi ke katolictví následující krátce po vydání knihy) přítomnost motivů, jež v pohanské společnosti ohlašují nástup křesťanství. Zaměřuje-li se v této části výkladu spíše na psychologickou komponentu autorovy osobnosti, převažuje v navazujících pasážích opět historická perspektiva a při objasňování Brentanova pojetí českých zemí jej přiřazuje jednak k Herderovi a Musäovi, jednak jej včleňuje do kontextu napoleonských válek a vzepětí německého vlastenectví.

Stejně jako u Brentana načrtává autor také u Franze Grillparzera nejdříve biografickou linii a kontext ostatního díla, aby poté přešel k dramatu *Libussa*, dílu pro jeho téma stěžejnímu. Zabývá se jeho komplikovaným vznikem i možnými zdroji a ústředními konflikty, které dramatem „hýbou“: člověk a / versus stát, mužský princip versus ženský princip. Jedna kritická připomínka: Toto „filozofické drama“ – na rozdíl od dramatu Brentanova proveditelné (a také provedené) na jevišti – rozhodně není žádnou „roztomilou pohádkou“, jak o tom píše v souvislosti s Musäem na jiném místě (s. 40). Pozornost zaslouží rovněž recepce opožděné premiéry díla. Jak zjišťuje L. Futtera, byla ambivalentní jak ve Vídni, tak

v českém prostředí. Ačkoli se v Čechách s pozitivním přijetím nesetkalo ani rané drama *König Ottokars Glück und Ende* [Štěstí a pád krále Otakara] (1825), břitká a v nacionálním duchu psaná kritika Josefa Václava Friče Grillparzerovy hry uvedené v roce 1874 ukazuje, jak se za necelé půl století společnost v Čechách proměnila: Jestliže ve 20. letech 19. století bývala česká látka ztvárněná německy píšícím básníkem přijímána s nadšením, jak to dokládá ve Futterově knize podkapitola *Meine Landsleute* [Moji krajané] na příkladu eposu *Wlasta* od Karla Egonu Eberta, pro jazykově probuzenou českou společnost let sedmdesátých jako by Grillparzer sáhl na nedotknutelný zakladatelský mýtus, jehož správná verze byla přece uchována v *RKZ*.

Uvedením jména Karla Egonu Eberta se již dostáváme k autorům domácím, leč píšícím v druhém zemském jazyce. V německojazyčném prostředí nejsou zdaleka tak známi jako výše uvedení autoři, je však dobře, že je L. Futtera do své knihy zařadil a připomenul je tak soudobé české společnosti jako nedílnou součást společného kulturního dědictví. Futtera jde opravdu do detailu, těží z Krausovy *Staré historie české* a výsledkem je obdivuhodný komentovaný výčet jmen: Karl Franz Guolfinger von Steinsberg, Johann Nepomuk Komareck, Joseph Georg Meinert, latinská práce Bolzanova, Paul Alois Klar, Uffo Horn, David Mendl, Ferdinand Stamm, v širším kontextu pak i Caroline von Woltmann, Wolfgang Adolf Gerle nebo již zmíněný Karl Egon Ebert. Je při tom symptomatické, že tvorba těchto autorů se od českých látek odvrací v polovině 19. století – rok 1848 zafungoval v tomto ohledu jako velká a rozhodující výhybka. Právě proto, že se jedná o dědictví společné, má svou logiku, že v knize nazvané *Německá píseň o české Libuši* je zhruba poslední čtvrtina věnována postavě Libuše v literatuře a kultuře jazykově české.

Vedle Futterovy sečtělosti a schopnosti syntézy chci vyzvednout ještě jeden rys této publikace: její osvětové zaměření. Navzdory tematicce a odbornému zpracování je kniha určena širšímu čtenářskému okruhu, který má přitáhnout (o čemž svědčí již přitažlivý název využívající zdánlivého protikladu) a obeznámit s daným tématem, a tak vytrhnout z dosavadního autostereotypu. Že by se některé pasáže daly krátit (např. *Předmluva* či opakování významu Jiráskových *Starých pověstí českých* na s. 96 a 99), je jen malou pihou krásy na povedeném celku.

P. S. A pro inspiraci, jak nás ta Libuše poznamenala až hluboko do 20. století: Vedle citované pasáže z Macurova *Ten, který bude*, připomínám také Libuši (sic!) Moníkovou a její *Fasádu* (ve vydání z r. 2004 v Argu, s. 28–29) stejně jako *Pavanu za mrtvou infantku* (Argo, 2005, s. 64–65).

Píše Hans-Harald Müller (14. 11. 2016)

Nejznámější neznámý

Název práce, který nese olomoucká dizertace **Jaromíra Czmera** z roku 2012, mluví jasně: básník **Franz Janowitz**, který 4. listopadu 1917 v 25 letech padl v jedné z bitev na Soči, není žádný neznámý. Janowitz nepatří k těm „neprávem zapomenutým“, ale do skupiny částečně známých – což nebylo ve 20. století žádnou výjimkou –, téměř kanonizovaných autorů, kteří v dějinách literatury (ještě) nenalezli jasně ohraničené místo. Janowitz nemohl zůstat neznámým, protože byl ještě za svého života v kontaktu se soupeřníky pražského

a vídeňského literárního života – mj. s Maxem Brodem, Franzem Werfelem, Willy Haasem, Karlem Krausem. Místo v dějinách literatury nemohl (dosud) nalézt mj. proto, že se jeho pozůstalost ztratila a dochované texty nebyly dlouho přístupné. Filologicky důkladně zpracovaná edice Dietera Sudhoffa z roku 1992 (Innsbruck) a vydání korespondence mezi Janowitzem a Willy Haasem, obsahující osmnáct do té doby nevydaných básní (v *Conditio Judaica* 14, Tübingen 1996), vytvořily předpoklady pro výzkum Janowitzova díla. Dizertace Christine Ulmer, která vznikla roku 1970 v innsbruckém literárním archivu *Brenner*, nebyla nikdy vydána.

Olomoucký germanista Jaromír Czmero nyní předkládá první vědeckou monografii k dílu Franze Janowitze. Sleduje jednak životní dráhu, dějiny pozůstalosti, recepci a historii výzkumu, a dále pak zahrnuje analýzu díla a jeho vztahy k soudobé literatuře. V biografické části přináší Czmero jen málo nového, o to výrazněji přispívá za podpory Harryho Stockhammera k historii umělecky nadané a aktivní rodiny Janowitzových.

Méně uspokojivé je vylíčení osudů Janowitzovy pozůstalosti. Protože je pro hodnocení recepcce a vlivu autorova díla výsostně důležitá, bylo by vhodné se jí věnovat podrobněji a podložit výzkum četnějším dokumentačním materiálem, zvláště když se toto pojednání ne úplně shoduje s výkladem Sudhoffovým. Již nad první publikací k pozůstalosti, iniciovanou Karlem Krausem, s názvem *Auf der Erde* [Na zemi] (Mnichov 1919) se vznášejí určité pochybnosti. V neoznačené poznámce otištěné na konci tohoto svazku čteme závěrečnou větu: „Tato kniha představuje – jen málo doplněný – útlý výběr, který k vydání připravil ještě básník sám.“ Jaký podíl ale měl na výběru sám Janowitz a v jakém rozsahu ho učinili Franzův bratr Otto a Krausův přítel Leopold Liegler, je však dosud nejasné (srov. Sudhoff 1992, s. 224; Czmero, s. 75).

Czmero začíná svůj výklad zjištěním, že se nakladatelství *Brenner* ve 20. letech „uvolilo vydat literární pozůstalost Franze Janowitze“. Karl Kraus zprostředkoval otisky básní, epických textů a aforismů vydaných v letech 1920–1928 v časopise *Der Brenner* a podnítil rovněž vydání básní z pozůstalosti – subskripci na knihu tehdy vypsaly časopisy *Der Brenner* i *Die Fackel*. Na čem se přitom s nakladatelstvím *Brenner* dohodli dědicové, není zřejmě známo. Advokát a spisovatel Friedrich Punt, který byl zpočátku pověřen správou pozůstalosti, publikaci odmítl. Spisovatel a první vydavatel Traklova díla Karl Röck pracoval „celých sedm týdnů“ (s. 61) na dvousvazkové edici, která – zřejmě kvůli chronologickému řazení – nezískala souhlas Ludwiga von Fickera. Koncem roku 1929 pověřil Ficker Franze Glücku, Loosova editora, pravděpodobně jednosvazkovým vydáním Janowitzova díla. Proč se neuskutečnilo, v tom jsou Czmero a Sudhoff odlišného názoru, ve výsledku spolu ale souhlasí: z důvodu finančních potíží se musel *Brenner* vydání Janowitzova díla vzdát. Po roce 1933 vrátilo nakladatelství na žádost Otto Janowitze nejdříve opisy, pak originál pozůstalosti. Obě verze byly zřejmě zničeny v New Yorku po Ottově emigraci. Tímto způsobem se ztratila velká část díla Franze Janowitze. Zároveň získaly záznamy Karla Röcka týkající se zničené pozůstalosti nikoliv neproblematický status zástupce díla samotného.

Velmi užitečná je Czmerova zpráva o výzkumu díla Franze Janowitze, která krátce shrnuje především výsledky výzkumu za poslední dvě desetiletí v návaznosti na zásadní edici Sudhoffovu. V samostatné kapitole se Czmero podrobně zabývá ranou recepcí básní Franze Janowitze ve světle polemiky Karla Krause a Maxe Broda a v časopise *Die Fackel*, následně zařazením autorových básní do *Brenneru*, iniciovaným bratry Hansem a Otto Janowitzovými, které je představeno v kontextu „religiózní“ poválečné strategie časopisu. Spíše výjimečně a bez dlouhodobého účinku byly recipovány Janowitzovy básně v Berlíně v období Výmarské republiky a v antologiích po roce 1945. Poprvé a ještě dnes podnětně se v roce 1968 pokusila

o textově orientovanou interpretaci Janowitzových básní Jiřina Hlaváčová z *Židovského muzea v Praze*, a to dříve než literárněhistorický výzkum v užším slova smyslu zahájily dizertace Ch. Ulmer, ale především Sudhoffovy edice. Roku 2009 vydala Viera Glosíková dvojjazyčnou antologii německých básní z Prahy „*Když se mnou nejsi ty... / „Wenn Du nicht bei mir bist...“*“, která obsahuje šest básní Franze Janowitze.

Ve svém výzkumu lyrického díla se řídí Czmero převážně metodou historie myšlenkových konceptů. Proto analyzuje fantazijní splynutí člověka s přírodou, společné pro poezii přelomu století a v mnoha variacích formulované také v Janowitzových raných básních na pozadí monismu a psychofyzického paralelismu Wundtova a Fechnerova; jeho básně transcendentní touhy po vykoupení z bytí spoutaného přírodou nahlíží na pozadí gnóze; básně, ve kterých zaznívá básníkově uvědomění si vlastní smrti, sleduje na pozadí Kierkegaardovy filozofie. Tato spojení – alespoň posledně uvedené v souvislosti s Kierkegaardovou recepcí v *Brenneru* – nejsou sice nelogická, avšak již Czmerovy naléhavé výklady jednotlivých básní (např. *Der Bote*, *Der Schwan*, *Abends* a *Weh' uns*) ukazují, že se bez těchto heuristických berliček rozhodně obejdou – a že jsou tedy tato teoretická spojení jako heuristický podklad pro interpretaci jazykové formy Janowitzových básní příliš slabá. Postup, který by geneticky rekonstruoval vývoj díla na základě exemplárních interpretací básní, by pravděpodobně byl přiměřenější umíněnosti a hledání vlastního tónu Janowitzovy poezie než metoda přiřazování myšlenkových konceptů – ale to není jisté. Czmerův výzkum poezie je zakončen kapitolou o *Vlívěch a rozhraních*, která zdůrazňuje paralely a rozdíly mezi lyrikou Janowitzovou na jedné straně a Krausovou a Werfelovou na straně druhé – vlivy Rilkeho, které Janowitz silně a přísně odmítal stejně tak jako Heym vlivy Georgeho, nejsou zohledněny. Závěrečné pojednání o blízkosti respektive odstupu Janowitze od expresionismu vede k očekávanému výsledku, že Janowitzova tradicionalistická a formálně uvědomělá poezie není typická, ale přesto je „rovněž expresionistická“ (s. 221). K podobnému výsledku dospívá Czmero také s ohledem na Janowitzovo stanovisko vůči modernismu, když ho nezařazuje do avantgardistické, ale umírněné „klasické“ moderny (s. 261), z čehož však ještě neplyne žádný velký kognitivní přínos.

Czmerova monografie obsahuje nepřehledný seznam literatury a postrádá – což je charakteristickým znakem ediční řady *Brenner-Forum* – rejstřík. Ale ve výzkumu života a díla Franze Janowitze představuje základní dílo, na které musí navázat a snad i navážou další výzkumné práce k básníkově poezii a próze.

Přeložila Petra Knápková

Píše Bernd Hamacher (28. 11. 2016)

V oboru dějin germanistiky lze v posledních letech zaznamenat velké pokroky. Poté, co stál ve středu zájmu vývoj teorií a dějiny institucí, dostává se v novější době pozornosti praxi oboru na bázi konkrétních příkladů. Především skupině badatelů kolem hamburského historika vědy Hanse-Haralda Müllera vděčíme za zpřístupnění obsáhlých neotištěných pramenů, mezi nimiž vyniká korespondence učenců z ustavující fáze této disciplíny. V rámci řady *Beiträge zur Geschichte der Germanistik* [Příspěvky k historii germanistiky] vydávané Jensem Hausteinem a Uwem Mewesem nyní **Hans-Harald Müller** a **Mirko Nottscheid** editovali a komentovali **korespondenci Wilhelma Scherera s Augustem Sauerem, Bernhardem Seuffertem a Richardem Mariou Wernerem z let 1876 až 1886** –

vyšla pod titulem *Disziplinentwicklung als ,community of practice'* [Vývoj disciplíny jako ,community of practice']. Tím se pohled opět stáčí více k Rakousku a Schererově škole, přičemž je vidět nejen přímé následovnictví – počínaje seminářem zřízeným Schererem v letech 1872/73 ve Straßburgu –, ale i „nepřímé“ následovnictví cestou ,transferu poznatků', které předcházelo vlastnímu studiu u Scherera“ (s. 26) – např. prostřednictvím Ericha Schmidta. Hlavní tezí přitom je, že dějiny novější německé literatury „získaly jako obor jasnější kontury teprve jako ,community of practice' v rámci Schererových seminářů a sítě jeho žáků“ (s. 39), i když tato disciplína nakonec nedosáhla akademického uznání jako literární historie, ale jako filologie (srov. s. 41). Tím lze také stvrdit tezi, že nejambicióznější a nejobsáhleji odůvodněné návrhy „ke zřízení a zformování novější německé filologie v bádání a nauce“ byly koncipovány v Rakousku, přesněji ve Vídni a tam také „byly mnohem rychleji a důsledněji uskutečněny než v říši“ (s. 46).

V úvodu vydavatelé načrtávají biografie čtyř germanistů, fáze jejich setkávání a spolupráce a jejich významné vědecké počiny. V Seuffertově případě vyčnívají přípravné práce k (nevydané) Wielandově biografii a v Sauerově případě k (také nerealizované) biografii Stiftera. V některých případech vede snaha připomenout odborné veřejnosti jejich zásluhy k přepointování. V souvislosti s vyzdvížením Seuffertovy spolupráce v redakčním kolegiu výmarského vydání Goethova díla se tu takto dočteme, že „svazky k *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des westöstlichen Divans* (Poznámkám a pojednáním k lepšímu porozumění Západovýchodního dívánu) [recte: *zu besserem Verständnis des West-östlichen Divans*] (1895 [recte: 1888]) a *Utrpení mladého Werthera* (1899), které Seuffert sám obstaral, jsou ještě dnes považovány za mistrovské kousky tohoto počinu“ (s. 29). Wertherovský svazek výmarského vydání nicméně už podle měřítek tehdejší goethovské filologie za ,mistrovský kousek' zrovna označit nelze, protože kvůli edičnímu principu textu poslední ruky byla za základ vydávaného textu zvolena druhá verze románu z roku 1786, takže se k první verzi z roku 1774 lze skrze lematizovaný aparát dostat jen s obtížemi. Toto zásadní editorské rozhodnutí u výmarského vydání bylo v rozporu s úsilím o přiměřenou filologickou interpretaci mladého Goetha – úsilím do značné míry iniciovaným právě Schererem. V komentovaném rejstříku recenzované edice je *Werther* uveden s titulem vydání z roku 1786 (*Die Leiden des jungen Werther* místo *des jungen Werthers*), nicméně opatřen rokem prvního vydání 1774.

Vzhledem k časovému ohraničení svazku Schererovou smrtí v roce 1886 jsou významné vědecké počiny jeho žáků zmíněny pouze v úvodu, ale nejsou už dokumentovány editovanou korespondencí. Sauerovi bylo v době Schererovy smrti 30, Seuffertovi 33 a Wernerovi necelých 32 let. Svazek tedy neskýtá žádné nové informace o Sauerově pražském období, s výjimkou jednoho, nicméně významného detailu z doby, jež mu předcházela. V roce 1881 ještě panovaly protesty vůči Sauerově povolání do Prahy. Pražský germanista Johann von Kelle Sauerovi sdělil, že na fakultě, především u „přírodovědných kolegů“, existují výhrady: „Nedávno jeden člověk vyprávěl, jak slyšel, že se Sauer před odchodem do Lvova zavázal, že se naučí polsky. Z toho jedni vyvozují, že je maskovaným Polákem, druzí jsou toho názoru, že když sem přijde, naučil by se také česky, pokud si to budou Češi přát. Takového muže, vykládají třetí, tu nemůžeme potřebovat.“ (s. 332, pozn. 2)

Vlastní zásluha svazku – a tím také oprávnění skončit Schererovou smrtí – spočívá v tom, že se během pouhého desetiletí mezi lety 1876 a 1886 „vytvořily podstatné obrysy ,typického' profilu literárního historika Schererovy školy“ (s. 37), které jsou významné i nad rámec vědeckých biografií tří zde zmíněných osobností. Náleží sem mj. „hledání ,životního básníka'“ následující po etablování na akademické půdě (s. 38).

Neustálý předmět diskuze představovala v Schererově korespondenci s jeho žáky otázka, v jakém rozsahu musí být filologické výzkumy přizpůsobeny také pro široké publikum, jak to požadoval Scherer – a v čemž se s ním např. Erich Schmidt shodoval (srov. s. 74n., pozn. 1). Zde je patrná Schererova snaha o emancipaci nové vědy, a to především ve stylu výkladu, od starší německé filologie určované dosud metodou. Živé debaty rozpoutala také otázka biografické metody a principů psaní biografie – v souvislosti s názorem, že vrcholem germanistické akademické dráhy by měla být velká biografie jednoho spisovatele. Zvláště kvůli pozdějším obviněním z „pozitivismu“ Schererovy školy si zaslouží být připomenuto Schererovo varování před utopením se v hojnosti materiálu (srov. s. 330, pozn. 3). Na tomto podstatném detailu se obzvláště výstižně ukazuje, jak velice byli „zakládající otcové“ této disciplíny špatně pochopeni pozdějšími generacemi.

V neposlední řadě korespondence skýtá vysvětlující informace ohledně materiální životní situace germanistického dorostu v 80. letech 19. století. Tak si např. Sauer 1. ledna 1884 nařká, „že nemůžu ze svého akademického příjmu vyžít“ (s. 346). K vylepšení příjmu sloužila mj. vydavatelská činnost, která očividně nebyla vykonávána z důvodů vědeckého vyprofilování, ale kvůli honorářům.

Celkově si sbírka může pro dějiny germanistiky nárokovat modelový charakter. Stejně jako měly být filologie a literární historiografie v zakládající fázi disciplíny spojeny a spjaty s životopisným zájmem, tak i zde tvoří interpretace pramenů a historiografie oboru plodnou syntézu. Zdokumentovat po konstituování disciplíny postupně podobným způsobem také různé metodické „zvraty“ nejen v teoretických programatických spisech, ale také je podložit odpovídajícími, např. biografickými prameny – to představuje bezpochyby deziderát. Nelze přitom dostatečně litovat faktu, že v současné studijní struktuře nejsou ani ediční filologie, ani dějiny věd všude pevně ukotveny v základním studijním programu. Kdyby práce jako tato vedly k širšímu přehodnocení této skutečnosti, bezesporu by splnily svou nejušlechtlejší úlohu.

Přeložila Petra Grycová

Píše Stefan Newerkla (12. 12. 2016)

Bude to zhruba půl roku, kdy mi profesor slavistiky na univerzitě v Tübingenu Tilman Berger vyprávěl, jak se osobně setkal se spisovatelkou, překladatelkou a učitelkou v mateřské školce v kibucu Degania Alef Irmou Singerovou (Miriam Berkovičovou), která se narodila v roce 1898 ve středočeských Tochovicích a v roce 1920 odešla z Prahy do Palestiny. Berger ji navštívil v roce 1974 se školní skupinou pod vedením evangelického učitele náboženství a ona při té příležitosti vyprávěla o Franzi Kafkovi, s kterým dva roky chodila na hodiny hebrejštiny v pražské čtvrti Podbaba a který ji pak často doprovázel domů. Stejně jako mnoho jiných žen byla i Irma Singerová okouzlena Kafkovou osobností, jeho šarmem a především jeho jazykem. Ještě silněji byla Kafkovým charismatem a jazykem zaujata manželka jeho bývalého spolužáka ze staroměstského gymnázia a zapáleného sionisty Hugo Bergmanna. Elsa, dcera Berty Fantové z majetné židovské rodiny s literárním salónek „U Jednorozce“ na Staroměstském náměstí, dokonce psala dojemné milostné básně vztahující se ke Kafkovi.

Výklad o Kafkových hodinách hebrejštiny či vztahu s Hugem a Elsou Bergmannovými nebo Irmou Singerovou bychom v monografii **Borise Blahaka o literárním jazyce Franze**

Kafky Franz Kafkas Literatursprache. Deutsch im Kontext des Prager Multilingualismus [Literární jazyk Franze Kafky. Němčina v kontextu pražské mnohojazyčnosti] (Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2015) hledali marně. Ale vzhledem k obsáhlosti a hutnosti nabízeného materiálu a jeho analýze (kniha čítá 645 stran) by bylo skoro překvapivé, kdyby došla řeč i na tyto aspekty ze života Franze Kafky. Blahakova publikace je bezpochyby i tak opus magnum, které zpochybňuje, relativizuje a částečně dokonce reviduje dosavadní, mnohdy předpojaté a často celá desetiletí tradované názory na Kafkův literární jazyk a na jeho „nejosobnější spisovnou němčinu“ (s. 15).

Blahak se Kafkovou němčinou zabýval intenzivně zhruba deset let, přičemž shromáždil ohromné množství dat, materiálů a literatury, které prozkoumal, jazykovědně zanalyzoval a nakonec představil v úspěšně obhájené dizertaci na řezenské univerzitě pod vedením prof. Marka Nekuly, rovněž excelentního znalce Kafkova jazyka či jazyků, a prof. Albrechta Greuleho. V nepatrně přepracované verzi je tato studie nyní k dispozici zájemcům z řad veřejnosti také v knižní podobě. Blahakova s velkou péčí sestavená publikace předkládá na nejvyšší vědecké úrovni a se zohledněním aktuálních metodologických přístupů nejen přehled o jazykově sociologickém kontextu, vlivu tvůrčího procesu na užitý jazyk a podobu textu a Kafkově individuálním, s časem a prostorem spjatém postoji ke standardnímu, resp. spisovnému jazyku a substandardnímu jazyku, resp. dialektu. Blahak nabízí především i mimořádně podrobnou korpusovou analýzu regionalismů v Kafkově literární němčině, jakousi „gramatiku chyb“ jeho literárního jazyka na fonetické a morfosyntaktické úrovni.

Jestliže Blahak nakonec dochází k závěru, že v souvislosti s Kafkovým jazykem „lze hovořit o ‚austrofonii s přízvukem západního jidiš““ (s. 561), tedy východostředobavorské varietě němčiny se západojidiš artikulačními charakteristikami na fonetické úrovni, k čemuž se přidávají „v některých oblastech morfosyntaxe odrazy českých jazykových struktur“ (s. 561), shrnuje tak – třebaže v nejstručnější možné zkratce – to nejpodstatnější. Zcela obzvláštní hodnota díla spočívá ovšem v mnoha předešlých stránkách analýz. Na základě bezpočtu příkladů nám Blahakova publikace vytváří maximálně věrný obraz toho, jakou němčinou Kafka skutečně hovořil a psal, kde a jak se v ní odráží německé, české a jidiš variety a kde lze mluvit o něčem takovém, jako je rakouský, nebo dokonce pražský standard němčiny. To vše zasazuje Blahak do jazykové situace Prahy kolem roku 1910. Zároveň ale neopomíná, jak silný vliv měla na Kafkův literární jazyk říšskoněmecká nakladatelství v Lipsku a Berlíně.

To vše mohlo vzniknout díky kritické edici Kafkových děl, deníků a dopisů vydané v nakladatelství S. Fischer, která byla využita jako základ pro výzkum a navíc porovnána s podobou textů Kafkových literárních děl v pozdějším, již opraveném a o regionalismy ochuzeném znění Maxe Broda. Takto vzniklý korpus vykazuje na jedné straně Kafkovy autokorektury, na druhé straně i zásahy jeho vydavatelů a umožňuje tak optimální formální rekonstrukci Kafkova jazyka. Blahak působivě dokládá, že se Kafkův idiom zřetelně odlišoval od němčiny, která byla podle Kurta Tucholského „příkladná“ a podle Hermanna Hesseho „klasická“ a v níž jsme na základě prvotních a dlouho jediných dostupných vydání věřili. Blahak zároveň objasňuje, přezkoumává nebo vyvrací mezi veřejností zatím stále ještě rozšířené obrazy a mýty o pražské němčině jako o „nejčistší, nejprříkladnější (spisovné) němčině c. a k. monarchie“ (s. 76), nebo naopak „stagnující, vysílené a zbídačelé úřední němčině uzavřeného jazykového ostrova bez nářečních prvků“ (s. 77).

Jak hluboce všechny tyto představy byly a částečně zřejmě stále ještě jsou zakořeněny v hlavách Kafkových čtenářů, ukazuje v trochu pozměněné podobě také výklad v dějinách literatury od Herberta Pochlatka, Karla Koweindla a Waltera Thaler, které se na rakouských školách používaly až do 90. let minulého století. V jejich knize *Abriss der Literatur des*

deutschen Sprachraums von ihren Anfängen bis zur Gegenwart [Nástin literatury německého jazykového prostoru od jejích počátků až do současnosti] (Wien: Braumüller, 1987, II. část, s. 147) se o Kafkově jazyce například píše: „V době expresionistického módního básnictví s křečovými slovními i větnými experimenty píše Kafka křišťálově čistým jazykem bez emocionálních prvků. Kafkův jazyk byl srovnáván s rakouským kancelářským stylem a jeho střízlivě přísnou dikcí.“

Je skvělé, že díky Borisovi Blahakovi nyní v ruce držíme knihu, která nám umožňuje jiný, mnohem hlubší a realističtější pohled na Kafkův literární jazyk než kdy předtím. A je dobře, že se díky této publikaci opět podařilo dokázat, že správně chápaný filologický výzkum neztratil na aktuálnosti a může stále přinášet mimořádně zdařilé, perfektně zpracované a nanejvýš inspirující výsledky.

Přeložil Miloslav Man

Napsal Joseph Roth (27. 12. 2016)

*Následující osobitě pojatý **nekrolog Karla Čapka**, daleko spíše však zprávu o svém rozpoložení a chmurných vyhlídkách do budoucnosti, napsal **Joseph Roth** ještě o vánočních svátcích 1938 v Café Tournon v šestém pařížském okrese (v Hôtel de la Post, kde se nacházela kavárna, od dubna 1938 bydlel). Krátký text vyšel v deníku německých emigrantů Pariser Tageszeitung 27. prosince, týž den, kdy se objevily první nekrology v českém tisku. Podle laskavého sdělení Jiřího Opelíka nebyl dosud čapkovskému bádání znám, Čapek o svém novinářském a beletristickém kolegovi nikdy nepsal, osobní kontakt mezi oběma je s největší pravděpodobností vyloučen.*

*Čapek je pro Rotha symbolem humanistické kultury, bezmocným Evropanem dneška. Elegické vyznění nekrologu a jeho hněvivý patos jsou neodmyslitelně spojeny s fatálními událostmi roku 1938, především pak s březnovým „anšlusem“ Rakouska a Mnichovskou dohodou čtyř velmocí o odstoupení pohraničních oblastí Československa „pruským holinkám“, jak Roth metaforicky nazval Hitlerovo Německo ve fejetonu k obsazení Vídně z téhož roku. S Československem Roth sympatizoval (srov. **echo** k jeho „pražským“ článkům), miloval a idealizoval – navzdory odmítavému vztahu naprosté většiny jeho politických a kulturních elit – i staré Rakousko (srov. též jeho Kapucínskou hrobku z roku 1938). Za Ottu Habsburského, potomka vzývané dynastie, dokonce lobboval několik dnů před anšlusem ve Vídni. Nebyl nicméně ani připuštěn ke kancléřské audienci... O něco později byl Roth šokován i postojem části monarchistických kruhů, svých dosavadních příznivců, vůči příteli Werfelovi (není ovšem ani vyloučeno, že spor se týkal výše honoráře za dodané texty). Přešel proto k levicově zaměřeným Nouvelles d'Autriche.*

V Paříži se Joseph Roth zapojil intenzivněji rovněž do péče o uprchlíky – ať už obstaráváním dokumentů, nebo alespoň osobními přímlovami. Když ho navštívil německý, nyní v Nizozemí působící žurnalista Gerth Schneider, našel podle vlastních slov nikoliv „pilného spisovatele“, ale angažovaného pomocníka a přímlovce celé řady emigrantů. K nim patřil i vídeňský publicista a prozaik Soma Morgenstern, Rothův haličský krajan a nynější pařížský soused. O svých zkušenostech se Roth dokonce rozepsal v článku Děti vypuzených (Die Kinder der Verbannten, Die Zukunft 12. 10. 1938). Navzdory velkému nasazení Rothovi (a jeho dalším přátelům, k nimž patřili zejména Friderike Zweigová či

Joseph Gottfarstein, talmudista a novinář píšící v jidiš) nezbývalo ale nakonec nic jiného než registrovat, pozorovat a psát proti „vražedným zprávám svědčícím o agónii Evropy“. A to v téže době, kdy autor začal pracovat na svém posledním díle, Legendě o svatém pijanovi.

Po uveřejnění nekrologu na „blížence Karla Čapka“ zbýval Josephu Rothovi již jen necelý půlrok života. Po nepřetržitém dlouhodobém stresu a fyzickém sebeničení ustavičným pitím zkolaboval ve svém kavárenském tuskulu a tři dny poté, 27. května 1939, v Hôpital Necker zemřel.

vp

Ke smrti Karla Čapka

Český spisovatel Karel Čapek předevčírem, ve věku osmačtyřiceti let, zemřel; po krátké nemoci, stojí v telegramu z Prahy.

Domníváme se, že to byla dlouhá nemoc, dlouhá těžká nemoc, v jejímž důsledku dopadají smrtelně i krátké nemoci slušných lidí. Tou dlouhou těžkou nemocí je onen zvláštní, lékařské vědě dosud neznámý mor, „diktaturitis“, jímž jsme napadeni všichni, ať už máme to štěstí podléhat pouze krátkým nemocem, nebo jsme za tělesného zdraví odsouzeni k tomu, abychom co týden, co den, co hodinu přijímali vražedné zprávy svědčící o agónii Evropy. Obzvláště ohroženy jsou patrně ony bytosti, které, stíženy kletbou optimistického založení, podlehly víře v evropské svědomí, dávno ještě před vypuknutím diktátorského moru. Prvotní příčinu smrti obětí lze věru zjistit stěží: zemřeli na své iluze, nebo přišli o život kvůli brutalitě svých nepřátel?

Oplakáváme šlechetné oběti moru, jenž zjevně nezabíjí pouze baktériemi, z nichž sestává, nýbrž také zprostředkovaně potupou a studem. Zpronevěření se závazkům – nedodržení daného slova – zrada. Hanba z otupělého světa, jenž svůj zánik urychluje nečestností, pod záminkou, že jej chce zastavit, je příliš velká, než aby těmto šlechetným lidem vehnala pouze krev do tváře: vžene je rovnou do smrti. Čestným lidem je zatěžko snášet svou bezmoc proti koalici vraždících zhářů a těch, kteří ničivému požáru nábožně přihlížejí, koalici vyděračů bažících po válce a masochistických vydíraných. Jak lehce by se ve srovnání s touto bezmocí snášela hrdinská, čestná bezmoc tělesně slabšího proti ozbrojenému banditovi?! Leč uchýlovat se, sotvaže se zdařilo uniknout dýce, do rozepjatých rukou humanity, které soucitně zardousí: to je osud slušných, v iluzích prodlávajících Evropanů dneška.

Náš spojenec Karel Čapek zemřel u katafalku své vlasti. Zemřel tedy nadvakrát.

Přeložila Eva Jelínková

Echos^{de} 2016

Zu den Echos 2016

Die deutsch-tschechischen *Echos*, vornehmlich ausgerichtet auf die deutschsprachige Literatur der böhmischen Länder, werden seit 2014 vom Institut für Literaturforschung (Institut pro studium literatury, IPSL) in Zusammenarbeit mit dem Institut für germanische Studien der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag und dem Österreichischen Kulturforum Prag herausgegeben. Die Beiträge und Artikel des dritten Jahrgangs dieser germanobohemistischen Reihe werden im vorliegenden Jahrbuch herausgegeben. Bis zum Ende des Jahres 2016 hat das IPSL die *Echos* in einer eigenständigen Reihe (www.ipsl.cz/echos) parallel zu den bohemistischen *Echa* herausgegeben.

Insgesamt 22 AutorInnen haben im Laufe des Jahres 27 Artikel veröffentlicht: neben den **Redaktionsmitgliedern** (Lucie Merhautová, Václav Petrbock, Michal Topor und Eva Jelínková vom IPSL, vom Österreichischen Kulturforum Václav Maidl und vom Institut für germanische Studien Manfred Weinberg und Štěpán Zbytovský) trugen insbesondere AutorInnen Rezensionen zu neuen germanobohemistischen Publikationen bei, welche bereits längere Zeit mit dem IPSL zusammenarbeiten (die GermanistInnen und BohemistInnen Jan Budňák, Ingeborg Fialová-Fürstová, Ladislav Futtera, Zuzana Jürgens, Bernd Hamacher, Tilman Kasten, Jakub Sichálek, Hana Šmahelová, die Kunsthistorikerin Marie Rakušanová, die Medienhistorikerin Lenka Penkalová); neue MitarbeiterInnen erweiterten und verstärkten im Jahre 2016 den Kreis (der Historiker Marek Fapšo, die Theaterhistorikerin Jitka Ludvová, die Germanisten Hans-Harald Müller und Lukáš Pěchula, der Slavist Stefan Michael Newerkla sowie der Historiker und Germanist Václav Smyčka; Kurzbiografien der AutorInnen versammelt das **Register** am Ende des Buchs).

Die *Echos* sind in erster Linie eine Informationsquelle über neue Facharbeiten zu den deutsch-tschechischen Literatur- und Kulturbeziehungen; in der Regel fehlt auch diesen Referaten meist nicht ein Aspekt kritischer Analyse und Interpretation. Die literaturhistorischen Beiträge des Jahres 2016 widmeten sich einer Reihe bedeutender Figuren der deutschsprachigen Literatur aus den böhmischen Ländern – Oskar Baum, Ludwig August Frankl, Franz Janowitz, Franz Kafka, Leopold von Sacher-Masoch, Joseph Wechsberg oder Ludwig Winder. Zu diesen und weiteren Autoren erschienen im tschechischen wie im deutschsprachigen Umfeld neue Monografien und kommentierte Ausgaben. Die weitere Problematik des Genres (das Grotteske, der Bauern- und Grenzlandroman) oder des Stoffs (die tschechische Frühzeit in der auf Deutsch verfassten Literatur) ergänzen Texte zur Geschichte der Germanistik und im Speziellen der allgemeinen Geschichte: Beachtung fanden sowohl der deutsche als auch der tschechische Blick auf die tschechische Geschichte und in diesem Rahmen auf die Beziehung von Tschechen und Deutschen. Die Bandbreite der deutsch-tschechischen *Echos* verrät die **Liste der rezensierten Bücher**.

Gleich mehrere *Echos* erinnerten im vergangenen Jahr an Persönlichkeit und Werk des deutschböhmischen Literaturhistorikers Kurt Krolop (1930–2016). In der ergänzenden Rubrik *Es geschrieben* erschien ebenfalls eine der frühen Studien Krolops. Diese Reihe stellte des weiteren Ladislav Drůbek und Leopold Silberstein vor und trug Dokumente zu Leopold von Sacher-Masochs und Joseph Roths tschechischen Beziehungen zusammen.

Alle *Echos* veröffentlichen wir auf Tschechisch wie auf Deutsch, und zwar in ihrer chronologischen Folge nach dem Erscheinungsdatum auf der Homepage des IPSL. Die Texte wurden für die vorliegende Buchausgabe durchgesehen und in Interpunktion und Orthografie angeglichen (wir greifen freilich nicht in die orthografische Gestalt der Originaltexte in der

Rubrik *Es geschrieben* ein). Die Gesamtheit der Beiträge wird ergänzt um eine Übersicht der rezensierten Bücher, Kurzbiografien der AutorInnen und RedakteurInnen der *Echos* sowie ein **Namensregister**.

Die deutsch-tschechischen *Echos* bilden den Raum für eine konzentrierte kritische Lektüre über deutsches Schrifttum aus den böhmischen Ländern und deutsch-tschechische Literaturbeziehungen – einen Bereich, der aus der bohemistischen Forschung lange ausgeblendet wurde und welcher sich heute auch im Spiegel dieses Forums als außergewöhnlich lebendig und befruchtend erweist. Mit Jahresbeginn 2017 hat das literaturwissenschaftliche *E*Forum für (Germano)Bohemistik* online die beiden bislang getrennten Reihen der *Echos* und der *Echa* miteinander verknüpft. Das *E*forum* ist auf eine territorial verstandene Bohemistik ausgerichtet und umfasst germanobohemistische wie bohemistische Beiträge, ebenfalls mit einer Betonung der älteren Literatur.

Eva Jelínková, Februar 2017

Es schreibt: Jitka Ludvová (11. 1. 2016)

Obgleich Oskar Baum dem „engeren Prager Kreis“ um Max Brod zugerechnet wird und ihn eine lebenslange Freundschaft mit Franz Kafka verband, gehört er – anders als die beiden Genannten und einige weitere Prager deutsche Autoren der Zwischenkriegszeit – zu jenen Persönlichkeiten, die heute einer expliziten Vorstellung bedürfen. Aus einer Pilsner jüdischen Familie stammend (geb. 1883), verlor Baum mit elf Jahren das Augenlicht. Er studierte am Wiener Blindeninstitut *Hohe Warte* Musik, legte das Staatsexamen als Lehrer ab und ging daraufhin nach Prag. Dank seiner Talente, seines eisernen Willens und Fleißes, der Opferbereitschaft seiner Familie und dem Entgegenkommen seiner engsten Freunde gelang ihm der Einstieg in ein gängiges Journalisten- und Berufsleben. Ab 1921 war er als Musikkritiker bei dem Regierungsblatt *Prager Presse* tätig, er schrieb mehrere Romane, von denen einer, *Die Schrift, die nicht log*, 1932 mit dem tschechoslowakischen Staatspreis ausgezeichnet wurde. Für den Prager Verein *Urania* wie auch für Prager deutsche Radiosendungen erstellte er zudem ganze Vortragszyklen über zeitgenössische Musik (1924, 1926). Obgleich er selbst nie einen Film sehen konnte, galt sein Interesse auch diesem Medium: Er bot Hollywood mehrere Drehbücher an. Am Ende seines Lebens wurde Baum Opfer des antisemitischen Rassenwahns. Mit einem gelben Stern gezeichnet, blieb er in Prag eingeschlossen und starb im März 1941 nach einer Operation im Prager jüdischen Krankenhaus.

Wieder in Erinnerung gebracht wurde Baum erst Jahre später von Jürgen Serke in dem 1987 in Wien herausgegebenen Band *Böhmische Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft*. Darüber hinaus sind einige literaturwissenschaftliche Studien erschienen. So befasst sich zum Beispiel Sabine Dominik in ihrer Dissertation (*Oskar Baum [1883–1941], ein Schriftsteller des „Prager Kreises“*. Monografische Untersuchung zu Leben und Werk, Würzburg, 1988) mit der literaturwissenschaftlichen Analyse von Baums Werk. Während der letzten Jahre wird Baum im Rahmen der erneuten Beschäftigung mit dem einstigen Prager deutschen Milieu auch ein verstärktes musikhistorisches Interesse zuteil. So hat z. B. der Münchener *Richard Boorberg Verlag* unter dem Titel **Oskar Baum. Der Blinde als Kritiker** (2014) unlängst eine Auswahl aus Baums Texten über Musik und Literatur der Jahre 1922–1938 veröffentlicht. Herausgeber sind der Germanist, Theaterwissenschaftler und Kunsthistoriker Wolfgang Jacobsen und der Musikpädagoge, Kritiker und erfahrene Konzertflötist Wolfgang Pardey. Die Absicht der Herausgeber besteht, kurz umrissen, nicht in der Veröffentlichung einer historisch-kritischen Textedition, vielmehr soll dem Leser die Prager deutsche Kultur in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts nahegebracht werden. Die Kommentare beschränken sich auf das Nötigste und umfassen zumeist lediglich identifikatorische Angaben zu den genannten Personen. Von Jacobsen stammt eine biografische Skizze sowie eine (ca. ein Viertel des gesamten Textumfangs einnehmende) Auswahl aus Baums autobiografischen Betrachtungen, seinen Gedanken zu Franz Kafka und seinen Texten zum Judentum (zu Richard Beer-Hofmann, Otto Weininger, Martin Buber). Pardey beschreibt Baum als blinden Musiker, zudem ist ihm der Neudruck einiger Texte zu verdanken, die von Baums eigenem Erleben (der Blinde als Kritiker, der Blinde als Kunstbetrachter, der Blinde und der Tonfilm, der Blinde auf der Bühne) inspiriert sind. Darüber hinaus hat er siebzehn von Baums Musikerporträts (u. a. Carl Maria von Weber, Franz Schubert, Jacques Offenbach, Gustav Mahler) und schließlich 35 Rezensionen zu konkreten Konzert- und Theaterereignissen in die Edition aufgenommen. Den Epilog bilden eine von Baum stammende Buchrezension sowie einige seiner Texte über Grammophonplatten.

Nachdem mir das Buch in die Hände gelangt war, schlug ich es zufällig auf Seite 134 auf. Dort findet sich der Text *Unterhaltung mit Alban Berg*, ein praktisch unbekannter Bericht Baums über ein Gespräch, das er mit dem Komponisten nach der Generalprobe von dessen Oper *Wozzeck* am 11. November 1926 im *Tschechischen Nationaltheater* geführt hatte. (Baum erwähnt hierbei u. a., Berg habe in „anmutig frischem Wiener Dialekt“ über komplizierte ästhetische und geistige Probleme gesprochen). Das Gespräch erschien einen Tag später in der *Prager Presse*: Berg äußerte sich begeistert über die dirigentische Konzeption Otakar Ostrčil, die Leistung von Sängern und Orchester und insbesondere über die (von Jiří Mařánek stammende) tschechische Übersetzung, die seiner Ansicht nach in vollendeter Weise die musikalische Diktion erfasst habe. – Der Kommentar des Herausgebers beschränkt sich in diesem Falle auf personenbezogene Angaben zu drei Personen. Dem Leser werden damit wichtige Kontexte vorenthalten: So fällt in der Edition kein Wort darüber, dass sich mit *Wozzeck* einer der politisch weitreichendsten Prager Theaterskandale verband, als bei der zweiten Aufführung am 16. November 1926 tschechische faschistische Jugendliche im Theater einen Krawall inszenierten und damit verhinderten, dass die Vorstellung zu Ende gespielt wurde. Mit *Wozzeck* befasst sich die Edition noch einmal an anderer Stelle (auf S. 179), und zwar mit der Aufführung von Auszügen aus der Oper bei einem Konzert des *Prager deutschen Theaters* 1925 – welches der einzigartigen tschechischen Inszenierung als Inspiration diente. Keines dieser begleitenden Ereignisse findet Erwähnung, Baums Texte hängen damit in einem historischen Vakuum.

Nach historischer Lokalisierung verlangen übrigens etliche der in den Band aufgenommenen Kritiken und Essays. So hätte zum Beispiel Baums Buchrezension *Es gibt keine musikalischen Menschen. Die Revolution der musikalischen Erziehung durch Heinrich Jacoby* (S. 227) aus dem Jahr 1925 eine Anmerkung darüber verdient, dass musikalische Erziehung in der deutschen wie tschechischen Gesellschaft Prags ein äußerst lebendiges Thema war und 1934 in Prag eine *Gesellschaft für Musikerziehung* gegründet wurde, der es selbst in konfliktreichen Zeiten noch gelang, eine gemeinsame Plattform zu schaffen. (Baums Rezension bezieht sich auf Heinrich Jacobys Text *Grundlagen einer schöpferischen Musikerziehung*, vorgetragen am 5. Mai 1921 in Berlin auf der „Kunsttagung des Bundes entschiedener Schulreformer“, herausgegeben ohne Datierung in Karlsruhe.) Baums Text *Meyerbeers Nachlaß – Eine Anregung für den Kulturbund* (S. 123, 1935) sollte durch die Information ergänzt werden, dass einer der Impulse für die Entstehung dieses Textes – neben dem bevorstehenden Erlöschen von Meyerbeers Urheberrechten (1934) – wohl auch die große Renaissance war, die Meyerbeer nach 1934 auf der Prager deutschen Bühne erlebte, und zwar insbesondere dank zweier guter Koloratursopranistinnen, die – von den zeitlichen Umständen aus Deutschland nach Prag vertrieben – über eine außerordentliche Disposition für Meyerbeers Partituren verfügten.

Die Suche nach solcherart historischen Lokalisationspunkten setzt eine gewisse Kenntnis der Prager Kontexte voraus. Am Ende der Publikation danken die Herausgeber einer Mitarbeiterin des Prager *Jüdischen Museums* für die Bereitstellung von Dokumenten (S. 245) – diese hätte zweifellos weitere Hilfe vermitteln können. Ein tschechischer Berater hätte einen Satz wie: „Nach dem Münchner Abkommen vom 29. September 1938 fiel das tschechoslowakische Staatsgebiet dem Deutschen Reich zu [...]. Einen Tag später besetzte die Wehrmacht das Land“ (S. 31 oben) wohl kaum im Text belassen. Ebenso wenig die Behauptung, dass der Prager Musikverein *Přítomnost* [Gegenwart] (1924) in irgendeiner Weise zu Peroutkas gleichnamiger Zeitschrift gehört habe (Anm. auf S. 223: „*Přítomnost* – einflussreiche tschechische Tageszeitung, auf Initiative des tschechischen Präsidenten T. G. Masaryk gegründet“) oder dass Erich Steinhard (1886–1941) ein tschechischer Musikjournalist gewesen sei (Anm. auf S. 199 unten u. a.). Der Prager journalistische Kontext

fehlt in der Publikation übrigens auch ein wenig. Und besagter Erich Steinhard, Stammkritiker beim *Prager Tagblatt*, Chefredakteur der Musikzeitschrift *Der Auftakt* (1920–1938), Mitglied internationaler Organisationen, in denen Prager deutsche Musiker vertreten waren, spielte in diesem keine geringe Rolle. Sollte die Publikation ein zweites Mal erscheinen – und die ausgewählten Texte sind definitiv lesenswert – so wäre es sicherlich lohnend, Addenda et Corrigenda zu erstellen.

Am zahlreichsten in der Auswahl vertreten sind Musikkritiken. Mit Neid sieht der heutige Leser, wie viel Raum die Tagespresse der Zwischenkriegszeit der „Hochkultur“ einräumte. Dank dessen lässt sich heute das „ästhetische Profil“ Oskar Baums als Musiker rekonstruieren: wie seine Wertehierarchie beschaffen war, was er für perspektivträchtig hielt, woran er zweifelte. Seine Kritiken sind von einem faszinierten, aber gemäßigten, dem Stil eines Regierungsblattes angemessenen Ton. Dennoch wird deutlich, dass Baum ein typischer Vertreter der deutschsprachigen Kritikerschule war, die sich zu der mitteleuropäischen Entwicklungslinie Wagner – Mahler – Zemlinsky – Schönberg bekannte. Dies war auch für Baum die weltweit führende musikalische Strömung. Er teilte die Theorie des Fortschritts in der Musik wie auch Schönbergs Überzeugung, dass wahre Kunst etwas ästhetisch Neues sagen müsse, das noch niemand zuvor gesagt hatte. Er teilte auch Schönbergs asketische Beziehung zum Publikum: Der Künstler solle Neues repräsentieren, so, wie es seiner eigenen Überzeugung entspreche, ob es dem Publikum nun gefalle oder nicht. Im Unterschied zu vielen tschechischen Verfechtern dieses deutschen ästhetischen Standpunktes war Baum jedoch auch ein begeisterter Anhänger Leoš Janáčeks – für die erste Prager deutsche Inszenierung von Janáčeks Oper *Její pastorkyňa* (*Jenufa*) fand er 1926 Worte großer Bewunderung.

Sehr erfrischend zu lesen sind einige der letzten, aus dem Jahr 1931 stammenden Texte über Grammophonplatten, in denen Baum seine regelrechte Sucht nach diesen Platten beschreibt: Diese sei sofort entstanden, nachdem der „Zauberkasten“, der „Schrank-Apparat“ in sein Wohnzimmer gelangt sei. Er habe daraufhin begonnen, sich in der Redaktion zu verspäten. Ganze Stunden lang habe er Opernarien in der Interpretation Enrico Carusos, des amerikanischen Tenors Alfred Piccaver oder des reisenden russischen Sängers Fjodor Schaljapin verschlungen. Rund um die Uhr hörte er Gesangs- und Sprachaufnahmen Vlasta Burians, Chansons von Marlene Dietrich wie auch die Bakulechöre, hoch geschätzte Aufnahmen behinderter wie auch gesunder Kinder, mit denen der tschechische Pädagoge und Chorleiter František Bakule seit 1912 unter enorm positiver internationaler Resonanz arbeitete. Es stimmt optimistisch, dass zahlreiche dieser Wunder aus der Werkstatt der Firma Ultraphon heute in Neuauflage zu finden sind. – Dies ist nicht zuletzt ein Beweis dafür, dass eine untergegangene Welt weiterhin ihre Botschaften sendet.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schreibt: Marie Rakušanová (25. 1. 2016)

Die Anziehungskraft bestimmter Orte zu gewissen Zeiten ergibt sich aus dem Zusammenspiel vielerlei historischer Umstände. Die Gründe dafür, warum München im „langen 19. Jahrhundert“ die Bezeichnung als „Kreuzung der europäischen Kulturen“ verdient hat, sind immer wieder Gegenstand der Forschung bei Experten verschiedener Richtungen und Nationalitäten. Die Publikation ***Mnichov. Zářící metropole umění 1870–1918*** /

München. Leuchtende Kunstmetropole 1870–1918 (Hrsg. Aleš Filip und Roman Musil, Plzeň / Lomnice nad Popelkou, 2015) gewährt eine Reihe interessanter Einblicke tschechischer und deutscher KunsthistorikerInnen. Das Buch erschien anlässlich der gleichnamigen Ausstellung, die 2015 in der *Westböhmischen Galerie in Pilsen* stattfand und die zu den erfolgreichsten Aktionen des Projektes Pilsen – Kulturhauptstadt Europas zählt.

Der heutige Besucher der reservierten bayerischen Metropole würde es kaum vermuten, doch an der Schwelle vom 19. zum 20. Jahrhundert handelte es sich um ein kosmopolitisches, vor Leben brodelndes Zentrum der Kultur. KünstlerInnen aus Böhmen, Polen, Russland, der Slowakei, Ungarn, Slowenien und vielen anderen Ländern kamen unter anderem deshalb nach München, weil die liberale Politik der Wittelsbacher hier günstige Bedingungen für ein Aufblühen der internationalen Kulturszene schuf. Das aufgrund der national-konservativen wilhelminischen Politik schwerfällige Berlin musste sich seine künstlerischen Freiheiten noch hart erkämpfen, für das glückliche München waren sie schon Jahrzehnte früher eine Selbstverständlichkeit. Die Münchener Schule, ob auf der Kunstakademie oder einer der privaten Schulen, übertraf in ihrer Attraktivität Berlin, Dresden und Wien. Die Künstler Mitteleuropas sahen in München eine ebenbürtige Alternative zum Studium in Paris oder verstanden Münchener Erfahrungen mindestens als natürliche Vorstufe zur Destination Paris. Das Ende Münchens als Zentrum der Kunst deckt sich bezeichnenderweise mit dem Ende der alten Zeiten in ganz Mitteleuropa – dem Ersten Weltkrieg.

Die AutorInnen der Publikation *München. Leuchtende Kunstmetropole* liefern dem Leser den Schlüssel, um die Spezifika des Münchener kulturellen Lebens zur genannten Zeit zu verstehen. Sie haben sich auf die Netzwerke der internationalen Kontakte unter Künstlern, die Rolle bedeutender Institutionen, den Kunstmarkt und den Ausstellungsbetrieb konzentriert. In vielerlei Hinsicht kann das Pilsener Projekt an frühere Forschungsansätze anknüpfen, wie beispielsweise an die Publikationen, die anlässlich des zweihundertjährigen Jubiläums der Gründung der *Münchener Kunstakademie* in verschiedenen Ländern erschienen und die etwa die Bedeutung der Münchener Erfahrungen für die polnischen, slowakischen und ungarischen Künstler des endenden 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts untersuchten. Eine Reaktion aus dem tschechischen Umfeld auf das Jubiläum der *Münchener Kunstakademie* war das zweisprachige Buch *München – Prag: Kunst zwischen Tradition und Moderne*, 2012 herausgegeben von Tat'ána Petrasová und Roman Prahl (vgl. das [Echo von Jozo Džambo vom 23. 6. 2014](#)). Die Publikation *München. Leuchtende Kunstmetropole* beruft sich in vielerlei Hinsicht auf dieses Buch, deckt sich mit ihm aber nur in Teilen.

Das fünfzehnköpfige Autorenkollektiv unter der Leitung von Roman Musil (Direktor der *Westböhmischen Galerie Pilsen*) und Aleš Filip erforschte München als Kulturmetropole vor dem Hintergrund konkreter Kunstwerke, die in der Ausstellung, aber auch in der Publikation in Form von teils erweiterten Katalogeinträgen präsentiert werden. Die Perspektive der deutschen Kunstgeschichte wird ausdrücklich betont. Neben Caroline Sternberg, die bereits am Band *München – Prag: Kunst zwischen Tradition und Moderne* mitgearbeitet hatte, wurden für das Pilsener Projekt noch Ute Strimmer, Sandra Uhrig, Roman Zieglgänsberger und Gerhard Leistner hinzugezogen. Sehr aufschlussreich ist der Artikel von Markéta Theinhardt, die europaweit die Künstlerkontakte untersucht.

Die Konzeption von Ausstellung wie Publikation lag fest in den Händen der Autoren und Autorinnen. Die hinzugezogenen deutschen MitarbeiterInnen hatten mit der *Westböhmischen Galerie in Pilsen* bereits in der Vergangenheit zusammen gearbeitet, wie beispielsweise bei der Ausstellung *Gabriel von Max* oder bei *Orbis pictus Františka Kupky*

[Orbis Pictus des František Kupka]. Ihre Beiträge sind nicht einfach nur ein formales Input eines „Partners aus dem Ausland“, sondern sie fügen sich in das Gesamtkonzept der leitenden Köpfe des Autorenkollektivs. Das Buch *München. Leuchtende Kunstmetropole* überwindet den Gedanken einer hegemonialen Kunstgeschichte, die den von den Zentren zur Peripherie ausgehenden Einflüssen nachspürte. In dieser Hinsicht besonders bereichernd sind die einleitenden Artikel, die sich auf das kulturelle Klima in München und seine Institutionen konzentrieren (Texte von Ute Strimmer und Caroline Sternberg), sowie der erste Teil des Katalogs zur Ausstellung, der sich ahistorisch mit der Problematik der Position des Künstlers im täglichen Kultur- und im Stadtbetrieb auseinandersetzt (*Stadt und Leute, Die Künstler stellen sich vor, Im Atelier, Im Dienste der Reklame*). Die Konfrontation von Kunstwerken in diesem Teil geht über die Kategorie der nationalen oder stilistischen Zugehörigkeit der Autoren hinaus und gehört zu den aufschlussreichsten Momenten der Publikation. In Hinblick auf die Konzeption der gesamten Ausstellung war vor allem der thematische Rahmen *Im Atelier* eine glückliche Wahl. Roman Prahl hatte bereits 1989 eine Ausstellung kuratiert, in der das Künstleratelier als Thema der tschechischen Malerei des 19. Jahrhunderts untersucht wurde (Roman Prahl, *Umělec, jeho ateliér a umění* [Der Künstler, sein Atelier und die Kunst]. Katalog zur Ausstellung, Praha / Cheb, 1989). Im Falle der Darstellung des Arbeitsraumes eines Künstlers bietet sich nämlich ein breites Spektrum an methodologischen Werkzeugen an. Die AutorInnen der Pilsener Ausstellung haben auch aufgezeigt, dass sie nicht allein an der Ikonografie dieses Motivs oder an den Stilanalysen seiner Verarbeitung interessiert sind, sondern dass sie die Abbildung des Ateliers wahrnehmen als ein Mittel zur Bildung von Künstlerprestige, als kulturhistorischen Beweis für das Funktionieren von Künstlerinstitutionen oder als offenes Feld für das Experimentieren mit Werk und Leben.

Die folgenden drei Teile der Publikation (*Das Vermächtnis der Münchner Schule, Die Münchner Sezession und das Fin de Siècle* und *Expression und Avantgarde*) vollziehen die mit München verbundene Kunst in chronologischer Folge nach und konzentrieren sich auf die Einteilung der Werke innerhalb der üblichen Genres, wobei sie jedoch sympathischerweise die Werke der Münchener „Künstlerfürsten“ und die der Schüler aus Böhmen und anderen Ländern nicht hierarchisieren. Das Selbstverständnis der AutorInnen in Hinblick auf die Problematik der Künstlerverbindungen zwischen München und Böhmen wird auch durch die formale Verarbeitung der Publikation unterstützt. Das Buch erscheint zweisprachig, die Übersetzungen aus beiden Sprachen sind qualitativ sehr gut und gewähren sowohl dem tschechischen als auch dem deutschen Leser einen identischen Einblick. München ist von Pilsen keine dreihundert Kilometer entfernt, dank der Publikation *München. Leuchtende Kunstmetropole* gewinnt man jedoch den Eindruck, dass es vielleicht noch näher liegt.

Übersetzung: Daniela Pusch

Es schreibt: Marek Fapšo (8. 2. 2015)

Neue Entdeckungen und alte Geschichten – über eine Anthologie Eva Hahnovás

Die Veröffentlichung heute bereits unbekannter „deutscher Texte über Tschechen, Deutsche und die böhmischen Länder“ für ein breiteres (wenngleich immer noch fachkundiges)

Publikum ist generell nur zu begrüßen. Sehr schwer zugängliche Texte können so zum Diskussionsgegenstand in Hochschulseminaren werden, aber auch ins Blickfeld eingeweihter Kenner der deutsch-tschechischen Beziehungen rücken. So auch im Falle des hier besprochenen Buches von **Eva Hahnová**. Die verdiente Autorin und Expertin für die Geschichte des deutsch-tschechischen Zusammenlebens in den böhmischen Ländern nutzte für ihr Buch ***Od Palackého k Benešovi*** [Von Palacký zu Beneš] (Praha: Academia, 2014) ihr umfangreiches Privatarchiv an deutschen Texten zu diesem Thema, entschied sich, diese zu übersetzen und dem tschechischen Leser damit unterschiedliche Blicke „von der anderen Seite“ vor Augen zu führen. Das Buch enthält insgesamt 160 Texte aus der Zeit von der ersten Hälfte des 19. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts, viele davon sind zum allerersten Mal in tschechischer Sprache zugänglich. Die Auswahl der Autoren und Texte weist eine beachtliche soziale Heterogenität und Meinungsvielfalt auf und schafft so die Voraussetzungen für eine aufschlussreiche Begegnung mit diesem wichtigen historischen Phänomen. Mit Beiträgen vertreten sind hier sowohl bekannte Persönlichkeiten wie etwa Alfred Meißner oder Theodor Mommsen als auch Autoren, deren Namen heute tatsächlich nur Eingeweihten bekannt sind.

Leider muss konstatiert werden, dass Hahnovás Buch auf methodologischer Ebene ein wenig hinkt. Ihre einführenden methodologischen Anmerkungen richten sich eher auf die Erläuterung des editorischen Vorgehens bei der Aufbereitung der Texte als auf eine Begründung ihrer Auswahl und Anordnung. So schreibt die Autorin selbst: „Die Lektüre alter Texte ist oftmals nicht nur unterhaltsam, sondern in vielen Fällen auch sehr nützlich. Die Vergangenheit zu verstehen und aus ihr zu lernen, kann nur dann gelingen, wenn wir sie so wenig wie möglich mit leeren Phrasen vernebeln. Es ist daher nützlicher, nach den direkten Spuren zu suchen, die uns die Vergangenheit hinterlassen hat, als den Interpretationen anderer zu vertrauen, und seien es die verlässlichsten Historiker [...].“ (S. 18) Unkritisch wird hier an eine Theorie der Dokumentenedition angeknüpft, die von der Annahme ausgeht, die ursprüngliche historische Quelle sei ein Quell unvermittelter Erkenntnis. Ist jedoch Hahnová nicht auch eine von diesen „anderen“ und bietet nicht auch sie „nur“ eine weitere dieser Interpretationen, wobei sie lediglich die Form der Edition anstelle der Erzählung wählt?

Die Annahme, die Quellen sprächen selbst und zeigten uns die Vergangenheit (sei es die, von der sie sprechen, oder ihre eigene Entstehungszeit), wird paradoxerweise in nahezu jeder Anthologie von deren Herausgeber oder Herausgeberin zunichte gemacht. In keiner Edition sind die Texte in einen luftleeren Raum geworfen, um mit ihrer Botschaft den Geist des Lesers zu erhellen. Sie werden angeordnet, klassifiziert, kommentiert und damit interpretiert. Auch Hahnová leitet jeden der 160 in ihrer Edition veröffentlichten Texte mit einem kurzen Exposé ein. Allein das bloße Vorhandensein „faktografischer“ Einleitungen zeigt eindeutig, dass die Texte nicht per se verständlich sind und einer erneuten Sinngebung bedürfen. Die in den Beiträgen enthaltenen und kommentierten Namen, Daten und Orte bzw. Sachverhalte sind in vielen Fällen bereits aus dem breiteren Bewusstsein geschwunden und machen somit ein Verstehen unmöglich. Ein zweiter Aspekt der Einführungskommentare ist ihr interpretativer Charakter. Wenn die Autorin zum Beispiel anführt, dass ein Essay Friedrich Wiesers (eines österreichischen Volkswirtschaftlers) „Aufschluss darüber gibt, warum viele Deutsche die deutsche Minderheit in Böhmen nicht als nationale Minderheit im üblichen Sinne des Wortes betrachteten“ (S. 262), überschreitet sie damit definitiv die Aussage dieses einen sehr kurzen Textes und stilisiert seinen Autor zum Repräsentanten einer abstrakten Kollektivität „viele Deutsche“. Wenn sie an anderer Stelle in ihrem Kommentar schreibt, Hans Krebs (ein Journalist und Politiker) verweise darauf, „dass die Gründung der Tschechoslowakei nicht die Wiege der tschechisch-deutschen Probleme gewesen“ sei (S. 406), so stellt sie vor dem potenziellen Leser eine sehr starke

interpretatorische These über die moderne Geschichte der böhmischen Länder auf, die aus diesem einen Text nicht „von selbst“ hervorgehen kann. Wenn Hahnová im Kommentar zu einer Fotografie behauptet, dass die „sudetendeutschen Traditionalisten oft mehr an der emotionalen Botschaft ihrer Äußerungen interessiert waren als an der Genauigkeit der verbreiteten Informationen“ (S. 297), so ist dies eine reine, das Verstehen steuernde Interpretation. Von Unmittelbarkeit kann in keinem einzigen Fall die Rede sein.

Die Texte in Hahnová's Edition sind auf vier große Kapitel aufgeteilt. Im ersten Kapitel mit der Überschrift *Vom ‚Frühling der Nationen‘ zum Zerfall der Habsburgermonarchie* versucht Hahnová, die Gedankenwelt der böhmischen (bzw. österreichischen) Deutschen im 19. Jahrhundert offenzulegen. Die Autorin führt an, dass in dieser Zeit großdeutsche Ziele, d. h. der Anschluss Österreichs an die benachbarten deutschen Staaten und später an das Deutsche Reich, im Mittelpunkt der deutschösterreichischen politischen Bestrebungen gestanden hätten. Neben dieser undifferenzierten These erwähnt die Autorin, die österreichische Öffentlichkeit sei „einer geistlosen Agitation ausgesetzt“ gewesen (S. 37). Dies vermittelt den Eindruck einer bipolaren Teilung der Gesellschaft in jene, die reden, und jene, die zuhören. Die soziale Wirklichkeit besteht jedoch aus komplexen Beziehungen. Texte sind eines ihrer Segmente und entstehen im Schnittbereich zwischen Autoren und Rezipienten, im Schnittbereich zwischen der Intention des Autors einerseits und den Erwartungen und der Rezeption der Leser andererseits. Die soziale Konstruktion von Wirklichkeit und Öffentlichkeit hätte eine tiefere Analyse verdient – oder Schweigen.

Allein schon der Titel des zweiten Teils *Vom Kampf für ‚Deutschböhmen‘ zum Kampf für das ‚Sudetenland‘* offenbart die Sicht der Autorin auf die Zeitspanne von 1918 bis 1933: Die Entstehung der Tschechoslowakei brachte ihrer Meinung nach keine wesentlichen Veränderungen in der Beziehung zwischen Deutschen und Tschechen, sondern schuf lediglich neue Voraussetzungen für die Verwirklichung langfristiger Tendenzen. Sehr zweifelhaft ist die (mehr oder weniger implizite) These, welche der deutschen Minderheit und deren Agitatoren die Rolle der Schuldigen an den unruhigen Verhältnissen im neu entstandenen Staat zuschreibt, während der tschechoslowakische Staat (insbesondere Masaryk) als ein Raum der Pluralität dargestellt wird, den die Deutschen lediglich nicht zu nutzen wussten (S. 236–238). Einer der Beiträge aus diesem Teil belegt angeblich die „persönliche Frustration des Autors gegenüber der modernen Zeit“, welche „symptomatisch für die Meinungen und Argumente [sei], mit denen die nationalsozialistische Bewegung in den folgenden Jahren eine rasant wachsende Popularität erlangte“ (S. 276). Derartige Verallgemeinerungen lassen die Deutschen als Problemgruppe erscheinen, was jetzt – insbesondere im Hinblick auf die nationalsozialistischen Beispiele – nicht weiter angefochten werden soll, sie übergehen jedoch vollkommen die breiteren Voraussetzungen für das nationale Zusammenleben in jener Zeit und die überhaupt recht komplizierte Dynamik der damaligen nationalen und nationalistischen Bewegungen. Mit anderen Worten: Hahnová's Argumentation gehört eher in die Zeit, von der sie selbst spricht, als in eine historiografische Analyse dieser Epoche.

Der dritte Teil ist auf das nazistische Deutschland der Jahre 1933 bis 1945 ausgerichtet und trägt den Titel *Über die unrühmliche ‚Rückkehr‘ der böhmischen Länder in den Schoß des Reichs*. Hahnová legt nahe, dass es erst in dieser Zeit zu einer vollständigen Artikulation der tatsächlichen deutschböhmischen Ansichten und Forderungen gekommen sei, zuvor habe man diese nicht unkritisch als „ehrliche Aussagen der Autoren“ (S. 347) auffassen können. Diese Interpretation hat eine bestimmte Logik, verschleiert jedoch die Komplexität der Entwicklung während der Ersten und Zweiten Tschechoslowakischen Republik und vermittelt den Eindruck einer teleologischen Geschichtsentwicklung. In einem

Spannungsverhältnis zu dieser These steht die Darstellung der Rolle, die das benachbarte Deutschland spielte – dieses war der Autorin zufolge ein wesentlicher Faktor in der problematischen Nationalitätensituation der Tschechoslowakei. So gebe es keine „Gründe, daran zu zweifeln, dass wohl so mancher Nazianhänger ohne das Eingreifen von außen auch weiter ein braver tschechoslowakischer Bürger geblieben wäre“ (S. 348). Das problematische Verhältnis zwischen den tschechoslowakischen Deutschen und dem nazistischen Deutschland hätte definitiv eine ausführlichere Behandlung verdient, es ist daher begrüßenswert, dass die Autorin zumindest erneut auf dieses Verhältnis verweist.

Das letzte Kapitel *Die Erneuerung der sudetendeutschen Bewegung im Nachkriegsdeutschland* thematisiert die Formierung einer sog. sudetendeutschen Vertriebenenbewegung in Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg. Die einführende Studie beleuchtet sehr schön den breiteren politischen Kontext der Abschiebungen wie auch der Reaktionen auf diese in der Nachkriegszeit. Dennoch erlaubt sich Hahnová auch hier einige nicht ganz selbstverständliche Schlussfolgerungen, die einer weitaus detaillierteren Erklärung bedürften. Stellvertretend ein Beispiel: „Entgegen der heute populären Behauptung, das [tschechoslowakische] kommunistische Regime habe antideutsche Stereotype verbreitet, präsentierte man die kritisierten Phänomene damals nicht als ethnisch, sondern als politisch bedingte Folgen des Faschismus.“ (S. 518) – Nach dem Zweiten Weltkrieg war ein antideutsches Ethos weit verbreitet und auch die Vertreter des tschechoslowakischen Regimes griffen sehr oft auf dieses zurück. Die Tatsache, dass es eng mit weiteren Elementen verknüpft war (die DDR als Verbündeter etc.), ändert daran nichts. Eher ist all dies ein Beleg dafür, dass Hahnová anstelle einer komplexen Problematisierung und Interpretation in ebene Schematisierung verfällt, die sie selbst explizit verurteilt.

Die Anthologie erzählt, fragmentarisch, aber deutlich, eine Geschichte: Es ist die Geschichte einer deutschen Minderheit, die – in den Maßstäben der böhmischen Länder gesprochen – bereits seit Beginn der Nationalbewegungen im 19. Jahrhundert eine schwer überwindbare Barriere zwischen sich selbst auf der einen und der tschechischen Mehrheit auf der anderen Seite errichtete. Und selbst wenn einige ihrer Angehörigen diesen ansonsten stabilen Rahmen überschritten, lief die Geschichte – so legt die Anthologie es nahe – gleichsam notwendigerweise auf das definitive Ende des Zusammenlebens beider Gruppen hinaus. Dieses Metanarrativ ist der vielleicht wichtigste Aspekt des gesamten Buches und überlagert die Bedeutung der vorgestellten Texte, die hier die Rolle „stummer“ Zeugen übernehmen. Auch aus diesem Grunde befasst sich die vorliegende Rezension – statt eines Resümées der einzelnen Beiträge – vor allem mit dem interpretatorischen Aspekt der Anthologie.

Hahnová's Buch enthält eine Vielzahl bemerkenswerter Texte. Es spielt jedoch mit dem Leser kein faires Spiel. Auf den ersten Blick erweckt es den Eindruck einer authentischen Darbietung von Texten, welche scheinbar augenfällig eine – von der Autorin letztendlich nicht angezweifelte – „Richtung“ in der Geschichte aufzeigen. Tatsächlich wird der Leser jedoch durch die einzelnen Kommentare und Kapitelüberschriften in diese Richtung gelenkt. Sowohl Hahnová als auch die Inhalte der aufgenommenen Beiträge selbst bieten an einigen Stellen Raum für eine komplexere, vielschichtigere Version der deutsch-tschechischen Geschichte, die noch immer in alten Stereotypen und Klischees gefangen ist. So verweist Hahnová nicht selten auf die Heterogenität, Gegensätzlichkeit und Komplexität deutscher Gedanken aus der Zeit der letzten zweihundert Jahre. Leider zieht sie daraus jedoch keinen größeren Nutzen. Hahnová macht uns auf fruchtbare Quellen aufmerksam, die sie in vielen Fällen interpretierend neu entdeckt, doch sie erzählt mit ihnen eine alte Geschichte. In gewissem Maße ist dies auch durch die zugrundeliegende Konzeption des Buches bedingt,

welche nur eine Seite der Stereotype beleuchtet, nicht jedoch den Stereotypisierungsprozess selbst, was auch die Rezeption und die „andere Seite“ mit einschließen würde.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schreibt: Lukáš Pěchula (22. 2. 2016)

Joseph Wechsberg – Heimkehrer?

Joseph Wechsberg (1907–1983), ein für die europäische Leserschaft eher ferner und unbekannter Name und dennoch ein Mann, der in Amerika große Erfolge feierte. Er war ein begnadeter Musiker, Journalist und Autor von atemberaubend atmosphärischen Erzählungen. 2015 erschien sein Buch **Heimkehr** (im Original: *Homecoming*) in deutscher Fassung. In diesem in den USA entstandenen und gleich nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs publizierten schmalen Prosastück offenbart sich uns Wechsbergs Sicht auf seine Geburtsstadt Ostrava (Mährisch Ostrau), durchdrungen von autobiografischen Inspirationen, die schon auf dem Umschlagbild klar zu erkennen sind: Dem New-York-Panorama wurde ein Bild seiner Heimatstadt gegenübergestellt, mit Kirchtürmen und einer Schornsteinkette am Horizont – eine typische Darstellung der Region, die bereits die lokale Vorkriegsliteratur dominierte. Die Stadt Ostrava wird in dieser kurzen Prosa zum Ort der Rückkehr und Erinnerung des Protagonisten der Erzählung stilisiert.

Im damals multikulturellen Ostrava wuchs Wechsberg auf, hier wurde er in eine jüdische Bankiersfamilie geboren. Nach dem Studium der Rechtswissenschaften in Prag und Wien verdiente er kurzzeitig sein Geld als Musiker, doch bald ging er zur Armee und wurde Oberleutnant. Der Zweite Weltkrieg überraschte ihn auf dem Weg in die USA. Und während es seinen Geschwistern gelang, noch rechtzeitig zu fliehen, beispielsweise nach Israel, wurde seine Mutter Hermine in Auschwitz ermordet.

Seine Karriere als Schriftsteller wurde stark von seiner journalistischen Tätigkeit geprägt – er schrieb unter anderem für Zeitschriften wie *The New Yorker*, *Esquire*, *Holiday* oder *Playboy*. Diese Laufbahn hatte schon in Böhmen begonnen, wo er zum Beispiel für das *Prager Tagblatt*, die *Selbstwehr* oder die *Morgenzeitung* Artikel verfasste. Auf seine herausragenden Reportagen folgten kurze Prosa und später auch Romane. Er ist Autor des Bestsellers *Looking for a Bluebird* (1944) über die Schiffsreisen eines Musikers auf einem Transatlantikdampfer. In seinen weiteren Büchern widmete er sich großen Persönlichkeiten der Musikgeschichte wie Verdi oder Schubert. Später schrieb er, in Auseinandersetzung mit seinem eigenen Leben, autobiografisch geprägte Erinnerungsprosa über die Orte, an denen er gelebt hatte: *Prague – The Mystical City* (The Macmillan Company, 1971), *The Vienna I Knew. Memories of a European Childhood* (Doubleday & Co, 1979) und besagtes *Homecoming* (Alfred A. Knopf, 1946), welches nun im Arco Verlag unter dem Titel *Heimkehr* in der Übersetzung von Christoph Haacker erschienen ist.

Nach der Lektüre der ersten Seiten kann bei manch einem Leser, manch einer Leserin der Eindruck entstehen, es handle sich um sogenannte Heimkehrerliteratur, ein deutsches Literaturgenre der unmittelbaren Nachkriegszeit, deren Protagonisten sich mit den Folgen des Zweiten Krieges auseinandersetzen. Diese kehren aus der Kriegsgefangenschaft zurück

oder haben andere schwere Schicksalsschläge erlitten. Nun finden sie ihre einst ruhige Heimat nicht wieder: Die Welt hat sie gewissermaßen vergessen und sie können sich nicht wieder in sie einfügen. Doch die Quintessenz von Wechsbergs *Heimkehr* ist tatsächlich wesentlich komplexer. Stilistisch orientiert sich der Text an amerikanischer Journalistik (vor allem an der Reportage) und der in der Nachkriegszeit dominierenden Prosaform der „short story“, weist aber auch viele Merkmale des später populären Genres der deutschen Kurzgeschichte auf: einfache Sprache, begrenzter Handlungsraum, sehr kurze Exposition sowie klare Pointe. Außerdem trifft das Werk ein Publikum an, dem nach 1945 die Suche nach einer Heimat oder nach sich selbst nahe war.

Zwar könnte das Buch anhand dessen, wie Wechsberg den Raum begreift, sowie teilweise auch durch die texteigene Poetik der Heimkehrerliteratur zugerechnet werden, doch verrät vor allem die Pointe, dass die Hauptfigur kein typischer Heimkehrer ist. Während Wolfgang Borchert sich und seine literarischen Mitstreiter in der Zeitschrift *Horizont* von 1949 (Jahrgang 2, Nr. 13) als „die Generation ohne Glück, ohne Heimat und ohne Abschied“ charakterisierte, vermittelt Wechsbergs *Heimkehr* eine völlig andere Botschaft, nämlich die des Zur-Ruhe-Kommens, der Versöhnung und Heimatfindung.

Das ganze Werk ist durchdrungen von einer Poetik der Entfremdung, welche die Atmosphäre der Leere und Nichtzugehörigkeit noch verstärkt. Sie kommt durch Motive wie Kühle, Staub, Trümmer zum Ausdruck; es herrscht eine Atmosphäre voller Grau und Vergessen. Dies ermöglicht den Prozess des Loslassens, denn nur ein freier Held kann verstehen, wo sich seine wahre Heimat befindet: Die physische Realität der unmittelbaren Nachkriegszeit in Ostrava bedeutet dem Protagonisten des Buches nicht mehr viel, sein *genius loci* ist verloren gegangen, die Orte in seiner Geburtsstadt sind ihm keine Heimat mehr, sondern nur eine Ruine der Vergangenheit, in der der Mensch nicht leben kann, sonst vergäße er, überhaupt zu leben. Und vielleicht verschwindet eben deshalb die alte Heimat mit dem schwindenden Parfüm der ermordeten Mutter, es gibt keinen Grund mehr, den Ort der Gleichgültigkeit zu betreten, der schon lange keine Heimat mehr ist: „Wahrscheinlich gab es jetzt nichts mehr, was mich an die alten Zeiten erinnern könnte. Nichts als Ziegelsteine, Mauerwerk, Gips und den Geruch von modernem Holz. Nein, ich würde da nicht hineingehen. Bringt nichts, in die Vergangenheit zurückzugehen und dort anzuknüpfen.“ (S. 51) Wechsbergs Erzählung verfolgt so von Anfang an einen Hauptgedanken: Die Heimat existiert nur hier und jetzt, sie wird in der Gegenwart und von den Menschen konstruiert, und wenn es diese nicht gibt, dann verschwindet sie eben.

Wechsbergs einzigartiger Sinn für Details zeigt sich nicht nur in der Handlungslinie des Textes, sondern auch in der meisterhaft einfachen Darstellung des Raumes. Der leicht materialistisch orientierte Blick des Erzählers, dessen Erzählweise Grundelemente des sogenannten Kamera-Auges trägt, streift mit der Atmosphäre und Psychologie der Umgebung nur anhand von Gegenständen die äußere Welt und dennoch erfasst er mit Bravour die geistige Tiefe der dargestellten Wirklichkeit: „Grau schien die alles beherrschende Farbe zu sein. Ihre Kleidung war grau geworden. So ist es immer mit alten Kleidern. Ihre Hemden und Kragen waren grau geworden, seit sie keine Seife mehr hatten, um sie ordentlich zu waschen. Aus der Ferne sahen sie ganz ordentlich und gut gekleidet aus, aber als ich an ihnen vorbeiging, bemerkte ich, dass die Männer Anzüge anhatten, die mal ihre Sonntagsanzüge gewesen waren, und dass die Frauen keine Strümpfe und Leinenschuhe mit Holzsohlen trugen. Sogar ihre Gesichter waren grau, ihre Wangen, die Lippen und das Weiß ihrer Augen. Das Grau von Hunger und Krankheit.“ (S. 46f)

Das Zentrum Ostravas, der Handlungsraum des zitierten Auszugs, bildet den Mittelpunkt fast der gesamten Erzählung. Doch hält sich Wechsberg in *Heimkehr* nicht auf mit Landschaftsbeschreibungen, für ihn bedeutet die entfernte, gleichgültige Landschaft nicht viel, hingegen konzentriert er sich auf das interagierende Nachkriegsmilieu des in Schutt und Asche liegenden Ostravas und beschreibt lediglich, was unmittelbar mit der Handlung zusammenhängt und sich auf das Denken der Protagonisten auswirkt. So ist Wechsbergs einzigartige Darstellung vom Ostrava der Nachkriegszeit wortwörtlich von einem Schleier aus Asche bedeckt, der hier im Kontrast zur einstigen kulturellen Mannigfaltigkeit und zum Reichtum der Stadt steht. Und es ist eben dieser die Poetik der Entfremdung verkörpernde Schleier, der es dem Erzähler möglich macht, seine wahre Heimat in den USA zu finden, denn er wird zu einem Vorhang, der ihn von der Vergangenheit trennt.

Das Buch wird ergänzt durch ein Nachwort des Übersetzers und Verlegers Christoph Haacker mit vielen detaillierten Informationen zum Leben Joseph Wechsbergs. Bei der Betrachtung seines literarischen Werkes wird vor allem seine journalistische Tätigkeit hervorgehoben, die zweifelsohne einen großen Einfluss auf seinen Stil hatte, auf sein Gespür für einfachen, jedoch kraftvollen Ausdruck und unterschwellige Impulse. Im Nachwort wird *Heimkehr* in einen breiteren Kontext von Wechsbergs Leben und Werk gestellt sowie das Thema der möglichen Engagiertheit seiner Prosawerke angerissen. Selbstverständlich ist es nicht die einzige Quelle zum Leben und Werk des Autors, zu empfehlen ist ebenfalls die Webseite <http://www.josephwechsberg.com/> mit etlichen bibliografischen Hinweisen. Doch bleibt eine komplexe literaturhistorische Erforschung des gesamten Werkes von Wechsberg eine spannende Aufgabe unter anderem für die mährisch-schlesische Germanistik.

Übersetzung: Martina Lisa

Es schrieb: Ladislav Drůbek (7. 3. 2016)

Ladislav Drůbek (17. 6. 1883 Prag – 5. 11. 1968 ebenda), „Sohn des pädagogischen Schriftstellers Ferdinand Drůbek und der in der Frauenbewegung engagierten Anna Drůbková“ (Lidové noviny, 17. 6. 1943, S. 3; unterzeichnet mit „a“ = wahrscheinlich Fr. Šelepa), war in den Jahren 1902–1909 Hörer der Prager tschechischen philosophischen Fakultät, wobei sein Interesse insbesondere germanistischen und slawistisch-bohemistischen Lehrveranstaltungen galt; im Wintersemester 1904/1905 und im Sommersemester 1905 studierte er an der Berliner Universität. 1909 verteidigte er in Prag seine Doktorarbeit zum Thema Sprachliche und sachliche Vergleichung von Goethes Italienischer Reise mit ihren Vorlagen. Danach trat er – zunächst in Prag-Smíchov, dann in Liberec (Reichenberg) – eine Stelle als Gymnasiallehrer an, parallel dazu war er als Publizist und Übersetzer deutscher Literatur tätig (u. a. Alfred Döblin: Valdštejn [Wallenstein], 1931 – mit Miloslav Novotný und Vincenc Svoboda; Bruno Brehm: Apis a Este. Román o Františku Ferdinandovi [Apis und Este: So fing es an], 1932; Friedrich Torberg: Student Gerber maturoval [Der Schüler Gerber], 1938; Robert Beholz: Zvěd z tvrže Oswego [Der Spion von Fort Oswego], 1938; Pražské motivy. Výbor německých novel o Praze [Prager Motive. Eine Auswahl deutscher Novellen über Prag], ausgewählt und übers. von L. Drůbek, Nachwort von Vojtěch Jirát, 1940; Karl Aloys Scherzinger: Anilin. Román o vítězství chemie [Anilin. Roman der deutschen Farbenindustrie], 1942 – mit Alois Adalbert Hoch). Noch im September 1948 rezensierte Drůbek in der Zeitschrift Kritický měsíčník Walter A. Berendsohns Buch Die humanistische Front (Zürich: Europa Verlag, 1946), 1949

gab der in Prag und Brünn ansässige Verlag Mír (unter dem Titel Sůl země) seine Übersetzung von Eduard Claudius' Roman Salz der Erde heraus. Hier verlieren sich dann offenbar die Spuren seines Wirkens.

Drúbeks Tätigkeit als Journalist und Berichterstatter im tschechischen Grenzgebiet, die er in den zwanziger Jahren für die Zeitung Lidové noviny ausübte, wird am 13. März 1926 von dem ebenfalls bei dieser Zeitung tätigen Redakteur František Šelepa in einem Brief an Arne Laurin, den Chefredakteur der Tageszeitung Prager Presse, wie folgt beschrieben: „Wir haben dort vor allem Professor Drúbek, einen intelligenten, urteilsfähigen und in jeder Hinsicht verlässlichen Mann, der im Journalismus schon etwas Übung hat. Von den Liberecer Tschechen ist er der Einzige, der gute gesellschaftliche Kontakte zu Deutschen hat – auch zu jenen großen Wirtschaftsleuten (vielen von ihnen hat er Tschechisch beigebracht etc.). Den würden wir unsererseits dort belassen, weil er für diesen Dienst schwer ersetzbar ist. Ihr eurerseits solltet dort einen geschickten Menschen hinschicken, einen Juden, aber Vollblutjournalisten, der gesellschaftlich tadellos ist. Dieser wüsste auch jenen Professor Drúbek und seine Beziehungen besser zu nutzen, als Drúbek selbst es vermag. Drúbek ist zudem literarisch sehr gebildet und auch als Berichterstatter über Literatur und Kultur der Deutschböhmen von Wert. [...] Heinrich [Arnošt Heinrich, Chefredakteur der Lidové noviny] lässt Dir zudem ausrichten, dass die ‚Prager Presse‘ in dieser Region ein größeres Interesse hat und haben soll als wir und dass es in eurem Interesse ist, diese unsere Anfänge nicht ungenutzt zu lassen. Die Prager Deutschen sind politisch wie wirtschaftlich nichts gegen die Deutschen in Nordböhmen. Dort befindet sich der Brennpunkt des deutschen Problems in der Republik. Würde ich die ‚Prager Presse‘ machen – so sagte mir Heinrich – ich würde fünf Redakteure nach Nordböhmen schicken, auch wenn mir dann in Prag fünf Redakteure fehlten.“

Als Beispiel für Drúbeks publizistische Tätigkeit sei hier ein Text veröffentlicht, der am 8. 5. 1926 in der Tageszeitung Lidové noviny gedruckt wurde (S. 9–10, unterzeichnet L. D.) und als Skizze der Spannungen innerhalb der deutschsprachigen Literaturszene in der damaligen Tschechoslowakei gelten kann. In der hier veröffentlichten Textversion wurde die Schreibung des Namens „Jaesch“ korrigiert und in „Jaksch“ (= Friedrich Jaksch) geändert.

Mt

Wer ist führender Dichter der tschechoslowakischen Deutschen?

Auf diese Frage hören wir heute aus dem deutschen Lager so viele verschiedene Antworten, wie es literarische Strömungen in der Literatur unserer Deutschen, oder, noch besser gesagt, wie es unterschiedliche politische Tendenzen und religiöse Konfessionen gibt. Nie war die Literatur für unsere Deutschen ein solches Politikum, wie sie es in ihrer neuen Situation nach dem Umsturz geworden ist. Es ist nur scheinbar ein Paradox, dass *unsere deutschen Mitbürger erst mit jenem Umsturz, mit dem Verlust ihrer einstmaligen politischen Macht, zu kultureller Selbstbestimmung, zu einer Verankerung im heimatlichen Boden gelangen.* Dies war zu Zeiten Österreichs in keinem Bereich der geistigen Kultur der Fall, da der politische und kulturelle Zentralismus, sei es der Wiener oder der Berliner, die besten Geister aller Disziplinen anzog, wodurch das geistige Leben der Deutschen in Böhmen und Mähren verarmte und auf das Niveau einer kaum beachteten, bedeutungslosen Provinz herabsank. So

kam es, dass die deutsche Literatur Böhmens und Mährens im 19. Jahrhundert weder Traditionen einer eigenen Regionalliteratur entwickelte noch herausragende Phänomene größeren Formats vorweisen konnte. Es ist bezeichnend, dass so charakteristische und literarisch dankbare Regionen wie der Böhmerwald, das Erzgebirge oder das Riesengebirge unter unseren Deutschen keinen Dichter fanden. Ein Soziologe erklärt diese auffällige literarische Unfruchtbarkeit damit, dass all jene kargen Gebirgsregionen ihre nationale Energie für den Kampf und das Ringen um die Existenz beanspruchten, für den wirtschaftlichen Aufschwung, mit welchem die Söhne dieser rauen, für die industrielle Entwicklung jedoch so geeigneten Regionen zweifellos ein Werk vollbracht haben, das allen Respekt verdient. Dies ändert jedoch nichts an der Tatsache, dass dieser oftmals überstürzte wirtschaftliche Aufschwung, mit dem man die tschechische Entwicklung um Jahrzehnte überholte, mit Opfern in der literarischen und bildkünstlerischen Kultur bezahlt wurde.

Eine ganz besondere Stellung in dieser Entwicklung nahm die *Prager deutsche Insel* ein, auf welche die vielschichtig entwickelte und fein nuancierte kulturelle Atmosphäre des tschechischen Prag nicht ohne Einfluss bleiben konnte. Diese Atmosphäre, die von Angehörigen der Provinzdeutschen als mörderisch und ungesund für die nationalen Überzeugungen und das gute deutsche Schaffen erklärt wurde, hatte zwar keinen direkten Einfluss, indem sie etwa stofflich oder durch ihre slawische Perspektive Spuren in der Produktion der Prager deutschen Dichter hinterlassen hätte – wenngleich im Werk Rilkes, Werfels oder Max Brods auch solcherlei Spuren zu finden sind. Vielmehr wirkte sie dahingehend, dass die Dichter, denen auf dem Prager Boden die nährende und organische Umgebung eines eigenen Volkslebens fehlte, sich eher kosmopolitisch und europäisch orientierten und geistig mit den großen neuen Ideen und Strömungen Westeuropas in Kontakt standen. Mit dieser bereitwilligen Übernahme fremder Einflüsse, welche sie auf ihre eigene, oft sehr bemerkenswerte Weise verarbeiteten, gerieten die Vertreter der Prager deutschen Literaturszene in offensichtlichen Gegensatz zu ihren Landsleuten aus den deutsch besiedelten Grenzregionen, sodass hier eine gänzliche Entfremdung eintrat, die durch die starke deutsch-ärische Einstellung der deutschen Provinz gegenüber der Prager jüdisch-deutschen Literatur noch verstärkt wurde. Es mangelt nicht an Belegen zur Bestätigung der Tatsache, dass zwischen Prag, wo sich insbesondere im Umfeld der Hochschulen die Elite des deutschsprachigen Kulturlebens konzentriert, und der deutsch besiedelten Provinz, welche gern stärker ihr sudetendeutsches Nationalbewusstsein und ihre Kompromisslosigkeit betont, nicht nur eine Entfremdung, sondern oftmals eine regelrechte Feindschaft herrscht, die – wie immer – mit völliger gegenseitiger Unkenntnis und einem systematischen gegenseitigen Totschweigen verbunden ist. Der deutsche Provinzjournalismus ignoriert systematisch die Produktion der Prager Literaten, auch wenn sie keine Semiten sind, wie z. B. der hervorragende Lyriker *R. Maria Rilke*, der dieses Jahr unlängst anstelle einer Feier zu seinem 50. Geburtstag feierlich aus dem deutschen Volk ausgeschlossen wurde, weil er einige französische Gedichte verfasst hatte. Vergeblich würde man in Bibliotheken größerer nordböhmischer Städte die Werke *Max Brods* suchen, denn dieser hervorragende Denker und Romancier steht am nationalen Pranger. Sein Vergehen besteht darin, dass er einst bekannte, die deutsche Sprache nur deshalb zu verwenden, weil er eine deutsche Schulbildung genossen, sonst aber eher die tschechische und jüdische Umgebung auf sein Werk eingewirkt habe als das deutsche Nationalbewusstsein, welches er als überzeugter Anhänger des Zionismus ablehne. Am besten ergeht es dem hervorragenden Prager Dramatiker und Romancier *Fr. Werfel*, dessen Werke heute gewiss in Deutschland und Österreich stärkere Wertschätzung erfahren (gerade wurde ihm in Wien der Grillparzer-Preis verliehen) als bei den eigenen Landsleuten außerhalb Prags. Dieser *Totschweige-Fanatismus* betrifft, wie die Praxis national gesonnener Vertreter deutscher Literaturgeschichte an der Prager Universität zeigt, auch die Literaturgeschichtsschreibung.

Es ist noch nicht lange her, da protestierten in Prag Teilnehmer eines von einer Kommission des Verbandes der Selbstverwaltungskörper organisierten Kurses dagegen, dass der vortragende Prof. A. Hauffen in einem informativen Überblick zur deutschböhmisches Literatur die Prager literarische Gruppe ausgelassen und dies wenig überzeugend mit Zeitmangel entschuldigt hatte.

Auf die Frage, was Ursache dieser Voreingenommenheit sei, antwortet der in den Verhältnissen innerhalb des deutschen Lagers gut orientierte Prager Journalist Otto Pick in seinem Artikel: Pohled na kulturní život čs. Němců [Blick auf das Kulturleben der tschechoslowakischen Deutschen] (*Přerod* IV., [1925/1926, Nr. 2, 15. 10. 1925] S. 19) wie folgt: „Bemühen wir uns um eine Erklärung dieser Totschweige-Politik, so liegt die Vermutung nahe, dass in allen Fällen die *Furcht vor dem Anschein eines unzureichenden Nationalbewusstseins* ausschlaggebend ist. Jedem einheimischen deutschen Schriftsteller, der die Kunst aus europäischer Perspektive betrachtet, wird ein Mangel an nationaler Gesinnung vorgeworfen.“ Mit Bitterkeit konstatiert Pick, dass die Deutschen heute keine kritischen Äußerungen über die Pflege der einheimischen Literatur oder die Leitung des Prager deutschen Theaters vertragen, welches insbesondere im Schauspiel an Niveau verloren habe. Ähnlich verhalte es sich mit der literarischen und wissenschaftlichen Kritik in Prager deutschen Tageszeitungen. Obgleich bei diesen bekannte Schriftsteller als Literaturkritiker tätig seien, werde hier das einheimische deutsche Schrifttum nicht so systematisch besprochen, wie dies in der tschechischen Presse bezüglich der – aufmerksam rezensierten – tschechischen Literaturproduktion der Fall sei. Über viele Werke deutschsprachiger Autoren aus der Tschechoslowakei werde entweder nur kurz und oberflächlich referiert oder sie würden gänzlich übergangen, wenn sie „den Anschein weckten, im parteipolitischen Sinne nicht deutsch genug zu sein“. Nur oberflächlich rezensiert würden auch Werke „unbescholtener“ einheimischer Deutscher, wie dies zum 65. Geburtstag des bedeutenden Romanciers *Gustav Leutelt* geschehen sei, dessen Schaffen tschechische Blätter ausführlicher würdigten als deutsche (so auch die *Lidové noviny* [Ladislav Drůbek: *Básník jizerských hor*, *Lidové noviny*, 24. 9. 1925, unterzeichnet bk.]).

Der negativen Einstellung bestimmter Vertreter der Prager Literaturszene gegenüber der literarischen Produktion außerhalb Prags sagte die *nationalliterarische Schule* den Kampf an, die auch in Prag ihre Vertreter hatte und immer noch hat. Dabei handelte es sich um eine Gruppe, die sich bereits vor dem Umsturz um die politisch-literarische Zeitschrift *Deutsche Arbeit* gebildet hatte. Hier hisste man die Flagge einer deutschen Nationalliteratur, die sich bewusst in den Dienst der Politik stellt. Ein positives Resultat dieser Bewegung war die Erweckung eines Interesses an der einheimischen, regionalen Kultur, aus welchem heute die gut organisierte deutsche Heimat- und Landeskunde, das Dialektstudium wie auch die wissenschaftliche Darstellung der ethnografischen Verhältnisse schöpft, die ein beachtliches Niveau aufweist. Die führenden Vertreter dieser Richtung, die Professoren Hauffen und Sauer, haben sich eine ganze Reihe von Mitarbeitern herangezogen. So z. B. *Emil Lehmann*, der sich mit seinen zahlreichen Forschungsarbeiten (zum Beispiel *Heimat und Bildung*, 1925, Fr. Kraus, Liberec) um den Aufbau einer Volksbildungstätigkeit auf der Basis einheimischer Traditionen verdient gemacht und selbst mittels populärer Handbücher (*Sudetendeutsche Volkskunde*, 1925, Quelle und Meyer, Leipzig) den Grundstein für eine wissenschaftliche Beschreibung des Kultur- und Volkslebens der Deutschen in der Tschechoslowakei gelegt hat. Nach dem Umsturz verlagerte sich der Schwerpunkt dieser Tätigkeit immer stärker von Prag in die Provinz. Der Mitarbeiterkreis konzentrierte sich um zwei agile Verlagshäuser in Cheb (Eger) und Liberec (Reichenberg). Der Cheber *Böhmerlandverlag*, der heute aus politischen Gründen zum einen nach Augsburg, zum anderen nach Mährisch Šternberk verlegt wurde, hat eine energische, auf die Schulung des

Nationalbewusstseins gerichtete Tätigkeit entwickelt, und zwar insbesondere durch die Herausgabe politisch-pädagogischer Broschüren (E. Gierach, *Sudetendeutscher Katechismus*) und der sehr gut redigierten Jahresschrift *Böhmerlandjahrbuch* (ab 1920 in der Art von Hajns Jahrbuch [= das von Antonín Hajn redigierte Jahrbuch *Ročenka Československé republiky*, erschienen ab 1922]), in welcher der Herausgeber, der Architekt O. Kletzl, einen breitgefächerten Jahresrückblick über die kulturelle Tätigkeit der tschechoslowakischen Deutschen in allen Bereichen gibt. Mit der unvermeidlichen – oft etwas krampfhaften – nationalen Tendenz wird hier eine einheimische Literatur, eine einheimische deutsche Kunst im Geiste der sog. Erneuerungsbewegung propagiert, bei der es sich gewissermaßen um eine zaghafte Form eines deutschen Demokratismus sowie um den Versuch einer Umerziehung im Sinne der Ideale von Nüchternheit und reinem Leben handelt.

Zweites Zentrum der Bemühungen, eine einheimische Literatur und Heimatkunde zu kultivieren, wurde der von bestimmten Ideen geleitete Verlag *Fr. Kraus* in Liberec (der Sudetendeutsche Verlag, der heute führend in dieser Branche ist. Seine bemerkenswerten Publikationen propagieren in Neuausgaben einheimische Autoren wie Stifter, Leutelt, Wildner und Jaksch, geben in der 30 Bändchen umfassenden Sammlung „Sudetendeutsche Heimatgaue“ einen Überblick über wichtige Städte deutschen Ursprungs oder enthalten wissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde der tschechoslowakischen Deutschen.). Den Höhepunkt dieser Bemühungen um die Pflege einer originären einheimischen Tradition und Literatur markiert jedoch eine spezielle literarische Gesellschaft, die aus dem Kreise dieser national gesinnten kulturpolitischen Mitarbeiter hervorging. Es handelt sich um die *Adalbert Stifter Gesellschaft* mit Sitz in Augsburg und Verlag in Mährisch Šternberk. Ihr Ziel ist es, für die Mitglieder der Gesellschaft Werke deutscher Autoren aus den Bereichen Literatur, Wissenschaft, Kunst und Volkskunde herauszugeben. Die Gesellschaft übernimmt – unter der Redaktion O. Kletzls und dem Titel *Sudetendeutsches Jahr* – die Herausgabe von Kletzls Jahrbuch. Zudem hat der Verlag bereits zwei wissenschaftliche Handbücher herausgegeben, die aufgrund ihres Materials von großem Wert für die Erforschung des kulturellen Lebens unserer Deutschen sind. Die Literatur der tschechoslowakischen Deutschen hat der Wiener Germanist *Rudolf Wolkan* in einem umfangreichen, aber uneinheitlichen und für die moderne Zeit nicht ausreichend verlässlichen Werk dargestellt (*Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*, 1925), die bildkünstlerische Kultur wurde von J. Neuwirth, einem Kenner mittelalterlicher Kunst, beschrieben (*Geschichte der deutschen Kunst [und des deutschen Kunstgewerbes] in den Sudetenländern*, 1926).

Fassen wir die Bestrebungen und Ideale der national orientierten, außerhalb Prags entstandenen Literatur unserer Deutschen zusammen, so können wir die Frage, welchen der lebenden Geister ihrer Nation sie für ihren bedeutendsten Vertreter halten, leicht beantworten. Es wird sicherlich ein Schriftsteller sein, der in vorderster Reihe ihrem politischen Ideal entspricht, so, wie sie es für ihre Situation – der eines Volkes, dessen Hauptstamm jenseits der Grenzen dieses Staates ansässig ist – formuliert haben. Es wird derjenige Dichter sein, der am flammendsten ihrer Sehnsucht nach nationaler Eigenart Ausdruck verleiht oder ihnen einen Weg aus ihrer derzeitigen politischen und moralischen Krise weist. Um diesen Palmzweig des bedeutendsten Dichters und Führers der tschechoslowakischen Deutschen konkurrieren – mit wechselndem Erfolg – zwei Zeitgenossen. Nach dem Umsturz wurde von Seiten aller außerhalb Prags angesiedelten Akteure der im Böhmerwald gebürtige *Hans Watzlik* (geb. 1879) als führend angesehen, ein Erbe des Stifter'schen Werks und von der literarischen Richtung her ein Spätromantiker der Eichendorff-Schule, dessen Romane und Novellen eine ungewöhnlich originelle, nahezu barock überspannte Diktion aufweisen. Die größte Popularität trägt ihm hierbei seine

nationale Tendenz ein, das beliebte zentrale Motiv des Kampfes um die heimatliche Scholle gegen die tschechische Expansion – sei es in Form historischer Romane (*Aus wilder Wurzel*, über den 30-jährigen Krieg) oder in Gestalt eines politischen Romans (*O, Böhmen*, 1917).

In letzter Zeit etabliert sich auf dem Herrscherthron der sudetendeutschen Literatur ein bislang weniger populärer, von der ernsthaften Literaturkritik jedoch bereits als einer der besten Denker und Führer des deutschen Volkes gewürdigter Dichter: der Wissenschaftler und Autor historischer Romane *Erwin Quido Kolbenheyer* (geb. 1878). Dieser hervorragende Denker, bekannt als biologischer Forscher, möchte seinem Volk, dessen Krankheit er gleichsam mittels biologischer Methoden studiert, Arzt und Führer sein. Obgleich in der Fremde (in Pest) geboren und obgleich Nachfahre eines Geschlechts, in dem neben deutschem und ungarischem auch tschechisches Blut fließt, versteht sich Kolbenheyer, der seine Jugend in der Gegend von Cheb verbrachte, als treuen Sohn der Sudetendeutschen. Er macht es sich regelrecht zur Mission, in seinem Werk den Charakter des deutschen Wesens zu erfassen. Seine philosophisch-historischen Romane verfolgen Entwicklung und Wachstum typischer Figuren deutscher Philosophen und Wissenschaftler, wie es für ihn Spinoza (*Amor Dei*, 1908), der Mystiker Jacob Böhme (*Meister Joachim Pausewang*, 1910) und der mittelalterliche Naturwissenschaftler Paracelsus sind, dessen Leben und Wirken er in seinem größten Werk, der *Paracelsus-Trilogie* (1917, 1921, 1925), schildert. Ausgehend von biologischen Überzeugungen, beschwört er die gesunde Familie und das aufgeklärte Individuum, welches faustisch ringt, sich jedoch schließlich dem Ganzen, dem es dient, unterordnet. Dieses Ganze ist die Nation, der lebendige Organismus, der heute krank, sich nach dem optimistischen Glauben des Dichters jedoch schon jetzt aufgrund neuer Ideale zu wandeln beginnt. Das poetische Bekenntnis des Dichters hat etwas gotisch Strenges, dieser Künstler bewahrt sich seine Eigenart, indem er jenseits modisch-expressionistischer Versuche, ausgeglichen und harmonisch, Wissenschaftler und Dichter in einer Person, seinen Weg geht. Die dichten und inhaltsreichen Werke dieses ernsthaften Künstlers und Moralisten gehören sicher zu den bemerkenswertesten literarischen Schöpfungen unserer Deutschen. Bislang trifft sie jedoch das Schicksal so vieler künstlerischer Werke: Jedermann lobt sie, doch niemand liest sie. Und ich fürchte, dass diese Charakteristik für viele Werke der nationalistischen Strömung in der Literatur unserer Deutschen in weitaus stärkerem Maße gilt als für die weniger propagierten Werke der kaum patriotischen, künstlerisch aber reineren Prager Dichter.

Übersetzung: *Ilka Giertz*

Es schreibt: *Hana Šmahelová* (21. 3. 2016)

Die Nationale Wiedergeburt – revidiert und fragmentiert

Das zahlreiche Bände umfassende, sukzessiv erscheinende Editionsprojekt ***Velké dějiny zemí koruny české*** [Große Geschichte der böhmischen Kronländer] ist im Jahr 2013 (Bde. XIa, XIb) bei einem Zeitraum angelangt, der durch die Jahre 1792–1860 markiert wird. Gerade in Bezug auf diesen Zeitraum gerät jedoch der bislang gut funktionierende, insbesondere auf die politischen Ereignisse und auf eine größtmögliche Kumulation an Fakten ausgerichtete Darstellungsmechanismus ein wenig ins Stocken. Eine gewisse Erklärung hierfür bietet die Einleitung: In dieser wird auf die Komplexität des genannten

Zeitraums verwiesen, der voller Gegensätze und Wandlungen gewesen sei, die sich jedoch größtenteils nicht in der politischen Sphäre, sondern „eher im Bereich des gesellschaftlichen Bewusstseins“ abspielten. Es wird eingeräumt, dass zur Erfassung der in dieser Sphäre verwurzelten historischen Ereignisse, die den Übergang von der Aufklärung zum Paradigma der Moderne markierten, traditionelle historische Methoden nicht ausreichend seien.

Als Problem benannt wird hier zudem der Übergang zu einem ethnischen Interpretations- und Darstellungskonzept, dessen Schwerpunkt die Bewegung der Nationalen Wiedergeburt, insbesondere deren kultureller – vornehmlich literarischer – Charakter ist. Kein Wunder, dass die Historiker sich in einem derart eingegrenzten Feld beengt fühlen. Ihnen zufolge werden auf diese Weise zahlreiche andere Phänomene aus dem Geschichtsbild verdrängt, so z. B. die Geschichte anderer auf tschechischem Gebiet lebender Ethnien (Deutsche und Juden), das Verhältnis zwischen Böhmen und Mähren, die Herausbildung eines modernen Nationalismus, Wandlungen in der Sozialstruktur etc.

In dem Bewusstsein, dass sich für ein solch breit angelegtes Panorama nur sehr schwer ein „vereinheitlichendes Darstellungskonzept“ (Bd. XIa, S. 11) finden lässt, haben sich die Autoren für einen gewissen Kompromiss „zwischen Synthese und Analyse [...], zwischen chronologisch erzählter und strukturaler Geschichte“ (S. 12) entschieden. Ihren schnellen Rückzug von tiefergreifenden Überlegungen zu dieser ganz grundsätzlichen methodologischen Frage bezeugt eine Aussage, unter der man sich im gegebenen Kontext wahrlich alles Mögliche vorstellen kann – und zwar die Aussage, dass „jenes vereinheitlichende Element [...] die sich damals erst herausbildende tschechische Nation [...]“ sei (ebda.). Den darauffolgenden terminologischen Schachzug, bei dem die „Nationale Wiedergeburt“ durch Begriffe wie „Emanzipation des tschechischen Volkes“ oder „Nationalbewegung“ ersetzt wird, kann man als logisches Bestreben verstehen, einerseits an der Idee der nationalen Selbstbewusstwerdung als dominanter geschichtlicher Tendenz jener Zeit festzuhalten, andererseits jedoch deren spezifische Bindung an die intellektuelle und literarische Sphäre abzuschwächen.

*

Zu beurteilen, wie dieses Vorhaben geglückt ist, würde eine weit detailliertere Analyse erfordern, als das Format dieser Überlegungen es erlaubt. Dennoch lassen sich in diesem Rahmen zumindest einige „problematische Stellen“ aufzeigen. Die erste findet sich bereits in dem vorwiegend auf die politische Geschichte ausgerichteten Einführungsband (Bd. XIa), der – eingebettet in diesen Kontext – als Teil von *Kapitel zwei (Von Metternich zu Bach)* auch einen Abschnitt mit dem Titel *Die Nationalbewegung* (S. 280–327) enthält. Im dortigen Einführungskapitel wird häufig mit Begriffen wie Nationalismus, nationale Identität, ethnokulturelle Identität, kollektives Bewusstsein, Kommunikation u. Ä. operiert. Dies geschieht jedoch in einer Weise, die bar jeden Bewusstseins über die Konstruiertheit und Prozessualität dieser Bezeichnungen ist, über ihre Determiniertheit durch den Kontext, aus dem sie abgeleitet wurden. Die Darstellung entbehrt somit einer unerlässlichen theoretischen Reflexion, welche grundlegende Bedeutungszusammenhänge des Begriffs „Nationalbewegung“ aufzeigen und es ermöglichen würde, die allgemeine abstrahierende Begrifflichkeit auf einen konkreten sachlichen Inhalt zu beziehen. Stattdessen kann man hier zum Beispiel lesen, dass das „ethnische Identitätsprinzip auf der Grundlage des kollektiven Bewusstseins konstruiert wurde“ (Bd. XIa, S. 283) oder das „Nationalbewusstsein zu einer dominanten Form kollektiver gesellschaftlicher Identität“ geworden sei (ebda., S. 284).

Falls es den Leser interessiert, für welche Werte oder Ideen das genannte ethnische Prinzip stand, von wem es konstruiert wurde oder wem ein solches nationales oder kollektives

Bewusstsein zugeschrieben werden kann – so wird ihm darauf keine Antwort zuteil. Auch im nachfolgenden Kapitel *Die Periodisierung der Nationalbewegung* ändert sich an der Darstellungsweise nicht allzu viel. Zwar wird gleich im ersten Satz mitgeteilt, dass „die tschechische Emanzipationsbewegung zwischen 1780 und 1848 drei grundlegende Phasen durchlief“, ohne dass jedoch klar wird, wie dieser Begriff eigentlich definiert ist, was unter ihn subsumiert werden kann oder von wo nach wo die Richtung dieser Emanzipation verläuft. Die Phasen des Emanzipationsprozesses werden dem Leser in der anschließenden Darstellung nahegebracht, jedoch nur mittels einer illustrativen Beschreibung bestimmter Einzelphänomene, insbesondere bekannter Persönlichkeiten (Dobrovský, Jungmann, Bolzano, Palacký etc.), deren Wirken in einen wechselhaften Rahmen historischer Ereignisse (Napoleonische Kriege, Metternich-Regime) eingebettet wird.

Ein zweifellos entscheidender Faktor für die Reflexion der Nationalbewegung ist die historische Koexistenz der tschechischen und deutschen Ethnie und die damit verbundene Frage nach dem Verhältnis zwischen der tschechischen und deutschen Sprache. Mit dieser Problematik befassen sich lediglich zwei Kapitel: Das erste davon beschreibt (unter Verweis auf Bolzano) den Bohemismus als eines der potenziell möglichen Identitätskonzepte, um anschließend die Darstellung auf Palacký zu lenken, dem hier „das größte Verdienst an der Formung der modernen tschechischen Nation“ (Bd. XIa, S. 294) zugeschrieben wird. Im Zusammenhang mit einer kurzen Bewertung von Palackýs Wirken, insbesondere seinem historiografischen Werk, findet auch eine ablehnende Kritik seitens der Prager Deutschen (J. L. Knoll) Erwähnung, welche offenbar als repräsentativer Beleg für die Konfliktrichtigkeit der deutsch-tschechischen kulturellen Beziehungen dienen soll. Auch im nächsten Kapitel (*Deutsch-tschechische kulturelle und politische Auseinandersetzungen in der Vormärzzeit*) werden analytische Überlegungen zur Nationalitätenfrage durch ein illustratives Beispiel ersetzt, diesmal in Form unterschiedlicher Vorstellungen von der Durchsetzung der tschechischen Sprache und den patriotischen Bestrebungen (F. Schuselka, L. Thun, J. Wenzig). Die Darstellung der Nationalbewegung basiert in diesen Kapiteln hauptsächlich auf einer Beschreibung von Einzelheiten, die mit einer bestimmten allgemeinen Vorstellung über die verschiedenen patriotisch motivierten Aktivitäten zur Rettung („Auferstehung“) der tschechischen Literatur, zur Anstachelung eines tschechisch-deutschen Antagonismus und zur Betonung alles Tschechischen korrespondieren. In solch einen Horizont lässt sich alles Mögliche einbetten, vom Bohemismus bis hin zum „Alltag eines Patrioten“ (wie die Überschrift eines Kapitels lautet). Das Problem besteht darin, dass sich eine zusammenhängende Darstellung jener Zeit, in der die Fundamente des modernen Staates gelegt wurden, aus dieser inkonsistenten Mischung unmöglich formen lässt.

*

Soll der Begriff „Nationalbewegung“ auf eine einheitliche Konzeption verweisen, so ist dies nicht möglich ohne Reflexion dieses Phänomens als „ideologisches Konstrukt“. Die Frage, zu welchen Werten sich der Mensch mit dem Bewusstsein seiner kollektiven Identität bekennt, kann zwar nicht aus den konkreten historischen Bedingungen herausgelöst werden, doch reichen diese äußeren Bedingungen per se zur Beantwortung dieser Frage nicht aus. Der wichtigste Teil der Antwort ist in der intellektuellen Sphäre zu suchen, in der Welt der Wissenschaft (der Geschichtsschreibung, der Philologie) und insbesondere der Literatur, die zu Beginn des 19. Jahrhunderts stets offen für die europäische Kultur, inklusive der deutschen, war. Dieses Milieu formulierte nicht nur die ideelle Grundlage der tschechischen Nationalbewegung, es lieferte ihr auch die Mittel, die eine Kommunikation innerhalb der Gesellschaft ermöglichten. In diesem Sinne erfüllte die Literatur der Nationalen Wiedergeburt vor allem eine außerliterarische Funktion: zum einen als Repräsentation kultureller Werte, zum anderen als bedeutender diskursiver Faktor, ohne den die nationale

Idee wohl kaum in das Bewusstsein breiterer Gesellschaftsschichten vorgedrungen wäre, um dort vor allem mittels persuasiver Rhetorik und mythopoetischer Bilder (vgl. z. B. Kollárs *Slávy dcera* [Die Tochter der Sláva], *Rukopisy* [Handschriften]) zur Herausbildung eines kollektiven Bewusstseins über die nationale Identität beizutragen.

Das Bestreben, diese Aspekte der Nationalbewegung auszublenden, aus Furcht, der literaturwissenschaftliche Zugang könne auf Kosten einer komplexen historischen Auslegung das geschichtliche Bild von dieser Epoche beherrschen, entspringt eher einer Unkenntnis der Veränderungen in der gegenwärtigen Literaturgeschichtsschreibung und ist daher nicht nur überflüssig, sondern auch kontraproduktiv. Mit dem kultursemiotischen Potenzial von Literatur arbeiten – sehr inspirativ und schon etliche Jahre lang – zum Beispiel die deutsche Geschichtsschreibung zum Thema Nationalismus (O. Dann, H. C. Finsen, B. Giesen, W. Hardtwig u. a.) wie auch Theorien, die sich mit verschiedenen Aspekten der Konstruiertheit von Geschichte befassen (z. B. P. Bourdieu, M. Foucault, P. Veyne). Eine Darstellung, die im Rahmen der genannten Intentionen mit dem Geschehen im literarischen Bereich zu arbeiten vermag, beschränkt keineswegs den Zugang zu anderen historischen Fakten und Ereignissen, sondern schafft eine weitaus breitere und stabilere Grundlage für deren Interpretation. In der *Großen Geschichte* bewirkt das Fehlen eines solchen Zugangs eine Zersplitterung der Darstellung und ein Auseinanderreißen konzeptuell tragender Zusammenhänge – sowohl im Rahmen der einzelnen Kapitel als auch in deren Anordnung zu Blöcken. In dem Raum, den insbesondere im zweiten Band das Geschehen in verschiedenen Bereichen und auf verschiedenen Ebenen der Gesellschaftsstruktur einnimmt (von der Industrie über Schulwesen, Justiz und Gesundheitsaufklärung bis hin zu Literatur und bildkünstlerischem Schaffen), schweben selbst bedeutende Protagonisten der Nationalbewegung ohne sinnvolle Verankerung mehr oder weniger „frei herum“, nur um in dem jeweiligen Kapitel als Posten präsent zu sein. So werden zum Beispiel Dobrovský und Jungmann im Kapitel *Wissenschaft* erwähnt, weitere Informationen über sie bietet erst der Block zur Literatur. Mitunter stößt man auch auf verirrte (gebürtige) Deutschböhmen (K. E. Ebert, R. Glaser, E. Hanslick, U. Horn, A. Meißner, Ch. Sealsfield), denen erst im Kapitel zur „literarischen Wiedergeburt in Mähren“ eine größere (knapp zwei Seiten umfassende) Aufmerksamkeit zuteilwird.

Man muss nicht ins Detail gehen, um zu zeigen, dass es den Autoren der *Großen Geschichte* gelungen ist, den konzeptuellen Verlockungen der Literatur zu widerstehen und den Anspruch anderer Bereiche auf einen Platz im geschichtlichen Bild vom 19. Jahrhundert gegen sie zu verteidigen. Es ist nur erstaunlich, wie es auf diese Weise gelungen ist, die Nationalbewegung inhaltlich zu entleeren, wie sich ihr literarisch formulierter ideeller Kern in eine Vielzahl heterogener nebensächlicher (meist biografischer) Details auflöst und wie schließlich in dem der Literatur (wie auch Theater und Kunst) gewidmeten Teil die Hoffnung auf eine Überwindung irreführender Phrasen und Stereotype, die in Lehrbüchern und älterer Fachliteratur ihr ewiges Leben führen, definitiv schwindet.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schreibt: Ingeborg Fiala-Fürst (4. 4. 2016)

Zur Serie illustrierter Persönlichkeiten des 20. Jahrhunderts, die seit 2011 in der Reihe *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert* im Böhlau Verlag Steffen Höhne, Alice

Stašková und Václav Petrbok vorstellen (bisher August Sauer, Franz Spina, Johannes Urzidil, Max Brod, Vilém Flusser, Bedřich Utitz und dreimal Franz Kafka), tritt nun im 10. Band eine prominente Gestalt des 19. Jahrhunderts hinzu, **Ludwig August Frankl** (1810–1894), eine „polyphone“ Persönlichkeit „zwischen Okzident und Orient“ (so der Untertitel des von Louise Hecht herausgegebenen Buches), Jude zwischen Orthodoxie und Assimilation, Dichter deutscher Zunge und österreichischer Patriot zwischen Deutschen und Tschechen, Journalist und Herausgeber zwischen Revolution und konservativer Restauration, Historiker zwischen Dichtung und Wahrheit, eine Gestalt, an deren breitgefächerten Aktivitäten und reichem Schrifttum fiktiver sowie non-fiktiver Art fast die gesamte Problematik des 19. Jahrhunderts abzulesen ist. Nach Gebühr widmen sich dem Leben und Werk Ludwig August Frankls Forscher eines breiten interdisziplinären Spektrums (dies ist auch die einzige Möglichkeit, der renaissanceartigen Figur beizukommen), Historiker, Genealogen, Literatur- und Kulturhistoriker, Musikwissenschaftler, Linguisten und Museumspraktiker, die – indem sie jeweils eine Facette des Lebens und Wirkens Frankls herausgreifen – zusammen ein abgerundetes Bild dieser Persönlichkeit erschaffen, in welchem einzelne Zugangsweisen und Blickwinkel sich aufeinander beziehen und ergänzen.

Biografische Darstellungen, wie sie vor allem die Einleitung Louise Hechts *Eine polyphone Biografie*, und der nachfolgende Aufsatz Dieter J. Hechts über die *Frauen im Leben von L. A. Frankl* liefern, stützen sich auf die lückenlose *Genealogie der Familien Frankl und Frankl von Hochwart (mit Basch)* von Georg Gaugusch und die präzise ausgearbeitete biografische Zeittafel und den Stammbaum im Anhang des Bandes.

Der für die tschechische Bohemistik nach wie vor wesentlichen Frage nach den Bezügen zur tschechischen Kulturwelt geht Václav Petrbok im Aufsatz *L. A. Frankl als tschechischer Dichter?* nach, in welchem er über Frankls deutschen und tschechischen Spracherwerb berichtet, über Frankls Beziehungen zu tschechischen Persönlichkeiten (u. a. Klicpera, Štěpánek, Nebeský) und Themen (Frankls belletristische Bearbeitungen böhmischer historischer Figuren und Stoffe: Hl. Wenzel, Hus, Wallenstein, dreißigjähriger Krieg etc.) schreibt und zum Schluss kommt, dass „Frankls gesamtösterreichischer (kritischer) dynastischer Patriotismus mit deutlichen Zügen von böhmischem Landespatriotismus deutschkultureller Prägung [durchsetzt ist]“ und dass Frankls „Herausbildung der vielfachen Identitätskonstruktionen [...] – religiösen, kulturellen und politischen Loyalitäten folgend“ (S. 118f.) – als plastisches Beispiel für das gesamte 19. Jahrhundert dienen kann. Zugleich lässt Petrbok Frankls eigene – ebenso von Herder wie von Bolzano inspirierte – Überzeugung gelten, dass die „Dichtung [...] ein mögliches Versöhnungs- und Bindungsglied zwischen den sich immer mehr entfernenden Nationen“ (S. 111) sein könnte.

Die Aufzählung böhmischer und slawischer/serbischer Bezüge Frankls bereichert Gertraud Marinelli-König (*L. A. Frankl und die Wiener Unterhaltungsblätter im Vormärz*) noch um einige weitere Namen, Werke, Daten und Fakten, während Ernst Wangermann in seinem Aufsatz *L. A. Frankls Bedeutung in der Revolution von 1848* u. a. kurz auf die durch die nationale Polarisierung in den ethnisch gemischten Gebieten hervorgerufene Verwirrung und Ratlosigkeit hinweist, die im Frankl-Kreis (der „den kulturellen Bestrebungen der nicht-deutschen Völker des Habsburgreichs immer große Aufmerksamkeit schenkte“, S. 196) 1848 ausbrach.

Dem anderen Balance-Akt Frankls, zwischen Judentum und Assimilation, zwischen säkularisierter Religiosität und Orthodoxie, mit Louise Hechts Metapher gesprochen: „zwischen Okzident und Orient“, widmen sich die Aufsätze von Carsten Wilke (*L. A. Frankl als historischer Mythograf der Marranen*), Marie Krappmann (*L. A. Frankls. „Nach*

Jerusalem!“), Yochai Ben-Ghedalia („*My Heart is in the East*“) und in einzelnen Absätzen auch Louise Hechts („*Durch Wort und That“: Motto und Credo*) und Gerlinde Kohlbauer-Fritz' Artikel (*L. A. Frankl und das Jüdische Museum*) über jüdische bzw. israelische Memoria in Frankls Sammlungen „teils wertvoller, teils kuriose Objekte“ (S. 297). Diese drei Aufsätze sind für einen Literaturhistoriker wohl am spannendsten, denn hier erfolgt endlich auch eine Textanalyse und Literaturinterpretation, die ansonsten im überwiegend historisch-beschreibenden Duktus des Bandes rar sind.

Doch ist es eigentlich kein Wunder, dass die heutige Nachwelt alles Andere an Frankls Wirken fesselt als dessen „genuin schriftstellerische Leistungen“ (S. 123) und die literarischen Qualitäten seiner Texte. „Warum ein Autor mit so hohem Ansehen im Kultur- und Gesellschaftsleben Österreichs ein so rasches literaturgeschichtliches Ende fand“ (S. 124), erklärt Jörg Krappmann in seinem Aufsatz *Der „Mitgenannte“ L. A. Frankls Stellung in der Literaturgeschichte*, indem er die Behandlung Franklscher Werke in Literaturkritiken seiner Zeit (u. a. Lorm, Horn, Kürnberger, Spitzer) und in jüngeren und jüngsten Literaturgeschichten (etwa von Wolkan, Szegeda, Meyer, Sengle, Zeman, Lengauer) verfolgt, all die kritischen Stellungnahmen von Frankls Kritikern und manchmal gar Kontrahenten zu seiner Art, Literatur zu produzieren, zusammenfasst („publizistische Betriebsamkeit, literarische Umtriebigkeit, Erinnerungsindustrie, Verwertungsökonomie, Bewirtschaftung von Erlebniskapital, politisch korrekte Gelegenheitsdichtung, schöngeistiges Dilettieren, politische Irrelevanz“, S. 124) und durch den Vergleich Frankl'scher Dichtung mit Texten anderer Dichter des österreichischen Vormärz und der Spätromantik (Grün, Beck, Lenau) zu dem zweifachen Schluss kommt, dass es zum einen dem gesellschaftlich hoch erfolgreichen Frankl an einer echten und tiefen individuellen Krise mangelte, so dass „spätestens ab der Revolutionszeit Erlebnislyrik und autopoetische Überlegungen versiegen“ (S. 136) – ein etwas romantisch-psychologischer Schluss –, und zweitens, dass „Frankls literarisches Werk zwischen biedermeierlicher Weltschmerz dichtung und revolutionärem Vormärz steht und damit zwischen Skylla und Charybdis der Literaturgeschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts, was seine Stellung als Mitgenannter erklärt“ (S. 135).

Zu einem etwas anderen Schluss kommt Herlinde Eichner im Aufsatz *L. A. Frankl – Politiker der Erinnerung*, welcher Jörg Krappmanns Befunde teils bestätigt („Frankls eigene Wirkungsgeschichte ist [...] eine Chronologie des Vergessens [...]. Von einer Forschungsgeschichte zum Werk des Schriftstellers Frankl lässt sich nicht sprechen.“ /S. 276/) und teils um weitere Überlegungen ergänzt – etwa zu Frankls ausgiebiger Pflege bereits untergegangener, unmoderner Gattungen wie Dichterbiografie oder literarische Anekdote: „Frankls Projekt der Zusammenführung der Rollen von Schriftsteller und Zeitgenosse, Geschichtsschreiber und Menschenfreund war schon bald gescheitert.“ (S. 289) Freilich schließen sich beide Befunde gegenseitig nicht aus.

Mit Frankls Position im Vormärz und der Revolution von 1848 beschäftigen sich einige weitere Aufsätze und führen die von Jörg Krappmann angesprochene Dichotomie weiter: Einerseits steht Frankl als geschätzter Herausgeber der anerkannten *Sonntagsblätter*, als Mitglied der Akademischen Legion und als Autor „des ersten zensurfreien Gedichtes *Die Universität* [...], das den Anteil der Studenten und der akademischen Intelligenz an der Revolution bestätigte“ (S. 140) und „so etwas wie die Marseillaise der österreichischen Revolution geworden ist,“ (S. 197) mitten im Zentrum der Wiener Revolution; Frankl habe „konsequent auf der Seite der Revolution“ gestanden, „weil für ihn die Revolution ein möglicher Weg war, das Habsburgreich in eine konstitutionell-demokratische Monarchie zu verwandeln.“ (Wangermann, S. 199). Andererseits erschien Frankls „Erinnerungspolitik“, seine lebenslange Bemühung, diese seine Position und den Ruf des Revolutionärs auch ex

post (etwa in seinen *Erinnerungen*) zu befestigen, so manch einem Zeitgenossen (v. a. Ferdinand Kürnberger und Daniel Spitzer) suspekt, wie Hubert Lengauer in seinem Aufsatz *Konkurrenz und Kompensation* berichtet.

Die beiden musikgeschichtlichen Aufsätze, Barbara Boisits' *Die Bedeutung der* Sonntagsblätter *L. A. Frankls für die Wiener Musikkritik* und Stefan Schmidls *Gedichte von L. A. Frankl in ihren Vertonungen*, runden das Bild des erfolgreichen Herausgebers und viel gelesenen Lyrikers ab, so dass nun tatsächlich nichts mehr zu Frankl zu fehlen scheint. Freilich könnte man sich noch eine weitere Frankl-Konferenz und einen weiteren Frankl-Band denken (als Literaturhistorikerin würde ich mir – wie bereits angedeutet – mehr Literaturanalysen und Interpretationen wünschen – vielleicht etwa im Hinblick auf die mögliche Festlegung eines Dichterkreises deutschböhmischer [und deutschmährischer] Romantiker), doch hätten es die etwaigen kommenden Organisatoren einer Frankl-Nachfolgetagung und eines Frankl-Nachfolgebandes schwer, neue, bei Louise Hecht nicht bereits bearbeitete oder zumindest gestreifte Ansätze zu finden.

Es schreibt: Manfred Weinberg (18. 4. 2016)

Im Herbst des vorletzten Jahres war es also soweit: **Reiner Stach** komplettierte mit dem ‚nachgereichten‘ ersten Band **Kafka. Die frühen Jahre** (Frankfurt a. M.: Fischer, 2014) seine monumentale Biografie Franz Kafkas, dem 2002 der chronologisch zweite Band *Die Jahre der Entscheidungen* und 2008 der dritte Band *Die Jahre der Erkenntnis* vorangegangen waren.

Stach hat die ungewöhnliche Reihenfolge, mit dem Schreiben „am Ende von Kafkas Adoleszenz“ zu beginnen, im Vorwort zum Band von 2002 mit der „spärlichen autobiografischen Überlieferung“ aus den frühen Jahren gerechtfertigt: „Diese unbefriedigende Situation würde sich zweifellos entscheidend bessern, wenn mit dem Nachlass des langjährigen Freundes Max Brod eine literaturhistorisch erstrangige [...] Quelle endlich der Forschung zugänglich würde.“ (Stach 2002, S. XXVI) Dass es Stach zwischenzeitlich gelungen ist, zumindest einen selektiven Einblick in diesen Nachlass zu bekommen, belegen zahlreiche Stellen im Anmerkungsapparat des neuen Bandes.

Die Reaktion des deutschen Feuilletons war euphorisch. Steffen Martus schrieb etwa in der *Süddeutschen Zeitung*: „Reiner Stach hat mit diesem Band eine große Biografie zu Ende geschrieben, mit glänzenden Passagen, außerordentlich lesenswert, geschichtsmächtig, klug konzipiert und sorgfältig ausgeführt.“ (7. 10. 2014) Und auch Andreas Platthaus konnte sich in der *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* vom 25. 9. vor Lob kaum halten: mit einer „Jahrhundertbiografie“ habe man es zu tun, einem „Meilenstein der deutschen Literaturgeschichte“, „nicht nur intellektuell hervorragend geraten, sondern auch kompositorisch“.

Alles in allem kann man sich dem Feuilleton-Lob anschließen. Eine besondere Qualität ist, dass Stach ganz anders als die zwischenzeitlich erfolgreichere Biografie von Peter-André Alt *Franz Kafka. Der ewige Sohn* (München: C. H. Beck, 2005) nicht einem monokausalen Erklärungsmuster folgt: Für Alt leitet sich alles im Leben (und Werk) Kafkas aus dem Verhältnis zu seinem Vater ab, was zuletzt nicht überzeugt.

Eine weitere Qualität resultiert gerade aus der mangelnden Quellenlage, die Stach durch eine gründliche Auseinandersetzung mit den soziokulturellen Verhältnissen des damaligen Prag kompensiert, welche in anderen Kafka-Biografien regelmäßig zu kurz kam. Stach schreibt zurecht: „Keine intellektuelle Biografie, die sich vor den Kulissen der böhmischen Metropole entfaltet, ist verständlich ohne die Geschichte dieser Stadt und ihrer Region.“ (S. 32) Und weiter: „Kafka war seiner Geburtsstadt nicht bloß ‚verhaftet‘ wie tausende andere, sondern er bezog daraus auch den Impuls, ja gleichsam den Auftrag, dem Rätsel dieser Bindung auf den Grund zu gehen.“ (S. 33) Leider verliert Stach diesen Punkt in seinen Annäherungen an Kafkas Texte wieder aus den Augen. Sein Prag-Bild ist zudem stellenweise zu einfach geraten, weil er ganz dem Erklärungsmodell eines bloßen Gegeneinanders von Tschechen und Deutschen folgt. Prag sei von „zwei Kollektiven“ bewohnt gewesen, „die nicht nur in verschiedenen Sprachen, sondern auch in unterschiedlichen symbolischen Ordnungen lebten“ (S. 24). Diese zu simple Konfrontierung haben Kateřina Čapková mit ihrem Buch *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938* [Tschechen, Deutsche, Juden? Die nationale Identität der Juden in Böhmen 1918–1938], (Prag: Paseka, 2005; Englisch 2012) und Ines Koeltzsch mit ihrer Studie *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)* (München: Oldenbourg, 2012; Tschechisch 2015) überwunden. Beide Bücher fehlen jedoch im Literaturverzeichnis von Stachs Band.

Eine zu einfache Sicht zeigt sich auch beim Bericht von Kafkas Versuch eines Germanistik-Studiums, anlässlich dessen Stach August Sauer als „ein[en] mächtige[n] Ordinarius, der die Germanistik in Prag völlig dominierte“, vorstellt und ihn im „Kampf“ um die Behauptung des ‚Deutschtums‘ gegen slawische Übergriffe“ sieht. „Literaturgeschichte betrieb Sauer, als handele es sich um einen Sonderbereich der Volkskunde und als spiegele sich in literarischen Texten die Mentalität deutscher ‚Stämme‘ und der von ihnen bewohnten Landschaften.“ (S. 229) Ein vorurteilsloser Blick in die bekannte ‚Rektoratsrede‘ Sauers (*Literaturgeschichte und Volkskunde*, Prag: J. C. Calve'sche K. u. K. Hof- und Universitäts-Buchhandlung, 1907) hätte erkennen lassen, dass Sauers regionale Literaturgeschichte immerhin auch manches von dem beinhaltet, was heutzutage als kulturwissenschaftliche Öffnung der Germanistik gefeiert wird. Statt sich somit auf die Komplexität der damaligen Diskussionen einzulassen, desavouiert Stach Sauer gleich noch einmal mit dem Verweis auf einen seiner Schüler: „Josef Nadler, der mit seiner mehrbändigen *Literaturgeschichte des deutschen Volkes. Dichtung und Schrifttum der deutschen Stämme und Landschaften* (1912ff.) Sauers Programm popularisierte (und in der 4. Auflage ab 1938 um antisemitische Züge bereicherte).“ (S. 531) Kein Wort davon, dass auch Sauer selbst Nadlers Fortschreibung missfiel; stattdessen die allzu geradlinige Verbindung von Deutschnationalismus und Antisemitismus, sprich Nationalsozialismus. Immerhin betont Stach, dass Kafka ein begeisterter Leser des *Kunstwarts*, des damaligen Sprachrohrs der deutschen Heimatkunstabewegung, gewesen sei (vgl. S. 214ff.), kann sich aber offensichtlich keinen rechten Reim darauf machen. Entsprechendes gilt für Kafkas Faible fürs Kabarett. Merkbare irritiert formuliert Stach: „Gerade in solchen – häufig genug dubiosen – Grenzbereichen von Kunst und Show scheint sich Kafka jedoch außerordentlich wohl gefühlt zu haben“ (S. 368), um diese ‚Materie‘ so rasch wie möglich wieder zu verlassen. So bleibt Stach eben doch zu sehr dem ‚klassischen‘ (um nicht zu sagen: kafkaesken) Kafka-Bild verbunden.

Der Mangel an Zeugnissen führt Stach auch zu teilweise missratenen Psychologisierungen. Im zuerst veröffentlichten Band hatte er noch geschrieben: „*Empathie* lautet das Zauberwort des Biografen. Empathie hilft weiter, wo Psychologie und Erfahrung versagen.“ (Stach 2002, S. XXIII) Nun aber liest man etwa zur Rechtfertigung der Schwimmliebeschaft Kafkas eine Beschreibung des Schwimmens als „archaische Erfahrung, die außerordentlich tiefe und

überwiegend unbewusste Erlebnisstrukturen anspricht“, „darin allein der Sexualität vergleichbar“ (S. 121). Immerhin weiß Stach, was er tut: „Selbst wenn es die Grenze zur tiefenpsychologischen Spekulation überschreitet: Der Gedanke liegt nahe, dass auch die Sinnlichkeit des flüssigen Mediums selbst für Kafkas psychische Organisation von lebenslanger Bedeutung gewesen sein muss.“ (S. 122) Das Bedenken hindert ihn aber nicht daran, diese Grenze immer wieder zu überschreiten.

Grundsätzlich ist Stach ein neutraler Beobachter; nur bei einer Person will ihm das nicht gelingen: Max Brod betreffend, reiht er eine Invektive an die andere und zeichnet das zuletzt übertriebene „Bild eines umtriebigen journalistischen Autors [...], eines Alleskönners ohne scharfes Profil“ (S. 410). Mit der Vorrangstellung von Kafka sei Brod, auch wenn er selbst ihn erst zum Autor von Weltruhm gemacht habe, nie zurechtgekommen: „jener sekundäre Ruhm, den er über einige Jahrzehnte genoss, ist ohne das grundlegende Gefühl einer tiefen Frustration kaum vorstellbar“ (S. 249).

Stilistisch auffallend sind Anglizismen, deren Intention nicht recht klar wird: von „Brod's multi-tasking“ und „networking“ ist die Rede, von „horsepower“ und einem „symbolische[n] hot spot der Moderne“, von „shopping“, „locations“, „input“, „fans“, „level“ und etwa einer „Sightseeing-Liste“ (auf Seitennachweise sei hier verzichtet). Zu Victor Hadwiger schreibt Stach, dieser sei „seit seinen *Gedichten* (1900) der *frontman* der literarischen Opposition“ (S. 321f.) gewesen, womit man ihn bei einer weiteren Fehleinschätzung „erwischt“ hat, denn eine solche Charakterisierung trifft auf diesen Schriftsteller, der Prag wegen ausbleibender Akzeptanz im Literaturbetrieb bereits 1903 verlassen hat, nun wirklich nicht zu.

Trotz dieser Monita: Die nun vorliegende dreibändige Kafka-Biografie Reiner Stachs ist ein großer Wurf! Sie wird Bestand haben, was allerdings insofern ein Problem darstellt, als die nicht wirklich vorgenommene Klärung des Verhältnisses von Kafkas Werk zu Prag und ein letztlich zu einfaches Bild der (inter-)kulturellen Verhältnisse in Prag damit auch künftig das Kafka-Bild bestimmen werden. Wenn das Prager Goethe-Institut gerade höchst dankenswerter Weise eine Übersetzung von Stachs Biografie ins Tschechische fördert, wird das somit leider auch dazu führen, dass „die“ Tschechen, die oft so wenig von dem Prager Leben des weltberühmten Literaten wissen, ihn wiederum nur mit der Einschränkung einer nicht ganz geglückten soziokulturellen Verortung neu kennenlernen werden.

Wie man lesen konnte, sind inzwischen die Filmrechte an Stachs Biografie verkauft worden und ein achteiliger deutscher Fernsehfilm in Vorbereitung. Auch in Hollywood soll ein auf Stachs Biografie gründendes Drehbuch und eine zugehörige Besetzungsliste kursieren. Nach der Betrachtung dieser Filme wird man, so viel ist jetzt schon sicher, höchst dankbar wieder zu Stachs profunden drei Bänden greifen.

Es schreibt: Václav Maidl (2. 5. 2016)

Erinnerungen an Kurt Krolop († 22. 3. 2016)

Ich will keine Hagiografie schreiben. Aber Kurt Krolop war einzigartig und außergewöhnlich.

Erste Erinnerung: Am Lehrstuhl

1990 fing ich am damaligen Lehrstuhl für Germanistik der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität an, zwar bereits 37-jährig aber noch ein völliger Neuling der Hochschulpädagogik. Als mich Jiří Stromšík in das dortige Umfeld einführte, sagte er zu mir: „Wenn du etwas nicht weißt, dann frag nach. Das ist keine Schande. Und wenn wir es auch nicht wissen, dann frag Kurt Krolop, der weiß alles. Wir fragen ihn auch.“ So erfuhr ich von der Existenz dieses wunderbaren und bewundernswerten Mannes und konnte mich schon bald – und dann auch immer wieder – davon überzeugen, wie sehr er seinem Ruf gerecht wurde. Er konnte einen in seinen Bann schlagen wie ein Zauberer. Damals gab es ja noch keine Internet-Suchmaschinen. So komme ich einmal in sein Büro, weil ich ein Goethe-Zitat in den richtigen Kontext setzen will. KK denkt kurz nach, eine halbe, maximal eine Minute, lässt seinen Blick über die Bücherrücken der einzelnen Goethe-Ausgaben gleiten, steht auf, geht zum Bücherregal, holt einen Band heraus und sagt: „Hier könnte es sein.“ Er öffnet das Buch, blättert kurz darin, tippt mit dem Zeigefinger auf die Seite und lächelt: „Hier ist es.“

Als ich ihm meinen ersten Beitrag über Josef Rank für das tschechische Germanistik-Jahrbuch *brücken* vorlegte, sagte ich mir, dass er sicher nachforschen müsse, wer wohl dieser vergessene Schriftsteller aus dem Böhmerwald gewesen sei. Doch er kannte nicht nur ihn, sondern genauso auch seine Tischgesellen aus dem Café Neuner in Wien, das Hin und Her mit Božena Němcová, einfach den ganzen Kontext oder vielmehr die Kontexte, von denen ich damals – wenn überhaupt – nur eine vage Ahnung hatte. Dennoch, oder genau deshalb, freute es mich, als er meinen Artikel für druckreif befand.

Zweite Erinnerung: Im Klosterweinkeller

Zwei akademische Jahre verbrachte ich am Lehrstuhl: 1990–1992. In dieser Zeit des gegenseitigen Abklopfens und Kennenlernens geschah es, dass ich mit KK und Marek Nekula, der in jener Zeit auch am Lehrstuhl tätig war, im Klosterweinkeller an der Nationalstraße saß. Nicht, dass wir gemeinsam die Prager Weinstuben unsicher gemacht hätten, sondern wir erwarteten dort einen der Gäste aus dem Ausland, die nach dem Fall des Eisernen Vorhangs zu Dutzenden nach Prag kamen. Während der Wartezeit redeten wir über alles Mögliche; zur Sprache kam auch die Aussiedlung der Deutschen (der Ausdruck „Vertreibung“ war damals noch nicht allgemein „salonfähig“), ihre Ursachen und Folgen, ihre Bewertung. Ich hatte mich zwar mit der deutschsprachigen Literatur der böhmischen Länder beschäftigt, und das Datum 4. März 1919 etwa war mir bekannt (was zu Beginn der 1990er Jahre eher Ausnahme als Regel war), aber ich vertrat dennoch die Meinung, die Deutschen seien an ihrer „Vertreibung“ selbst schuld gewesen und ihnen wäre recht geschehen. Nie habe ich KK so aufgeregt erlebt. Seine Stimme war lauter als gewöhnlich, als er uns erzählte, wie er als Sechzehnjähriger eine weiße Armbinde mit dem Buchstaben „N“ tragen musste, wie er zwangsweise als Helfer eines Milchfahrers arbeiten musste, und wie ihn sein tschechischer Fahrerkollege bei ihrer Lierferung von Kravaře nach Prag immer kurz vor Einfahrt in die Stadt anwies, er solle seine Armbinde verstecken, um keine Probleme mit den Revolutionsgarden zu bekommen. Und mit welcher Erleichterung er später die Binde aus dem Zug warf, als sie in Děčín-Podmokly (Tetschen Bodenbach) in die damalige SBZ (sowjetische Besatzungszone, die spätere DDR) einfuhren. Es war augenscheinlich, dass ich damit den Finger in die Wunde gelegt hatte, die auch nach 45 Jahren noch nicht verheilt war (und da wusste ich noch nicht, dass KK 1970 sein Heimatland ein zweites Mal gezwungenermaßen hatte verlassen müssen).

Dritte Erinnerung: In der Heimat Kurt Krolops

Wie die Jahre vergingen, freundete ich mich allmählich mit der ganzen Familie Krolop an. Seine runden und halbrunden Geburtstage waren immer ein Anlass für ein Treffen der alten Truppe junger Assistenten aus der Zeit, als KK den Germanistik-Lehrstuhl leitete (nach seiner definitiven Rückkehr in den 90er Jahren). Klaas-Hinrich Ehlers taufte unser Quartett – zu dem auch Steffen Höhne und Marek Nekula gehörte – nach chinesischem Vorbild auf den Namen „Viererbande“, und natürlich wurde immer etwas unternommen. Einmal fuhren wir mit KK in seine Heimat, er wollte uns zeigen, woher er stammte. Wir gingen durch Litoměřice (Leitmeritz), wo er das Gymnasium besucht hatte, fuhren in seinen Geburtsort Kravaře (Graber) und gelangten mit unseren Autos in das Dorf, wo noch das Schulzenhaus aus dem 17. Jahrhundert stand, mit Gewölben, die von einem einzigen Pfeiler getragen wurden – der einstige Sitz des Schulzen Krolop. Stolz zeigte er es uns (die neuen Eigentümer gewährten uns den Einlass), und man sah sofort: Er war stolz auf das Haus ebenso wie auf seinen Vorfahren, den Schulzen. Das hat er nie in Worten ausgedrückt, aber es war klar, dass er ein Lokal- und allen historischen Hindernissen zum Trotz auch ein Landespatriot war. Kurz ein Deutschböhme.

Übersetzung: Daniela Pusch

Es schrieb: Kurt Krolop (16. 5. 2016)

*In Anknüpfung an das letzte, dem Gedenken an **Kurt Krolop** gewidmete **Echo** publizieren wir zusammen mit dem heutigen **Echo**, das einige Aspekte von Krolops wissenschaftlicher Arbeit vermitteln soll, einen seiner frühen Artikel, dessen Titel „**Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche**“ auf eine „Hymne“ aus Čapeks Krieg mit den Molchen anspielt. Erstmals veröffentlicht wurde der Artikel in der Prager Fachzeitschrift *Philologica Pragensia* (Jg. 9, 1966, Nr. 3, S. 253–255), die ursprünglich als Beilage der Zeitschrift *Časopis pro moderní filologii* [Zeitschrift für moderne Philologie] erschien. Ein Nachdruck des Textes ist in *Krolops Textsammlung Sprachsatire als Zeitsatire* bei Karl Kraus (Berlin 1987, Neuauflage 1992) veröffentlicht. Die in diesem Text getroffenen Feststellungen vertiefte Krolop in einem Vortrag für die internationale Konferenz zum fünfzigsten Todestag Karel Čapeks in Dobříš, den er dort Ende des Jahres 1988 in tschechischer Sprache hielt (der Artikel Karel Čapek: Karl Kraus jako učitel erschien auf Tschechisch in *Slavica Pragensia* 33, 1989, S. 305–310; dt. unter dem Titel Karel Čapek: „Karl Kraus als Lehrmeister“ 1989 im *germanistischen Jahrbuch brücken*, ein Jahr darauf in der Zeitschrift für Slawistik und später in *Reflexionen der Fackel*, Wien, 1994). – Beide Artikel sind zudem Teil einer umfangreichen Auswahl literaturwissenschaftlicher Studien, die ins Tschechische übersetzte Arbeiten Krolops zu Goethe, zur Prager deutschen Literatur, zu Kafka, Karl Kraus wie auch zu tschechischen Autoren beinhaltet und von Jiří Stromšík im Prager Verlag *Triáda* herausgegeben wird.*

ej

„Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche“

Karel Čapek, Karl Kraus und die Molchhymne

Am 25. Februar 1933, einen Monat nach Hitlers „Einbruch in die Weltgeschichte“ [1], zwei Tage vor Görings Reichstagsbrand, kündigte *Panorama*, die Hauszeitschrift des Verlages „Družstevní práce“, mit einer Nummer, die fast ausschließlich Karl Kraus und seinem Werk gewidmet war, [2] das baldige Erscheinen einer tschechischen Übersetzung der *Letzten Tage der Menschheit* an, der ersten Übersetzung des gesamten Dramas in eine andere Sprache. [3] Als Ende Mai 1933 die ersten Exemplare ausgeliefert wurden, war das Werk aktueller als je zuvor; und während deutschsprachige Leser und Hörer sich das „Schweigen“ des Autors der *Letzten Tage der Menschheit* zu erklären versuchten, [4] begann er für einen großen Teil des tschechischen Publikums erst jetzt überhaupt oder doch erst jetzt ganz vernehmlich zu sprechen. [5] Aber selbst für gründliche Kenner der *Fackel* und der *Letzten Tage der Menschheit* bedeutete es eine neue Erfahrung, den „Inhalt der unwirklichen, undenkbaren, keinem wachen Sinn erreichbaren, keiner Erinnerung zugänglichen und nur in blutigem Traum verwahrten Jahre“ [6] nicht mehr nur als Vergangenheit hinter sich, sondern auch als Zukunftsmöglichkeit vor sich zu sehen.

Zu jenen alten Lesern, die damals die *Letzten Tage der Menschheit* mit neugeschärftem Blick wiederentdeckten, gehörte auch Karel Čapek. „Das Kriegsbuch von Karl Kraus“, notierte er unter diesem Eindruck, „diese dramatische Chronik der sogenannten Großen Zeit von 1914—1918, wird heute wieder aktuell: einmal deshalb, weil seine tschechische Ausgabe sich in Vorbereitung befindet, zum anderen und weit mehr deshalb, weil der Leser, der sich ihm wieder zuwendet, sich des quälenden Eindrucks nicht erwehren kann, daß die Kraussche tragische Sammlung der handgreiflichen und der psychologischen Erscheinungsformen des Krieges, nachdem fünfzehn Jahre verflossen sind, *von neuem* auf unheilvolle Weise zeitgemäß zu werden beginnt. Nach dem Kriege haben wir glauben können, es sei das die schreckliche Anklage dessen, was gewesen ist, heute beginnen wir zu erkennen, daß es die Anklage von etwas ist, das andauert. Die letzten Tage der Menschheit sind nicht eine Sache der Vergangenheit.“ [7]

Als ein Jahr später die *Stimmen über Karl Kraus* erschienen, welche nach dem Willen der Herausgeber dem Plan dienen sollten, „anläßlich des 60. Geburtstages eines der größten Österreicher zu zeigen, wie man ihn außerhalb der Grenzen dieses Landes sieht“, [8] war unter den tschechischen Stimmen neben Josef Hora und Jan Münzer auch Karel Čapek vertreten, mit Worten des Dankes an „Karl Kraus als Lehrmeister“: [9]

Er lehrte uns lesen; er ist der größte Lehrmeister des Lesens, den es jemals gegeben hat. Er lehrte uns bedrucktes Papier entziffern, als wären es Inschriften in einer unbekanntem Sprache; er lehrte uns, Sinn und Unsinn gedruckter Worte, ihre Widersprüche, ihre erschreckende Automatik richtig einzuschätzen. Wer durch die Schule der roten Hefte hindurchgegangen ist, der hat sozusagen einen Moralphilologie-Kurs absolviert: er wurde dazu befähigt, auch die nicht in den Gedanken, sondern in den Worten enthaltene Lüge wahrzunehmen; die Korruption des Geistes zu erkennen, die sich in der Korrumpierung der Sprache durch die Phrase verrät; die Revolution der Worte zu begreifen, die sich zum Beherrscher des Menschen aufgeworfen haben, seine Instinkte wie Grundsätze erscheinen lassen und an Stelle des Denkens ein mechanisches Hantieren mit Sprachwendungen ermöglichen. Karl Kraus hat es auch versucht, die Menschheit von der letzten und schlimmsten, weil anonymen, Gewaltherrschaft zu befreien: von der Herrschaft der Phrase im öffentlichen Leben [...].

Daneben lehrte er uns schreiben. Er lehrte uns, die Worte wie wilde Bestien zu beherrschen. Der Geist befiehlt, das Wort hat zu gehorchen. In einer Zeit, da in Literatur und Politik das zügellose Wort regiert, ist Karl Kraus unzeitgemäß, aber eben dadurch höchst aktuell: in einem die Stimme der Vergangenheit und der Zukunft.

Lehrmeister des Lesens im Sinne Čapeks ist Karl Kraus nicht zuletzt kraft einer Methode satirischer Beweisführung und polemischer Kriegführung, deren stärkstes Argument stets das Zitat ist: nicht nur als sachlicher Beleg, sondern vor allem auch als notwendiges Requisite mimischer und gestischer Entlarvung durch den Zitierenden. **[10]** Das auf solche Weise schöpferische Vernichtungsarbeit leistende Zitat, in dem die Spationierung den Gestus sichtbar macht, reduziert wolkigen Bombast auf den zugrunde liegenden reinen Unsinn, vorgetäuschte Fülle auf die tatsächliche Leere, falsches Pathos auf das echte Blech, die hohle Phrase auf die dicke Lüge. Der gestischen Entlarvung dient auch die für die *Fackel* so charakteristische Verschränkung von klassischem Sprachgut und Jargon, welche etwa die wahre Haltung eines liberalen Journalisten zur Anschauung bringen soll, wenn dieser Posas berühmte Aufforderung zitiert und das so bewirkt „Sire, bittsie, was liegt Ihnen schon dran, geben Sie Gedankenfreiheit!“ (F 890, 276). **[11]**

Sehr der Einschränkung bedürfen die Sätze, mit denen dem Lehrmeister des Schreibens gedankt werden sollte; denn als Dompteur, von dem man lernen kann, „die Worte wie wilde Bestien zu beherrschen“, fühlte Karl Kraus sich nur im Bereich „angewandter Sprache“ (F 572, 48); vor der Sprache der andern, nicht vor der eigenen: „Ich beherrsche nur die Sprache der andern. Die meinige macht mit mir, was sie will.“ (F 389, 42) „Ich pariere ihr aufs Wort.“ (F 272, 48)

Eben als ein glänzender Beherrscher der „Sprache der andern“ (noch dazu in einer andern Sprache) hat Karel Čapek sich an einer Stelle erwiesen, die gleichzeitig eine gründliche Kenntnis der „roten Hefte“ verrät und auch ein Stück „Morphologie“ enthält. Es handelt sich um jene Molchhymne, die in Čapeks Roman *Der Krieg mit den Molchen* **[12]** deutsche Schulkinder angesichts der imposanten militärischen Leistungen der „Nordmolche“ anstimmen:

„solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche“. **[13]**

Die entscheidende Anregung zu diesem unbarmherzigen „akustischen Spiegel“ (F 572, 30) all- und neudeutschen Erfolgs- und Größenwahns dürften zwei Stellen in dem Aufsatz *Der Reim* gegeben haben. Er war in dem *Fackel*-Heft vom April 1927 erschienen **[14]** und am 1. Mai 1927 von Arnošt Kraus in der *Prager Presse* ausführlich besprochen worden. **[15]** Karl Kraus setzt sich hier mit der Reimlehre Gottfried August Bürgers auseinander, der Reime wie „Berg und Werk“, „Sprache und Sache“ anführt, „Molch und Erfolg“ dagegen hartnäckig als reinen Reim verteidigt. **[16]** In diesem Zusammenhang heißt es bei Kraus: „Dafür ergeben ihm [...] ‚Molch und Erfolg‘ eine tadellose Paarung zweier Vorstellungswelten, deren Harmonie ihm offenbar so prästabiliert erscheint, daß er den Schritt vom Molch zum Erfolg vielleicht auch dann guthieße, wenn die Aussprache ihm ein besonderes Opfer auferlegte.“ (F 757, 9) Und weiter unten: „Denn man dürfte wohl nicht leugnen können, daß zwischen Sprache und Sache eine engere schöpferische Verbindung obwaltet als zwischen ‚Harz und bewahrt’s‘ [...] ja als zwischen Molch und Erfolg.“ (F 757, 10)

Karel Čapek hat das auf den ersten Blick so ungleiche Reimpaar „Molch und Erfolg“ in ein Werk „ingeschöpft“, **[17]** in dem es nicht nur im Singular, sondern erst recht im Plural „eine

tadellose Paarung zweier Vorstellungswelten“ darstellt, deren Harmonie prästabiliert *ist*; und damit bewiesen, daß er in der „Schule der roten Hefte“ nicht nur Schüler gewesen, sondern auch Meister geworden war.

[1] Karl Kraus: *Die dritte Walpurgisnacht*. Hg. Heinrich Fischer. München 1952, S. 208.
[2] Vgl. *Panorama* 11, 1933, Nr. 1, 25. 2., S. 1–17. [3] Karl Kraus: *Poslední dnové lidstva. Tragédie v pěti dějstvích s předehrou a epilogem*. Praha 1933 (Nesmrtelní; Bd. XVI). Die Übersetzung stammt von Jan Münzer. [4] Vgl. Kurt Krolop: „Bertolt Brecht und Karl Kraus.“ In: *Philologica Pragensia* 6, 1961, H. 2, S. 95–112, H. 4, S. 203–230. [5] Übersetzungen einzelner Aufsätze und Gedichte waren schon vorher erschienen, z. B. in: *Symfonie války*. Hg. v. Otto Pick. Praha 1931. [6] Karl Kraus: Die letzten Tage der Menschheit. Wien – Leipzig 1926, S. VII. [7] Karel Čapek: *Poslední dnové lidstva*. Abdruck aus „Přítomnost“ in: *Panorama*, Nr. 4/XI (25. Mai 1933), S. 57. (Übersetzt von mir – K. K.) – Vgl. auch F. X. Šalda: „Pamflet apokalyptický neboli ‚Poslední dnové lidstva‘.“ In: *Šaldův zápisník* 5, 1933, Nr. 13–14, September, S. 412–420. [8] *Stimmen über Karl Kraus zum 60. Geburtstag*. Hg. v. einem Kreis dankbarer Freunde. Wien 1934, S. 5. [9] Ebenda, S. 21: „Karl Kraus jako učitel.“ – Auf S. 22 eine Übersetzung ins Deutsche: „Karl Kraus als Lehrmeister.“ Zitiert wird nach dieser Übersetzung. [10] Vgl. dazu besonders Walter Benjamin: „Karl Kraus.“ In: *Schriften*. Bd. 2. Frankfurt a. M. 1955, S. 159ff. [11] [Die erste Zahl hinter „F“ bezeichnet die Nummer des *Fackel*-Heftes, die Zahl hinter dem Komma die Seite in diesem Heft. Bei dem Zitat handelt es sich um eine Paraphrase aus Schillers Drama *Don Carlos* (3. Akt).] [12] Karel Čapek: *Válka s mloky*. Praha 1936; Karel Čapek: *Der Krieg mit den Molchen*. Aus dem Tschech. v. Julius Mader. Praha 1937. [13] *Der Krieg mit den Molchen*, III. Buch, Ende des 4. Kapitels. – Die Erstausgabe der deutschen Übersetzung (vgl. Anm. 12) weist eine Änderung auf: „Solche Erfolge *erzielen* nur deutsche Molche.“ (Hervorgehoben von mir – K. K.) Mader bewies durch diese „Verbesserung“ des Originals seine Taubheit für die Lautwirkung dieser Stelle, die ja gerade in der übergroßen Häufung zum *f*-Laut tendierender *č*-Laute liegt. – Spätere Auflagen haben wieder „erreichen“. [14] *Die Fackel*, Nr. 757–758 (April 1927), S. 1–37. [15] Arnošt Kraus: „Karl Kraus über den Reim.“ In: *Prager Presse* 7, 1927, Nr. 119, 1. 5., Beilage „Dichtung und Welt“, S. 1–2. Auch hier werden „Molch und Erfolg“ erwähnt: „Ganz aneinander vorbei reden dann Bürger und Kraus, wenn ersterer *Berg* und *Werk*, letzterer *Molch* und *Erfolg* nicht als Reime gelten lassen will“ (S. 1). [16] Vgl. Gottfried August Bürger: „Hübnerus redivivus, d. i. kurze Theorie der Reimkunst für Dilettanten.“ In: *G. A. Bürger's Werke*. Hg. v. Eduard Grisebach. 5. Aufl., Berlin 1894, S. 420–436, vor allem S. 428. [17] Vgl. F 572, 62. – Von unfreiwilliger Komik sind „Molchen und folgen“ in einem Gedicht Heimtweh von F. A. Zimmer (Voigtländischer Anzeiger und Tageblatt 1900, Nr. 183), zitiert in: Felix Schloemp: *Die Meschuggene Ente*. München – Leipzig 1909, S. 90: „[...] Möchte liegen bei den kleinen Molchen, / Möcht' am liebsten heute noch im leichten Kahn / Dort den goldenen Libellen folgen / Auf des waldumrauschten Weihers Silberbahn.“

Übersetzung der Einleitung: Ilka Giertz

Es schreibt: Eva Jelínková (16. 5. 2016)

Der deutschböhmische Literaturhistoriker **Kurt Krolop** (25. 5. 1930 – 22. 3. 2016) behandelt in seinen separaten (wenngleich oftmals umfangreichen) Studien meist große Themen – ohne dabei das Detail aus den Augen zu verlieren: Kommentierte Auszüge aus zeitgenössischen literarischen und publizistischen Quellen sind das eigentliche Baumaterial seiner Arbeiten. Bei Krolop wird man kaum eine Behauptung finden, die nicht zumindest auf einer belegten relevanten zeitgenössischen Quelle basiert – er geht nie von einer

im Nachhinein zu beweisenden These aus, sondern verfährt stets induktiv (bereits vorhandene Sekundärliteratur wird meist dann erwähnt, wenn es gilt, ihre Feststellungen zu revidieren). Im Falle der sog. Prager deutschen Literatur, die sich in Prag um die Wende der 1950er/1960er Jahre unter der organisatorischen und wissenschaftlichen Leitung Eduard Goldstückers als Forschungsgegenstand zu etablieren begann, waren die relevanten Quellen noch weitgehend unbekannt (so stand zum Beispiel eine synthetisierende Abhandlung Paul Eisners aus dem Kompendium *Československá vlastivěda* zur Verfügung, separate Studien und Analysen zu einzelnen Autoren, Periodika, Kulturvereinen, den sozialen und nationalen Verhältnissen in Prag etc. hingegen nicht). Das Material, das Krolop während seines ersten Prag-Aufenthalts 1957–1962 sammelte und schließlich in seinen Studien aufarbeitete, erweist sich heute als einzigartig: Die Gedichtsammlungen, Romane, Anthologien, aber auch verschiedene Gelegenheitspublikationen und insbesondere die in deutschsprachigen Periodika erschienenen Artikel aus den ersten vierzig Jahren des 20. Jahrhunderts (von älteren ganz zu schweigen) sind heute – auch in Prag – größtenteils nur sehr schwer oder gar nicht zugänglich. Ohne Krolop wüsste man heute von der Existenz etlicher dieser Texte wie auch von der Rolle der mit ihnen verbundenen Akteure im damaligen kulturellen Leben nichts (oder zumindest nicht so viel).

Bemerkenswert ist, mit welcher Schnelligkeit und Gründlichkeit Krolop das Material erfasste – und auch auswertete. Seine ersten Studien, erschienen in den 1960er Jahren in den Fachzeitschriften *Philologica Pragensia* und *Germanistica Pragensia*, entwarfen – gemeinsam mit der fundamentalen Abhandlung *Zur Geschichte und Vorgeschichte der Prager deutschen Literatur des „expressionistischen Jahrzehnts“* (1965, veröffentlicht 1967 im Sammelband *Weltfreunde*) – bereits in vollem Umfang einen Grundriss, den es in den folgenden Jahren und Jahrzehnten „nur“ noch in Detailansicht auszuarbeiten galt. Diese Bewegung ist nicht nur für die germanistischen Forschungen von Krolops Nachfolgern charakteristisch, sondern bereits für seine eigenen Studien. Hierbei geht es jedoch nicht um ein bloßes Ergänzen weiterer Details in eine bereits vorgefertigte Form von Fragen und Hypothesen, sondern vielmehr darum, neuen, bislang ungestellten Fragen nachzugehen. Hat zum Beispiel die frühe Studie *Ein Manifest der „Prager Schule“* (1964) die Formung des geistigen Weges junger Prager deutscher Autoren (Werfel, Brod etc.) zum Gegenstand, die sich bewusst gegen die Vätergeneration mit ihrem etwas alibistischen Festhalten an der Tradition, ihrem entleerten Humanismus und substanzlos gewordenen Liberalismus abgrenzten, so konzentriert sich der Text *Hinweis auf eine verschollene Rundfrage: „Warum haben Sie Prag verlassen?“* (1966) – bei teilweise identischem Material – auf die nationalen, wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse in Prag vor und nach Gründung der Tschechoslowakei und auf den eng damit verbundenen Weggang Gustav Meyrinks, Franz Werfels, Paul Kornfelds und Ernst Weiß' aus der Stadt (aber auch auf die Sublimierung der bei diesen Autoren ermittelten Motive in den Prosatexten des in Prag verbliebenen Franz Kafka).

Mit seiner Dissertation über *Ludwig Winder* (1967, gedruckt 2015, siehe dazu das nächste deutsch-tschechische **Echo**) legt Krolop eine tiefgehende Analyse zu Werk und Wirken eines einzelnen Autors vor – ohne dabei jedoch den kulturell-gesellschaftlichen Kontext Böhmens, Mährens und Wiens auszuklammern. Was seine Studien zur Prager deutschen Literatur betrifft, sollten ihm allerdings, wie er in einem Gespräch mit Peter Becher für das *Stifter-Jahrbuch* 2006 bemerkt, bald „wertvolle Forschungsjahre gestohlen“ werden. Nach Auflösung der eigenständigen Abteilung für Prager deutsche Literatur am *Institut für Sprache und Literatur der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften*, die er seit Beginn des Jahres 1968 geleitet hatte, und der erzwungenen Rückkehr in die DDR nach Einsetzen der tschechoslowakischen „Normalisierung“ wandte sich Krolop der Literatur der

deutschen Klassik und Romantik zu. (In den anschließenden Jahrzehnten erschienen in der Tschechoslowakei einige von ihm verfasste Vorworte, so z. B. zum Briefwechsel Goethes und Schillers oder zu den Novalis-, Tieck-, Hoffmann- und Bonaventura-Ausgaben des Odeon-Verlags.) Außerdem intensivierte er sein Interesse am Werk Karl Kraus'. Eine erneute Hinwendung zur deutschsprachigen Literatur der böhmischen Länder erfolgte 1983 mit der Studie *Das „Prager Erbe“ und „das Österreichische“*. Diese vielleicht etwas zu ambitiös angelegte Arbeit über die Beziehung mehrerer Generationen deutschsprachiger Autoren aus Prag und den böhmischen Ländern zur österreichischen Monarchie (bzw. über das bereits seit Rilke durchgängig konstatierte Fehlen der österreichischen Literatur als eines Bezugsrahmens zur Selbstidentifikation) ist motiviert durch die Schwierigkeit einer literaturhistorischen Einordnung dieser Texte in die verschiedenen national bestimmten Konzepte von Literaturgeschichte. In Verbindung mit der Generation des Prager Kreises befasst sich Krolop hier mit Themen wie der jüdischen Emanzipation, der Assimilation und dem Antisemitismus (wobei er die Verhältnisse in der Prager deutschen Enklave vor dem Hintergrund von Eisners Thesen über das dreifache Ghetto verdeutlicht und mit antijüdischen und antideutschen Äußerungen des tschechischen Umfeldes konfrontiert).

In Krolops Artikeln und Studien der späteren Jahre – seien sie dem kontinuierlichen Gegenstand seines Interesses Karl Kraus oder abermals deutschsprachigen Autoren aus den böhmischen Ländern gewidmet – fällt auf, dass immer öfter auch der tschechische literarische Kontext und, damit verbunden, die Interaktionen mit diesem untersucht werden. Überwiegt in dem Text *Manifest der „Prager Schule“* (dessen Thema, das geistige Heranreifen der jungen Generation, vor dem Hintergrund eines Artikels von Franz Werfel, publiziert 1914 anlässlich einer tschechischen Inszenierung von Wedekinds *Lulu*, entwickelt wird) noch eine ausschließlich germanistische Perspektive – die Studie berücksichtigt nur ein einziges zeitgenössisches tschechisches Echo – , so bildet in der anknüpfenden, dreißig Jahre später entstandenen Arbeit *„Wir aber wollen wieder teilnehmen an Prag“* (1995) eine Sammlung von Reaktionen tschechischer Publizisten auf Werfels Glosse den eigentlichen Schwerpunkt des Textes. Tschechische Themen sind jedoch bei Krolop nicht erst seit den 1980er Jahren präsent, sondern bereits integraler Bestandteil seiner wissenschaftlichen Anfänge: Karel Čapek widmete er schon 1966 einen ersten Artikel. In dem kurz gefassten Text, dessen Titel *„Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche“* Čapeks Molch-Hymne zitiert (den Artikel veröffentlichen wir heute im Original wie auch in tschechischer Übersetzung unter der Rubrik **„Es schrieben“**), deutet er an, dass Čapeks Rezeption satirischer Kraus-Zitate nicht nur in bewundernder Reflexion, sondern auch in der Fähigkeit besteht, diese schöpferisch zu nutzen und im eigenen Werk weiterzuentwickeln, bzw. – wie Kraus es formulierte – sie in dieses „einzuschöpfen“.

Mit Themen, die für die literaturwissenschaftliche Bohemistik oder das bis dato nicht etablierte Fach der Germanobohemistik relevant sind, trat Krolop ab den späten 1980er Jahren häufiger in Erscheinung. So schlägt er am Ende seines Textes *Die Tschechen bei Karl Kraus – Karl Kraus bei den Tschechen* (1988) mögliche Teilthemen für eine weitere Erforschung der tschechischen Kraus-Rezeption vor – um diesen Faden dann selbst wieder aufzunehmen: In der Studie *Der Jawohlsager und der Neinsager* (1989) vergleicht er Karl Kraus und Jaroslav Hašek als Schöpfer „komplementärer Weltkriegssatiren“, ein Artikel zu Ehren Pavel Trosts gilt – abermals in Konfrontation mit Kraus – dem Wesen von Karel Poláček's Kampf gegen die Phrase (1996), und in seinem Vortrag *Karel Čapek: „Karl Kraus als Lehrmeister“* (1989) entdeckt er einen weiteren Čapek-Text, in dem ein für Čapek und Kraus gemeinsamer „moralphilologisch' geschärfter und geschulter Blick“ zutage tritt, welcher „in einem unübersehbaren Ozean von bedrucktem Papier mit nachtwandlerischer Sicherheit den Tropfen ins Auge faßt, der in seiner Symptomatik Rückschlüsse auf eine

Sintflut erlaubt“ (– besagter Tropfen ist in diesem konkreten Falle die von Čapek zitierte Zeitungs-Schlagzeile „In Budweis fünftausend Katzen vertilgt“).

Diese wie auch weitere Artikel Krolops bereichern die bohemistische Forschung um eine komparatistische Perspektive – und fördern bislang oft unbeachtete Texte ans Licht. So berichtet der Text *Sammlungsruf in zwölfter Stunde* (1992) u. a. von der Zusammenarbeit F. X. Šaldas mit der deutschsprachigen Zeitschrift *Der Philosemit*, und Krolops letzte größere Studie (2011) ist Šaldas und Fischers Reflexionen zu den literaturgeschichtlichen Konzepten August Sauers und Josef Nadlers gewidmet. Von der Bohemistik wurden Krolops Entdeckungen häufig übergangen. In seinem bereits genannten Čapek-Vortrag, den Krolop 1988 auf einer internationalen Konferenz in Dobříš in tschechischer Sprache hielt, befasste er sich (nach mehr als zwanzig Jahren) abermals detailliert mit Čapeks Beitrag für den Sammelband *Stimmen über Karl Kraus zum 60. Geburtstag* (1934) – und musste konstatieren, dass die dort enthaltene Glosse Čapeks – trotz seines Artikels „*Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche*“ (1966), trotz beharrlich wiederholter Verweise in späteren Studien und trotz eines Nachdrucks des tschechischen Originaltextes in der Kraus-Anthologie *Soudím živé i mrtvé* [Ich urteile Lebende wie Tote] (1974, 1984, Neuauflage 1990) – nicht in den 19. Band von Čapeks Schriften (*O umění a kultuře III* [Über die Kunst und Kultur III], 1986) aufgenommen wurde. Krolop deutet diese Tatsache zu Recht als Zeichen für „ein – leider nicht vereinzelt – interdisziplinäres Kommunikationsdefizit im Bereich der ‚Germanoslavica‘“. Offenbar erst aufgrund von Krolops Auftreten in einem rein bohemistischen Milieu wurde der Text – allerdings mit Fehlern – schließlich in den sechzehnten Band von Čapeks Schriften (*Od člověka k člověku III* [Von Mensch zu Mensch], 1991) und vor allem in die Čapek-Bibliografie (*Bibliografie Karla Čapka*, 1990) aufgenommen. (Dass die Aufnahme erst in letzter Minute erfolgte, bezeugt der „Anhängsel“-Charakter des Eintrags: Anstelle einer eigenen Nummer wurde ihm ein kleines „a“ hinter der Nummer des vorhergehenden Postens zugeordnet).

Derartige Hinweise auf kleine, aber wesentliche Lücken in gesammelten Werken oder bibliografischen Verzeichnissen begleiten Krolops Forschungen nahezu regelmäßig. Erst dank seiner Übersicht über *Robert Musils Beiträge für Prager Blätter* (1964, es handelt sich um eine der allerersten publizierten Studien Krolops) konnten die Herausgeber von Musils Werk ein nicht unbedeutendes Kapitel seines publizistischen Wirkens in grundlegender Weise ergänzen. Ähnlich verhielt es sich mit der 1914 im *Prager Tagblatt* gedruckten *Glosse zu einer Wedekind-Feier* aus der Feder Franz Werfels, die Krolop (ebenfalls 1964) dem Herausgeber zur Aufnahme in Werfels Schriften empfahl. Krolop entdeckte jedoch nicht nur vergessene Beiträge großer Autoren, sondern auch Autoren als solche. So machte er neben dem – später wissenschaftlich aufgearbeiteten und daher heute schon bekannteren – Prager und Berliner Philosophen Max Steiner zum Beispiel auch auf den Redakteur des *Prager Tagblattes* Ludwig Steiner oder auf den Chefredakteur der Zeitschrift *Der Philosemit* Arthur Heller aufmerksam. Wenn er später in Verbindung mit einem in den siebziger Jahren entstandenen Namensregister zur Zeitschrift *Die Fackel* bei dem Namen „Poláček, Karel“ kommentarlos zitiert: „Zum Zeitpunkt der Reinschrift des Manuskripts waren keine genaueren Daten eruiert“ (das Register wurde 1977 in Buchform herausgegeben!), so ist der Leser hier mit einem besonderen Typus ironischen Zitierens konfrontiert, welches die Unhaltbarkeit eines Forschungshorizontes enthüllt, der nur bis zum Rand des eigenen Schreibtisches reicht.

Krolops Kenntnis der zeitgenössischen Prager, Wiener und Berliner Literaturlandschaft, verbunden mit seiner Bereitschaft, unermüdlich eine Reihe scheinbar marginaler Daten und Phänomene zu notieren, zeigt nicht selten die Lücken in den Resultaten langjähriger

literaturgeschichtlicher Forschungen und kollektiver Editionsprojekte auf, die unter ganz anderen institutionellen Bedingungen entstanden als jenen, unter denen er selbst arbeitete. Krolop war notgedrungen ein Einzelgänger, rückblickend wohl aber auch aus Veranlagung. Seine ruhige Konzentration auf das Detail offenbart nicht nur die prinzipielle Unabgeschlossenheit – und damit auch Hinterfragbarkeit – der Quellenbasis als großes Forschungsrisiko, sondern zeugt auch von den unendlichen Möglichkeiten des Fragens und des Suchens nach Antworten. Die ihm eigene ironische Distanz und die Abneigung gegen alles Simplifizierende und schnell Fertige lassen die auf tschechischem Gebiet entstandene Literatur und Kultur vor dem Zweiten Weltkrieg als eine offene, von vielfältigen Beziehungen, Interaktionen und Bestrebungen geprägte Situation erscheinen, in der man bis heute – in tschechischer wie in deutscher Sprache – intellektuelle Früchte von unschätzbarem Wert finden und erkennen kann.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schreibt: Ladislav Futtera (30. 5. 2016)

In der tschechischen Philologie ist es nicht eben üblich, Dissertationen herauszugeben. Erst recht nicht mit beinahe fünfzigjährigem Abstand. Doch auch solche Ausnahmen kommen ab und an vor, und so war das letzte Werk, das zu Lebzeiten **Kurt Krolops** (1930–2016), des Nestors der deutschböhmischen Germanistik, erschien, seine bereits 1967 verteidigte Dissertation **Ludwig Winder. Sein Leben und sein erzählerisches Frühwerk. Ein Beitrag zur Geschichte der Prager deutschen Literatur** (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015). Herausgegeben wurde das Buch von Jörg Krappmann und Jaromír Czmero anlässlich von Krolops Geburtstag, der sich 2015 zum 85. Mal jährte.

Der Untertitel der Arbeit erinnert daran, dass der Text parallel zu den Liblicer Konferenzen über Franz Kafka und die Prager deutsche Literatur entstand, welche damals von Eduard Goldstücker erstmals definiert wurde. Laut Goldstückers Konzept umfasst die Prager deutsche Literatur „das literarische Werk einer bedeutenden Reihe von Dichtern und Schriftstellern, die im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts entweder in Prag geboren wurden oder, aus der böhmischen oder mährischen Provinz stammend, vor dem Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie in Prag die entscheidenden Jahre ihres künstlerischen Reifens durchlebten und in den meisten Fällen hier auch ihre literarische Tätigkeit aufnahmen“ („Die Prager deutsche Literatur als historisches Phänomen.“ In: *Weltfreunde. Konferenz über die Prager deutsche Literatur*. Praha: Academia, 1967, S. 21). Der seit 1914 an der Moldau lebende Ludwig Winder, langjähriger Redakteur der Zeitschrift *Bohemia* und Mitglied des engeren Prager Kreises, welchem er nach Kafkas Tod von Max Brod zugerechnet wurde, kann also als nahezu prototypisches Beispiel eines Prager deutschen Literaten gelten. Mit der Aufnahme in die Editionsreihe *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* wird der in Šafov (Schaffa) geborene Winder, der seine Jugendjahre in Holešov (Hollerschau) und Olomouc (Olmütz) verbrachte, jedoch auch der deutschmährischen Literatur zugeordnet. Winders spezifische Doppelbeheimatung in diesen stark regional definierten „Literaturen“ bestätigt bereits die Art, in der ihn sein Zeitgenosse Paul Eisner in einer Studie zur deutschen Literatur auf dem Gebiet der Tschechoslowakei seit 1848 (in: *Československá vlastivěda VII. Písemnictví*. Praha: Sfinx, 1933, S. 325–377) präsentiert: In einem separaten Porträt ordnet er Winder den mit Prag verbundenen Autoren

zu (S. 366), bezeichnet ihn jedoch zuvor auch als Vertreter der „deutschen Literatur Mährens“ (S. 348).

Jörg Krappmann versucht in seinem Vorwort zu Krolops Dissertation eine Alternative zu beiden eng definierten Konzepten zu bieten. Statt ihrer empfiehlt er, „Prag, Böhmen, Mähren und Sudetenschlesien als *eine* vielfältige Region aufzufassen, die Austauschprozesse in ihr zu beobachten, dabei die tschechischsprachige Literatur in diesem Raum nicht zu ignorieren und nicht zuletzt die Kommunikationsprozesse dieser Region mit anderen Regionen wahrzunehmen“ (S. 8, er zitiert hierbei aus der gemeinsam mit Manfred Weinberg verfassten Studie „Region – Provinz. Die deutsche Literatur Prags, Böhmens, Mährens und Sudetenschlesiens jenseits von Liblice.“ In: Becher/Džambo/Knechtel (Hg.): *Prag – Provinz. Wechselwirkungen und Gegensätze in der deutschsprachigen Literatur Böhmens, Mährens und Sudetenschlesiens*. Wuppertal: Arco, 2014, S. 17–52). Zudem fügt er eine Anmerkung über die ideologische Bedingtheit des Begriffes „Prager deutsche Literatur“ hinzu. Dessen Verfechter hätten sich von der nationalistisch orientierten sudetendeutschen Literatur abgegrenzt (wobei sie gleichzeitig den älteren Begriff „deutschböhmische Literatur“ verwarfen) und vereinfachend betont, den unter diesem Begriff subsumierten Autoren sei „ihre humanistische Grundhaltung, [...] die Ablehnung des Chauvinismus, eine freundschaftliche Beziehung zu den nationalen, literarischen und kulturellen Bestrebungen der slawischen Völker, insbesondere des tschechischen Volkes“ gemeinsam gewesen (Paul Reimann: „Die Prager deutsche Literatur im Kampf um einen neuen Humanismus.“ In: *Weltfreunde*, S. 9).

Hier stellt sich sicher die Frage, inwieweit es angebracht ist, Krolops Dissertation zum Verkünden einer Abkehr vom Konzept der Prager deutschen Literatur zu nutzen – wo doch gerade Krolop in den 1960er Jahren dazu beigetragen hat, diese zu definieren. Krappmann vollzieht allerdings eher eine Abkehr vom schematisierenden Modell Goldstückers und Reimanns, das auch Krolop selbst in seinen materialorientierten Arbeiten durch detailliertes Quellenstudium überwand. Die Quelle wird bei Krolop nicht in vorgefertigte Muster eingewoben, sondern erst aus der Beschaffenheit der Quellen entsteht ein plastisches Bild der untersuchten Zeit. Übrigens fasst auch Krolop in seiner Dissertation Winder nicht nur als Redakteur der Zeitschrift *Bohemia* und als Freund Max Brods auf: In einem umfangreichen biografischen Teil beschäftigt er sich insbesondere mit Winders Jugendjahren in Šafov, Holešov und Olomouc sowie mit seinen nachfolgenden Wirkungsstätten in Wien, Bilsko (Bielitz), Teplice (Teplitz), Pilsen und schließlich in Prag.

Vor allem der erste Teil von Krolops Dissertation, d. h. die Biografie Winders (S. 19–87), gehört zu den wichtigsten Erträgen dieses Werks und zerstreut eventuelle anfängliche Zweifel, inwieweit es sinnvoll sei, eine Dissertation nach 48 Jahren wieder aufzugreifen. Krolop konzentriert sich hier nicht so sehr auf Winders persönliches Leben, vielmehr bietet er einen komplexen historischen Einblick in die Zeit der Jahrhundertwende und bleibt damit auch für die moderne Herangehensweise Krappmanns und Weinbergs inspirierend. Obgleich er das in Prag verbrachte Vierteljahrhundert als natürliche Konsequenz aus Winders Lebensweg betrachtet, umfasst dieser Teil auch einen Exkurs zu Winders Vater Maximilian, dessen unerfüllten Ambitionen, ein tschechischer Dichter zu werden, und seinen sporadischen Kontakten zu tschechischen Literaten (Neruda, Heyduk). Bei der Schilderung von Winders Kindheits- und Studienjahren in der mährischen Hanna kommen zudem Zitate aus Werken älterer „Klassiker“ der deutschmährischen Literatur wie Marie von Ebner-Eschenbach, Ferdinand von Saar und Jakob Julius David zu Wort (S. 24–27). Krolop ist weit davon entfernt, in positivistische Details oder topografische Nebensächlichkeiten zu verfallen, wie sie in letzter Zeit selbst in der Kafka-Forschung mitunter im Übermaße zu

finden sind – dennoch handelt es sich noch immer um die ausführlichste Winder-Biografie. (Aus den letzten Jahren wäre noch die Dissertation Christiane Ida Spireks zu nennen: *Von Habsburg zu Heydrich. Die mitteleuropäische Krise im Spät- und Exilwerk Ludwig Winders*. Wuppertal: Arco, 2005. Diese hat im Rahmen einer knapper dargestellten Biografie (S. 21–38) die Erkenntnisse zu Winders letzter Lebensphase um weitere, von Krolop nicht verwendete Quellen bereichert.)

Die eigentliche Analyse von Winders frühen Romanen und Erzählungen, welche den zweiten Teil der Dissertation bildet (und mit einer Analyse des Textes *Hugo – Tragödie eines Knaben* von 1924 endet), hat sicherlich nichts an Aktualität eingebüßt, schon deshalb nicht, weil sich die Winder-Forschung in den letzten Jahren eher auf sein Spätwerk konzentrierte. (Neben der oben genannten Arbeit Spireks sei noch die Dissertation Jindra Broukalová *Ludwig Winder als Dichter der menschlichen Seele und der Wirklichkeit*, Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2008, genannt, die sich ausschließlich mit dem Roman *Der Thronfolger* befasst.) Zu einem Vergleich eignet sich insbesondere die Dissertation Judith von Sternburgs *Gottes böse Träume: die Romane Ludwig Winders* (Paderborn: Igel, 1994) – diese bietet eine komplexe monografische Sicht auf Winders Romanschaffen.

Gleichzeitig können (oder zum Teil sogar: müssen) die genannten Passagen als Beleg für die Möglichkeiten und Grenzen einer literaturwissenschaftlichen Interpretation im Ostblock der späten 1960er Jahre gelesen werden, die sich bemühte, ideologischen Schemata auszuweichen (auch wenn sie nicht ohne die obligatorischen Zitate marxistischer „Klassiker“ auskam). Wenn z. B. die Analyse von Winders Erstlingsroman *Die rasende Rotationsmaschine* mit der Frage nach der Beziehung von Fabel und Sujet eröffnet wird, so handelt es sich dabei ganz klar um ein Anknüpfen an die Tradition des russischen Formalismus, dem sich auch die sowjetische Literaturwissenschaft in diesem Jahrzehnt wieder zuwandte. Obgleich Krolop von Winders Prosatexten ausgeht und im Zentrum seiner Aufmerksamkeit der narratologische Aspekt steht, beschränkt er sich nicht auf die frühformalistische Frage nach dem „Gemachtsein“ des Textes (wenngleich er diese einbezieht – die einzelnen Werke werden auch unter sprachlichen und stilistischen Gesichtspunkten analysiert), sondern er bringt auch den Kontext ins Spiel. Die Entität des Autors wird zwar recht konsequent in den ersten Teil der Arbeit verlagert, insbesondere in einem Subkapitel zu dem Roman *Die jüdische Orgel* befasst sich Krolop jedoch auch ausführlicher mit der Frage nach der Beziehung von Fabel und realer Vorlage (S. 128–131). Von den Autoren, die das formalistische Erbe in spezifischer Weise weiterentwickelten, wird insbesondere der Einfluss Michail Bachtins – und hier vor allem der Einfluss seiner Arbeiten zu Dostojewskij – deutlich. So vergleicht Krolop z. B. Albert Wolf, den Haupthelden der *Jüdischen Orgel*, mit den Protagonisten aus Dostojewskijs Romanen (S. 149–153). Und auch Krolops Überlegungen zur Maskierung in Winders Text *Hugo – Tragödie eines Knaben* (S. 188–190) lassen in vielem an Bachtin denken, obschon dieser hier nicht explizit zitiert wird.

Eine gewisse Verlegenheit beschleicht einen hingegen beim Durchblättern des bibliografischen Anhangs (S. 307–351). Die Herausgeber haben nämlich auch hier unverändert die Angaben aus Krolops ursprünglicher Dissertation übernommen und diese lediglich durch Verweise auf erst nach 1967 erschienene Texte Winders ergänzt. Dieser Teil ist zwar somit immer noch wertvoll – insbesondere wegen der sorgfältig erstellten Auflistungen zeitgenössischer Reflexionen zu Winders belletristischem Werk. Was die angegebene Fachliteratur betrifft, ist er jedoch im Unterschied zum eigentlichen Text der Dissertation gänzlich veraltet. Da klingt auch Jörg Krappmanns Erklärung, eine Ergänzung der Bibliografie würde „den Rahmen einer reproduktiven Ausgabe überschreiten“, nicht sehr

glücklich und überzeugend. Und wenn er hinzufügt, dass das, „[w]as fürderhin zu Winder gearbeitet wurde, [...] den Fachleuten bekannt oder in diesen zwischennetzlichen Zeiten leicht zu recherchieren“ sei (S. 13), so ist dieses Argument nach meinem Dafürhalten nicht akzeptabel. Auch in „zwischennetzlichen Zeiten“ bleibt eine aktuelle Bibliografie ein wichtiger Ausgangspunkt für die weitere Beschäftigung mit dem Thema, dessen Vorhandensein in grundlegenden Werken monografischen Charakters (und zu diesen gehört Krolops Arbeit zweifellos) vorausgesetzt wird. – Insbesondere angesichts der Tatsache, dass aus einem unlängst von Patricia-Charlotta Steinfeld unternommenen Versuch, eine komplexe Winder-Bibliografie zu erstellen, nur ein ganz und gar unvollendeter Torso geblieben ist (*Ludwig Winder (1889–1946) und die Prager deutsche Literatur. Bd. 1. Erste vollständige Bibliografie zum Werk Ludwig Winder*. Dettelbach: Röhl, 2009).

Abgesehen von dem strittigen bibliografischen Anhang bleibt Krolops Dissertation im tschechischen Kontext nach wie vor ein grundlegendes und elementares Werk zu Ludwig Winder. Bei ihrer Herausgabe handelt es sich daher weniger um einen Akt des Respekts gegenüber dem Autor als um die begrüßenswerte Bereitstellung eines sonst schwer zugänglichen Textes für Interessenten der deutschböhmischen Literatur. Zu bedauern ist lediglich, dass das Buch nicht für die übliche Distribution freigegeben wurde und dem Leser nur in einigen wenigen wissenschaftlichen Bibliotheken zur Verfügung steht. Schade umso mehr, da Krolop sich hier als äußerst bewandeter Fachmann erweist, der den Leser souverän durch die verwinkelten Pfade von Winders Leben und Werk geleitet, ohne dazu ein Opus von mehreren Hundert Seiten zu füllen. „Die Akribie, mit der er jedes Detail betrachtet und kritisch analysiert, und die Konsequenz, mit der er Generalisierungen nur aufgrund sicher erwiesener Fakten vornimmt, versehen seine Texte mit dem Siegel höchster Verlässlichkeit. Die Brillanz, mit der er Texte interpretiert, und die Genauigkeit, mit der er historisch einordnet, vergleicht und – wenn nötig – theoretische Irrtümer kritisch demontiert, machen auch die vorwiegend materialorientierten Arbeiten zu gedanklich anregenden Studien.“ Diese Worte Jiří Stromšíks aus dem Vorwort zu einer auf Tschechisch erschienenen Auswahl von Krolops Studien (*O pražské německé literatuře* [Zur Prager deutschen Literatur], Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2013, S. 9; mehr zu diesem Buch siehe das [Echo vom 15. 9. 2014](#)) lassen sich zweifellos auch auf die Dissertation und das gesamte Lebenswerk Krolops beziehen, das die Forschung auf dem Gebiet der germanobohemistischen Literaturwissenschaft – trotz erzwungener Pausen – jahrzehntelang geprägt hat.

Winder-Interessierten, die Krolops Arbeit mit neueren Perspektiven zu diesem Schriftsteller konfrontieren möchten, sei – wenn sie nicht zu den erwähnten Monografien greifen möchten – das erfrischende und kenntnisreiche Nachwort Ulrich Weinzierls zur Neuausgabe von Winders berühmtestem Roman *Der Thronfolger* (Wien: Paul Zsolnay, 2014) empfohlen. Weinzierl stellt Winder hier aufgrund der thematischen Nähe neben Autoren wie Joseph Roth oder Karl Kraus und unterzieht Winders Text wie auch seine Quellenarbeit beim Verfassen dieses historischen Romans einer detaillierten Analyse. Růžena Grebeníčková wiederum betrachtet in ihrem Nachwort zu der 1997 erschienenen tschechischen Ausgabe des *Thronfolgers* sowohl den Roman als auch Winders Gesamtwerk durch das Prisma der „Koexistenz von tschechischer und deutscher Literatur während der Ersten Republik“ (S. 855). Grebeníčkovas Text ist unter dem Titel *Ludwig Winder a jeho Následník trůnu* [Ludwig Winder und sein „Thronfolger“] jüngst auch in einer Anthologie des IPSL erschienen (*O literatuře výpravné* [Zur Erzählliteratur], Hg.: Michael Špirit. Praha: Institut pro studium literatury / Torst, 2016, S. 852–863). Ihrer Auffassung nach ist Winder aufgrund seiner mährischen Lebenserfahrung wie auch aufgrund motivischer Verwandtschaft in der Nähe Robert Musils, aber auch Božena Benešová anzusiedeln. – Es liegt zudem gar nicht so fern, diese Studien mit Krolops Nachwort zu einer Ausgabe des *Thronfolgers* von 1984 (Berlin:

Rütten & Loening) zu vergleichen. Dabei handelt es sich zum einen um die Erstausgabe dieses Romans in (damals nur Ost-) Deutschland, zum anderen setzt sich Krolop hier auch mit Winders Spätwerk auseinander, d. h. mit einer Schaffensphase, mit der er sich in seiner Dissertation nur im ersten, biografischen Teil beschäftigt hat.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schreibt: Zuzana Jürgens (13. 6. 2016)

Im letzten Jahr ist im Münchner Rogeon Verlag die Dissertation **Figuren der Anderen in der deutschböhmischen Exilliteratur** der Germanistin **Kateřina Kovačková** erschienen. Die Autorin verteidigte ihre Arbeit 2013 an der Universität München und versucht ihre Thesen, wie sie schreibt, „an drei sowohl mit Blick auf ihre Themenwahl und Schreibweise, als auf ihren Lebenswandel ungleichen deutschböhmischen Schriftstellern exemplarisch herauszuarbeiten“ (S. 18), nämlich am Beispiel von Josef Holub, Gerold Tietz und Johannes Urzidil.

Die gewählten Autoren könnten in der Tat nicht unterschiedlicher sein. Johannes Urzidil, Jahrgang 1896, gehörte zum Kreis der Prager deutschen Literatur, aus Angst vor der Verfolgung durch die Nationalsozialisten verließ er Böhmen im Sommer 1939 und kehrte nie wieder zurück. Belletristische Arbeiten begann er größtenteils erst nach 1945 zu publizieren, seine überwiegend kunsthistorischen Arbeiten erschienen aber schon in der Zwischenkriegszeit. Kovačková konzentriert sich auf seine Prosatexte *Stief und Halb* (1954), *Ein letzter Dienst* (1956) und *Letztes Läuten* (1968). Josef Holub, geboren 1926, kam aus Nýrsko (Neuern) und wurde nach 1945 nach Westdeutschland vertrieben. Zu einem erfolgreichen Kinder- und Jugendbuchautor wurde er erst in den neunziger Jahren nach der Veröffentlichung seines ersten Buches, des Jugendromans *Der rote Nepomuk* (1992). Gerold Tietz wurde 1941 in Horky u Dubé (Horka b. Dauba) geboren und erlebte die Vertreibung als Kind. Auch er veröffentlicht seine Romane – vor allem die Trilogie *Böhmische Fuge* (1997), *Böhmisches Richtfest* (2007) und *Böhmische Grätschen* (2009) – erst seit den Neunzigern.

Diese Auswahl verteidigt Kovačková wiederholt, zum Beispiel dadurch, dass „alle drei die Erfahrung des immer schwierigeren Zusammenlebens zwischen Deutschböhmen und Tschechen gemacht, die Grausamkeit des deutschen Nationalsozialismus, den Zweiten Weltkrieg und die Flucht oder Vertreibung aus den böhmischen Ländern erlebt [haben]. Alle drei mussten sich schließlich der Herausforderung des Exils stellen, wenn auch im unterschiedlichen Alter und zum Teil auch zu unterschiedlicher Zeit.“ (S. 48–49) Gerade diese biografischen Momente sind als ein mögliches Bindeglied in Hinsicht auf den Altersunterschied der Autoren, und folglich ihre unterschiedlichen Erfahrungen und Erlebnisse, problematisch – die Vertreibung erlebte wirklich nur Holub, die Erfahrung des immer schwierigeren Zusammenlebens bekam vor allem Urzidil mit und die Herausforderungen des Exils (fall man im Fall von Kindern überhaupt von Exil sprechen kann) waren für sie grundsätzlich verschieden. Deswegen ist u. a. ihre gemeinsame Bezeichnung als „Exilautoren“, die Kovačková in ihrem Buch zu etablieren versucht, problematisch. In Anbetracht ihrer Werke besteht wiederum als verbindendes Element das Argument der Autorin, dass alle in den Werken, in denen sie nach Böhmen zurückkehren, oft die Perspektive eines Kindes wählen und dass die Berührungen und Auseinandersetzungen

der Deutschen und Tschechen in den böhmischen Ländern darin eine wesentliche Rolle spielen.

Als weitere anhand des Werks der ausgewählten Autoren ermittelte gemeinsame Merkmale der deutschböhmischen Exilliteratur nennt Kovačková die übersichtliche Anzahl der Figuren Prosatexten, sowie die Tatsache, dass die Helden sich ununterbrochen „an der Grenze zweier kultureller, gesellschaftlicher und politischer Systeme“ (S. 288) bewegen. Das persönliche Erlebnis des Heimatverlustes in den Texten geht einher „mit einem teilweisen Zusammenbruch des Wertesystems und menschlicher Beziehungen“ (S. 289). Für entscheidend hält die Autorin jedoch den Sinn für Humor und die versöhnliche Einstellung gegenüber „der Torheit der Welt und den paradoxen Verschränkungen der neueren Geschichte im mittelosteuropäischen Raum“ (S. 290) – wider die eigene Erfahrung –, die laut Kovačková für alle untersuchten Prosatexte bezeichnend ist.

Kovačková hat ihre Arbeit in vier Kapitel gegliedert: In der Einleitung widmet sie sich den Kriterien der Autorenwahl, der Eingrenzung des Begriffs Exilliteratur und den Fragen, die sie in ihrer Arbeit verfolgen will. Das zweite Kapitel trägt den Titel *Traumatisierung durch Flucht, Vertreibung und Leben im Exil als autobiografische Quelle der Literatur* – in dessen Rahmen beschäftigt sie sich u. a. mit der Parataxe als einem „Paradigma des literarischen Schreibens“. Der Analyse der Texte widmen sich das dritte und vierte Kapitel mit den Titeln *Figuren der ‚Anderen‘ als Vermittler und Überwinder von Vorurteilen und nationalen Stereotypen* sowie *Figuren der ‚Anderen‘ in der deutschböhmischen Exilliteratur im Spiegel historischer und politischer Ereignisse*.

Die „Anderen“ aus dem Titel des Buches sind bei ihr fast ausnahmslos die Tschechen, d. h. es handelt sich um eine nationale, nicht etwa eine soziale oder eine Gender-Kategorie. In diesem Sinne könnte Kovačkovás Arbeit ein Pendant zu Jan Budňáks Monografie *Das Bild der Tschechen in der deutschböhmischen und deutschmährischen Literatur* (2010) sein, die ebenfalls den nationalen Stereotypen bei der Darstellung der Tschechen in der deutschsprachigen Literatur in den böhmischen Ländern gewidmet ist, jedoch einen früheren Zeitraum von ca. 1830 bis 1840 erforscht. Es ist bemerkenswert, dass Budňáks Buch in Kovačkovás Verzeichnis der Sekundärliteratur fehlt (genauso bemerkenswert ist die Tatsache, dass sich beide Autoren, obwohl sie vor einer ähnlichen Aufgabe standen, wie das Thema theoretisch und methodologisch zu greifen sei, auf andere theoretische Ausgangstexte stützen) und dass die Autorin mit keinem Wort erwähnt, dass die Figuren der Tschechen und ihre Koexistenz mit den Deutschen in der deutschsprachigen Literatur längst vor 1945 erscheinen und dass also die Autoren, die sie in ihrem Buch analysiert, an eine bestimmte, Jahrzehnte bestehende Tradition anknüpfen.

Beim Vergleich der Bücher – beide teilen den Umstand, als Dissertationen entstanden zu sein, außerdem haben sie etwa den gleichen Umfang – wird noch ein weiterer Unterschied deutlich: Budňák baut auf eine gründliche Abgrenzung des Stereotyps, des in Anbetracht des gegebenen Themas grundlegenden Begriffs (er widmet ihm die ersten achtzig Seiten), Kovačková reichen zur Definition dieses Stereotyps zehn Seiten. Dafür widmet sie sich außer den „Figuren der Anderen“ einer ganzen Reihe weiterer Themen: dem Begriff der Exilliteratur, die sie von der Vertriebenen-Literatur abgrenzt (leider bezieht sie sich in keinsten Weise auf die reiche Sekundärliteratur zum Thema Exil, das einzige Buch, das sie zitiert, ist *Deutsche Exilliteratur 1933–1945* von Konrad Feilchenfeldt aus dem Jahre 1986 (!/)), dem Trauma und der Autobiografie in der Literatur, der Parataxe...

Keines dieser Themen untersucht sie jedoch tiefer, in verschiedenen Kontexten wiederholt

sie bereits einmal formulierte Feststellungen (der Text ist auch stilistisch unreif), ihre Feststellungen grenzen nicht selten an Banalitäten. Siehe zum Beispiel: „Verlust kann vielmehr als Merkmal der Literatur schlechthin betrachtet werden“, S. 75, oder „Die Sprache und die poetische Aussage eines literarischen Werkes sind selbständig und können auch bei starker autobiografischer Inspiration eine hohe ästhetische Qualität erreichen“, S. 83, oder drittens: „Das Leben eines Menschen ist viel zu widersprüchlich, als dass es als ein Ganzes überblickt werden könnte, aber es liegt in menschlicher Natur, in widersprüchliche und dadurch als chaotisch empfundene Sachverhalte Ordnung zu bringen“, S. 129 – dem ersten Teil dieser Aussage fügt die Autorin zusätzlich einen Hinweis auf Jan Mukařovskýs *Trojice studií o Karlu Čapkovi* [Drei Studien über Karel Čapek] bei. Es bleibt jedoch ein Rätsel, warum sie auf ihn nicht im Zusammenhang mit der Problematik der Parataxe hinweist, mit der sich Mukařovský als Literaturwissenschaftler in einer der drei Čapek-Studien detaillierter und umfangreicher beschäftigt als mit der Natur des Menschen, die auch ihr Thema ist. Kovačková unterscheidet in ihrer Arbeit ebenfalls konsequent nicht zwischen der Biografie des jeweiligen Autors und seinem Werk (obgleich die Texte, denen sie sich widmet, eine mehr oder weniger deutliche autobiografische Grundlage haben), den fiktiven Charakter der Texte nennt sie sogar „literarische[n] Mehrwert“ (S. 285).

Hinsichtlich des Raums, den die Autorin Gerold Tietz widmet, können wir annehmen, dass der Ausgangspunkt der ganzen Dissertation die Begegnung mit seinem literarischen Werk war, welches sie bezaubert hat und das sie sehr hoch schätzt. Seine *Böhmische Fuge* bedeutet für sie „das kunstvoll geordnete Miteinander verschiedener Stimmen“ (S. 58), Tietz „begegnet dem schweren, persönlichen Thema mit Humor, beleuchtet mit ironischer Distanz Gründe und Konsequenzen, ohne zu bagatellisieren“ (S. 285). Man kann nur vermuten, warum sie – anstatt sich nur ihm zu widmen – sich entschied, ihr Forschungsgebiet zu erweitern. Das Ergebnis ist leider ein Schweifen von einem Thema zum anderen, dem auch durchaus anregende Beobachtungen zum Opfer fallen (wie z. B. die bereits erwähnten Überlegungen zur deutschböhmischen Exilliteratur).

Übersetzung: Katka Ringesová

Es schreibt: Michal Topor (27. 6. 2016)

Der im ostböhmischen Senftenberg (Žamberk) geborene Eduard Albert, ein prominenter Innsbrucker, später Wiener Chirurg (u. a. ein Freund Eduard Graf Taaffes, ab 1887 Hofrat sowie ab Januar 1895 lebenslangliches Mitglied des Herrenhauses), weckt schon seit einigen Jahren das Forschungsinteresse von HistorikerInnen, die sich mit der politischen Geschichte Österreich-Ungarns im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts befassen, ebenso wie von LiteraturhistorikerInnen. Die Monografie **Eduard Albert (1841–1900). Český intelektuál ve Vídni** [E. A. Ein tschechischer Intellektueller in Wien] (Praha: Academia, 2014) basiert auf einem sehr soliden Wissensfundus, den **Helena Kokešová** durch Spezialstudien und Editionen im Laufe der Jahre erweitert hat (zum Beispiel durch die 1999 erschienene Biografieskizze und Edition der Korrespondenz des Journalisten Gustav Eim). Der bisher letzte Band der oben erwähnten Reihe deckt sich größtenteils – in ganzen Passagen, auch, wenn diese etwas ausgebaut, umformuliert oder anders zusammengesetzt wurden – mit der älteren Publikation der Autorin *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence* [E. A. Ein Beitrag zur Biografie und Edition der Korrespondenz] (Praha: Scriptorium, 2004; der Band umfasst auch die Edition von Alberts Korrespondenz

mit Antonín Rezek, Karel Kramář und Josef Kaizl). In dem Teil, in welchem Alberts politische Tätigkeit umfassend dargestellt wird – vor allem im Hinblick auf seine Vermittlerrolle im Konflikt zwischen den sog. Altböhmen und den Realisten um T. G. Masaryk in den Jahren 1889–1890 –, konnte die Autorin auf neuere Ergebnisse aus ihrer eigenen Dissertation *Eduard Albert a realisté. Osobnost Eduarda Alberta a jeho role v české politice v 80. a 90. letech 19. století* [E. A. und die Realisten. Eduard Albert und seine Rolle in der tschechischen Politik in den 1880er und 1890er Jahren] (FF UK, 2012) zurückgreifen.

In der Studie wird Albert in mehreren Aspekten, und immer auf neue Art und Weise, vorgestellt. Fünf Kapitel zu besonderen Lebensbereichen (*Homo privatus, ...eruditus, ...scriptor, ...urbanissimus, ...politicus*) werden um zwei weitere ergänzt, die einerseits die Quellenlage (inklusive die Schwierigkeiten bei deren Ermittlung) und andererseits – damit zusammenhängend – in einer vielschichtigen posthumen Reflexion über seine Persönlichkeit das „zweite Leben“ Alberts beleuchten. Die Zäsuren in seinem Privatleben (Geburtsort, Kindheit, Ehe, Erscheinungsbild, Charakter, Hobbys u. ä.) werden allesamt anhand von Paraphrasen oder direkten Zitaten aus zur Verfügung stehenden Quellen nachgezeichnet. Nicht immer ist es der Autorin gelungen, auch die Fallen einer solchen Zitierweise zu umgehen, denn: kein Faktum aus einer bestimmten Lebensphase Alberts kann als ein definitives, absolutes Charakteristikum für sein Leben als Ganzes gelten. So wäre Vorsicht geboten gewesen bei Formulierungen wie: „Eine Reihe von Gedichten belegen Alberts Liebe zur Natur“, „Er war dem Essen und Trinken sehr zugeneigt“ oder „Doch im Ausland vermisste er immer das tschechische Bier“ (S. 49, 51, 53). An diese Darstellung des Privatlebens anschließend rekonstruiert die Autorin, wie Albert seine fachliche Karriere aufbaute. Das folgende Kapitel weist auf die Bedeutung der Literatur in seinem Leben hin: Erwähnt werden Alberts persönliche Verbindungen zu tschechischen Schriftstellern (vor allem zu Jaroslav Vrchlický), seine übersetzerische Tätigkeit – in erster Linie das vierbändige Projekt *Poesie aus Böhmen* – und nicht zuletzt sein eigenes dichterisches Werk. Im Kapitel *Homo urbanissimus* werden Alberts „gesellschaftliche Beziehungen und freundschaftliche Kontakte“ aufgezählt (d. h. wen er alles kannte und mit wem er befreundet war), bzw. die Erscheinungsformen seines Mäzenatentums. Seine Beziehungen und Kontakte, diesmal auf dem Gebiet der Politik, werden ausführlicher im Kapitel über Albert als politischen Menschen dargestellt.

Zieht sich durch das gesamte Buch die entscheidende Frage, wer Albert eigentlich (alles) war, erscheint die „Zerlegung“ seiner Person als eine mögliche, jedoch nicht unbedingt die sinnvollste Herangehensweise, um seinen Lebensweg, dieses unstete Gebilde von Beziehungen, Bindungen und Loyalitäten, zu erkunden. Dazu kommen weitere problematische Aspekte. Bei der Bewertung von Alberts Tätigkeit ist es der Autorin nicht immer gelungen, die Adressaten der jeweiligen Autoren von Berichten oder Kommentaren zu berücksichtigen. Anstelle einer Analyse von Alberts Einsatz auf dem Gebiet der Übersetzung und Literaturvermittlung, in welcher auch die parallelen Prager und Wiener Literaturkonstellationen hätten berücksichtigt werden können, werden hier nur eine Reihe von wenig überraschenden, sehr herzlichen Danksagungen derjenigen wiedergegeben, die Albert zwischen 1893–1900 mit den Exemplaren seiner Publikationen beschenkte (gemeint sind hier die Anthologien *Poesie aus Böhmen*, bzw. *Neuere Poesie aus Böhmen* und *Neueste Poesie aus Böhmen /1893–1895/* sowie *Lyrisches und Verwandtes aus der böhmischen Literatur /1900/* und die Übersetzung von Karel Jaromír Erbens *Kytice* unter dem Titel *Der Blumenstrauß /1900/* – alles herausgegeben vom Wiener Universitätsverleger Alfred von Hölder), oder aber es werden Einschätzungen von Zdeněk Pešata übernommen, Autor des Eintrags *Eduard Albert* im *Lexikon české literatury* (Handbuch der tschechischen Literatur,

Bd. I, 1985). Mit ihrem doch ein wenig zu bewundernden Blick („Alois Lorenz ist nur zuzustimmen, dass Albert zu den Universalgelehrten nach Art der großen Renaissance-Humanisten gehörte.“, S. 46) scheut die Autorin sich nicht, über die Vrchlický-Anthologie (Band *Neuere Poesie aus Böhmen*, 1893 – mit Übersetzungen von u. a. Friedrich Adler und Bronislav Wellk) zu behaupten: „Seine sehr guten Deutschkenntnisse wie auch seine dichterische Begabung und sein Fleiß waren eine Garantie für gute Ergebnisse.“ (S. 109) Oder aber: Im Schlusskapitel über Alberts „zweites Leben“ verweist sie auf Josef Svatopluk Machars angewiderte Beurteilung in *Vídeňské profily* [Gesichter Wiens, 1919], wo er Alberts zwar oberflächliches, jedoch berauschendes „Wienertum“ feststellte sowie auch sein tschechisches Wesen darunter zu erkennen vermochte. Des Weiteren zitiert sie auch den tendenziösen Artikel F. X. Šaldas *Ještě Vrchlický* [Noch immer Vrchlický], der 1922 in der Zeitschrift *Tribuna* abgedruckt worden war, ohne dabei die Einschätzungen Machars und Šaldas sowie deren Motivationen weiter zu erforschen. So reduziert sie ihre Aussagen auf kontroverse Beispiele, die mit einer ordentlichen Forschungstradition nicht zu vereinbaren sind.

Für die Autorin bleibt Albert „ein tschechischer Intellektueller in Wien“. Diese gewisse positive Voreingenommenheit dem nationalen, also „unserem“, dem „tschechischen“ Narrativ gegenüber beeinflusst zum Teil auch die Beurteilung der Rolle von Alberts Frau Maria (geb. Pietsch, aus dem ostböhmischen Králíky/Grulich) und von seinem Sohn Georg: Unreflektiert werden hier die zeitgenössischen Einschätzungen (etwa von Alberts Schwester Tereza Svatová oder der tschechischen Schriftstellerin Marie Červinková-Riegrová) übernommen. Dementsprechend werden Mutter und Sohn – in Übereinstimmung auch mit Alberts Biograf Arnold Jirásek (S. 270–271) – als „Fremdkörper“ angesehen, die kein Interesse an der sog. „tschechischen Sache“ hätten: „Nachdem Svatová auf Červinková eingeredet hatte, sie solle doch mit ihrer Schwägerin Tschechisch sprechen, das verstünde sie schon, während M. Albertová jedoch immer nur auf Deutsch mit ihr gesprochen hatte, mit der Ausrede, sie könne ja nur das Küchentschechisch, verstand Červinková, wie es um die Beziehung zwischen den Schwägerinnen stand und wer in der Familie für das tschechische Prinzip war und dafür kämpfte.“ oder „Es ist davon auszugehen, dass Červinková *zu Recht* behauptete, dass die Wurzel aller fremden Elemente in Alberts Familie seine Frau Maria war, die unbemerkt immer das erreichte, was sie wollte.“ (S. 31–32) Oder aber: „Durch die mütterliche Erziehung und den Einfluss seiner Umgebung *mangelte* es Georg an tschechisch-nationalem Denken. Deswegen wurde und wird er in der Forschung unterschiedlich bewertet.“ Oder: „Es heißt, dass es eben Georg war, der wollte, dass sein Vater in Wien beerdigt wird.“ (S. 33, 41, kursiv hervorgehoben von Mt) Nichtsdestotrotz kann der Teil, der Georgs Lebensweg skizziert (S. 34–41), als eine sehr gute Darstellung des österreichischen Philosophen und Dichters betrachtet werden (u. a. war er der Autor von *Kant's transcendente Logik mit besonderer Berücksichtigung der Schopenhauerschen Kritik der Kantischen Philosophie* /Wien: Hölder, 1895/, *Die platonische Zahl als Präzessionszahl (3600.259) und ihre Konstruktion* /Wien: F. Deuticke, 1907/ oder der Gedichtsammlungen *Hundert Sonette* /Wien: F. Deuticke, 1911/ oder *Eros. Akkorde und Dissonanzen* /Zürich / Leipzig: Almathea-Verlag, 1926/).

Mit einigen weiteren Zeugnissen (inklusive einiger Selbstcharakterisierungen des Hauptakteurs) untermauert die Autorin zwar weiterhin das Bild eines listigen Wiener Taktikers, der nach außen hin wie ein „Österreicher“ auftrat, sprich: neutral und solide („einen Anstandsabstand bewahren“ /S. 213/, heißt es in einem Brief an T. G. Masaryk, vermutlich vom Mai 1890), der sich (auch sprachlich) etablierte und dann, ausgehend von dieser Grundlage, wo nur möglich und dennoch unauffällig, die „tschechische Sache“ unterstützte. Doch in weiteren Teilen der Darstellung bricht sie zum Glück selbst mit diesem

Bild, das dann komplexer wird und Albert eher als einen Vertreter politischer Kompromisse erscheinen lässt, der die bestehende Machthierarchie respektierte und sich gegen eine radikale Lösung der national polarisierten Auseinandersetzungen um eine administrativ-sprachliche Regelung stellte. Umso interessanter könnte ein Versuch der Deutung eben dieses österreichischen Kontextes von Alberts Leben sein, der mit der „rein tschechischen“ Angelegenheit letztlich nur wenig zu tun hat. Die Autorin nähert sich diesem Thema an manchen Stellen zwar vorsichtig an, dennoch bleibt dies eine Herausforderung für weitere Forschungen und Interpretationen. Möglichkeit dazu böte beispielsweise der Absatz, der sich Albert als Teilnehmer an Treffen der Wiener Gesellschaft *Die Nische* widmet (vermutlich in der zweiten Hälfte der 1880er Jahre), die von den Schriftstellern Ludwig Anzengruber und Friedrich Schlögel gegründet wurde (S. 51–52).

Trotz der hier skizzierten Einwände bietet die neue Albert-Monografie von Helena Kokešová eine nicht zu vernachlässigende, übersichtliche, breit und zuverlässig dokumentierte Grundlage zur Erforschung der Persönlichkeit Eduard Alberts.

Übersetzung: *Martina Lisa*

Es schreibt: Lenka Penkalová (11. 7. 2016)

Beinahe zeitgleich erschienen im vergangenen Jahr in neuer, überarbeiteter Fassung zwei Biografien der Journalistin Milena Jesenská, gewissermaßen Standardwerke für Fachleute wie Laien, die sich für ihr Leben und Schaffen interessieren. Beide Bücher bearbeiten das gleiche Thema auf ganz unterschiedliche Weise, ohne miteinander zu konkurrieren, eher ergänzen sie sich. Die eine Autorin wählt einen persönlichen Ton, der auf eigenen Erinnerungen und Gesprächen mit Zeitzeugen basiert, die andere bemüht sich um einen objektiven Blick, wenn auch das Ergebnis eine sehr spezifische psychologisierende Interpretation der Persönlichkeit Milena Jesenská ist, ein Roman, in dem der Journalistin die Rolle der Heldin zuteilwird. Die gleichzeitige Lektüre beider Bücher veranlasst zur Überlegung, worin Wert und Gefahr des jeweils gewählten Ansatzes bestehen.

Die Biografie der Publizistin **Alena Wagnerová** mit dem Titel **Milena Jesenská** ist erstmals 1994 im deutschen Original erschienen, zwei Jahre später wurde sie, von Alena Bláhová übersetzt, im Verlag Prostor herausgegeben. Nun ist sie im Verlag Argo neu erschienen, etwas überarbeitet und ergänzt, beispielsweise um neue Fotografien und die unlängst entdeckten Briefe aus der Haft. Der Grundstock des Buches besteht in der üblichen Arbeit mit historischen Quellen, auf die sich die Autorin beruft und die sie im Text und dem dazugehörigen Anmerkungsapparat zitiert. Die belegbaren Fakten und das Quellenmaterial dienen Wagnerová lediglich als Skelett, das sie nach und nach mit dem „Fleisch“ der Handlung ausfüllt, denn es handelt sich um keine Fachpublikation. Der Großteil dieses chronologisch vorgehenden Buches besteht in einer rein persönlichen Interpretation dessen, wie sich nirgendwo dokumentierte Handlungen und Ereignisse möglicherweise abgespielt haben. Das ist in diesem Genre eine berechtigte Arbeitsweise, weitaus diskutabler wären hingegen die allgegenwärtige Psychologisierung der „Heldin“ und die Fabulierungsversuche, wie sie jene Ereignisse erlebt haben könnte.

Um dies zu illustrieren, zitieren wir aus einem Kapitel über die Beziehung zu Franz Kafka: „Von Kafkas Zuneigung und Beachtung umgeben, erhält Milena allmählich ihr altes

Selbstbewusstsein zurück. Sie ist zufriedener, ruhiger, manchmal sogar glücklich [...]. Die Briefe Kafkas erfüllen sie mit stiller Freude, über die sie mit niemandem aus dem Kreis ihrer Wiener Bekanntschaft spricht [...]. Dank Kafkas Zuneigung ist nun für Milena das Leben mit Ernst erträglicher, sie kommt mit seiner Gleichgültigkeit besser zurecht. [...] Darüber, dass Kafkas Briefe auf ihre Ehe eine stabilisierende Wirkung haben, ist sich Milena Jesenská offenbar nicht im Klaren.“ (S. 93) In solchen Passagen, die im Buch recht häufig vorkommen, begibt sich Wagnerová auf das Feld der Belletristik. An dieser Art zu schreiben ist an sich nichts Schlechtes, auch der schwedische Schriftsteller Steve Sem-Sandberg wendet sie in seiner belletrisierten Milena Jesenská-Biografie mit dem Titel *Ravensbrück* (2003; Tschechisch 2012) an. In diesem Fall aber führt sie zu beträchtlichen Schwierigkeiten und täuscht den Leser, weil sie nicht beim Namen genannt wird – als Literatur jedenfalls wird das Buch nicht herausgegeben. Es ist oft überhaupt nicht möglich zu unterscheiden, ob sich die Autorin bei der Beschreibung innerer Zustände und Beweggründe Jesenskás auf deren eigenen Wortlaut stützt (z. B. in ihrer Korrespondenz), ob sie hier vor dem Hintergrund anderer Indizien und Quellen schlussfolgert oder frei fabuliert.

Dem Laien mag dank der Fülle an Zitaten aus Primärquellen und Sekundärliteratur zwar der Eindruck entstehen, dass er eine wissenschaftliche Biografie liest. Auf der anderen Seite wird in vielen Passagen mit den Fakten frei umgegangen, die Quellen der Informationen werden nicht angegeben, noch wird deren Zuverlässigkeit näher überprüft (der Anhang mit den Anmerkungen verschafft hier keine Klarheit, nicht einmal dort, wo der Text förmlich danach schreit). Für Forscher und Historiker ist diese Biografie daher als Quelle unzuverlässig. Dazu gesellt sich die bei Biografie-Autoren weit verbreitete Untugend, auf das Objekt des Schreibens mit deutlicher Sympathie zu blicken. Wagnerová kann zuweilen einige Ereignisse im Leben Milena Jesenskás (Zerfall der Ehe, Beziehungen in der Familie, Scheitern im Beruf, Eintritt in die Kommunistische Partei) kaum nüchtern betrachten und legt diese zu ihren Gunsten aus, damit kein schlechtes Licht auf ihren Charakter oder ihre moralische Integrität fällt. Dabei führte eine Problematisierung der Auslegung zu einer plastischeren Darstellung der Persönlichkeit der Journalistin, die Biografie erhielt eine neue Dimension.

Es ist möglich, dass Wagnerová diesen Ansatz mit Blick auf einen für den Leser einfachen Zugang zum Text gewählt hat. Ihr Buch ist in der Tat lebendig und gut lesbar geschrieben, und wenn Jesenská deshalb als eine der vordersten Vertreterinnen der Zwischenkriegs-Journalistik in einen weiteren Bewusstseinskreis gelangt, dann ist dies sicher eine sehr verdienstvolle Tat. Das ändert jedoch nichts daran, dass es der erst dritten vollständigen Jesenská-Biografie in Buchform (nach dem faktografisch noch weitaus weniger zuverlässigen Buch Margarete Buber-Neumann und der unten vorgestellten Publikation Jaroslava Vondráčkovás) auch in ihrer neuen, ergänzten Ausgabe nicht gelungen ist, die grundlegende, kanonische Biografie Milena Jesenskás zu sein, die im Rahmen der Geschichte des tschechischen Journalismus doch so nötig wäre.

Eine faktografisch zuverlässige Biografie ist auch das Buch von **Jaroslava Vondráčková** *Kolem Mileny Jesenské* [Um Milena Jesenská] nicht, das über zwei Jahrzehnte nach seiner Erstausgabe im vergangenen Jahr bei Torst erschien. Allerdings hatte die Autorin auch nie derartige Ambitionen. Vondráčková (1894–1986), eigentlich Textilkünstlerin, hat nämlich eine völlig andere Art von Buch geschrieben als Wagnerová. Sie kannte Milena Jesenská persönlich und hat in den 1920er und 1930er Jahren mit ihr zusammengearbeitet, indem sie zu ihren Rubriken beitrug. In den sechziger und siebziger Jahren sammelte sie zugängliches Material sowie Informationen von Zeitzeugen und verfasste einen Text, der ein sehr persönliches Gemisch aus eigenen und fremden Erinnerungen, Zitaten und paraphrasierten Briefen, zeitgenössischen Artikeln sowie überlieferten Geschichten ist.

Der größte Vorzug dieses dynamisch und mosaikartig geschriebenen Buches ist der unverwechselbare Stil, die Unmittelbarkeit und Authentizität, die daraus hervorgehen, dass Vondráčková „dabei war“. Sie gehörte zum Kreis um Milena Jesenská und kannte sie als Freundin und Kollegin. Über die Maßen gelingt es ihr daher, die Atmosphäre hervorzurufen, als in der Ersten Tschechoslowakischen Republik die ersten Frauen auf das Feld des professionellen Journalismus vordrangen und den LeserInnen von Zeitungen und Zeitschriften von den weitreichenden Veränderungen im Bereich der Mode, Architektur oder Körperkultur berichteten. Wir erfahren viel über die Beziehungsgeflechte zwischen den damaligen Künstlern, Intellektuellen und Kulturschaffenden, über ihre Ansichten und Gewohnheiten, ihre politischen Gesinnungen und ihren Lebensstil, und dank eben dieser Schilderung des Umfelds, in dem Jesenská lebte, erfahren wir indirekt vieles über sie selbst.

Der Schwachpunkt bei Vondráčková, der sich direkt aus der ungestümen und zuweilen chaotischen Erzählweise ergibt, ist das Durcheinander in der Chronologie und die Unzuverlässigkeit, was Datierung und Zitattreue angeht. Diesen Mangel versucht die Herausgeberin des Bandes Marie Jirásková durch die Anmerkungen im Anhang zu beheben. Selbst konstatiert sie im Nachwort, dass Vondráčková in ihrem Erzähleifer manchmal gar nicht zwischen Paraphrase und Zitat unterschied, und dass sie Auszüge aus Artikeln und Briefwechseln oft nur aus dem Gedächtnis anführte, vom Original häufig weit entfernt. Das zeigt sich an den Stellen, wo Jirásková durch ihre langjährige Arbeit an einer Bibliografie Milena Jesenskás den ursprünglichen Wortlaut aufspüren konnte. An anderen Stellen ist dies jedoch nicht gelungen.

Die neu herausgegebene Version des Buches *Kolem Mileny Jesenské* unterscheidet sich von der Ausgabe von 1991 nur in Kleinigkeiten. Einen großen Fortschritt bedeutet das Personenregister und der ergänzte Anmerkungsapparat, unverändert hingegen ist die ursprüngliche Konzeption einer leserfreundlichen, keinesfalls kritischen Edition geblieben. Diese Entscheidung ist zu respektieren, es ist aber auch eindeutig, dass der mit den Namen mehr oder weniger bekannter Persönlichkeiten, Bücher, Periodika und Realien jener Zeit gespickte Text wegen fehlender näherer Erklärungen bisweilen sehr unübersichtlich ist, sodass selbst ein dem Kontext vertrauter Leser Probleme hat sich zu orientieren.

In den letzten Jahren hat sich gezeigt, dass es selbst auch bei solch berühmten Persönlichkeiten wie Milena Jesenská immer noch etwas zu entdecken gibt und dass selbst siebzig Jahre nach ihrem Tod einige weiße Flecken in ihrer Vita erschlossen werden können. Schon bald wird es möglich sein, auf eine umfassende Ausgabe ihrer Artikel zurückzugreifen, die bislang merklich gefehlt hat. Vielleicht findet sich dann auch ein Biograf, der Jesenská kritisch zu bewerten vermag, der einen etwas nüchterneren, nuancierteren und weniger befangenen Blick bietet, und das auch mit Hilfe der bisherigen biografischen Publikationen, an denen man trotz ihrer Mängel nicht vorbei kommt.

Übersetzung: Daniela Pusch

Es schrieb: Leopold Silberstein (25. 7. 2016)

Die folgende Passage über Masaryks Leipziger Universitätsschulung war ein Teil des Vortrags Die Verwirklichung der Philosophie in der Politik: T. G. Masaryk und Dr. Edvard Beneš, den der deutsche Philosoph, Soziologe und Literaturwissenschaftler jüdischer

*Herkunft **Leopold Silberstein** (28. 8. 1900 Berlin – 23. 7. 1941 Tartu) im Jahre 1936 während einer Vortragsreise durch das Baltikum und Finnland hielt. Silberstein gehörte zu den zahlreichen deutschen Intellektuellen im Exil, die nach 1933 in der Tschechoslowakei unter äußerst schwierigen legislativen und materiellen Bedingungen eine umfangreiche publizistische und fachliche Tätigkeit entfalteten und somit die intellektuelle und kulturelle Basis des tschechoslowakischen Umfelds erweiterten. Leben und Werk dieser heute fast unbekanntem Persönlichkeit lassen sich dank **Konrad Herrmann** und seiner systematischen Forschung in tschechischen, estnischen und deutschen Archiven gut rekonstruieren – diese bildet die Grundlage der informativen Broschüre Leopold Silberstein – Ein Berliner Slawist (2014), der umfangreichen Monografie Leopold Silberstein. Slawist und Philosoph (2015) und schließlich des Bandes Kämpfende Vernunft: Leopold Silbersteins Vortragsreise 1936 (2014), welchem der abgedruckte Ausschnitt entstammt. Erwähnt werden muss auch Herrmanns Pflege des schriftlichen Nachlasses seiner Mutter Jenny, Leopold Silbersteins erster Frau. Neben der Herausgabe ihrer Dissertation über Mirabeau (2013) bereitete er auch ihre Memoiren (Jennys Leben, 2012) zum Druck vor, eine wichtige Quelle nicht nur der Geschichte der Deutschen Demokratischen Republik, sondern auch Prags unmittelbar nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs.*

Leopold Silberstein wurde in Berlin in eine bürgerliche Familie (mit galizischen und polnischen Wurzeln) geboren und legte 1917 an dem angesehenen Kaiser-Friedrich-Gymnasium sein Abitur ab. An der Berliner Universität studierte er Philosophie, slawische (vor allem Russisch, Polnisch und Tschechisch) und baltische Sprachen sowie Geschichte und Kultur Russlands, 1922 wurde er durch die Verteidigung seiner Arbeit Černyševskij als Belletrist Doktor der Philosophie. Dank des Familienbesitzes konnte er als Privatgelehrter wirken, befasste sich mit russischer und polnischer Literatur und Folklore (eine ausführliche Bibliografie seiner Beiträge wird in der Monografie von 2015 auf S. 371–377 widergegeben) und veröffentlichte ungewöhnlich umfassende, aufgeklärte Rezensionen aus verschiedenen slawistischen Bereichen in führenden deutschen Zeitschriften. Ab 1929, als er am Ersten Internationalen Kongress der Slawisten in Prag teilnahm, nehmen auch seine Publikationen in der Slavischen bzw. Prager Rundschau zu. Von seiner Habilitation über die Entstehung der Tschechoslowakei, für die er auch in Prager Archiven geforscht hatte, konnte er jedoch lediglich den ersten, einer Analyse von Edvard Beneš' Memoiren gewidmeten Teil herausgeben.

Nach Hitlers Machtergreifung im Januar 1933 ging er mit seiner Frau Jenny und der einjährigen Tochter in die Tschechoslowakei, im Sommer des gleichen Jahres war er gezwungen, den Familienbesitz in Berlin zu verkaufen. Da er wie andere Emigranten keine Arbeitsgenehmigung erhielt, war er in Prag auf Honorare für publizierte Rezensionen und Nachrichten angewiesen (regelmäßig informierte er z. B. über die Treffen des Prager Linguistischen Zirkels, der Literarisch-historischen Gesellschaft und über andere Vorträge in der Prager Presse, s. die Bibliografie in der oben aufgeführten Monografie auf S. 377–380), forschte jedoch weiter (Mitglieder des Prager Linguistischen Zirkels wurden er und seine Frau im Jahr 1936). Das thematische Verzeichnis seiner Publikationsaktivitäten ist breit gefächert – neben einer Studie zur philosophischen Terminologie im Tschechischen und einigen Beiträgen zur „Soziologie des Wissens“, die die Theorie Karl Mannheims auf die Kulturgeschichte anwandten, bildete sich immer stärker sein Interesse für politisch brisante Themen heraus wie z. B. in der umfangreichen Studie Vývoj rasových teorií (Entwicklung der Rassentheorien, 1937) und der Monografie Výstavba národnostní kultury v SSSR (Aufbau der Nationalitätskultur in der UdSSR, 1937, beide kamen auf Tschechisch im Prager Orbis-Verlag heraus). Den neuzeitlichen Antisemitismus deutete er dabei als

vereinfachende Interpretation von Mendels Vererbungslehre kombiniert mit dem Absolutheitsanspruch der sozialen und kulturellen Unterschiede in der Bevölkerung.

Die permanente existenzielle Unsicherheit veranlasste Silberstein dazu, (mit Hilfe der Freunde Jan Opočenský und Otokar Fischer) das Auswärtige Amt um die Finanzierung einer Vortragsreise zu bitten. In dreizehn Vorträgen vom 5. 3. bis zum 4. 4. 1936 sprach er in Tartu, Tallinn und Helsinki vor einem relativ zahlreichen Publikum auch über den Rationalismus und Irrationalismus in der Philosophiegeschichte, die Frauenfrage oder die moderne tschechische Literatur. Einige dieser Vorträge, die einen deutlichen Ausdruck der Sympathie und Dankbarkeit eines überzeugten, demokratisch gesinnten Intellektuellen gegenüber dem Gastgeberland darstellen, erschienen ein Jahr später unter dem Titel Kämpfende Vernunft in Prag. Der Erfolg dieser Mission ermöglichte es ihm, sich an der Universität Tartu auf die Stelle des Lektors für „tschechoslowakische Sprache und Literatur“ zu bewerben, die er nach nicht unbedeutenden Hindernissen (er musste u. a. die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft beantragen) im Oktober 1937 bekam.

Neben den obligaten Tschechischkursen hielt er im estnischen Tartu Vorlesungen zur Geschichte der Tschechoslowakei, der Literaturkritik und der tschechischen Literatur. Nach der unbezahlten Ausübung dieser Stelle bis Oktober 1938 nahmen jedoch die innerpolitischen Ereignisse in der Tschechoslowakei rasch ihren Lauf – im November 1938 besuchte Silberstein noch einmal Prag (er traf u. a. den bereits kranken Karel Čapek), nach der Errichtung des Protektorats wurde im März 1939 die vorübergehend erfolgte Zahlung seines Gehalts eingestellt. Nach Kriegsausbruch ließ er sich aus Angst vor der Rassenverfolgung der Kinder von seiner Frau scheiden, unterhielt jedoch mit seiner Prager Familie auch weiterhin eine intensive Korrespondenz. Kurz darauf heiratete er die estnische Rechtsanwältin Malka Schlieffstein. Wieder war er existenziell bedroht und auf Unterstützung seiner estnischen Freunde angewiesen (u. a. unterrichtete er deutsche Literatur am jüdischen Gymnasium in Tallinn). Nach der Besetzung Estlands durch die Rote Armee im Juni 1940 wurde er als Lehrer der russischen Sprache und Philosophie zurück an die Universität berufen. Nach dem erneuten Überfall Estlands, diesmal durch die deutsche Wehrmacht, wurde er nach einem formellen Verhör von Einheiten der estnischen SS und des Selbstschutzes ermordet.

vp

Die Verwirklichung der Philosophie in der Politik: T. G. Masaryk und Edvard Beneš

Masaryks Doktordissertation „Das Wesen der Seele bei Platon“ und seine Broschüre „Platon als Patriot“ bedeuten den Abschied Masaryks von der Welt des Altertums, deren Erhabenheit er sich bisher verbunden fühlte, die aber doch der unmittelbaren Aktualität entriert. Mehr und mehr fühlte er sich dazu getrieben, die brennenden Tagesfragen seiner eigenen Gegenwart unter die philosophische Lupe zu nehmen. Die Projizierung der Philosophie in die menschliche Gesellschaft und die Ableitung philosophischer Schlüsse aus konkreten sozialen Tatsachen – das ist die Aufgabe eines damals noch jungen Wissenschaftszweiges, der durch Auguste Comte den Namen Soziologie erhalten hat. Zur Erlangung der Habilitation an der Wiener Universität unterbreitete Masaryk der philosophischen Fakultät ein soziologisches Werk unter dem Titel „Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation“. Die erste Fassung dieser Schrift war ein Kind der Eile. Masaryk hatte seine guten Gründe dazu. Nach dem Doktorexamen hatte er nämlich sich für mehrere Monate

in Leipzig – damals ein geistiges Zentrum ersten Ranges – niedergelassen, wo er u. a. mit dem ehrwürdigen Theoretiker des psychophysiologischen Parallelismus und des Panpsychismus, Gustav Theodor Fechner, ferner mit dem jungen Wilhelm Wundt und schließlich mit den Schöpfern der modernen protestantischen Theologie zusammentraf. Dort in Leipzig machte er nun auch die Bekanntschaft einer jungen Amerikanerin, Miss Charlie Garrigue, Musikerin von Beruf, die aber daneben eine hervorragende Begabung für mathematische Fragen und eine besonders lebhaftete Anteilnahme an religiösen Problemen bekundete. Die Notwendigkeiten des in Aussicht gefaßten Ehestandes bildeten den Hauptgrund, weshalb Masaryk es mit der Habilitation so eilig hatte; Folge dieser Überstürzung war jedoch, daß er seine Schrift einer Umarbeitung unterziehen mußte. Das Endergebnis dieser doppelten Arbeit durfte er aber als reiche Entschädigung für die aufgewandte Mühe betrachten. Bis heute zählt dieses Buch von Masaryk zu den umfassendsten Untersuchungen des Selbstmordproblems; darüber hinaus aber können wir heute feststellen, daß es bereits alle seine späteren historiosophischen Konzeptionen *in nuce* vorgebildet enthält. Masaryk häuft die verschiedensten Methoden, um das beunruhigende Phänomen zu erklären und so gleichzeitig zu seinem Verschwinden beizutragen. Er untersucht die Faktoren Klima, Geschlecht, Nationalität, Jahreszeit. Den Mittelpunkt seiner Forschungsarbeit bildet aber das religiöse Problem. Ihn frappierte die Tatsache, daß die ausgesprochen katholischen Länder (die orthodoxe Kirche hier miteingerechnet) damals weit weniger Selbstmorde aufzuweisen hatten als die protestantischen. Nur diejenigen katholischen Länder, wo der Einfluß der Kirche im Abnehmen begriffen war, nämlich Frankreich und Österreich, machten von dieser Regel eine Ausnahme, während in protestantischen Ländern mit sehr lebendigem religiösen Bewußtsein wie z. B. Schottland die Ziffern wiederum günstiger waren. Masaryk gelangte also zu dem Schluß, daß die Schwächung der religiösen Bindung einen Ausfall an moralischer Festigkeit im Gefolge hat, welcher das Leben in häufigerem Maße als früher unerträglich erscheinen läßt. So zugänglich Masaryk für jede Errungenschaft der modernen Zivilisation war, so scharf ist die Kritik, der er sie in dieser Schrift unterwirft. Besonders beklagt er, daß sie ein Ansteigen der Halbbildung verursache, das er besonders in Deutschland wahrzunehmen glaubt. Diese Halbbildung bedeutet aber keine wirkliche Festigung des Menschen: sie steigert nur seinen Hochmut und macht ihn desto empfänglicher für den Rückschlag einer tödlichen Enttäuschung; wer noch fest in der Kirche verwurzelt ist, bleibt dieser Gefahr weit weniger unterworfen.

Ein jeder, der den Gedankengang so weit verfolgt hat und Masaryk nicht kennt, würde an dieser Stelle die Konklusion erwarten; also denn – zurück zum Katholizismus! Aber in dem Lexikon von Thomas Garrigue Masaryk (so nennt er sich seit seiner Eheschließung) existiert das Wort „Zurück“ nicht. Wir wissen im Gegenteil, daß er um dieselbe Zeit, als er von den soeben geschilderten Gedanken bewegt war, zum Protestantismus übertrat, und können mit Sicherheit behaupten, daß die Rücksichtnahme auf seine Gattin hierbei durchaus nicht die Hauptrolle spielte. Die Auflösung dieses anscheinenden Paradoxons ist die folgende: Masaryk, der zwar weit entfernt war, die Dialektik Hegels zur Kenntnis zu nehmen, hatte sich doch eine Vorstellung von der religiösen Entwicklung der Menschheit gemacht, die man als dialektisch bezeichnen könnte. Gegen die These der ehemaligen unerschütterlichen Religiosität war die Antithesis ihrer Entartung aufgestanden; um beides aufzuheben, benötigen wir die Synthesis, und zwar eine neue lebendige Religiosität nicht mehr auf der Grundlage des überlieferten Dogmas, sondern vielmehr einer unmittelbaren Beziehung jedes Einzelindividuums zur Transcendenz, wobei wohlverstanden keinerlei Mystizismus hineinzuspielen hat. – Im Zusammenhang dieser Kulturkritik hat Masaryk auch eine Reihe kritischer Einwendungen gegen Frauenbewegung und Sozialismus gemacht, denen er in der Folge sich so sympathisch gegenüber gestellt hat. Daß Masaryks philosophisches Interesse

ein primäres und kein abgeleitetes ist, hat kaum schlagender bewiesen werden, als durch diese unparteiisch-kritische Haltung auch solchen Bestrebungen gegenüber, die ihm gefühlsmäßig nahestehen. Hätten wir es mit einem rein politischen Menschen zu tun, so könnten wir erwarten, daß die zu beziehende Position von vornherein willensmäßig festgelegt ist. Masaryk aber entwickelt die sachlichen Antinomien in all ihrer Schärfe, und erst wenn die Schwierigkeiten unentwirrbar geworden zu sein scheinen, wird eine willensmäßige Entscheidung herbeigeführt.

Übersetzung der Einleitung: Katka Ringesová

Es schreibt: Jan Budňák (8. 8. 2016)

Die Bauern und die Grenzer

Es ist paradoxerweise denkbar, dass monothematische bzw. scheinbar monothematische Publikationen mit vielen MitverfasserInnen, die vom gegenwärtigen tschechischen Evaluierungssystem für die wissenschaftliche Produktion in den Kultur- bzw. Geisteswissenschaften gefördert werden, letzten Endes doch noch zur Relativierung von engen Fachparadigmen beitragen und transdisziplinäre Synthesen hervorbringen. Im Falle von ***Der tschechische und der deutsche Bauer im Spiegel der Belletristik 1848–1948. Ein Diskurs zwischen Historiografie und Literaturwissenschaft zum Thema des Bauern- und Grenzlandromans*** (hg. von Eduard Kubů, Jiří Šouša und Aleš Zářický; Dokořán und Universität Ostrava, 2014, 745 S.) geht es um die Paradigmen, die sich aus der herkömmlichen Auffassung von Literaturwissenschaft als einer Summe von parallel existierenden Nationalphilologien ergeben, von denen jede für ähnliche Gattungs-, Themen- oder Handlungskonventionen jeweils abweichende Kategorien der Beschreibung verwendet. Diese Abweichungen können zum Teil durch objektive Unterschiede zwischen zwei „Nationalliteraturen“ und deren internem Wissenstransfer bedingt sein, zum Teil sind sie allerdings dem Kanonisierungseinfluss der Literaturkritik und der (Literatur-) Geschichtsschreibung geschuldet.

Der Band *Der tschechische und der deutsche Bauer im Spiegel der Belletristik* setzt sich nahezu zu gleichen Teilen aus bohemistischen und germanistischen Beiträgen zusammen und kommt damit in gewisser Weise dem Versprechen gleich, eine Diskussion zwischen diesen Disziplinen zum Thema des literarischen Bildes vom Landleben der böhmischen Länder in der Zeit der Industrialisierung und der Nationalisierung der Provinz zu eröffnen. Die zweite Diskussion, die bereits im Untertitel der Publikation erwähnt wird, ist die Diskussion zwischen Historiografie und Literaturwissenschaft. Der Wunsch nach disziplinenübergreifender Diskussion spiegelt sich bereits in der Zusammensetzung des Herausgeber- und AutorInnenteams wider, dem sowohl HistorikerInnen, als auch GermanistInnen und BohemistInnen angehören. In der vorliegenden Rezension würde ich gerne auf die erste der beiden interdisziplinären Diskussionen näher eingehen. Der Band ist chronologisch in drei Teile gegliedert: Teil I: 1840er–1880er Jahre, Teil II: etwa 1885–1918, und Teil III: 1918–1948. Die einzelnen Teile werden durch breiter gefasste Einstiegskapitel eingeleitet, die man jedoch weniger als Einleitung denn als Panorama charakterisieren kann (Roman Holec zum mitteleuropäischen Bauernroman in Teil II) bzw. als Versuch, das

anvisierte literarische Gebiet mit Hilfe exemplarischer Analysen abzustecken (Steffen Höhne zur deutschsprachigen Dorfprosa der Nachmärzzeit in Teil I, Karsten Rinas zur Entwicklung der Grenzlandliteratur in Teil III). Die meisten weiteren Kapitel befassen sich mit der Analyse einzelner literarischer Werke, die auf tschechischer Seite zum Dorf- bzw. Bauernroman gehören und mal in Hinblick auf das Nationale indifferent (Baar, Knap, Vrba), mal national konfrontativ sind (Čech, Stašek, Böser, Sokol-Tůma), auf deutscher Seite allerdings fast ausschließlich der national zugespitzten Gattung des Grenzlandromans zuzuordnen sind (Mauthner, Schott, Pleyer, Rothacker; die einzige Ausnahme stellt die Analyse von J. J. Davids mährischen Erzählungen dar). Diese ungleiche Gewichtung fällt auch deshalb auf, da die Einleitung des ganzen Bandes (vgl. S. 14–17 und 32–35) vom Gattungskontext der gesamten deutschsprachigen Literatur ausgeht und den Grenzlandroman nur als eine „spezifische Kategorie [definiert, die] dem Dorfroman untergeordnet“ (S. 25) sei. Ziemlich isoliert wirken schließlich zwei Beiträge, die keinen Bezug zur Literatur aus den böhmischen Ländern aufweisen (Roman Holec zum slowakischen und Žarko Lazarević zum slowenischen Bauernroman).

Die Umrahmung der Thematik wird wesentlich von der gut fundierten Einleitung zum ganzen Band übernommen (*Begrifflichkeit – Forschungsstand – Historischer Kontext*). Hier bieten Steffen Höhne, Eduard Kubů und Jiří Šouša zunächst einen Gesamtüberblick über die tschechisch- und deutschsprachige Literatur mit ländlicher Thematik, der die Gattungen Bauernroman, Dorfroman, Heimatroman oder Dorfgeschichte samt ihren tschechischsprachigen Entsprechungen umreißt. Die Autoren stellen fest, dass sich die Dorfliteratur dynamisch entwickelt hat, „und zwar grundlegend, in zeitlicher sowie in territorialer Hinsicht“ (S. 13). Dabei begegnen die Mitherausgeber einer „deutlichen Inkompatibilität scheinbar eindeutiger Begriffe, die sich auf unterschiedliche Entwicklungswege der tschechischen und der deutschen Nationalliteratur bzw. des territorial definierten Segments innerhalb der letzteren, das sich selbst als sudetendeutsch bezeichnet, zurückführen lässt“ (S. 23). Das markanteste Beispiel für diese Inkompatibilität wird in dem Abschnitt behandelt, der sich mit dem Phänomen und dem Begriff der Grenzlandliteratur beschäftigt. Höhne, Kubů und Šouša kommen in ihrer Einleitung zu dem Schluss, dass die „thematischen Analogien des Grenzlandromans“ (S. 28) in der tschechischen Literatur nicht durch den Begriff „Grenzlandliteratur“ bezeichnet werden können. Sie argumentieren, dass die Legitimierung des nationalen Kampfes in den tschechischen Romanen, die thematisch an der deutsch-tschechischen Sprachgrenze angesiedelt sind, sich von den deutschsprachigen Romanen „prinzipiell unterscheidet“, da sie den Charakter einer „selbsthelferischen ‚nationalen Verteidigung‘ und Emanzipation“ habe (ebda.). Darauf kann jedoch entgegnet werden, dass der Verteidigungstopos auch in der deutschsprachigen Grenzlandliteratur nahezu omnipräsent ist. Romantitel wie Stašeks *Na rozhraní* [An der Grenze, 1908] oder Koudeláks *Hraničáři* [Grenzleute, 1934] relativieren wiederum die Behauptung der Mitverfasser der Einleitung, die tschechischen Autoren hätten ihr „Mobilisierungsziel nicht plakativ als Signal der Romanabsichten dem Buchtitel bzw. -untertitel eingeschrieben“ (ebda.).

Diese Rezension bietet freilich nicht genug Raum, Alternativen zu der Auffassung vorzulegen und ausführlicher zu begründen, dass die tschechische Literatur bloß einige wenige kämpferische Grenzlandtexte abseits des „Hauptstromes der Nationalliteratur“ hervorgebracht habe, wo das ländliche Milieu sonst mehr oder weniger ästhetisch wertvoll und ideologisch gemäßigt geschildert wird, während in der „sudetendeutschen“ ruralen Prosa der aggressive Grenzlandfokus überwiege. Ich will nur anmerken, dass hier Ungleiches verglichen wird. Die Dorfprosa, so wie sie von Stašek oder Rais gepflegt wurde, entspricht typologisch viel eher den Texten von M. von Ebner-Eschenbach, J. J. David, G. Leutelt oder

etwa Fritz Jurditsch (*Ein Dorfbürgermeister*, 1927) als den auf nationalen Konfrontationskurs gehenden Grenzlandtexten. Dieser Systemfehler in der Konzeption des Bandes hätte dabei relativ einfach vermieden werden können: Entweder hätte man den Band wirklich auf die Schilderung des ländlichen Lebens, dessen Personal und Vorstellungswelt (wie dies im Titel angekündigt wird), oder eben auf die nationalen Konflikte in sprachlich und/oder territorial definierten Grenzräumen ausrichten können. Ideal wäre selbstverständlich eine kritische Auseinandersetzung mit beiden Phänomenen gewesen.

Abschließend möchte ich doch einen Vorschlag zur Überwindung der besagten „deutlichen Inkompatibilität“ zwischen den Konzeptualisierungen der (ländlichen) Peripherie in der tschechischen bzw. der „sudetendeutschen“ Literatur(-geschichtsschreibung) unterbreiten. Nähmen wir davon Abstand, einzelne Themenkreise (Landleben, Bauern, Nationen, Ethnien) mit Hilfe der unterschiedlichen Instrumente der Nationalphilologien herauszupräparieren, hätten wir einen viel direkteren Zugriff auf ihre Formate, ihre Kontinuitäten und Brüche. Im *Tschechischen und deutschen Bauern* sind solche komparatistischen Beiträge, die sich im „dritten Raum“ zwischen tschechischen und deutschen bzw. bohemistischen und germanistischen Konzepten bewegen, leider nicht sehr zahlreich. Der Beitrag von Hana Šústková und Aleš Zářický *August Scholtis und Fran Směja – zwei Sichtweisen auf eine Region* ist eher ethno-biografisch als komparatistisch konzipiert. Die Gültigkeit der Gattungsschemata des Bauern- und des Grenzlandromans samt ihren Überlappungen wird hingegen aufs Spannendste von Eduard Kubů und Jiří Šouša dargestellt, und zwar anhand der Romane „des authentischen Bauern Hugo Scholz“ (S. 477) *Brunbacherleute* und *Noch steht ein Mann*. Durch den Versuch, den nationalen Kampf als gattungsprägendes thematisches Kriterium der Grenzlandliteratur in Frage zu stellen, sticht Jörg Krappmanns Beitrag *Interkulturalität in der Grenzlandliteratur. Am Beispiel des Bauernmilieus in Alois Fietz´ Roman Tote Scholle* hervor. Dieser Text, dessen Anschaulichkeit leider durch die fehlerhafte Übersetzung ins Tschechische beeinträchtigt wird, argumentiert zum einen gegen eine der Prämissen des ganzen Bandes, nämlich dass es eine eindeutige Zuordnung der Grenzlandliteratur zum Dorfmilieu gebe: „Auf der deutschen Seite sind Werke der Grenzlandliteratur, die einen Bauern im Mittelpunkt hätten, kaum zu finden.“ (S. 184) Zum anderen erfasst er, überraschend interkulturell, das Spezifische der (seltenen) Grenzlandromane, die im Dorfmilieu spielen, wodurch er (wie auch Karsten Rinas in seinem Mauthner-Beitrag) das generelle scharfe Urteil über die Gattung relativiert: „Die Hochachtung vor der Aufbau- und Modernisierungsleistung der Tschechen ist in der Grenzlandliteratur, die zugleich der Kategorie des Bauernromans angehört, viel deutlicher als in anderen Werken [der Grenzlandliteratur im Allgemeinen].“ (S. 182) Schließlich wird in Krappmanns Beitrag die Frage gestellt, die den ganzen Band über den *Tschechischen und deutschen Bauern* hindurch nur sehr partiell beantwortet wird, und zwar danach, „[...] welchen Wert die Grenzlandliteratur in Böhmen und Mähren für zwischenethnische Konflikte außerhalb [der böhmischen Länder] hat“. (S. 184) Die Suche nach diesem Wert kann sich allerdings kaum auf der selektiven Analyse einzelner Texte gründen, sondern nur auf einer kohärenten Interpretation des ganzen Phänomens, quer zu den Gattungsschablonen der einzelnen Nationalliteraturen und historiografischen Traditionen.

Es schreibt: Štěpán Zbytovský (22. 8. 2016)

Eine Gefahr für die Forschung zur deutschsprachigen Literatur in den Böhmisches Ländern lauert im historischen Kontext des nationalen und kulturellen deutsch-tschechischen Mit-

und Gegeneinanders. Von hier aus wird allzu oft ein Ausblick auf das mannigfaltige literarische Material geboten, in dem alles wie durch ein polarisiertes Licht beleuchtet erscheint; bestimmte Gegenstände und Zusammenhänge werden konturiert, während andere verflacht oder vollkommen unsichtbar werden. Obwohl die Fragen nach verschiedenartigen Phänomenen der Interkulturalität sowie den Identitätskonstruktionen zweifelsohne von eminenter Bedeutung gerade für die hiesigen literarischen Gefilde sind, wäre es falsch, das Forschungsinteresse nur auf sie zu beschränken oder sie zu jenem Angelpunkt zu erklären, der alle anderen Teilthemen dieses Gebietes bestimmt.

Eine jener Publikationen, die sich von Anfang an auf andere Bezüge und Wirkungen der deutschsprachigen Literatur in den Böhmisches Ländern konzentrieren, ist **Nikola Mizerová**s Dissertation ***Das Groteske in der deutschen Literatur aus den böhmischen Ländern 1900–1930*** (Arco, 2014). Sie sichtet und präsentiert ein zum großen Teil bisher nicht bearbeitetes Material – und stellt sich u. a. die Frage, wie zutreffend die wiederholten Behauptungen der Sekundärliteratur sind (etwa in Dieter Sudhoffs Vorwort zur Anthologie *Prager deutsche Erzählungen* oder in H. G. Adlers *Die Dichtung der Prager Schule*), dass insbesondere die Prager deutsche Literatur spezifisch mit der Kategorie des Grotesken verbunden sei. Mizerová zeigt an einem umfassenden Textkorpus von Autoren aus Prag, dem böhmischen Grenzland und Mähren sowie an der Geschichte der Gattungsbezeichnung „Groteske“, wie sie Karl Hans Strobl als einer der ersten verwendete, dass die Popularität des grotesken Stils wie auch der Gattung Groteske in den ersten drei Dekaden des 20. Jahrhunderts in keiner Weise von den Tendenzen im gesamten mitteleuropäischen Kontext abweicht, sondern vielmehr von einer engen Vernetzung der hiesigen Literatur mit diesem breiteren Kontext zeugt.

Einen kritischen Punkt des Buches stellt das theoretische Kapitel über das Phänomen des Grotesken in der Literatur dar. Eröffnet wird es mit einem Rückblick auf die Abhandlung Wolfgang Kayser's *Das Groteske: Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung* (1957) und fasst die dadurch entfachte kritische Diskussion zusammen. Obwohl sich die Verfasserin nicht zum Ziel setzt, das Groteske neu zu definieren, vermisst der Leser möglicherweise einen Zwischenschritt zwischen dem Referieren der kritischen Thesen gegen Kayser (oder auch der Argumente für anderweitige Auffassungen des Grotesken) einerseits und der Verwendung dieser Thesen im eigenen Text andererseits. So werden etwa die Kriterien nicht aufgezeigt, nach denen die Verfasserin mit Gerhard Mensching, Arnold Heidsieck und weiteren die Kayser'sche Konzeption als überholt bezeichnet – sei nun die unzureichende strukturelle Bestimmung des Grotesken oder Kayser's übergroße Akzentuierung der Rezeptionsperspektive (S. 15 u. 19) als Grund genannt. Es wird daher dem Leser überlassen, selbst zu ergründen, worin genau das Modell vorteilhaft ist, mit dem Mizerová arbeitet; zwar rechnet auch sie mit formalen Aspekten der Mischung und der Montage inkompatibler Elemente, doch sind thematische Aspekte für sie ausschlaggebend. An Stelle des Kayser'schen Begriffs der Entfremdung (bzw. der „entfremdeten Welt“) operiert sie – ohne diese Verschiebung näher zu erklären – im Anschluss an Heidsieck mit dem Begriff der „Pervertierung der Menschlichkeit“ bzw. „Pervertierung des Garanten des Wertesystems“.

Damit sind auch die ersten zwei von insgesamt vier thematischen Typen der Gattung der Groteske benannt, mit denen Mizerová arbeitet. Als weitere Typen werden die Konfrontation unterschiedlicher Weltbilder mit inkompatiblen Eigenschaften und die Aufdeckung der Banalität des Lebens festgelegt. Mit dem letzten bedeutenden Versuch einer systematischen, kulturwissenschaftlich verankerten Konzeption des Grotesken, nämlich mit Peter Fuß' Buch *Das Groteske. Ein Medium des kulturellen Wandels* (2001), setzt sich Mizerová kaum auseinander; nur eine kritische Anmerkung über Fuß' Verschmelzung der Begriffe des

Grotesken und des Absurden deutet an, dass sie seine Definition als zu breit angelegt betrachtet. Manche Äußerungen der Autorin sind weder im unmittelbaren noch im breiteren Textumfeld vollkommen verständlich; beispielsweise wird die Tatsache, dass zur Gattung der literarischen Groteske vor allem kürzere Texte gerechnet werden, ohne weiteres damit begründet, dass „die Möglichkeiten des Grotesken beschränkt sind“ (S. 11).

Das zentrale und umfangreichste Kapitel der Dissertation befasst sich auf 110 Seiten mit literarischen Texten des vorab definierten Materialgebiets, die mehr oder weniger eindeutig als Groteske bezeichnet werden können oder sich selber als solche bezeichnen. Primär hier liegt die Bedeutung des Buches – nicht etwa dank der ausgeführten, von den vier genannten signifikanten Themenbereichen ausgehenden Typologie des Genres, obwohl diese eine gewisse Sortierung des gesamten Korpus bietet. Vielmehr besteht die Leistung darin, dass hier (halb) vergessene Texte und mitunter auch Autoren erinnert oder neu entdeckt und in rein literarischen (und bis auf Ausnahmen thematischen) Zusammenhängen diskutiert werden: So lässt sich Kafkas *Verwandlung* in ihrer grotesken Anlage mit Karl Brandls intertextuell verspielter *Rückverwandlung des Gregor Samsa* (1916) vergleichen, und quer über die Genrezuordnungen hinweg gehen die thematischen Vergleiche der Texte von Ernst Sommer (v. a. die Novellen *Der Aufruhr*, 1920, und *Der Fall des Bezirksrichters Fröhlich*, 1922), Walter Seidl (das Drama *Wirbel in der Zirbeldrüse*, 1930), des mährischen Kabarettisten Fritz Grünbaum, von Hans Natonek (der Erzählband *Schminke und Alltag*, 1927), aber auch von Max Brod (*Gustav Mahlers dritte Symphonie, von ihm selbst dirigiert*, 1907) und, möglicherweise etwas überraschend, auch von Rainer Maria Rilke (die Erzählung *Frau Blahas Magd*, 1899). Romane werden ebenfalls miteinbezogen, etwa Alfred Kubins *Die andere Seite* (1909) oder Ernst Weiß' *Nahar* (1922). Gustav Meyrinks *Golem* wird als eine nicht-groteske Vergleichsfolie für die Ausführungen zu Franz Werfels Novelle *Der Tod des Kleinbürgers* (1925) herangezogen; der Ausschluss von Meyrinks Roman ist jedoch methodologisch fraglich. Begründet wird er nämlich mit der Unmöglichkeit, diesen Text einem der vier thematischen Typen zuzuordnen (S. 99), wobei in der Arbeit an keiner Stelle signalisiert wird, dass diese Typen die Begriffsextension des Grotesken lückenlos umfassen. Darin kommt einmal mehr die nicht gerade tragfähige theoretische Basis der Abhandlung zutage. Ein wichtiger Subtypus der dehumanisierenden Groteske, dem insbesondere im Kontext der Avantgarde und des Expressionismus Aufmerksamkeit gewidmet wird, ist die „Bürger-Groteske“, zu der neben Werfel auch Texte Fritz Mauthners und der aus Brünn stammende Richard Schaukal und Hans Flesch-Brunningen gezählt werden.

Im Kontext der grotesk pervertierten Darstellung allgemein anerkannter Garanten des Wertesystems befasst sich Mizerová mit der bemerkenswerten Erzählung Karl Hans Strobbs *Die olympische Köchin* (1923), die über Goethes kleinlichen Kampf mit einer lästigen Köchin fabuliert. Diskutabel ist dabei allerdings, ob sich die Groteske von der Parodie dadurch unterscheiden lässt, dass sie „die Unfähigkeit der klassischen Kunst thematisier[e], die ethische Bildung des Menschen zu erzielen und dadurch die Moral zu garantieren“ (S. 131). Das der ‚phantastischen‘, zwei inkompatible Welten konfrontierenden Groteske gewidmete Unterkapitel bietet einen Vergleich zwischen Strobbs und Meyrinks Erzählverfahren sowie anregende Beobachtungen zur Perspektivität des Humors bzw. des Lachens in ihren Erzählungen. Und schließlich findet man in den der grotesken Darstellung des Banalen gewidmeten Passagen Auseinandersetzungen mit den Chaplin-Texten von Melchior Vischer und Hans Natonek, die Banalität des bürgerlichen Familienmodells wird als Thema von Hermann Ungars Komödie *Die Gartenlaube* (1930) hervorgehoben.

Ein Exkurs zu einigen in den 1940er Jahren entstandenen Texten weicht von dem bis dahin verwendeten Konzept ab. Die Ausführungen über groteske Darstellungen der Zeit des

Zweiten Weltkriegs liefern interessante Beobachtungen über die Texte Franz Werfels, Max Zweigs oder Ernst Feigl's und kehren die therapeutische Funktion der grotesken Darstellung (karnevaleske Artikulation der grässlichen Ereignisse) wie auch die Bachtin'sche Bezwungung des Schreckens (S. 182) hervor. Eine derartige Verwendung des grotesken Stils versteht Mizerová als eine neue Epoche in der Geschichte des Phänomens. Allerdings geht sie hier primär von einem rezeptionsorientierten – vorher noch zurückgedrängten – Standpunkt aus.

Einige der von Mizerová angeführten Angaben sind irrig, manche könnten zwecks besserer Profilierung der entstehungs- und publikationsgeschichtlichen Zusammenhänge ergänzt werden – z. B. die Tatsache, dass Sommers Novelle *Der Aufruhr* ursprünglich im Warnsdorfer Verlag Eduard Straches erschienen ist, der eng mit der Geschichte des österreichischen Expressionismus verbunden ist (vgl. S. 67). Brods Mahler-Erzählung wurde nicht erst 1913, sondern bereits 1907 in der *Schaubühne* publiziert (vgl. S. 113), Vischers Quasiroman heißt nicht *Sekunde durch Gehirn*, sondern *Sekunde durch Hirn* (S. 157). Die bereits erwähnte positive Bedeutung des Buches, die im genauen Kartieren und ersten Ordnen des Materials zu sehen ist, wird dadurch jedoch nicht verringert.

Es schreibt: Václav Smyčka (5. 9. 2016)

Das Verfassen einer mehrbändigen Gesamtdarstellung zur Geschichte eines Landes ist für einen Historiker eine der größten intellektuellen Herausforderungen. Das Verfassen eines Geschichtswerks für fachkundige Leser und auf dem begrenzten Raum eines einzigen schmalen Bandes scheint mir jedoch ein noch gewagteres Unterfangen. Ein Versuch einer solch konzentrierten Gesamtdarstellung der tschechischen Geschichte auf minimalem Raum ist das in der Edition Wissen des Münchener Verlags Beck (2014) erschienene Buch ***Geschichte Tschechiens***, dessen Verfasser **Joachim Bahlcke** als Professor für Geschichte der frühen Neuzeit an der Universität Stuttgart tätig ist. Wie im Untertitel des Buches angekündigt, hat sich der Autor zum Ziel gesetzt, dem Leser auf bloßen hundertzwanzig ca. oktavheftgroßen Seiten die tschechische Geschichte „*vom Mittelalter bis zur Gegenwart*“ darzustellen. Wie ist Bahlcke nun mit dieser schwierigen Aufgabe umgegangen und wie hat er die dafür erforderliche extreme Reduzierung des Materials bewältigt? Ist es ihm gelungen, seine Leser „anspruchsvoll, knapp und kompetent“ über das gegebene Thema zu informieren, wie die Rahmendefinition der Edition Wissen verspricht? Wie meistert er die Gefahr zu einfacher Lösungen und fest verwurzelter Masternarrative, die oft gerade dann zu Wort kommen, wenn es vom Detail des historischen Stoffes zu abstrahieren gilt?

Die erste Schwierigkeit, mit der Bahlcke konfrontiert war, ist bereits die Bezeichnung des behandelten Gegenstands. Während Manfred Alexander, Autor einer vergleichbaren Gesamtdarstellung der tschechischen Geschichte aus dem Jahr 2008 (*Kleine Geschichte der böhmischen Länder*) oder Petr Čornej und Jiří Pokorný, die 2003 eine ähnliche Arbeit verfassten, die Bezeichnung „böhmische Länder“ („české země“) gewählt haben, tendiert Bahlcke zu der heutigen Kurzbezeichnung des Staates: *Tschechien*. Er ist sich jedoch sehr wohl bewusst, dass „Tschechien – die 1993 gegründete Tschechische Republik – [...] ein junger Staat im östlichen Mitteleuropa, und doch ein Land mit einer über tausendjährigen, wechselvollen Geschichte“ (S. 7) ist. Wenngleich sich Bahlcke also letztlich für die aktuelle, zur Beschreibung der historischen Entwicklung des Landes jedoch wenig geeignete Bezeichnung „Tschechien“ entschieden hat, illustriert er am Beispiel der vielen weiteren

Namen des Landes bzw. Staatsgebildes, die die Entwicklung der politischen Konzeption und die ideologischen Positionen der Vergangenheit widerspiegeln, anschaulich die historische Wandelbarkeit einer staatlichen Ordnung. Insbesondere anhand der verschiedenen sprachlichen Versionen und Titel von Palackýs *Geschichte von Böhmen* verdeutlicht Bahlcke dem Leser in der Einleitung – zumindest andeutungsweise – die komplizierte Entwicklung der nationalen, ethnischen, regionalen und staatlichen Identitäten auf dem Gebiet des heutigen „Tschechien“.

Ein weiteres Problem, dem sich Bahlcke stellen musste, ist die Auswahl der Themen, Persönlichkeiten und historischen Ereignisse, mit denen er sich auf engem Raum befasst. Auch hier bietet sich ein Vergleich mit Čornejs und Pokornýs Buch *Stručné dějiny českých zemí* [dt.: *Kurze Geschichte der böhmischen Länder bis zum Jahr 2000*] (Prag: 2000) an. Bemerkenswert ist bereits, wo Bahlcke mit seiner Darstellung der tschechischen Geschichte einsetzt und wie er die frühmittelalterliche Geschichte darstellt: Während Čornej und Pokorný ihre Geschichte der böhmischen Länder bereits in der Frühzeit beginnen und dann mit traditionellen Meilensteinen des nationalen Masternarrativs wie dem „Samo-Reich“, „Großmähren“ etc. fortführen, lässt Bahlcke das historisch unzureichend belegte „Samo-Reich“ weg und widmet dem Großmährischen Reich nicht mehr als einen Satz. Čornej und Pokorný hingegen ignorieren den ältesten Bericht über die Taufe von vierzehn böhmischen Fürsten in Regensburg, die Bahlcke folgendermaßen kommentiert: „Dass sich im Jahr 845 in Regensburg mehr als ein Dutzend böhmische Stammesfürsten taufen ließen, bedeutete nicht nur den Anschluss an die Reichskirche, sondern faktisch auch eine Anerkennung der ostfränkischen Oberheit.“

Dies heißt jedoch nicht, dass Bahlcke in seiner Darstellung die Eigenständigkeit in der Entwicklung des tschechischen Staatswesens abschwächt – im Gegenteil: An zahlreichen anderen Stellen verteidigt er das Handeln der tschechischen Ständevertretung, so z. B. in den Konflikten mit den Habsburger Herrschern in den Jahren 1546/47 oder 1618/19. In vielem zeugen diese Abweichungen eher davon, wie sehr unser fest verwurzelt Geschichtsnarrativ noch immer aus seiner identitätsbildenden mythisierenden Funktion schöpft. Bahlcke ist bestrebt, den Fehler einer Projektion moderner nationaler Aspekte auf die Vergangenheit zu vermeiden, und verfolgt daher bilaterale Beziehungen, Selbstdefinitionen sowie die Formung einer ganzen Reihe verschiedener Identitäten, sei es anhand des regionalen Antagonismus zwischen Böhmen und Mähren, der gesellschaftlichen Stellung der jüdischen Minderheit, die sich im Laufe der Neuzeit an verschiedene Sprachen assimilierte, oder schließlich anhand der Beziehungen zwischen der deutschsprachigen und der tschechischsprachigen Bevölkerung. Gerade der letztgenannten Beziehung widmet er – wieder im Gegensatz zu Čornej und Pokorný – relativ viel Raum. Er verfolgt (obschon vielleicht zu knapp) das im 18. Jahrhundert und selbst in der Vormärzzeit national noch undifferenzierte Milieu der Gelehrtenvereinigungen, die „Selbstverständlichkeit“, mit der „Deutsche und Tschechen“ in „intellektuellen Zirkeln, Salons und wissenschaftlichen Vereinigungen zusammen[wirkten]“ (S. 66). Er schildert die Trennung der bis dahin eng miteinander verwobenen sprachlichen Milieus im Jahr 1848 und die immer vergeblicheren Versuche eines sprachlichen Ausgleichs in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Dabei spricht Bahlcke mehrmals von „Parallelgesellschaften“, die sich ihm zufolge bereits in der Vormärzzeit bildeten (S. 71). Mit der Konzentration auf die Frage der deutsch-tschechischen Beziehungen bringt er dieses schwierige und konfliktträchtige Thema auch dem fachkundigen Leser nahe.

Finden sich bezüglich der mittelalterlichen oder neuzeitlichen Geschichte – trotz einiger Vereinfachungen – noch immer zahlreiche kleine innovative Abweichungen, die uns über die

historische Relevanz einiger Momente des nationalen Masternarrativs nachdenken lassen und der traditionellen Erzählung in der Darbietung Čornejs und Pokornýs in erfrischender Weise den Spiegel vorhalten, so tendiert Bahlckes Darstellung der neuesten tschechischen Geschichte nach 1948 zu einer etwas schematischen Sichtweise. Das „kommunistische Regime“ und die „Partei“ treten hier als Monolith auf, dem eine scheinbar homogene „Gesellschaft“ gegenübersteht. Und obgleich es Bahlcke relativ gut gelingt, auf engem Raum die staatlichen Repressionen gegen Klassengegner und politische Opponenten zu schildern, vermag er es nicht, die wesentlich komplizierteren Beziehungen zu erfassen, die zwischen der Gesellschaft und den Herrschaftseliten ausgehandelt wurden. So findet sich zum Beispiel nirgends eine Angabe über den gesellschaftlich hohen Mitgliederanteil in der kommunistischen Partei und in Jugendorganisationen, über die Suche nach einer neuen Legitimierung der Partei in der zweiten Hälfte der 50er Jahre oder über den Alltag der sozialistischen Gesellschaft. Besonders abrupt ist der Übergang von der Niederschlagung des Prager Frühlings und den Repressionen nach der Besetzung des Landes durch Truppen des Warschauer Pakts zu den (bereits von Anfang an als Bewegung bezeichneten) dissidentischen Aktivitäten in der zweiten Hälfte der 1970er und 80er Jahre, wobei dem hohen Maß an gesellschaftlichem Konsens in den 70er Jahren und den erfolglosen Bemühungen eines Teils der Parteimitglieder um eine Reform Ende der 80er Jahre keine Aufmerksamkeit zuteilwird. Die Entwicklung der Ereignisse ab der Niederschlagung des Prager Frühlings läuft damit zu teleologisch auf den Sturz des Regimes 1989 hinaus.

Interessanter ist vielleicht ein Blick auf die am Ende des Buches zusammengefasste postrevolutionäre Entwicklung – denn dieser Stoff entbehrt bislang noch immer einer festen fachmonografischen Basis wie auch einer feststehenden Periodisierung. Bahlcke befasst sich hier – neben der Teilung der Tschechoslowakei – mit dem Zerfall und der nachfolgenden Konsolidierung der Wirtschaft während der 1990er Jahre, er erwähnt die Erneuerung der regionalistischen Bewegung in Mähren in den frühen 90er Jahren (und wendet sich damit abermals kurz der Identitätenfrage zu, die einen der roten Fäden des Buches bildet). Weiterhin erwähnt werden der Eintritt in internationale Organisationen und die Entwicklung der politischen Parteien nach dem Jahr 2000. Den größten Raum nimmt hierbei die Partei TOP 09 ein, über deren Programm, Wahlergebnisse und über deren Vorsitzenden Karel Schwarzenberg Bahlcke ausführlicher schreibt als über andere Parteien. Es ist daher auch kein Wunder, dass die letzten Zeilen des schmalen Bandes gerade Schwarzenbergs knapper Niederlage im Präsidentschaftswahlkampf mit Miloš Zeman gewidmet sind.

Der markante Platz, der Schwarzenberg am Ende des Buches eingeräumt wird, spiegelt in gewissem Maße die gesamte Wertekonzeption von Bahlckes Arbeit wider, die nicht zufällig mit Palackýs *Geschichte von Böhmen* und deren Programm eines deutsch-tschechischen Ringens und Miteinanders beginnt. Dieses in der ersten Ausgabe von Palackýs *Geschichte* wie auch in der Person des Politikers Schwarzenberg verkörperte Programm verbindet die Arbeit geistig zu einem Ganzen. Der traditionelle Topos von den böhmischen Ländern als Mittler zwischen Ost und West, der auch für Palackýs Konzeption der böhmischen Geschichte charakteristisch ist, findet nicht zufällig an exponierter Stelle – im Paratext auf der Rückseite des Buches – Erwähnung. Vielleicht ist gerade dies auch der Grund, warum Bahlcke trotz aller Verkürzung die mittelalterliche und neuzeitliche Geschichte mit solcher Plastizität darstellt, während die Nachkriegsentwicklung, in der sich die Linie der deutsch-tschechischen Beziehungen verliert, eher flach erscheint. Aufgrund seiner komplexeren Auffassung der mittelalterlichen und neuzeitlichen Geschichte – insbesondere im Hinblick auf die Herausbildung nationaler und regionaler Identitäten – ist der schmale Band jedoch

eine willkommene Ergänzung und Alternative zu der (diesbezüglich) etwas einseitigeren und thesenhafteren Geschichte Čornejs und Pokornýs.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schreibt: Jakob Sichálek (19. 9. 2016)

Doppelte Heimat I

Für Arne Novák sind die altschechischen Ependichtungen aus der Ära der Luxemburger Beispiele einer „sklavischen Nachahmung fremder“ Literatur. Für Roman Jakobson indes deutet *keines* der unter den Königen Johann und Karl entstandenen literarischen Werke auf eine deutsche Vorlage hin. Weder das eine noch das andere ist wahr: Aus ihrer vermeintlichen Vasallenstellung befreit wurde die altschechische Literatur von Nováks Zeitgenossen Franz Spina und Jan Vilikovský. Jakobsons Äußerungen hingegen ignorieren vollkommen die bekannten, nach deutschen Vorbildern entstandenen tschechischen Ritterromane (wie z. B. *Tristram a Izalda*, *Vévoda Arnošt* u. a.).

Nováks wie Jakobsons Standpunkt sind rhetorische Verkürzungen und dienen den Autoren vor allem zur Stützung anderer, umfassenderer Thesen, die den Wert des älteren Schrifttums davon abhängig machten, in welchem Maße sich dessen empfundene ästhetische Qualitäten oder sein ideeller Gehalt mit den kulturellen und politischen Bedürfnissen der Gegenwart deckten. Wie irreführend solch eine Sichtweise ist, zeigt sich an der Bewertung der altschechischen Ritterepik aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts: Die Vorstellung, dass diese „sklavisch deutsche Vorlagen nachahme“, disqualifizierte sie in den Augen der meisten tschechischen Literaturhistoriker bis weit über die Mitte des 20. Jahrhunderts hinaus.

Ich möchte mich jedoch weder speziell mit der Ritterepik noch mit dem konkreten Kontext von Nováks und Jakobsons Überlegungen befassen (wenngleich es sich dabei zweifellos um wichtige und interessante Themen handelt). Mein Thema ist vielmehr die literaturgeschichtliche **Reflexion der im Mittelalter in den böhmischen Ländern entstandenen deutschsprachigen Literatur** bzw. die Reflexion der deutsch-tschechischen Literaturkontakte. Angeregt haben mich hierzu vor allem zwei unlängst erschienene Ausgaben von Jakobsons Essay *Moudrost starých Čechů* [Die Weisheit der alten Tschechen] (vgl. dazu das **Echo** vom 20. 1. 2016).

Der Blick auf die Geschichte der mittelalterlichen Literatur Böhmens durchlief in den 1920er und 30er Jahren einen starken konzeptuellen Wandel, geprägt durch eine reflektierte Einbeziehung der hier entstandenen kirchenslawischen, lateinischen wie auch „deutschen“ Texte in die tschechische Literaturgeschichte. Begleitet wurde dieser Wandel von der Entwicklung der modernen Philologien in ihrer sprach- und literaturhistorischen Perspektive, von innovativen einheimischen, teilweise auf Deutsch erscheinenden Wissenschaftszeitschriften (*Naše věda*, *Byzantinoslavica*, *Slavische Rundschau*, *Germanoslavica* u. a.), von einer regelmäßigen Berichterstattung über die in- und ausländische Buch- und Zeitschriftenproduktion sowie von der Zusammenarbeit bzw. Konkurrenz deutscher und tschechischer Slawisten und Germanisten (insbesondere an den

beiden Prager Universitäten). Charakteristisch ist zudem das Bemühen um eine formalstrukturelle, stilistische und funktionale Analyse alttschechischer Texte – vor allem im Kontext des mittellateinischen, byzantinischen, kirchenslawischen und europäischen vernakulären Schrifttums (und somit auch in Beziehung zu tschechischen Vorbildern und Parallelen). All dies spiegelte sich u. a. im editorischen Umgang mit alttschechischen Texten wider, die nun – wie die Beispiele V. Vančuras, J. Palivec, F. Kubkas u. a. belegen – auch einen breiteren Leserkreis einschließlich zeitgenössischer Schriftsteller ansprachen.

Das Ende jener bedeutsamen Ära eines relativ freien literaturwissenschaftlichen Denkens, das sich allmählich von nationaler Demagogie zu lösen begann, markierten am Vorabend des Zweiten Weltkriegs Konrad Bittner (1890–1967) und dessen markantester Opponent Roman Jakobson (1896–1982) mit ihren Standpunkten bezüglich der deutsch-tschechischen Kontakte: Der Deutschmähre Bittner, einer der führenden Slawisten der Prager deutschen Universität, der in seinem Buch *Deutsche und Tschechen. Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes* (1936) die deutsch-tschechische Literaturgeschichte bis zur zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts verfolgte, sah eine Abhängigkeit der tschechischen Literatur von der deutschen sowie deutsche literarische Einflüsse auch da, wo sie nicht waren. Der russische Slawist Jakobson hingegen wollte sie – in Reaktion auf Bittner und auf die Kriegsergebnisse – selbst dort nicht sehen, wo es sie tatsächlich gab.

Nach dem Zweiten Weltkrieg nahm die Entwicklung schnell eine neue Richtung, insbesondere was die Gegenstandsbestimmung der tschechischen Literaturgeschichte betraf: Für deutschsprachige Bohemica war hier kein Platz. Dies zeigte sich sowohl in der sogenannten akademischen Geschichte der tschechischen Literatur (*Dějiny české literatury*, 1959), die in erster Linie ein neues Vorgehen bei der Bewertung der alten Literatur und ihrer Entwicklung demonstrieren sollte, als auch in einem lange vorbereiteten Editionsprojekt: der insgesamt dreibändigen Publikation *Výbor z české literatury* [Anthologie der tschechischen Literatur], die sich mit der Literatur bis zur zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts befasste (1957, 1963, 1964). Letztere enthielt zwar Schriftzeugnisse in einer illustrativen Genrebreite, vermittelte jedoch ein sprachlich stark reduziertes Bild des literarischen Lebens in den böhmischen Ländern, da z. B. das deutsche und das hebräische Schrifttum fehlt.

Es bleibt ein sonderbares Paradox, dass sich dieser neuen Auffassung, die den deutschen Einfluss marginalisierte, auch Forscher anschlossen, deren vorherige wie aktuelle Arbeiten bzw. politischen Standpunkte innerhalb der neuen Wissenschaftskonzeption bald ebenso unerwünscht sein sollten: so z. B. der bereits erwähnte Roman Jakobson, Albert Pražák (1880–1956) oder Václav Černý (1905–1987). Ähnlich wie Jakobson lehnten auch Pražák und Černý in ihren während des Krieges entstandenen Monografien zur alttschechischen *Alexandreis* oder zur alttschechischen Liebeslyrik übereinstimmend einige Schlussfolgerungen aus Bittners Buch *Deutsche und Tschechen* ab. So befassten sich Pražák wie Černý am Beispiel der *Alexandreis* bzw. der alttschechischen Liebeslyrik mit der Einordnung der tschechischen Literatur in die europäische Kultur und stellten einige phantastische Thesen auf, die vor allem den Einfluss der deutschen Kultur auf die tschechische abschwächen sollten.

Bittners 1936 entstandene Arbeit über die deutsch-tschechischen Literaturbeziehungen wurde im tschechischen Milieu bald nach ihrem Erscheinen als methodologisch wie interpretatorisch antiquiert aufgefasst. Bei einem Teil der deutschen Slawisten blieb sie jedoch – trotz der prinzipiellen Einwände, die ihr in der damaligen Tschechoslowakei entgegengebracht wurden (und auf die ich in einem weiteren Echo zurückkommen werde) – in einem gewissem Maße einflussreich (wenngleich auch hier bald Vorwürfe laut wurden, die

Bittner in Anknüpfung an die tschechische Polemik unterstellten, sein Buch sei eine Kompilation an der Grenze zum Plagiat). In seinem bibliografischen bzw. faktografischen Nutzen für ausländische Leser wurde das Buch erst 1978 durch die bekannte und geschätzte Monografie des Slawisten Winfried Baumann (geb. 1944) *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen: Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis 15. Jahrhundert* abgelöst. Mit der Frage der deutsch-tschechischen Literaturbeziehungen selbst befasste sich 20 Jahre nach Bittner knapp und übersichtlich (bis zum 20. Jahrhundert) der Münchener Slawist und Balkanforscher Alois Schmaus (1901–1970), der übrigens auch ein Semester an der Prager tschechischen Universität studiert hatte und sich gelegentlich wissenschaftlich mit der tschechischen Literatur befasste. In der ersten Version seiner kurzen Skizze *Tschechisch-deutsche Literaturbeziehungen* (1957) berief sich Schmaus dabei noch ausdrücklich auf Bittners kontroverses Buch – womit er den Unwillen des damaligen tschechischen Rezensenten J. Daňhelka erregte.

Weniger akademisch als die Abhandlungen Schmaus' und Baumanns waren die Reaktionen deutscher Bohemisten auf die oben erwähnte Anthologie tschechischer Texte wie auch auf weitere Editionen (näher befasst habe ich mich damit an anderer Stelle, vgl. *Slovo a smysl* 11, 2014, Nr. 22, S. 86–92). Gleiches gilt für die germanobohemistischen Beiträge Pavel Trosts (1907–1987), der sich – anders als z. B. seine Germanisten-Kollegen Leopold Zatočil (1905–1992) und Emil Skála (1928–2005) – nie von der Konzeption Josef Hrabáks (1912–1987) beeinflussen ließ. Hrabák, der wohl agilste Vertreter der literaturwissenschaftlichen Paläobohemistik der Nachkriegszeit, beschrieb das Verhältnis zwischen dem deutschen und tschechischen Schrifttum – ähnlich wie bereits A. V. Kraus oder V. Flajšhans – wiederholt mit den Begriffen der „Konkurrenz“ und des „Wettbewerbs“, schloss dabei jedoch deutsche Bohemica aus der Entwicklung der tschechischen Literatur aus. Am kompaktesten (wenngleich für seine Verhältnisse an sich eher marginal) behandelte er dieses Thema in einem Reader mit dem diesbezüglich paradoxen Namen *Polyglotta* (1971).

In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts herrschte in der tschechischen Literaturgeschichtsschreibung bezüglich des mittelalterlichen Schrifttums einerseits Ignoranz (bzw. mangelnde Berücksichtigung) gegenüber dem einheimischen deutschsprachigen Schaffen, gepaart mit einer Unterschätzung der deutsch-tschechischen Literaturkontakte. Andererseits machte sich in Reaktion darauf (z. B. bei K. Doskočil oder J. Tříška) eine Beschwörung des Trilingualismus und trilingualer Autoren bemerkbar, die mit schablonenhaften Formulierungen über das lateinisch-deutsch-tschechische literarische Leben in den böhmischen Ländern des Mittelalters einherging, ohne dass der passive Trilingualismus vom aktiven unterschieden und die Kategorie der Mehrsprachigkeit selbst historisch problematisiert und konzeptuell präzisiert worden wäre. Das dabei oftmals synekdochisch angeführte Beispiel des Jan Milíč von Kroměříž ist aus quellenkritischer Sicht mehr als strittig...

Die veränderten gesellschaftlichen und wissenschaftlichen Bedingungen seit den 1990er Jahren ermöglichten wieder eine offene Diskussion über die deutschsprachigen Bohemica des Mittelalters wie auch über die deutsch-tschechischen Literaturkontakte. Dabei handelte es sich jedoch nicht nur um eine aktuell bestehende Möglichkeit, sondern vielmehr um eine Notwendigkeit im Rahmen einer historischen Verantwortung der sich neu formierenden Zivilgesellschaft bzw. im Rahmen einer intellektuellen Verantwortung, die jedoch nur von einer Handvoll besonders reflektierter Forscher als Verpflichtung aufgefasst wurde. Erinnerung sei hier z. B. an die von Jindřich Pokorný (1927–2014) herausgegebenen *Ianua-*Sammelbände mit ihrem wertvollen bibliografischen Teil oder an die beiden Bände *Deutsche Literatur des Mittelalters in und über Böhmen* (2001, 2004), initiiert von Václav Bok

(geb. 1939), der zu Beginn seiner wissenschaftlichen Laufbahn noch von Hrabáks Definition der deutsch-tschechischen Literaturbeziehungen auf dem Gebiet der böhmischen Länder ausgegangen war. 1994 begann man erneut mit der Herausgabe der Zeitschrift *Germanoslavica*. Die Zahl publizierter Übersetzungen stieg (am wichtigsten ist hier wohl ein kommentierter Sammelband deutscher Lyrik, die am Hofe der letzten Přemyslidenkönige entstanden oder anderweitig mit diesem verbunden ist: *Moravo, Čechy, radujte se!* [Mähren, Böhmen, freuet euch! Der Titel bezieht sich auf eine Gedichtzeile Ulrich von Etzenbachs aus dessen *Wilhelm von Wenden*: „Fröuwe dich, Merhern, Bêheimlant!“ A. d. Ü.], Praha, 1998). Und auch eine deutsche Reimübersetzung der tschechischen Dalimil-Chronik wurde inzwischen wissenschaftlich analysiert und herausgegeben.

Übersetzung: Ilka Giertz

Es schrieb: Leopold von Sacher-Masoch (3. 10. 2016)

Von Oktober 1881 bis September 1885 erschien in Leipzig die von **Leopold von Sacher-Masoch** (1836–1895) herausgegebene Monatszeitschrift **Auf der Höhe** – die einzige Zeitschrift, die sich in den 1880er Jahren gezielt mit der aktuellen tschechischen Literatur beschäftigte. Insgesamt wurden hier elf Auszüge aus den Werken sechs zu damaliger Zeit etablierter Autoren veröffentlicht (Svatopluk Čech, Vítězslav Hálek, Karel Kučera, Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer) sowie dreizehn Artikel über tschechische Literatur (Schriftstellerporträts, Überblicksstudien, Besprechungen), von Josef Penížek und vor allem von dem Journalisten Karel/Karl Müller. Dazu kam noch ein Beitrag des Prager deutschen Dichters Eduard Maria Schranka über das tschechische Nationaltheater (Schranka übersetzte zudem ein Gedicht Jaroslav Vrchlickýs) sowie eine umfangreiche Studie des ungarischen Historikers Johann Heinrich Schwicker über die Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften und eine Rezension zu Tomáš Garrigue Masaryks Schrift Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation aus der Feder des im mährischen Leipnik (Lipník nad Bečvou) geborenen Journalisten und Masaryk-Schülers Sigmund Münz.

Um tschechische Literatur in deutschen Zeitschriften vermitteln zu können, mussten gleich mehrere Faktoren zusammenkommen, die Auf der Höhe allesamt erfüllte: ein internationales, nicht nur an großen Literaturen ausgerichtetes Zeitschriftenprogramm, das Interesse der Redaktion an kleineren slawischen Literaturen, Kontakte zu entsprechenden Literaturmittlern mit gutem Überblick über die aktuelle tschechische Literatur, die außerdem bereit wären, auf Deutsch zu referieren oder ins Deutsche zu übersetzen – am besten beides und regelmäßig. Die Zeitschrift Auf der Höhe trug den Untertitel Internationale Revue und orientierte sich an französischen Zeitschriften, vor allem an der renommierten Revue des deux Mondes. Sacher-Masoch, der sich intensiv mit russischer Literatur befasste, vermutete, dass der wachsende Erfolg des russischen Realismus bei der deutschen Leserschaft auch das Interesse an anderen slawischen Literaturen wecken könnte (die polnische Literatur fand im Übrigen in Deutschland deutlich mehr Resonanz als die tschechische).

Die erste Übersetzung tschechischer Literatur in Auf der Höhe erschien erst im Juni 1883, doch Sacher-Masoch setzte sich vermutlich schon von Anfang an für ihre Präsenz ein, schon aufgrund seines persönlichen Bezugs zu Prag, wo er zwischen 1848 und 1854 gelebt hatte.

Die Schwierigkeiten, die er bei der Anwerbung tschechischer Autoren für seine Zeitschrift hatte, beschrieb unter anderem Josef Penížek, der in Auf der Höhe eine umfassende Studie zur zeitgenössischen tschechischen Literatur veröffentlichte, in einem Brief an Václav Vlček: „Er beschwerte sich bei mir, er habe bei einigen Schriftstellern um Beiträge gebeten, vergebens. Nur [Svatopluk] Čech scheint ihm etwas zugesagt zu haben.“ (LA PNP, f. V. Vlček, 30. 8. 1882) Der hier angedeuteten, kulturpolitisch motivierten Zurückhaltung tschechischer Autoren Sacher-Masochs Angebot gegenüber sowie der Übersetzung eigener Werke ins Deutsche im Allgemeinen versuchte der wohl aktivste Kulturmittler dieser Zeit Karel Müller entgegenzusteuern. Dabei konzentrierte er sich hauptsächlich auf das Werk Svatopluk Čechs.

Aus Leopold von Sacher-Masochs Brief vom April 1882 geht hervor, dass sich der Chefredakteur der Zeitschrift Auf der Höhe an den damals renommierten tschechischen Schriftsteller zunächst direkt gewandt hatte (der Brief befindet sich heute in Čechs Nachlass im LA PNP). Im Brief lehnte Sacher-Masoch das Angebot Čechs ab, eine Erzählung Josef Štolbas zu veröffentlichen, da sie nicht seinem realistisch ausgerichteten Programm entspreche, gleichzeitig beteuerte er aber die Offenheit der Zeitschrift slawischen Literaturen gegenüber und bat Čech um eigene Beiträge.

Leipzig, den 26. IV. 1882

Sehr geehrter Herr!

Herzlichsten Dank für Ihren Brief. Ich bin des Čechischen ziemlich mächtig, da ich die vier oberen Gymnasialklassen in den Jahren 1848–1852 in Prag an dem czechischen Altstädter-Gymnasium unter Klicbera [Klicpera], [Jan] Jungmann, Čuper, Štulz [Štulc] u. s. w. zur Zeit, als mein Vater Stadthauptmann von Prag war, absolviert habe und auch bei der schriftlichen Maturitäts-Prüfung aus dem Czechischen einen der besseren Aufsätze geliefert habe. Leider entspricht die Novelle „der Dorfdiplomat“ nicht meinem Programm, erstens da wir nur Originale bringen und dieselbe früher czechisch erscheint, zweitens, weil ich gerade die slavischen Litteraturen sehr gut vertreten sehen möchte und die Novelle von Štolba zwar gut ist, aber nicht das Frische, Charakteristische und Packende der Russischen und zum Theil auch neuern polnischen Novellen von Turgenjew, Dostojewski, Pisemsky, Bałucki, Litwos [Sienkiewicz] u. s. w. besitzt; drittens, weil sie zu wenig charakteristisch für das czechische Volksleben ist.

Da wir alle Literaturen cultiviren müssen, daher nicht zu oft aus einer und derselben Novellen bringen können, möchte ich die czechische Literatur durch eine wirklich ausgezeichnete für das czechische Volksleben charakteristische Novelle vertreten sehen und glaube, dass Sie allein dazu berufen sind, Ihre Nation durch eine solche Erzählung in unserer Revue, in der Frankreich durch Daudet, Russland durch Dostojewski, Polen durch Bałucki, Italien durch Ciampoli und Berseczio u. s. w. vertreten waren, zu repraesentiren. Eine Novelle aus dem Hanakenleben wäre mir sehr angenehm, da ich überzeugt bin, dass Ihre berühmte Feder derselben ein originelles, nationales Colorit verleihen wird.

Hochachtungsvoll

Leopold Ritter von Sacher Masoch.
Knauthayn bei Leipzig

LA PNP, f. Svatopluk Čech, Briefkopf: „Auf der Höhe“, Redaktion: Dr. L. v. Sacher-Masoch und R. Armand, Leipzig

„Eine Novelle aus dem Hanakenleben“, die Sacher-Masoch von Čech verlangte, war jedoch konträr zu dessen sonstigem Schaffen. – Nicht sonderlich tiefgründige humoristische Skizzen aus dem Leben Prager tschechischer Bürger und epische Gedichte inklusive eines Kapitels aus der Idylle Im Schatten der Linde (Ve stínu lípy) entsprachen zwar nicht der Ästhetik, die Sacher-Masoch in seiner Zeitschrift propagieren wollte, dennoch wurden sie (in der Übersetzung Müllers) veröffentlicht.

Doch angesichts der damaligen Situation in der tschechischen Literatur war Sacher-Masochs Adressatenwahl durchaus richtig, Svatopluk Čech war ein angesehener Schriftsteller und allgemein als unanfechtbare Autorität akzeptiert. Seine Rolle hatte somit auch Einfluss auf die Vermittlung ins Deutsche – in den 1880er Jahren war er gemeinsam mit Jan Neruda der meistübersetzte tschechische Autor. In den unterschiedlichen Erwartungen auf beiden Seiten, in der deutschen wie in der tschechischen Literatur, wird so auch eine der Schwierigkeiten in den deutsch-tschechischen literarischen Annäherungen im ausgehenden 19. Jahrhundert deutlich (mit der Vermittlung tschechischer Literatur zwischen 1880 und 1910 beschäftigt sich intensiv die Studie Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny [Parallelen und Überschneidungen. Tschechische Literatur in den Zeitschriften der deutschen Moderne], Prag: MÚA AV ČR, 2016).

Im

Übersetzung: Martina Lisa

Es schreibt: Lucie Merhautová (17. 10. 2016)

Ende 2015 veröffentlichte der Prager Verlag dybbuk die biografische Studie **Sacher-Masoch (1836–1895)** aus der Feder des französischen Historikers für mittelosteuropäische Geschichte Bernard Michel (1935–2013). Das französische Original erschien bereits 1989 und es ist nur bedauernswert, dass die tschechische Übersetzung solange auf sich hat warten lassen, sie hätte weitere wissenschaftliche Auseinandersetzungen sowie Übersetzungen anstoßen können, die auf Tschechisch komplett fehlen. Selbst eine deutsche Übersetzung der Biografie fehlt bis heute, doch auf Deutsch gibt es zahlreiche wissenschaftliche Studien und Monografien zum Leben und Werk Leopold von Sacher-Masochs, wobei die grundlegenden biografischen Informationen größtenteils eben auf Michels Arbeit basieren. Auf Deutsch ist zum Beispiel seine Studie Leopold von Sacher-Masoch und Frankreich erschienen (im Sammelband *Leopold von Sacher-Masoch. Ein Wegbereiter des 20. Jahrhunderts*, hg. von Marion Kobelt-Groch / Michael Salewski, Olms-Verlag, 2010).

Sacher-Masoch war ein „Mann der Grenze“ (S. 9), den Großteil seines Werkes verortete er nach Galizien und er selbst stellte sich ab einem bestimmten Zeitpunkt als deutschschreibender Slawe dar. Dementsprechend weckt er auch ein reges Interesse bei HistorikerInnen, GermanistInnen, PolonistInnen, UkrainistInnen oder RussistInnen, die sich mit Identitätskonstruktionen und deren literarischen Repräsentationen oder aber mit Interkulturalität in der Donaumonarchie beschäftigen. (Eine Übersicht über die Werke, die Übersetzungen und die Literatur zum Autor bietet die *Sacher-Masoch Bibliografie 1853–2003*, zusammengestellt von Michael Farin im Sammelband *Leopold von Sacher-Masoch*, hg. von Ingrid Spörk / Alexandra Strohmaier, Graz: Droschl, 2002.) Aktuell bleibt die Frage

nach der Modernität von Sacher-Masochs Werken, die Michel erst in seinem kurzen Schlusskapitel stellt, in welchem er die Bezüge sowohl zur Kunst des österreichischen Barock wie auch zur Wiener Moderne anreißt. In diesem Zusammenhang erwähnt er auch die deutschsprachige Literatur aus Böhmen und Mähren, beschränkt sich dabei jedoch auf das heute altbekannte Beispiel von Kafkas *Verwandlung*. Die Resonanz auf die beunruhigend wirkenden, verdrehten Machtverhältnisse im Werk von Sacher-Masoch (nicht nur zwischen Mann und Frau, sondern auch zwischen Mehrheits- und Minderheitskultur, zwischen Zentrum und Peripherie) war jedoch viel breiter und es wäre lohnenswert, sie intensiver zu erforschen.

Der Übersetzer Jiří Našinec konnte sich bis auf die bekannteste Novelle *Venus im Pelz* auf keine weitere neuere tschechische Übertragung von Sacher-Masochs Werken stützen – es ist mehr als verwunderlich, dass seit 1931 keine Anthologie seiner Prosa erschienen ist. Unter den BohemistInnen gehört Sacher-Masoch zu den vernachlässigten Autoren, und das, obwohl sein Lebensweg wesentlich mit den Böhmisches Ländern und Prag verbunden war. Schuld daran ist wohl nicht so sehr das Stigma der Sexualstörung, mit dem sein Name 1890 von Richard Krafft-Ebing behaftet wurde, sondern viel mehr sein gleichnamiger Vater Leopold von Sacher-Masoch (1797–1874), der in das repressive System des Bachschen Absolutismus involviert war. Dieser wuchs in Galizien auf (wobei sein Vater Johann Nepomuk Stephan Sacher wiederum 1759 im böhmischen Königswart/Kynžvart zur Welt kam, wo sich seine Vorfahren Mitte des 16. Jahrhunderts niedergelassen hatten), seit 1831 war er Polizeidirektor in Lemberg, 1848 wurde er nach Prag beordert und bekleidete auch hier, offiziell ab 1849, den Posten des Polizeidirektors. Als solcher reformierte er zum Beispiel das System der Informanten, welche die Reihen der tschechischen patriotischen Kreise unterwanderten. In der tschechischen Literaturgeschichte wird sein Name vor allem in Verbindung mit Karel Havlíček Borovský genannt: denn er war es, der im August 1849 dem Statthalter von Böhmen Karl Mescéry Havlíčeks Verbannung vorschlug (vgl. u. a.: Karel Kazbunda: *Karel Havlíček Borovský*, Bd. 2, Praha 2013, S. 113–132). Und so verschwimmen im tschechischen kulturellen Gedächtnis die gleichen Namen von Vater und Sohn zu einem einzigen negativen Bild. Dabei behielt, so will es scheinen, der jüngere Sacher-Masoch das Prag seiner Jugend sehr positiv in Erinnerung, darunter auch einige Persönlichkeiten (seine Gymnasiallehrer beispielsweise), die sein Vater hatte beobachten lassen. Und Anfang der 1880er Jahre eröffnete er dann in seiner Zeitschrift *Auf der Höhe* eine wichtige Plattform für tschechische Literatur im deutschsprachigen Raum (vgl. das [Echo vom 03. 10. 2016](#)).

In Frankreich konnte Michels Studie an eine breitere und wohlwollendere Rezeption anknüpfen – und in seinem Buch (sowie in anderen Studien) zeigt Michel auch, dass Sacher-Masoch im Frankreich der 1870er und 1880er Jahre als ein relativ angesehener Schriftsteller galt. Übersetzungen seiner Novellen und Erzählungen erschienen in renommierten Zeitschriften oder wurden in Buchform veröffentlicht. Zwischen 1887 und 1888 wurden in der Revue *Le Gaulois* und der *Revue bleue* die Memoirencyklen aus seiner Kindheit und Jugendzeit in Galizien und Prag in den 1830 und 1840er Jahren publiziert – auch ihre Übersetzung ins Tschechische wäre lohnend (auf Deutsch sind sie in zwei Bänden erschienen: *Souvenirs. Autobiografische Prosa*, übers. v. Susanne Farin, München: belleville, 1985, und *Bruchstücke. Autobiografische Prosa 2*, hrsg. v. Michael Farin / Mechthild Saternus, übers. v. Michael von Killisch-Horn, ebd., 2009). Sacher-Masoch stilisierte sich darin als der „kleinrussische Turgenev“ und konstruierte so rückblickend eine galizische und kleinrussische Identität, die in Frankreich verlockend exotisch wirkte. Für die deutsche Kritik hingegen blieb er von Anfang an ein kontroverser und schwer zu klassifizierender Autor.

Bei Zitaten aus Sacher-Masochs Werken bedient sich Michel sowohl des deutschen Originals wie auch der dreibändigen französischen Prosaausgabe (*Contes et romans*, 1967–1968), diese und andere Editionen verwendete dann auch Gilles Deleuze für seine berühmte Studie *Présentation de Sacher-Masoch. Le froid et le cruel* (Französisch 1967, deutsche Erstausgabe folgte 1968 und wie die französische Publikation erschien sie zusammen mit der Novelle *Venus im Pelz*; diese mittlerweile klassische Ausgabe beider Texte wurde in viele andere Sprachen übersetzt, 2002 auch ins Slowakische, Deleuzes Studie von Miroslav Marcelli und Sacher-Masochs Prosatext von Adam Bžoch). Deleuzes sado-masochistische Lesart beeinflusste eine ganze Reihe anderer Interpretationen. Doch Michel versucht sich davon zu emanzipieren und betont die historische Perspektive: „Um ihn verstehen zu können, muss man vor allem die Habsburger Monarchie des 19. Jahrhunderts sehr gut kennen, nicht nur die deutsche Welt, sondern auch die slawische: die ukrainische, polnische und tschechische, inklusive ihrer Sprachen, Bräuche und Gesellschaftsrituale.“ (S. 11) Seine Recherchen führten Michel in den 1980er Jahren in die Archive der damaligen Tschechoslowakei, nach Österreich (vor allem nach Graz) und Deutschland. Er verwendete hauptsächlich Materialien aus den Polizei- oder Universitätsarchiven, aus Matrikelbüchern, persönlichen Nachlässen, Bibliotheken und persönlicher Korrespondenz. Exklusives Material bekam er zudem von der Enkelin des Schriftstellers Mechthild Saturnus, die 1933 nach Frankreich emigriert war. Etwas problematischer werden seine Ausführungen an den Stellen, wo auf die offiziellen Quellen die Interpretation der literarischen Werke folgen sollte, zu denen natürlich auch die Memoiren zählen.

Michel vertritt die veraltete und ziemlich naive Vorstellung von der Abhängigkeit des Fiktiven vom Realen, die jedoch auch heute noch unter HistorikerInnen keine Ausnahme ist. So geht er davon aus, dass der Autor in seiner Prosa „wirkliche Begebenheiten“ bearbeite (vgl. z. B.: S. 165), dass er durch die Figuren „seine Meinungen“ darlege (S. 175), oder dass der Vergleich mit offiziellen Amtsquellen in den Werken die „reine Fiktion“ enthüllen könne (S. 199). In den ersten vier Kapiteln über Sacher-Masochs Kindheit und Jugend in Galizien und Prag schöpft Michel aus den Memoiren, denen er einzelne Themenbereiche entnimmt und in chronologischer Reihenfolge vorstellt. Doch die autobiografischen Texte sind erst in den 1880er entstanden und waren für das französische Publikum bestimmt, was ihren Duktus zwangsläufig stark beeinflusste. Dabei macht Michel selbst am Beispiel der Bekanntschaft zwischen Sacher-Masoch und Aurora Rümelin (die auch das Pseudonym Alice oder Wanda Dunajew nutzte) deutlich, inwieweit sich sein Werk auf sein Leben auswirkte und wie er seine Lebenswirklichkeit bis ins Detail den Szenen und Phantasien aus seinen Romanen anpasste. Zudem gehören Verkleidungen, Verwechslungen und Masken zu den Hauptmotiven seines Werkes, sie sind ein Teil der masochistischen Welt. In der zweiten Hälfte des Buches wird Michels Text an vielen Stellen zu einer Collage, in der die Grenzen zwischen Zitat, Paraphrase und Reflexion verschwimmen. Dennoch eröffnet sich dem tschechischen Publikum dank der populär-wissenschaftlichen Monografie, angesichts des Fehlens anderer Werke oder Übersetzungen, im Prinzip zum ersten Mal und auf durchaus ansprechende Art die Möglichkeit, diesen Autor kennen zu lernen.

Die Übersetzung von Jiří Našinec ist sehr gut lesbar und gelegentliche Fehler sind wohl eher der Redaktion zuzuschreiben – von einer oberflächlichen Lektüre der Studie zeugt auch der Umschlagtext, in dem Sacher-Masochs Geburtsstadt zu „Lamberg“ geworden ist und auch zum Ort seiner Universitätstätigkeit (dabei war er als Privatdozent in Graz tätig), aus dem populären Familienblatt „*Die Gartenlaube*“ ist auf Seite 182 „*Gardenlaube*“ geworden, der erste Verleger der Zeitschrift *Auf der Höhe* war Lionel Baumgärtner und nicht „Baumgärner“ (S. 312), Sacher-Masochs Enkelin heißt mit dem Vornamen Mechthild und nicht Mechtild (S. 11) u. ä. Außerdem wurde Sacher-Masochs Lehrer am Akademischen Gymnasium, Jan

Jungmann, mit dem bekannteren Josef Jungmann verwechselt, der allerdings in Sacher-Masochs Gymnasialzeit nicht mehr am Leben war. Auch der Fußnotenapparat hätte eine Überarbeitung verdient, die zwar im Hinblick auf das breite Spektrum von Michels Forschung nicht umfassend möglich gewesen wäre, doch zumindest im Kapitel zu Prag hätte man die Namen der erwähnten Institutionen anpassen können (so heißt beispielsweise das ehemalige *Staatliche Zentralarchiv/Státní ústřední archiv* heute *Nationalarchiv/Národní archiv*). Es fehlt auch die Erläuterung, ob die Zitate jeweils aus dem deutschen Original oder aus der französischen Version übersetzt worden sind.

Übersetzung: Martina Lisa

Es schreibt: Václav Maidl (31. 10. 2016)

Wohl kaum einer schafft es, aus seiner Bachelorarbeit einen gelungenen Start in die Wissenschaft zu machen. Im Fall des 2015 erschienenen Buches von Ladislav Futtera *Německá píseň o Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století* [Das deutsche Lied von Libussa. Das Bild der frühen böhmischen Geschichte in der tschechischen und deutschen Literatur des 19. Jahrhunderts] (Příbram: Pistorius & Olšanská) kann man das allerdings behaupten. Der Autor sammelte im komparativen Rahmen bekannte und weniger bekannte Texte mit der Figur der Libuše, die er analysiert und miteinander vergleicht; er kann sie aus dem Entstehungskontext heraus erklären und auch mit anderen Kontexten verbinden, was einen gewissen Aspekt der Entwicklung in seine Forschung bringt. Er verliert sich nicht in seinem Text, lässt sich nicht zu unnötigen Exkursen verleiten, hält seine Hauptlinie ein. Wenn wir sein Buch als „Erzählung“ verstehen, dann können wir beobachten, wie Futtera ihren Bogen über die gewählte chronologische Achse spannt, um schließlich zu seinen synthetisierenden Schlüssen zu gelangen. So lapidar gesagt, könnte es als Selbstverständlichkeit gelten, aber nicht jedem Autor ist diese Gabe zu eigen, nicht jeder kann Abweichungen oder Detailanalysen „bis ins letzte Quäntchen“ widerstehen; darunter leidet sodann der analysierte Text und die Gesamtheit des Buches wirkt unproportional.

Was meine ich mit jenem „komparativen Rahmen“? Trotz mehr als eines Vierteljahrhunderts der geöffneten Grenzen, trotz größeren komparatistischen Interesses an der Erforschung der Kontakte zwischen tschechischer und – meist – deutschsprachiger Literatur auf der Schwelle des 19. zum 20. Jahrhundert (vgl. z. B. die Arbeiten von Daniel Vojtěch oder Lucie Merhautová, ehem. Kostrbová) und trotz der Kenntnisnahme des breiteren geopolitischen Kontextes der österreichischen Monarchie (Dalibor Tureček, Václav Petrbo) bleibt die „Literatur des langen 19. Jahrhunderts“ im Bewusstsein der breiten tschechischen Öffentlichkeit fest fixiert auf das Bild der „Nationalen Wiedergeburt“, beziehungsweise auf eine in tschechischer Sprache geschriebene und in den böhmischen Ländern isoliert als die einzige wahrgenommene Literatur. Ladislav Futtera als Germanobohemist dreht diese Optik um: Künstlerische Werke, die das genannte Thema auf Seiten der tschechischen Sprache artikulieren, bleiben im Hintergrund, wie das, was allgemein als bekannt vorausgesetzt wird (Die *Kosmas*- und die *Hájek-Chronik*, die *Königinhofer* und *Grünberger Handschrift*, Smetanas *Libuše*, Zeyers *Vyšehrad*, die Symbolik der Malereien im Nationaltheater), und den Schwerpunkt seiner Arbeit legt er auf literarische Werke mit Libuše-Thematik in deutscher Sprache.

Das Interesse der Deutschen, ob im In- oder Ausland, an diesem Thema, das wir heute ausschließlich als „unseres“, als tschechisch betrachten, ist eigenartig. (Stellen wir es uns einmal umgekehrt vor: Wie viele Werke in tschechischer Sprache sind, beispielsweise, zum Thema Nibelungen entstanden?) Futtera vermag als Literaturhistoriker mit dem kulturhistorischen Kontext der Zeit zu arbeiten und hat deshalb für dieses eigenartige Interesse eine natürliche Erklärung: Wenn sich Johann Gottfried Herder für die Figur der Libuše in seiner *Fürstentafel* interessiert, dann ergibt sich das nicht aus einer besonderen Vorliebe seinerseits für die Böhmen, sondern aus seinem Interesse für das literarische Schaffen in den Sprachen der Völker und vor allem für die mündlich überlieferte Folklore, deren Reflexion er in den tradierten (und schriftlich fixierten) Mythen und Sagen sah. Dass wir uns mit dem schulmeisterlich der Aufklärung zugeordneten Herder bereits auf der Schwelle zur Romantik befinden, ist evident, und Futtera belegt es in überzeugender Weise (vgl. das Kapitel *Johann Gottfried Herder čili Geburt der Nation* [Johann Gottfried Herder oder die Geburt der Nation], S. 28–34). Die von Herder für die *Fürstentafel* bearbeitete und in die mehrbändige Sammlung *Stimmen der Völker* eingereihte Sage der Libuše ist also nur eine von vielen und sticht, anders als in „unserer“ nationalen Rezeption, die nur auf das Tschechische in Herders Sammelband abzielt, nicht hervor. Gleichzeitig erklärt Futtera, warum diese Ballade in den Teil *Deutsche Lieder* eingegangen ist, wo wir es als volksverbundene Tschechen nicht erwarten würden, wohin sie aber gemäß Herders historisch-geografischer Logik gehört, sieht er doch die böhmischen Länder als Teil des Heiligen römischen Reiches deutscher Nation an. Seinerzeit war es üblich, den Begriff der Nation über das Territorium und nicht über die Sprache zu definieren. Diese Auffassung wurde im Verlauf des 19. Jahrhunderts zugunsten der Sprache als bestimmender Kategorie nationaler Zugehörigkeit aufgegeben. Futteras Verweis auf diesen Paradigmenwechsel hinsichtlich des Volksbegriffes erlaubt es nun auch problemlos zu verstehen, warum in Musäus' *Volksmärchen der Deutschen* die Figur der Libussa ebenfalls erscheint.

Weitere bekannte Autoren, die auf Deutsch über Libuše schreiben und auf die in der Arbeit eingegangen wird, sind Clemens Brentano und Franz Grillparzer. In der Person Brentanos und seinem „Drama“ *Die Gründung Prags* haben wir es bereits mit einer voll entfalteten Romantik deutscher Prägung zu tun. Wichtiger als die stilistische Einordnung ist für Futtera allerdings (wohl auch angesichts von Brentanos Konvertierung zum Katholizismus kurz nach Erscheinen des Buchs) das Vorhandensein von Motiven, die in der heidnischen Gesellschaft das aufkommende Christentum ankündigen. Konzentriert er sich in diesem Teil seiner Ausführungen eher auf die psychologische Komponente der Autorenpersönlichkeit, so überwiegt in den anschließenden Passagen wieder die historische Perspektive, und in Bezug auf die Erläuterung des Begriffs der böhmischen Länder bei Brentano ordnet er diesen einerseits Herder und Musäus zu, reiht ihn andererseits in den Kontext der Napoleonischen Kriege und des aufbegehrenden deutschen Patriotismus ein. Ebenso wie bei Brentano umreißt der Autor auch bei Franz Grillparzer zunächst die biografische Linie und den allgemeinen Werkkontext, um danach auf das Drama *Libussa* zu sprechen zu kommen, dem für seine Arbeit wichtigsten Werk. Er geht auf die komplizierte Entstehung ein, ebenso wie auf mögliche Quellen und die zentralen Konflikte, die das Drama „bewegen“: Mensch und / versus Staat, männliches versus weibliches Prinzip. Bloß eine kritische Anmerkung: Dieses „philosophische Drama“ ist – im Unterschied zu Brentanos Text – für die Bühne gedacht (und wird auch aufgeführt), also eindeutig kein „nettes Märchen“, wie der Autor darüber im Zusammenhang mit Musäus an anderer Stelle schreibt (S. 40). Ebenso verdient die Rezeption der verspäteten Premiere des Werks einige Beachtung. Wie Futtera feststellt, fiel sie in Wien wie auch im tschechischen Umfeld ambivalent aus. Sein frühes Drama *König Ottokars Glück und Ende* (1825) wurde zwar auch nicht positiv aufgenommen, die scharfe und im nationalen Geist geschriebene Kritik von Josef Václav Frič zu Grillparzers 1874

aufgeführtem Stück zeigt allerdings, wie sich die Gesellschaft in Böhmen in einem knappen halben Jahrhundert verändert hatte: Wurde in den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts böhmischer Stoff in Bearbeitung eines deutsch schreibenden Dichters noch mit Begeisterung aufgenommen, wie in Futteras Buch das Unterkapitel *Meine Landsleute* am Beispiel des Epos *Wlasta* von Karl Egon Ebert belegt, so griff Grillparzer in den Augen der national ‚erweckten‘ tschechischen Gesellschaft der 1870er Jahre gleichsam nach einem unantastbaren Gründungsmythos, dessen richtige Version sich doch in der *Königinhofer* und der *Grünberger Handschrift* erhalten habe.

Mit der Nennung von Karl Egon Ebert gelangen wir bereits zu den heimischen, jedoch in der zweiten Landessprache schreibenden Autoren. Im deutschsprachigen Umfeld sind sie weitaus weniger bekannt als die oben aufgeführten Autoren, doch es ist gut, dass Futtera sie in sein Buch aufnimmt und sie so der heutigen tschechischen Gesellschaft als untrennbaren Teil des gemeinsamen kulturellen Erbes in Erinnerung ruft. Futtera geht wirklich ins Detail, schöpft aus Kraus' *Stará historie česká* [Alte böhmische Geschichte], und das Ergebnis ist eine bewundernswerte kommentierte Namensliste: Karl Franz Guolfinger von Steinsberg, Johann Nepomuk Komareck, Joseph Georg Meinert, eine lateinische Arbeit Bolzanos, Paul Alois Klar, Uffo Horn, David Mendl, Ferdinand Stamm, im weiteren Kontext dann auch Caroline von Woltmann, Wolfgang Adolf Gerle oder der bereits erwähnte Karl Egon Ebert. Dabei ist symptomatisch, dass das Werk dieser Autoren sich ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von tschechischen Stoffen abwendet – das Jahr 1848 diente in dieser Hinsicht als große und entscheidende Weiche. Und genau deshalb, weil es sich um ein gemeinsames Erbe handelt, hat es seine Logik, dass in einem Buch mit dem Titel *Německá píseň o české Libuši* ungefähr das letzte Viertel der Figur der Libuše in der tschechischsprachigen Literatur und Kultur gewidmet ist.

Neben Futteras Belesenheit und seiner Fähigkeit zur Synthese möchte ich noch einen Wesenszug dieser Publikation hervorheben: ihre Absicht aufzuklären. Trotz der Thematik und ihrer wissenschaftlichen Bearbeitung ist das Buch für eine breite Leserschaft gedacht, die angesprochen wird (wovon ja der attraktive, ein scheinbares Paradox bedienende Titel zeugt) und über besagtes Thema aufgeklärt werden soll, um sich so vom bisherigen Autostereotyp zu lösen. Dass sich einige Passagen kürzen ließen (etwa das Vorwort oder die wiederholte Bedeutung der *Staré pověsti české* [Böhmens alte Sagen] auf S. 96 und 99), ist bloß ein kleiner Schönheitsfehler im gelungenen Ganzen.

PS zur Inspiration, wie sehr Libuše bis weit ins 20. Jahrhundert auf uns wirkt: Neben der Passage aus Macuras *Ten, který bude* [Der, welcher wird] erinnere ich auch an Libuše (sic!) Moniková und ihre *Fassade* (in der Ausgabe von 2004 bei Argo, S. 28–29) ebenso wie an die *Pavane für eine verstorbene Infantin* (Argo, 2005, S. 64–65).

Grundlage dieses Echos ist eine für die Zeitschrift Slovo a smysl verfasste Rezension. Ich danke den Herausgebern der SaS für die Erlaubnis zur zweiten Nutzung der Rezension.
vm

Übersetzung: Daniela Pusch

Es schreibt: Hans-Harald Müller (14. 11. 2016)

Der bekannteste Unbekannte

Der Titel der aus einer Olmützer Dissertation 2012 hervorgegangenen Arbeit **Jaromír Czmeros** zeigt unmissverständlich: der im Alter von 25 Jahren am 4. November 1917 an der Isonzofront gefallene Dichter **Franz Janowitz** ist kein Unbekannter. Er gehört nicht zu den „mit Unrecht vergessenen“, sondern zur Klasse der – im 20. Jahrhundert nicht seltenen – halb bekannten, beinahe kanonisierten Autoren, die einen sicheren, fest umrissenen Platz in der Literaturgeschichte (noch) nicht gefunden haben. Unbekannt konnte Janowitz nicht bleiben, weil er schon zu Lebzeiten zu den peer-groups des Prager und Wiener Literaturlebens – u. a. mit Max Brod, Franz Werfel, Willy Haas, Karl Kraus – in Beziehungen stand. Einen Platz in der Literaturgeschichte konnte Janowitz unter anderem deshalb (noch) nicht finden, weil der Nachlass des Dichters verloren ging und seine überlieferten Texte lange Zeit nicht zugänglich waren. Dieter Sudhoffs philologisch gründliche Edition aus dem Jahre 1992 (Innsbruck) und seine – 18 zuvor unbekannte Gedichte enthaltende – Ausgabe der Briefe zwischen Janowitz und Willy Haas (in *Conditio Judaica* 14, Tübingen 1996) haben die Voraussetzung für wissenschaftliche Untersuchungen des Janowitz'schen Werks geschaffen; eine 1970 im *Brenner*-Archiv entstandene Dissertation von Christine Ulmer ist ungedruckt geblieben.

Der Olmützer Germanist Jaromír Czmero hat nun die erste wissenschaftliche Monografie zum Werk von Franz Janowitz vorgelegt. Sie ist gegliedert in Lebens-, Nachlass-, Rezeptions- und Forschungsgeschichte einerseits und eine Untersuchung des Werks und seiner Beziehungen zur zeitgenössischen Literatur andererseits. Zur Biografie von Franz Janowitz bietet Czmero nur wenig Neues, desto mehr aber fördert er, mit der Hilfe Harry Stockhammers, zur Geschichte der künstlerisch begabten und aktiven Familie Janowitz zutage.

Weniger befriedigend ist die Darstellung der Geschichte des Nachlasses. Da sie für die Rezeptions- und Wirkungsgeschichte des Dichters von zentraler Bedeutung ist, hätte man sie sich ausführlicher und stärker dokumentengestützt gewünscht, zumal sie mit der Darstellung von Sudhoff nicht immer übereinstimmt. Schon über die erste von Karl Kraus initiierte Nachlasspublikation *Auf der Erde* (München 1919) herrscht eine gewisse Unklarheit. In der ungezeichneten Nachbemerkung zum Band lautet der Schlusssatz: „Der hier vorliegende Band stellt, um wenigens vermehrt, jene knappe Auswahl dar, die der Dichter noch selbst zur Veröffentlichung vorbereitete.“ Welchen Anteil aber Janowitz selbst an der Auswahl hatte und in welchem Umfang sie von Franzens Bruder Otto Janowitz und Kraus' Freund Leopold Liegler getroffen wurde, ist indes bislang unklar (vgl. Sudhoff 1992, S. 224; Czmero, S. 75).

Czmero beginnt seine Darstellung der Nachlassgeschichte mit der Feststellung, dass sich der *Brenner*-Verlag in den zwanziger Jahren „bereit erklärt“ habe, „den literarischen Nachlass von Franz Janowitz herauszugeben“; Karl Kraus hatte als Vermittler der Vorabdrucke von Gedichten, Prosa und Aphorismen fungiert, die zwischen 1920 und 1928 im *Brenner* erschienen, und er hatte auch die Nachlassausgabe angeregt, für die in *Brenner* und *Fackel* Subskriptionseinladungen erschienen. Welche Vereinbarung die Erben mit dem *Brenner*-Verlag darüber trafen, scheint nicht bekannt. Der zunächst mit dem Nachlass befasste Rechtsanwalt und Schriftsteller Friedrich Punt lehnte eine Edition ab; der Schriftsteller und erste Traktl-Herausgeber Karl Röck arbeitete „sieben volle Wochen“ (S. 61) an einer im Konzept vorgelegten zweibändigen Edition, die – vermutlich auf Grund ihres

chronologischen Anordnungsprinzips – die Zustimmung Ludwig von Fickers nicht fand. Ende 1929 beauftragte Ficker den Loos-Editor Franz Glück mit der Edition einer vermutlich einbändigen Werkausgabe. Weshalb diese nicht zustande kam, darüber sind Czmero und Sudhoff verschiedener Auffassung, im Ergebnis stimmen sie jedoch überein: auf Grund finanzieller Schwierigkeiten musste der *Brenner*-Verlag auf eine Ausgabe der Werke von Franz Janowitz verzichten. Nach 1933 gab der Verlag dann auf Bitten von Otto Janowitz erst die Abschriften, dann das Original des Nachlasses zurück; beide Versionen wurden nach der Emigration von Otto Janowitz vermutlich in New York vernichtet. Auf diese Weise ging ein großer Teil des Werks von Franz Janowitz verloren; zugleich erhielten die Aufzeichnungen Röcks über den vernichteten Nachlass den nicht unproblematischen Status eines Stellvertreters des Werks selbst.

Sehr nützlich ist Czmeros Bericht über die Forschung zum Werk von Franz Janowitz, der vor allem die Forschungsergebnisse im Anschluss an die grundlegende Werk-Edition Sudhoffs aus den beiden letzten Jahrzehnten knapp zusammenfasst. Getrennt von der Nachlass- und Forschungsgeschichte schildert Czmero ausführlich die frühe Rezeption der Gedichte von Franz Janowitz im Zeichen der Kraus-Brod-Polemik und in der *Fackel*, darauf die von den Brüdern Hans und Otto Janowitz initiierte Aufnahme der Gedichte in den *Brenner*, die im Kontext der „religiösen“ Nachkriegsstrategie des *Brenner* dargestellt wird. Eher sporadisch und ohne langfristige Wirkung wurden Janowitz' Gedichte im Berlin der Weimarer Republik und in Anthologien nach 1945 rezipiert. Den ersten, noch heute anregenden, Versuch einer textnahen Interpretation von Janowitz' Gedichten unternahm 1968 Jiřina Hlaváčová (Jüdisches Museum, Prag), bevor mit der Dissertation Ulmers, vor allem aber mit den Editionen Sudhoffs die im engeren Sinne literarhistorische Forschung einsetzte. 2009 erschien die von Viera Glosíková herausgegebene zweisprachige Anthologie deutscher Gedichte aus Prag „*Když se mnou nejsi ty...*“ / „*Wenn Du nicht bei mir bist...*“, die sechs Gedichte von Franz Janowitz enthielt.

In seiner Untersuchung des lyrischen Werks verfolgt Czmero überwiegend einen ideengeschichtlichen Ansatz. So analysiert er die in der Lyrik der Jahrhundertwende kommunen und auch in Janowitz' früher Lyrik variationsreich ausformulierten Verschmelzungsphantasien von Mensch und Natur vor dem Hintergrund des Monismus und des psychophysischen Parallelismus Wundts und Fechners; die Gedichte der transzendenten Sehnsucht nach Erlösung aus dem naturgebundenen Sein betrachtet er vor dem Hintergrund der Gnosis; die Gedichte, in denen ein todesbewusstes Selbstverständnis des Dichters anklingt, sieht er vor dem Hintergrund der Philosophie Kierkegaards. Zwar sind diese Verbindungen – die letztere zumal vor dem Hintergrund der Kierkegaard-Rezeption im *Brenner* – nicht unplausibel; dass sie als Heuristik aber zu schwach für die Interpretation der Sprachgestalt der Gedichte von Franz Janowitz sind, erhellt nicht zuletzt daraus, dass Czmeros eindringliche Einzelinterpretationen der Gedichte (z. B. von *Der Bote*, *Der Schwan*, *Abends* und *Weh' uns*) diese heuristischen Krücken weitgehend entbehren können. Womöglich wäre ein Vorgehen, das die Werkentwicklung anhand exemplarischer Gedichtinterpretationen genetisch rekonstruiert, dem Eigensinn und der Suche nach dem eigenen Ton der Janowitz'schen Lyrik angemessener als ein ideengeschichtlich zuordnendes – aber das ist nicht sicher. Czmeros Untersuchung der Lyrik schließt ab mit einem Kapitel über „Einflüsse und Grenzziehungen“, das Parallelen und Unterschiede zwischen der Lyrik von Franz Janowitz einerseits und Kraus und Werfel andererseits kenntlich macht – Einflüsse von Rilke, die Janowitz ebenso empfindlich und scharf ablehnte wie Heym die von George, werden nicht betrachtet. Eine abschließende Erörterung der Nähe bzw. Distanz Janowitz' zum Expressionismus führt zu dem erwartbaren Ergebnis, dass die traditions- und formbewusste Lyrik von Janowitz nicht typisch, aber doch „auch

expressionistisch“ (S. 221) ist. Zu einem ähnlichen Ergebnis gelangt Czmero auch im Hinblick auf Janowitz' Stellung zur Moderne, indem er ihn nicht der avantgardistischen, sondern der gemäßigten „klassischen“ Moderne (S. 261) zuordnet, womit noch kein großer kognitiver Gewinn verknüpft ist.

Czmeros Monografie hat ein unübersichtliches Literaturverzeichnis und, Kennzeichen der Reihe *Brenner-Forum*, kein Register – in der Forschung zu Franz Janowitz aber stellt sie ein Grundlagenwerk dar, an das weitere Untersuchungen zu Lyrik und Prosa des Dichters anknüpfen müssen und hoffentlich werden.

Es schreibt: Bernd Hamacher (28. 11. 2016)

In der Wissenschaftsgeschichte der Germanistik sind in den vergangenen Jahren große Fortschritte zu verzeichnen. Nachdem der Fokus zunächst auf der Theorie- und Institutionsgeschichte lag, wird in jüngster Zeit die Praxis des Fachs anhand konkreter Fallbeispiele in den Blick genommen. Vor allem der Forschergruppe um den Hamburger Wissenschaftshistoriker Hans-Harald Müller ist die Erschließung umfangreicher ungedruckter Quellen zu verdanken, unter denen Gelehrtenkorrespondenzen aus der Konstitutionsphase der Disziplin herausragen. In der von Jens Haustein und Uwe Mewes herausgegebenen Reihe *Beiträge zur Geschichte der Germanistik* haben nun **Hans-Harald Müller** und **Mirko Nottscheid** den ***Briefwechsel Wilhelm Scherers mit August Sauer, Bernhard Seuffert und Richard Maria Werner aus den Jahren 1876 bis 1886*** unter dem Titel *Disziplinentwicklung als ‚community of practice‘* [Vývoj disciplíny jako ‚community of practice‘. Korespondence Wilhelma Scherera s Augustem Sauerem, Bernardem Seuffertem a Richardem Mariou Wernerem z let 1876 až 1886] ediert und kommentiert. Damit richtet sich der Blick einmal mehr nach Österreich und auf die Scherer-Schule, wobei nicht nur die direkte – beginnend mit Scherers 1872/73 in Straßburg gegründetem Seminar –, sondern auch eine „indirekte“ Schülerschaft qua ‚Wissenstransfer‘, die dem eigentlichen Studium bei Scherer vorausging“ (S. 26) – z. B. über Erich Schmidt –, erkennbar wird. Die Grundthese ist dabei, dass die Neuere deutsche Literaturgeschichte „als Fach erst in der ‚community of practice‘ der Seminare Scherers und des Netzwerks seiner Schüler festere Konturen gewann“ (S. 39), wobei die Disziplin letztlich nicht als Literaturgeschichte, sondern als Philologie akademisch reüssierte (vgl. S. 41). Dabei kann auch die These erhärtet werden, dass die ambitioniertesten und am umfassendsten begründeten Vorschläge „zur Einrichtung und Ausgestaltung der Neueren deutschen Philologie in Forschung und Lehre“ in Österreich, genauer in Wien konzipiert und dort „erheblich schneller und konsequenter verwirklicht wurden als im Reich“ (S. 46).

In der Einleitung skizzieren die Herausgeber die Biografien der vier Germanisten, die Stationen ihrer Begegnungen und ihrer Zusammenarbeit sowie ihre wesentlichen wissenschaftlichen Leistungen, wobei im Falle Seufferts die Vorarbeiten zu einer (nicht realisierten) Wieland- und im Falle Sauers zu einer (ebenfalls nicht realisierten) Stifter-Biografie herausragen. In einzelnen Fällen führt dabei das Bemühen darum, diese Leistungen wieder ins Gedächtnis der Fachöffentlichkeit zu rücken, zu einer Überpointierung. So findet sich im Rahmen der Würdigung von Seufferts Mitarbeit im Redaktionskollegium der Weimarer Goethe-Ausgabe die Einschätzung, „[d]ie von ihm selbst besorgten Bände zu den *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des westöstlichen Divans* [recte: *zu besserem Verständniß des West-östlichen Divans*] (1895 [recte: 1888]) und von *Die*

Leiden des jungen Werther (1899) gelten noch heute als Glanzstücke des Unternehmens“ (S. 29). Der *Werther*-Band der *Weimarer Ausgabe* ist jedoch schon nach den Maßgaben der damaligen Goethe-Philologie gerade nicht als „Glanzstück“ zu bezeichnen, da das Editionsprinzip der letzten Hand dazu führte, dass für den edierten Text die zweite Fassung des Romans von 1786 zugrunde gelegt wurde und die Erstfassung von 1774 sich nur mühevoll aus dem lemmatisierten Apparat erschließen lässt. Diese editorische Grundentscheidung bei der *Weimarer Ausgabe* lief den gerade von Scherer maßgeblich angestoßenen Bemühungen um eine angemessene philologische Erschließung des jungen Goethe zuwider. Im kommentierten Register der vorliegenden Edition ist der *Werther* mit dem Titel der Ausgabe von 1786 (*Die Leiden des jungen Werther* statt *des jungen Werthers*), jedoch mit dem Erscheinungsjahr der Erstausgabe 1774 verzeichnet.

Die zeitliche Grenze des Bandes mit Scherers Tod 1886 führt dazu, dass die wesentlichen wissenschaftlichen Leistungen der Schüler nur in der Einleitung erwähnt, aber im hier edierten Briefwechsel nicht mehr dokumentiert werden. Sauer war bei Scherers Tod 30, Seuffert 33 und Werner knapp 32 Jahre alt. Über Sauer's Prager Zeit kann der Band daher keine neuen Informationen bieten, mit der Ausnahme eines allerdings aufschlussreichen Details aus deren Vorgeschichte. 1881 gab es noch Widerstände gegen Sauer's Berufung nach Prag. Der Prager Germanist Johann von Kelle teilte Sauer mit, dass es in der Fakultät vor allem bei den „naturhistorischen Kollegen“ Vorbehalte gebe: „Neulich erzählte einer, er habe gehört, Sauer habe sich verbindlich gemacht, als er nach Lemberg gieng, die polnische Sprache zu erlernen. Daraus schließt einer, er sei ein verkappter Pole, ein anderer meint, wenn er hieher käme, würde er auch ézechisch [sic] lernen, wenn es die Czechen wünschen. Einen solchen Mann, sagt ein Dritter, kann man hier nicht brauchen.“ (S. 332, Anm. 2)

Eine genuine Leistung des Bandes – und damit auch die Berechtigung, mit Scherers Tod eine Grenze zu ziehen – liegt darin, dass sich in dem knappen Jahrzehnt zwischen 1876 und 1886 „wesentliche Konturen eines ‚typischen‘ Profils der Literaturhistoriker aus Scherers Schule heraus[bildeten]“ (S. 37), die auch über die wissenschaftlichen Biografien der drei behandelten Persönlichkeiten hinaus von Bedeutung sind. Hierzu gehört u. a. die der akademischen Etablierung folgende „Suche nach einem ‚Lebensdichter‘“ (S. 38).

Einen immer wiederkehrenden Diskussionspunkt im Briefwechsel Scherers mit seinen Schülern bildete die Frage, in welchem Ausmaß philologische Untersuchungen auch für ein breiteres Publikum berechnet sein müssten, wie es Scherer forderte – und worin ihm z. B. Erich Schmidt beipflichtete (vgl. S. 74f., Anm. 1). Hier zeigt sich das Bemühen Scherers, die neue Wissenschaft vor allem im Stil der Darstellung von der noch methodisch maßgeblichen Älteren deutschen Philologie zu emanzipieren. Rege Debatten entzündeten sich auch an der Frage der biografischen Methode und an den Prinzipien der Biografieschreibung – dies vor dem Hintergrund, dass eine große Dichterbiografie den Gipfel der akademischen Leistung eines Germanisten darstellen sollte. Scherers Mahnung, nicht in der Fülle der Materialien zu versinken (vgl. S. 330, Anm. 3), verdient vor allem aufgrund der späteren Vorwürfe gegen den ‚Positivismus‘ der Scherer-Schule wieder ins Gedächtnis gerufen zu werden. An diesem signifikanten Detail zeigt sich besonders prägnant, wie sehr die „Gründerväter“ der Disziplin von späteren Generationen missverstanden wurden.

Nicht zuletzt gewährt der Briefwechsel erhellende Aufschlüsse über die materielle Lebenssituation eines Nachwuchsgermanisten in den 1880er Jahren. So klagt etwa Sauer am 1. Januar 1884 darüber, „daß ich von meinem academischen Einkommen nicht leben kann“ (S. 346). Zur Aufbesserung des Gehalts dienten u. a. Herausgeberebetätigkeiten, die

offenbar nicht zur wissenschaftlichen Profilierung, sondern aufgrund des Honorars übernommen wurden.

Insgesamt kann der Band für die Wissenschaftsgeschichte der Germanistik Modellcharakter beanspruchen. So wie in der Gründungsphase der Disziplin Philologie und Literaturgeschichtsschreibung verbunden und mit einem biografischen Interesse verknüpft werden sollten, so gehen auch hier die Quellenerschließung und die Fachgeschichtsschreibung eine fruchtbare Synthese ein. Es stellt zweifellos ein Desiderat dar, nach der Konstituierung der Disziplin nach und nach auch die verschiedenen methodischen „turns“ in ähnlicher Weise nicht nur in theoretischen Programmschriften zu dokumentieren, sondern mit entsprechenden, z. B. biografischen Quellen zu unterfüttern. Gar nicht genug beklagt werden kann dabei der Umstand, dass in der gegenwärtigen Studienstruktur weder die Editionsphilologie noch die Wissenschaftsgeschichte überall fest im Kerncurriculum verankert sind. Könnten Arbeiten wie die vorliegende hier zu einem breiteren Umdenken führen, so hätten sie zweifellos ihre vornehmste Aufgabe erfüllt.

Es schreibt: Stefan Newerkla (12. 12. 2016)

Rund ein halbes Jahr ist es her, da berichtete mir der Slavistikprofessor an der Universität Tübingen Tilman Berger von einer persönlichen Begegnung mit der 1898 im mittelböhmischen Tochovice (Tochowitz) geborenen und 1920 von Prag nach Israel ausgewanderten Schriftstellerin, Übersetzerin und Kibbuz-Kindergärtnerin in Degania Alef Irma Singer (Miriam Berkovič). Berger hatte sie 1974 mit einer Schülergruppe unter Leitung seines evangelischen Religionslehrers besucht, und sie erzählte bei der Gelegenheit von Franz Kafka, mit dem sie zwei Jahre lang Hebräisch lernte und der sie im Anschluss an die gemeinsamen Stunden im Prager Stadtteil Podbaba oft nach Hause begleitete. Wie viele andere Frauen war auch Irma Singer von Kafkas Persönlichkeit, seinem charmanten Wesen und vor allem seiner Sprache angetan. Noch stärker eingenommen von Kafkas Ausstrahlung und seiner Sprache war die Frau seines früheren Mitschülers am Altstädter Gymnasium und engagierten Zionisten Hugo Bergmann. Elsa, die Tochter von Berta Fanta aus einer wohlhabenden jüdischen Familie mit einem literarischen Salon im Haus „Zum Einhorn“ am Altstädter Ring, schrieb sogar berührende Liebesgedichte, die sich auf Kafka beziehen.

Ausführungen zu Kafkas Beschäftigung mit dem Hebräischen oder seiner Beziehung zu Hugo und Elsa Bergmann sowie Irma Singer wird man zwar in **Boris Blahaks** 645 Seiten umfassender Monografie ***Franz Kafkas Literatursprache. Deutsch im Kontext des Prager Multilingualismus*** (Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2015) vergeblich suchen. Angesichts der Fülle und Dichte an gebotenen Material und dessen Analysen hätte es aber fast schon verwundert, wenn selbst diese Aspekte aus dem Leben Franz Kafkas noch zur Sprache gekommen wären. Blahaks Veröffentlichung ist zweifellos auch so ein Opus magnum, das bisherige, vielfach vorgefasste und oft jahrzehntelang tradierte Ansichten zur Literatursprache Kafkas, zu dessen „allerpersönlichem Hochdeutsch“ (S. 15) in Frage stellt, relativiert und teilweise sogar revidiert.

Rund zehn Jahre hat sich Blahak intensiv mit Kafkas Deutsch auseinander gesetzt, Unmengen an Daten, Materialien und Literatur gesammelt, gesichtet und sprachwissenschaftlich ausgewertet, schlussendlich in Form einer Dissertation unter der Betreuung von Prof. Marek Nekula, selbst einem exzellenten Kenner von Kafkas Sprache(n),

und Prof. Albrecht Greule an der Universität Regensburg eingereicht und erfolgreich verteidigt. In geringfügig überarbeiteter Form liegt diese Studie nun seit einem Jahr auch in Buchform für die interessierte Öffentlichkeit vor. Auf höchstem wissenschaftlichen Niveau und in Anwendung aktueller methodologischer Zugänge bietet Blahak in seiner mit großem Fleiß zusammengestellten Publikation nicht nur einen Überblick über den sprachsoziologischen Kontext, den Einfluss des Schreibprozesses auf die verwendete Sprache sowie die Textgestalt und Kafkas individuelle sowie zeit- und raumgebundene Einstellung zu den Komplexen „Standard“ bzw. „Schriftsprache“ und „Substandard“ bzw. Dialekt. Blahak bringt vor allem auch eine äußerst detaillierte, korpusbasierte Analyse der Regionalismen in Kafkas literarischem Deutsch, gleichsam eine „Fehlergrammatik“ seiner Literatursprache auf phonetischer und morphosyntaktischer Ebene.

Wenn Blahak schlussendlich resümiert, dass sich in Bezug auf Kafkas Sprache „von einer ‚Austrophonie mit westjiddischem Akzent‘ sprechen lässt“ (S. 561), also einer ostmittelbairischen Varietät des Deutschen mit westjiddischen Artikulationsmerkmalen auf phonetischer Ebene, wobei „in manchen Bereichen der Morphosyntax Reflexe tschechischer Sprachstrukturen“ (S. 561) hinzutreten, so hat er damit zwar in knappest möglicher Kürze das Wesentliche zusammengefasst. Der ganz besondere Wert der Monografie erschließt sich jedoch auf den vielen Seiten an Analysen davor. Anhand unzähliger Beispiele vermittelt uns Blahaks Buch eine maximal wirklichkeitsgetreue Ahnung davon, welches Deutsch Kafka wohl tatsächlich sprach und schrieb, wo sich welche Reflexe von deutschen, tschechischen und jiddischen Varietäten festmachen lassen und wo man von so etwas wie einem österreichischen oder gar Prager Standard des Deutschen sprechen kann. All das bettet Blahak in die Sprachensituation von Prag um 1910 ein. Zugleich lässt er aber auch nicht außer Acht, wie stark reichsdeutsche Verlage in Leipzig und Berlin Einfluss auf Kafkas Literatursprache nahmen.

Umsetzbar geworden ist das alles durch die Heranziehung der *Kritischen Ausgabe* von Kafkas Schriften, Tagebüchern und Briefen im S. Fischer Verlag als Untersuchungsgrundlage im zusätzlichen Abgleich mit der Textgestalt von Kafkas literarischen Werken in der früheren, bereits korrigierten und der Regionalismen beraubten Fassung Max Brods. Das so entstandene Korpus weist damit einerseits Kafkas Autokorrekturen, andererseits auch die Eingriffe seiner Herausgeber aus und ermöglicht so eine optimale formale Rekonstruktion von Kafkas Sprachgebrauch. Blahak belegt eindrucksvoll, dass sich Kafkas Idiom deutlich von dem laut Kurt Tucholsky „vorbildlichen“ (S. 19) und laut Hermann Hesse „klassischen“ (S. 19) Deutsch unterschieden hat, an das uns die ursprünglich einzigen verfügbaren Textausgaben glauben ließen. Zugleich beleuchtet, hinterfragt oder widerlegt Blahak bis dato in der Öffentlichkeit noch immer verbreitete Bilder und Mythen zum Prager Deutsch, etwa jene vom „reinsten, vorbildlichsten (Hoch-)Deutsch der k. u. k. Monarchie“ (S. 76) oder gar einem „dialektfreien, stagnierenden, kraftlos-verarmten Papierdeutsch einer abgeschlossenen Sprachinsel“ (S. 77).

Wie tief alle diese Vorstellungen in den Köpfen der Rezipienten von Kafkas Werken verankert waren und teilweise wohl noch immer sind, zeigen in etwas abgewandelter Form auch Ausführungen aus der bis in die 90er Jahre des vergangenen Jahrhunderts an österreichischen Schulen verwendeten Literaturgeschichte von Herbert Pochlatko, Karl Koweindl und Walter Thaler. In ihrem *Abriss der Literatur des deutschen Sprachraums von ihren Anfängen bis zur Gegenwart* (Wien, Braumüller 1987, II. Teil, S. 147) hieß es etwa zur Sprache Kafkas: „In der Zeit der expressionistischen Modedichtung mit ihren Satz- und Wortverkrampfungen schreibt Kafka eine glasklare, auf Stimmungselemente verzichtende

Sprache. Man hat Kafkas Sprache mit dem österreichischen Kanzleistil und seiner nüchtern-gebieterischen Diktion verglichen.“

Wie schön, dass wir dank Boris Blahak nun ein Buch in Händen halten, das uns einen anderen, viel tieferen und (stärker) realistischen Blick auf Franz Kafkas Literatursprache ermöglicht als je zuvor. Und wie gut, dass mit dieser Veröffentlichung wieder einmal der Beweis erbracht wurde, dass richtig verstandene philologische Forschung an Aktualität nichts eingebüßt hat und nach wie vor zu äußerst gelungenen, perfekt aufbereiteten und höchst inspirierenden Ergebnissen führen kann.

Es schrieb: Joseph Roth (27. 12. 2016)

*Den folgenden persönlich gefassten **Nachruf auf Karel Čapek**, vielmehr jedoch ein Bericht über die eigene Verfassung und die düsteren Zukunftsaussichten, schrieb **Joseph Roth** noch während der Weihnachtsfeiertage 1938 im Café Tournon im sechsten Pariser Bezirk (im Hôtel de la Poste, in dem sich das Café befand, wohnte er seit April 1938). Der kurze Text erschien im Blatt der deutschen Emigranten, der Pariser Tageszeitung, am 27. Dezember, dem gleichen Tag, an dem die ersten Nachrufe in der tschechischen Presse gedruckt wurden. Laut der freundlichen Mitteilung Jiří Opelíks war der Text der Čapek-Forschung bisher nicht bekannt, Čapek selbst hat über seinen Journalisten- und Schriftstellerkollegen nie geschrieben, ein persönlicher Kontakt zwischen den beiden kann mit höchster Wahrscheinlichkeit ausgeschlossen werden.*

*Čapek ist für Roth die Symbolfigur einer humanistischen Kultur, der ohnmächtige Europäer jener Zeit. Das elegische Ausklingen des Nachrufs und sein zorniger Pathos sind unvermeidlich mit den fatalen Ereignissen des Jahres 1938 verbunden, vor allem mit dem „Anschluss“ Österreichs im März und dem Münchner Abkommen der vier Großmächte über die Abtretung der tschechoslowakischen Grenzgebiete an den „preußischen Stiefel“, wie Roth Hitlers Deutschland in seinem Feuilleton zur Besetzung Wiens vom gleichen Jahr metaphorisch genannt hatte. Roth sympathisierte mit der Tschechoslowakei (vgl. das **Echo** zu seinen „Prager“ Artikeln), er liebte und idealisierte – entgegen der ablehnenden Haltung der absoluten Mehrheit seiner politischen und kulturellen Eliten – auch das alte Österreich (vgl. auch den Roman Die Kapuzinergruft von 1938). Für Otto von Habsburg, den Nachkommen der verehrten Dynastie, setzte sich Roth sogar wenige Tage vor dem Anschluss in Wien ein. Ihm wurde jedoch die Audienz beim Kanzler verwehrt... Geschockt war Roth wenig später von der Haltung gegenüber seinem Freund Franz Werfel, die ein Teil der monarchistischen Kreise, seine bisherigen Befürworter, an den Tag legte (es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass die Auseinandersetzung die Höhe des Honorars für abgegebene Texte betraf). Er wechselte deshalb zu den links gerichteten Nouvelles d'Autriche.*

Auch in Paris schaltete sich Joseph Roth intensiver in die Flüchtlingshilfe ein – ob durch die Beschaffung von Dokumenten oder wenigstens durch persönliche Fürsprache. Als ihn der deutsche, zu jener Zeit in den Niederlanden wirkende Journalist Gerth Schneider besuchte, fand er laut eigener Aussage keinen „fleißigen Schriftsteller“ vor, sondern einen engagierten Helfer und Befürworter einer ganzen Reihe von Emigranten. Zu denen gehörte auch der Wiener Publizist und Prosaschriftsteller Soma Morgenstern, Roths galizischer Landsmann und damaliger Nachbar in Paris. Über seine Erfahrungen berichtete Roth schließlich in dem

Artikel Die Kinder der Verbannten (Die Zukunft 12. 10. 1938). Trotz des großen Einsatzes blieb Roth (und weiteren seiner Freunde, zu denen vor allem Friderike Zweig und Joseph Gottfarstein, Talmudist und jiddisch schreibender Journalist, gehörten) letztendlich nichts anderes übrig als die „mörderischen Nachrichten [...], die von der Agonie Europas zeugen“, zu registrieren, zu beobachten und gegen sie anzuschreiben. Und das zu der gleichen Zeit, als der Autor die Arbeit an seinem letzten Werk, der Legende vom heiligen Trinker, begann.

Nach der Veröffentlichung des Nachrufes auf den „Kameraden Karel Čapek“ blieb Joseph Roth nur noch ein knappes halbes Jahr. Infolge der ununterbrochenen jahrelangen Stressbelastung und der physischen Selbstzerstörung durch ständiges Trinken kollabierte er in seinem Kaffeehaus-Tuskulum und starb drei Tage später, am 27. Mai 1939, im Hôpital Necker.

vp

Zum Tode Karel Čapeks

Der tschechische Dichter *Karel Čapek* ist, achtundvierzig Jahre alt, vorgestern gestorben; nach einer kurzen Krankheit, telegraphiert man aus Prag.

Wir glauben, daß es eine lange Krankheit war, eine lange schwere Krankheit, derzufolge auch die kurzen Krankheiten anständiger Menschen einen tödlichen Verlauf nehmen. Die lange schwere Krankheit ist jene merkwürdige, der Medizin bis nun unbekannt gebliebene Pest, die „Diktaturitis“, von der wir alle befallen sind, ob wir nun das Glück haben, nur kurzen Krankheiten zu erliegen, oder ob wir in körperlicher Gesundheit dazu verurteilt sind, jede Woche, jeden Tag, jede Stunde mörderische Nachrichten zu empfangen, die von der Agonie Europas zeugen. Besonders anfällig scheinen jene Wesen zu sein, die, mit dem Fluch einer optimistischen Konstitution behaftet, dem Glauben an ein europäisches Gewissen erlegen sind, lange noch vor dem Ausbruch der Diktatur-Pest. Die primäre Todesursache des Opfers ist in der Tat schwer festzustellen: Sind sie an ihren Illusionen gestorben oder durch die Brutalität ihrer Feinde umgekommen?

Wir beklagen die edlen Opfer einer Pest, die offenbar nicht allein durch die Bazillen tötet, aus denen sie besteht, sondern auch noch mittelbar durch Schmach und Schande. Treubruch-Wortbruch-Verrat-Erzeugung. Die Scham über eine träge Welt, die ihren Untergang durch Ehrlosigkeit beschleunigt, unter dem Vorwand, ihn aufzuhalten, ist zu groß, als daß sie diesen Edlen nur die Röte ins Gesicht triebe: Sie treibt ihnen vielmehr den Tod in die Brust. Den ehrhaften Menschen ist es schwer möglich, ihre Ohnmacht gegenüber einer Koalition von Mordbrennern und andächtigen Zuschauern der Feuersbrunst, aus kriegslüsternen Erpressern und masochistischen Erpreßten lange zu ertragen. Wie leicht wäre, verglichen mit dieser Ohnmacht, die tapfere, die ehrhafte Ohnmacht des körperlich Schwächeren gegen den bewaffneten Wegelagerer zu ertragen? Aber, dem Dolch kaum entronnen, sich in die Arme einer Humanität zu flüchten und von ihnen mitleidig erwürgt zu werden: Dies ist das Schicksal der illusionsbefangenen anständigen Europäer von heute.

Der Kamerad Karel Čapek starb an der Bahre seines Vaterlandes. Also ist er doppelt gestorben.

Übersetzung der Einleitung Katka Ringesová

Recenzované knihy / Rezensierte Bücher

Bahlcke, Joachim: *Geschichte Tschechiens. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart* [Dějiny Česka. Od středověku po současnost]. München: C. H. Beck, 2014, 128 s. (echo / Echo 5. 9. 2016)

Bělina, Pavel / Hlavačka, Milan / Tinková, Daniela (Eds.): *Velké dějiny zemí koruny české, sv. XIa*. [Große Geschichte der böhmischen Kronländer, Bd. XIa.]. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013, 466 s.

Hlavačka, Milan / Kaše, Jan / Kučera, Jan P. / Tinková, Daniela (Eds.): *Velké dějiny zemí koruny české, sv. XIb*. [Große Geschichte der böhmischen Kronländer, Bd. XIb.]. Praha / Litomyšl: Paseka, 2013, 523 s. (echo / Echo 21. 3. 2016)

Blahak, Boris: *Franz Kafkas Literatursprache. Deutsch im Kontext des Prager Multilingualismus* (= Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, Bd. 7) [Literární jazyk Franze Kafky. Němčina v kontextu pražské mnohojazyčnosti]. Köln / Weimar / Wien: Böhlau, 2015, 645 s. (echo / Echo 12. 12. 2016)

Czmero, Jaromír: *Der bekannteste Unbekannte der Prager deutschen Literatur – Franz Janowitz* (= Edition Brenner Forum. Bd. 10) [Nejznámější neznámý pražské německé literatury – Franz Janowitz]. Innsbruck: Studien Verlag, 2015, 283 s. (echo / Echo 14. 11. 2016)

Filip, Aleš / Musil, Roman (Eds.): *Mnichov. Zářící metropole umění 1870–1918 / München. Leuchtende Kunstmetropole 1870–1918*. Plzeň: Západočeská galerie v Plzni / Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 2015, 245 s. (echo / Echo 25. 1. 2016)

Futtera, Ladislav: *Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století* [Das deutsche Lied von Libussa. Das Bild der frühen böhmischen Geschichte in der tschechischen und deutschen Literatur des 19. Jahrhunderts]. Příbram: Pistorius a Olšanská (ed. Scholares), 2015, 132 s. (echo / Echo 31. 10. 2016)

Hahnová, Eva: *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích* [Von Palacký zu Beneš. Deutschsprachige Texte über Tschechen, Deutsche und böhmische Länder]. Praha: Academia, 2014, 723 s. (echo / Echo 8. 2. 2016)

Hecht, Louise (Ed.): *Ludwig August Frankl (1810–1894). Eine jüdische Biografie zwischen Okzident und Orient* [Ludwig August Frankl (1810-1894). Židovská biografie mezi okcidentem a orientem]. Köln: Böhlau, 2016, 430 s. (echo / Echo 4. 4. 2016)

Jacobsen, Wolfgang / Pardey, Wolfgang (Eds.): *Oskar Baum. Der Blinde als Kritiker. Texte zu Musik und Literatur* [Oskar Baum. Slepec jako kritik. Texty k hudbě a literatuře]. München: Richard Boorberg Verlag GmbH & Co KG, 2014, 245 s. (echo / Echo 11. 1. 2016)

Kokešová, Helena: *Eduard Albert (1841–1900). Český intelektuál ve Vídni* [Eduard Albert (1841–1900). Ein tschechischer Intellektueller in Wien]. Praha: Academia, 2014, 319 s. (echo / Echo 27. 6. 2016)

Kovačková, Kateřina: *Figuren der Anderen in der deutschböhmisches Exilliteratur. Am Beispiel von Gerold Tietz, Josef Holub und Johannes Urzidil* [Postavy jiných v německé exilové literatuře]. München: Rogeon Verlag, 2015, 309 s. (echo / Echo 13. 6. 2016)

Krolop, Kurt: *Ludwig Winder. Sein Leben und sein erzählerisches Frühwerk. Ein Beitrag zur Geschichte der Prager deutschen Literatur* [Ludwig Winder. Jeho život a rané prozaické dílo. Příspěvek k dějinám pražské německé literatury]. Eds. Jörg Krappmann / Jaromír

Czmero. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, 360 s. (echo / Echo 30. 5. 2016)

Kubů, Eduard / Šouša, Jiří / Zářický, Aleš (Eds.): *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948. Diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu* [Der tschechische und der deutsche Bauer im Spiegel der Belletristik 1848-1948. Ein Diskurs zwischen Historiografie und Literaturwissenschaft zum Thema des Bauern- und Grenzlandromans]. Praha: Dokořán / Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, 745 s. (echo / Echo 8. 8. 2016)

Michel, Bernard: *Sacher-Masoch. 1836–1895*. Praha: Dybbuk, 2015, 430 s. (echo / Echo 17. 10. 2016)

Mizerová, Nikola: *Das Groteske in der deutschen Literatur aus den böhmischen Ländern 1900–1930* [Groteskno v německé literatuře z českých zemí 1900-1930]. Wuppertal / Wien: Arco, 2014, 200 s. (echo / Echo 22. 8. 2016)

Müller, Hans-Harald / Nottscheid, Mirko (Eds.): *Disziplinentwicklung als ‚community of practice‘. Der Briefwechsel Wilhelm Scherers mit August Sauer, Bernhard Seuffert und Richard Maria Werner aus den Jahren 1876 bis 1886* (= Beiträge zur Geschichte der Germanistik, Bd. 6) [Vývoj disciplíny jako ‚community of practice‘. Korespondence Wilhelma Scherera s Augustem Sauerem, Bernardem Seuffertem a Richardem Mariou Wernerem z let 1876 až 1886]. Stuttgart: Hirzel, 2016, 419 s. (echo / Echo 28. 11. 2016)

Stach, Reiner: *Kafka. Die frühen Jahre* [Kafka. Raná léta]. Frankfurt a. M.: Fischer, 2014, 607 s. (echo / Echo 18. 4. 2016)

Vondráčková, Jaroslava: *Kolem Mileny Jesenské* [Um Milena Jesenská]. Praha: Torst, 2015, 332 s. (echo / Echo 11. 7. 2016)

Wagnerová, Alena: *Milena Jesenská*. Praha: Argo, 2015, 225 s. (echo / Echo 11. 7. 2016)

Wechsberg, Joseph: *Heimkehr*. Přel. a doslov napsal Christoph Haacker. Wien: Arco Verlag, 2015, 175 s. (echo / Echo 22. 2. 2016)

Redakce, autoři a překladatelé / Redaktion, AutorInnen und ÜbersetzerInnen

Redakce / Redaktion

Julia Hadwiger, Eva Jelínková, Václav Maidl, Václav Petrbok, Michal Topor, Manfred Weinberg, Štěpán Zbytovský

Jazyková redakce / Sprachredaktion

Alžběta Bezdíčková, Petra Knápková, Martin Mutschler

Autoři rubriky Píší

Jan Budňák, germanista a vysokoškolský pedagog. Vystudoval německou a anglickou filologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, dizertační práci o obraze Čechů v německé literatuře z Čech a Moravy (*Das Bild der Tschechen in der deutschen Literatur aus Böhmen und Mähren*), která vyšla v roce 2010, napsal na katedře germanistiky FF UP u I. Fialové-Fürstové a J. Krappmanna. Od roku 2005 vyučuje na Katedře německého jazyka a literatury Pedagogické fakulty MU v Brně, od r. 2016 také na Ústavu germanistiky FF MU. Zabývá se převážně moravskou německou literaturou první poloviny 20. století, konkrétně podobou kolektivních identit a identifikací, které se v ní objevují (příspěvky např. k L. Winderovi nebo K. H. Stroblovi).

echo 8. 8. 2016

Marek Fapšo, historik. Vystudoval historii na FF UK a učitelství (dějepis – občanská výchova) na PedF UK a nyní působí jako doktorand tamtéž. Dlouhodobě se zaměřuje na moderní dějiny českých zemí se zřetelem na dějiny historiografie. Vedle toho vydal několik metodologických studií o historických vědách. V současné době se zabývá problematikou počátků národních hnutí v českých zemích ve vztahu k tzv. osvícenství.

echo 8. 2. 2016

Ingeborg Fialová-Fürstová, literární historička a vysokoškolská učitelka. V letech 1987–1992 byla odbornou asistentkou na Univerzitě v Saarbrückenu (Arbeitsstelle für Robert-Musil-Forschung). Po návratu do Olomouce se habilitovala prací o německém expresionismu, v roce 2003 byla jmenována profesorkou pro dějiny německé literatury. Byla dlouholetou vedoucí Katedry germanistiky FF UP v Olomouci, spolu s kolegy z katedry založila v roce 1997 Centrum pro výzkum německé moravské literatury, je spoluvydavatelkou edičních řad Beiträge zur deutschmährischen Literatur a Poetica moraviae ve vydavatelství Univerzity Palackého. V roce 2004 spoluzaložila Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových. Bádá a publikuje k expresionismu, pražské německé literatuře, německé židovské literatuře, literatuře z moravského regionu a problematice regionálního výzkumu.

echo 4. 4. 2016

Ladislav Futtera, středoškolský pedagog, absolvent magisterského studia bohemistiky a historie na FF UK, tamtéž dokončuje studium germanistiky.

echo 30. 5. 2016

Bernd Hamacher, germanista. V roce 2006 se habilitoval na Univerzitě v Kolíně nad Rýnem, byl dlouholetým spolupracovníkem goethovského slovníku (pracoviště v Hamburku). Od roku 2011 učí dějiny novější německé literatury na Univerzitě v Hamburku. Nejdůležitějšími oblastmi jeho výzkumu a výuky jsou německá literatura okolo 1800, německy psaná literatura klasické moderny a současnosti, editologie, biografika a dějiny germanistiky jako vědního oboru. Publikoval mj. monografie a četné články k J. W. Goethovi, H. von Kleistovi a T. Mannovi a je členem rady představenstva Deutsche Thomas-Mann-Gesellschaft.

echo 28. 11. 2016

Eva Jelínková, bohemistka a germanistka, ředitelka IPSL. Institut pro studium literatury vede od roku 2010. Vydala knihu *Echa expresionismu. Recepce německého literárního hnutí v české avantgardě* (2010). Jako nakladatelská redaktorka spolupracovala především s nakladatelstvím Triáda, kde se podílela na vydávání knih zaměřených na literární dějiny, kritiku a literární teorii (např. J. Serke, P. Blažíček, J. Lopatka, M. Žilina, T. Eagleton, E. Staiger) ; spolupracuje s nakladatelstvím Opus (Arno Schmidt, Ingeborg Bachmannová). Edičně připravila dva svazky esejů Ingeborg Bachmannové (*Místo pro náhody*, 2009 a 2010) a vzájemnou korespondenci Bachmannové a Paula Celana *Čas srdce* (2013). V IPSL řídí germanobohemistickou řadu „Echos“ a působí také v redakci „Ech“ (od r. 2017 E*forum).

echo 16. 5. 2016, echo 16. 5. 2016

Zuzana Jürgens, bohemistka, překladatelka a kulturní manažerka. Od března 2014 působí na Institutu slavistiky Univerzity Ludwiga-Maximiliana v Mnichově. V letech 2009–2014 byla ředitelkou Českého centra Mnichov, 2011–2013 současně i ředitelkou Českého centra Düsseldorf. Působila na Institutu slavistiky univerzity v Kostnici (2001–2005) a na Institutu západoslovanských literatur a kultur Humboldtovy univerzity v Berlíně (2007–2009). K vydání připravila mj. svazek vybraných studií a kritik Jiřího Pistoria (*Doba a slovesnost*, 2007) a soubor dopisů z vězení Ivana Martina Jirouse (*Magorovy listy*, 2006); sestavila mj. bibliografie Bedřicha Fučíka, Martina Procházky či *Revolver Revue* č. 1–14. V současné době vede Europe Direct Informationszentrum v Mnichově.

echo 13. 6. 2016

Jitka Ludvová, muzikoložka. Pracuje od roku 2000 v Kabinetu pro studium českého divadla v Institutu umění – Divadelním ústavu v Praze. Dlouhodobě se věnuje dějinám německého divadelnictví a hudebního života v českých zemích. Jako editorka a spoluautorka vydala encyklopedii *Hudební divadlo v českých zemích – Osobnosti 19. století* (Praha, 2006), napsala monografii *Až k hořkému konci – Pražské německé divadlo 1845–1945* (Praha, Academia / Divadelní ústav 2012) a jako redaktorka a spoluautorka pracovala na tematických monografiích *Pražský divadelní almanach – 230 let Stavovského divadla* (Praha, 2013) a *Fidlovačka aneb Cokoli chcete* (Praha, 2014).

echo 11. 1. 2016

Václav Maidl, germanista a bohemista. V současné době působí v Rakouském kulturním fóru v Praze jako knihovník a koordinátor projektů. Pracoval jako středoškolský i vysokoškolský učitel (FF UK, FSV UK), nakladatelský redaktor a překladatel. Publikoval řadu statí k německy psané literatuře, zvláště ze Šumavy – z ní sestavil a úvodní studií opatřil antologii próz *Aus dem Böhmerwald. Deutschsprachige Erzähler* (Passau, 1999). Jako zástupce Rakouského kulturního fóra v Praze působí v redakci „Echos“ od počátku jejich vydávání.

echo 2. 5. 2016, 31. 10. 2016

Lucie Merhautová (roz. Kostrbová), literární historička a editorka. Zaměřuje se na českou moderní literaturu a způsoby jejího prostředkování do německojazyčných prostředí a na téma T. G. Masaryk a literatura. Od roku 2006 působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Je autorkou monografie *Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská moderna na konci 19. století* (2011). Spolupodílela se na vzniku publikací o vídeňském týdeníku *Die Zeit* v kontextu

vídeňské, české a středoevropské moderny *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne* [Vídeňský týdeník Die Zeit (1894–1904) jako prostředník mezi českou a vídeňskou modernou] (2011) a *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne* [Vídeňský týdeník Die Zeit (1894–1904) a moderna střední Evropy] (2013). V roce 2016 vydala práci *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)*.
echo 3. 10. 2016, 17. 10. 2016

Hans-Harald Müller, emeritovaný profesor novější německé literatury na Univerzitě v Hamburku. Přednášel v St. Louis, Johannesburgu, Cambridge (St. John's College) a Rostocku. Zabývá se dějinami vědy, teorií a dějinami literární vědy, literaturou 19. a 20. století, poetikou, strukturalismem a naratologií.
echo 14. 11. 2016

Stefan Michael Newerkla, slavista a filolog. Habilitoval se roku 2003 na Univerzitě ve Vídni na téma jazykových kontaktů mezi češtinou, slovenštinou a němčinou. V roce 2004 byl jmenován profesorem pro západoslovanskou filologii na Institutu pro slavistiku Univerzity Wien. Je členem Stálé konference českých a rakouských historiků (SKÖTH), členem Akademického shromáždění a Vědecké rady AV ČR, a korespondentem Rakouské akademie věd. Publikoval četné práce z oblasti areální a kontaktní lingvistiky, zvl. na téma jazykových kontaktů v rámci habsburské monarchie, ale také k historii školství a jazykové výuky a české jazykové a národní obnovy ve Vídni a jejímu působení na české země.
echo 12. 12. 2016

Lukáš Pěchula, pedagog, literární teoretik a historik. Vystudoval na Ostravské univerzitě obory zaměřené na český i německý jazyk a literaturu. Své magisterské studium zakončil prací zabývající se genderovými studii a proměnami lidské sexuality v díle Thomase Manna. Vedle svého příspěvku pro IPSL je rovněž spoluautorem publikace *Příroda vs. industriál* (2016), v níž zpracovává téma mytologizace v meziválečné literatuře širšího Ostravska. V současné době se tak nevěnuje pouze tvůrčí činnosti, ale rovněž pedagogické praxi na mezinárodním gymnáziu a doktorskému studiu v oboru teorie mezinárodních literatur.
echo 22. 2. 2016

Lenka Penkalová, historička médií. Pracuje v zahraniční redakci České tiskové kanceláře. Je absolventkou magisterského a postgraduálního studia na Katedře mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Disertační práci s názvem „Rubriky pro ženy v denním tisku 20. let 20. století a jejich autorky: Olga Fastrová, Marie Fantová, Milena Jesenská, Staša Jílovská a Zdena Wattersonová“ obhájila v roce 2011. Dlouhodobě se věnuje zejména dějinám tištěných médií v Československu po roce 1918, v dosud publikovaných textech psala o tvorbě prvních českých žurnalistek a vývoji periodik zaměřených na ženské publikum.
echo 11. 7. 2016

Václav Petrbock, literární historik a lexikograf. Od roku 1997 pracuje v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od 2005 rovněž externě vyučuje na FF UK. 2010–2011 byl stipendistou Nadace Alexandra von Humboldta v Tübingenu, od 2015 působí rovněž jako vědecký pracovník pražského Centra Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách. Je autorem monografie *Stýkání nebo potýkání? Několik kapitol k dějinám česko-německo-rakouských literárních vztahů v českých zemích mezi Bílou horou a napoleonskými válkami* (2012). Zabývá se dějinami české a německojazyčné literatury 18. a 19. století, literární vícejazyčností a literární historiografií. Edičně připravil např. díla J. W. Goetha (v českém překladu), A. V. Krause, J. Mühlbergera (v českém překladu), A. Sticha. Od 2015 je členem redakce „Echos“ IPSL.
echo 25. 7. 2016

Marie Rakušanová, historička umění. Zabývá se zejména dějinami moderního umění a metodologií dějin umění. Od roku 2011 docentka na Ústavu pro dějiny umění FF UK. Od roku 2005 přednáší na Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK a od roku 2009 na ÚDU FF UK. V letech 2002 až 2009 pracovala jako kurátorka v Galerii hlavního města Prahy. Je autorkou celé řady odborných knih: např. *Josef Váchal. Magie hledání* (2014, stejnojmenná výstava v Galerii hlavního města Prahy), *Josef Váchal. Napsal, vyryl, vytiskl a svázal* (2014, stejnojmenná výstava v Západočeské galerii v Plzni) či *Sabat nucených prací ve věznici vůle. Vlivy filozofie Arthura Schopenhauera na české umění a uměleckou teorii* (2005). Byla hlavní autorkou nebo spoluautorkou kolektivních monografií *Wittlichovi. Sborník žáků k 80. narozeninám Petra Wittlicha* (2012), *Křičte ústa. Předpoklady expresionismu* (2006), *Sváry zření* (2008) a *Vzplanutí* (2008). Spolupracovala na monografiích, účastnila se mezinárodních konferencí a je autorkou příspěvků na téma zahraničních časopisů a publikací. V roce 2007 obdržela Cenu Josefa Krávy pro badatele v oblasti kunsthistorie do 40 let.

echo 25. 1. 2016

Jakub Sichálek, literární historik a editor. Věnuje se české středověké literatuře, dějinám bohemistiky a textologické problematice staročeské literatury. V letech 2005–2010 pracoval v Ústavu pro českou literaturu AV ČR (podílel se zde mj. na *Lexikonu české literatury*), od roku 2011 působí v Institut für Mittelalterforschung Rakouské akademie věd ve Vídni. Připravil výběr ze statí a dopisů Jiřího Daňhelky *Textologie a starší česká literatura* (2013).

echo 19. 9. 2016

Václav Smyčka, studoval germanistiku a historii se specializací teorie a metodologie historické vědy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V roce 2016 zde dokončil doktorské studium prací o historické imaginaci osvícenství a dále zde pokračuje v doktorském studiu na germanistice. Zabývá se jednak vznikem historismu, dějinami vědy a prózou osvícenství, jednak studiem paměti a reprezentacemi odsunu/vyhánění v soudobých českých a německých kulturách vzpomínání.

echo 5. 9. 2016

Hana Šmahelová, literární historička. Krátce pracovala v Ústavu pro jazyk český ČSAV a v Ústavu pro českou literaturu ČSAV. V následujícím období externě spolupracovala s časopisem Zlatý máj, s nakladatelstvím Albatros, Odeon, s Ústavem pro českou literaturu ČSAV. V roce 1989 vydala knihu *Návraty a proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Od roku 1991 působila na Filozofické fakultě UK v Praze na katedře české literatury se zaměřením na dějiny literatury 19. století, na metodologii literární historie a na teorii dětské literatury. V roce 1995 publikovala monografii *Autor a subjekt v díle Boženy Němcové* (1995), sestavila a částečně přeložila výběr z díla V. J. Proppa (*Morfologie pohádky a jiné studie /1998/*). Studie, které v této době vznikly v rámci různých výzkumných projektů, představila v knize *Prolamování struktur* (2002). Monografie *V síti dějin literatury národního obrození* (2011) završila několikileté úsilí o vytvoření hermeneutické koncepce výkladu emancipačního hnutí, v němž byly položeny základy novodobé české literatury. Od roku 2013 přednáší na Fakultě přírodovědně humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci. Výběr z literárně historických studií v období 2001–2015 vydala v knize *Otevřená hra* (2016).

echo 21. 3. 2016

Michal Topor, literární historik a editor. Od roku 2010 je spolupracovníkem IPSL, stálým přispěvatelem bohemistických Ech a germanobohemistických „Echos“. V letech 2004–2010 působil v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od roku 2010 je výkonným redaktorem časopisu *Slovo a smysl* (vydáváným na FF UK). Je autorem monografie *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914* (2015), edičně připravil 13. a (společně s Jiřím Brabcem) 14. svazek *Díla Jaroslava Seiferta (Publicistika. 1933–1938, 2011; Publicistika. 1939–1986, 2014)*, dále svazek *Spisů T. G. Masaryka (Z bojů*

o náboženství. *Texty z let 1904–1906*, 2014). Pro IPSL uspořádal antologii *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém* (2013).

echo 7. 3. 2016, 27. 6. 2016

Manfred Weinberg, germanista a literární teoretik, vysokoškolský pedagog. Působil na univerzitě v Kostnici, od roku 2010 je profesorem německé literatury na Karlově univerzitě v Praze, v současné době zástupcem vedoucí Ústavu germánských studií Filozofické fakulty UK. Vede Centrum Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách a spolu s Irinou Wutsdorffovou a Štěpánem Zbytovským mezinárodní výzkumnou asociací *Prag als Knotenpunkt der europäischen Moderne(n)*. Bádá mj. o pražské německé literatuře a německy psané literatuře z Čech, interkulturalitě a transkulturalitě a paměti a připomínání. Je autorem a redaktorem germanobohemistických „Echos“.

echo 18. 4. 2016

Štěpán Zbytovský, germanista, vysokoškolský pedagog a překladatel. Od roku 2009 působí na Ústavu germánských studií FF UK, ve výuce a publikacích se zaměřuje na německou moderní literaturu (expresionismus, poválečná literatura SRN, německy psaná literatura v Čechách, česká recepcce německé literatury, mýtus a moderní literatura). Přeložil několik titulů pro nakladatelství Vyšehrad, naposledy *Úvod do judaistiky* (2010). Jakožto člen evropského projektu *TransStar Europa* je mj. spoluvydavatelem svazku *Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa* [Übersetzungslandschaften. Témata a aktéři literárního překladu ve východní a střední Evropě] (2016). Je stálým přispěvatelem a redaktorem „Echos“.

echo 22. 8. 2016

AutorInnen der Es schreiben-Rubrik

Jan Budňák, Germanist und Hochschulpädagoge. Studierte Deutsche und Englische Philologie an der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität Olmütz. Seine Dissertation *Das Bild der Tschechen in der deutschen Literatur aus Böhmen und Mähren*, erschienen 2010, schrieb er am Lehrstuhl für Germanistik der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität bei I. Fiala-Fürst und J. Krappmann. Seit 2005 Lehrtätigkeit am Lehrstuhl für deutsche Sprache und Literatur an der Pädagogischen Fakultät der Masaryk-Universität Brünn, seit 2016 auch am Institut für Germanistik an der Philosophischen Fakultät der MU. Beschäftigt sich vorwiegend mit deutschmährischer Literatur der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, insbesondere mit den dort auftretenden Formen kollektiver Identitäten und Identifikationen (Beiträge z. B. zu L. Winder oder K. H. Strobl).

Echo 8. 8. 2016

Marek Fapšo, Historiker. Er studierte Geschichte an der Philosophischen Fakultät und Lehramt für Geschichte und Sozialkunde an der Pädagogischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag und ist dort zur Zeit als Doktorand tätig. Langfristig konzentriert er sich auf die moderne Geschichte der böhmischen Länder mit Hinblick auf die Geschichte der Historiografie. Er hat methodologische Arbeiten zur Geschichtswissenschaft publiziert und beschäftigt sich mit der Problematik der Anfänge nationaler Bewegungen in den böhmischen Ländern in Zusammenhang mit der Aufklärung.

Echo 8. 2. 2016

Ingeborg Fiala-Fürst, Literaturhistorikerin und Hochschuldozentin. Von 1987–1992 wissenschaftliche Assistentin an der Universität Saarbrücken (Arbeitsstelle für Robert-Musil-

Forschung). Nach ihrer Rückkehr nach Olomouc habilitierte sie mit einer Arbeit zum deutschen Expressionismus, im Jahr 2003 wurde sie zur Professorin für deutsche Literaturgeschichte ernannt. Sie war langjährige Leiterin des Lehrstuhls für Germanistik an der Palacký-Universität Olomouc, gemeinsam mit Lehrstuhlkollegen gründete sie 1997 die Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur. Sie ist Mitherausgeberin der Reihen *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* und *Poetica moraviae* im Verlag der Palacký-Universität. Jahr 2004 war sie Mitbegründerin des Kurt-und-Ursula-Schubert-Zentrums für judaistische Studien. Sie forscht und publiziert zum Expressionismus, zur Prager deutschen Literatur, zur deutschmährischen und deutschjüdischen Literatur und zur Problematik der Regionalforschung.

Echo 4. 4. 2016

Ladislav Futtera, Lehrer. Er absolvierte ein Magisterstudium in Bohemistik und Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Prager Karlsuniversität, wo er demnächst sein Germanistikstudium beenden wird.

Echo 30. 5. 2016

Bernd Hamacher, Germanist. Er wurde 2006 an der Universität zu Köln habilitiert und war langjähriger Mitarbeiter des Goethe-Wörterbuchs, Arbeitsstelle Hamburg. Seit 2011 lehrt er Neuere deutsche Literatur an der Universität Hamburg. Seine wichtigsten Gebiete in Forschung und Lehre sind die deutsche Literatur um 1800, die deutschsprachige Literatur der Klassischen Moderne und der Gegenwart, Editionsphilologie, Biografie und Wissenschaftsgeschichte der Germanistik. Er hat u. a. Monografien und zahlreiche Aufsätze zu Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich von Kleist und Thomas Mann publiziert und ist Mitglied im Beirat des Vorstands der Deutschen Thomas-Mann-Gesellschaft.

Echo 28. 11. 2016

Eva Jelínková, Bohemistin und Germanistin, seit 2010 Leiterin des Instituts für Literaturforschung in Prag (Institut pro studium literatury, IPSL). Autorin des Buches *Echa expresionismu. Recepce německého literárního hnutí v české avantgardě* [Echos des Expressionismus. Die Rezeption der deutschen literarischen Bewegung in der tschechischen Avantgarde] (2010). Als Verlagslektorin arbeitete sie u. a. mit dem Verlag Triáda zusammen, wo sie an der Herausgabe von Büchern zu Literaturgeschichte, Literaturkritik und Literaturtheorie mitwirkte (z. B. J. Serke, P. Blažiček, J. Lopatka, M. Žilina, T. Eagleton, E. Staiger); derzeit Kooperation mit dem Opus-Verlag (Arno Schmidt, Ingeborg Bachmann). Als Herausgeberin war sie an der tschechischsprachigen Publikation zweier Bände mit Essays von Ingeborg Bachmann (*Místo pro náhody* [Ein Ort für Zufälle], 2009 und 2010) sowie an der Edition der Korrespondenz zwischen Ingeborg Bachmann und Paul Celan in tschechischer Übersetzung beteiligt (*Čas srdce* [Herzzeit], 2013). Im IPSL redigiert sie die germanobohemistischen „Echos“ und ist auch in der Redaktion der bohemistischen „Echa“ tätig (ab 2017 beides unter E*forum).

Echo 16. 5. 2016, Echo 16. 5. 2016

Zuzana Jürgens, Bohemistin, Übersetzerin und Kulturmanagerin. Seit März 2014 hat sie einen Lehrauftrag am Institut für Slawistik der Ludwig-Maximilians-Universität München. Von 2009 bis 2014 leitete sie das Tschechische Zentrum München, 2011–2013 gleichzeitig auch das Tschechische Zentrum Düsseldorf. Zuvor war sie am Institut für Slawistik der Universität Konstanz (2001–2005) und am Institut für westslawische Literaturen und Kulturen der Humboldt-Universität Berlin (2007–2009) tätig. Als Editorin übernahm sie u. a. die Publikationsvorbereitung eines Bandes ausgewählter Studien und Kritiken von Jiří Pistorius (*Doba a slovesnost*, 2007) sowie einer Edition der Briefe aus dem Gefängnis von Ivan Martin Jirous (*Magorovy listy*, 2006); darüber hinaus erstellte sie u. a. Bibliografien zu Bedřich Fučík, Martin Procházka und zu der Kulturzeitschrift *Revolver Revue* Nr. 1–14. Zur Zeit leitet sie das Europe Direct Informationszentrum in München.

Echo 13. 6. 2016

Jitka Ludvová, Musikwissenschaftlerin. Seit 2000 arbeitet sie in der Abteilung für tschechische Theaterwissenschaft am Institut umění – Divadelní ústav [Kunst- und Theaterinstitut] in Prag. Langfristig widmet sie sich der Geschichte des deutschen Theaterwesens und Musiklebens in den böhmischen Ländern. Als Editorin und Mitautorin beteiligte sie sich an der Herausgabe der Enzyklopädie *Hudební divadlo v českých zemích – Osobnosti 19. století* [Musiktheater in den böhmischen Ländern – Persönlichkeiten des 19. Jahrhunderts] (Praha, 2006), gab die Monografie *Až k hořkému konci – Pražské německé divadlo 1845–1945* [Bis zum bitteren Ende – Prager deutsches Theater 1845–1945] (Praha: Academia / Divadelní ústav, 2012) heraus und als Redakteurin arbeitete sie an den thematischen Monografien *Pražský divadelní almanach – 230 let Stavovského divadla* [Der Prager Theateralmanach – 230 Jahre Ständetheater] (Praha, 2013) und *Fidlovačka aneb Cokoli chcete* [Die Fidlovačka oder Was ihr wollt] (Praha, 2014) mit.

Echo 11. 1. 2016

Václav Maidl, Germanist und Bohemist. Ist derzeit als Bibliothekar und Projektkoordinator am Österreichischen Kulturforum Prag tätig. Arbeitete als Gymnasial- und Hochschullehrer (u. a. an der Philosophischen Fakultät und der Fakultät für Sozialwissenschaften der Karlsuniversität Prag) sowie als Verlagslektor und Übersetzer. Publierte zahlreiche Artikel zur deutschsprachigen Literatur, insbesondere zur Literatur aus dem Böhmerwald. Zu Letzterer stellte er die Anthologie *Aus dem Böhmerwald. Deutschsprachige Erzähler* (Passau, 1999) zusammen, zu der er auch eine einleitende Studie verfasste. Als Vertreter des Österreichischen Kulturforums Prag wirkt er seit Herausgabebeginn an der Redaktion der germanobohemistischen „Echos“ mit.

Echo 2. 5. 2016, 31. 10. 2016

Lucie Merhautová (geb. Kostrbová), Literaturhistorikerin und Editorin. Ihre Forschungsschwerpunkte sind die Vermittlungsprozesse der tschechischen modernen Literatur in das deutsche Sprachgebiet wie auch das Thema T. G. Masaryk und die Literatur. Arbeitet seit 2006 am Masaryk-Institut und am Archiv der Akademie der Wissenschaften der ČR, Autorin einer Monografie über die tschechische und die Wiener Moderne am Ende des 19. Jahrhunderts (*Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská moderna na konci 19. století* 2011) und Mitherausgeberin der Publikationen *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne* (2011) sowie *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne* (2013). Unlängst erschien ihre Arbeit *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* [Parallelen und Überschneidungen. Tschechische Literatur in den Zeitschriften der deutschen Moderne (1880–1910), 2016].

Echo 3. 10. 2016, 17. 10. 2016

Hans-Harald Müller, Professor (em.) für Neuere deutsche Literatur an der Universität Hamburg; Gastprofessuren in St. Louis, Johannesburg, Cambridge (St. John's College) und Rostock. Zu seinen Forschungs- und Publikationsschwerpunkten gehören Wissenschaftsgeschichte, Theorie und Geschichte der Literaturwissenschaft, Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts, Poetik, Strukturalismus und Narratologie.

Echo 14. 11. 2016

Stefan Michael Newerkla, Sprachwissenschaftler und Slawist. Habilitierte sich 2003 mit einer Arbeit zu Sprachkontakten zwischen Tschechisch, Slowakisch und Deutsch. 2004 wurde er zum Universitätsprofessor für Westslawische Sprachwissenschaft ans Institut für Slawistik der Universität Wien berufen. Er ist u. a. Ko-Vorsitzender der Ständigen Konferenz österreichischer und tschechischer Historiker zum gemeinsamen kulturellen Erbe (SKÖTH), Mitglied der Akademischen Versammlung und des Wissenschaftsrats der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik sowie korrespondierendes Mitglied der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Er publizierte mehrere Arbeiten aus dem Bereich der Areal- und Kontaktlinguistik, insbesondere zu Sprachkontakten innerhalb der Habsburgermonarchie, aber auch zu deren Geschichte des Schulwesens und des

Sprachunterrichts sowie zur tschechischen sprachlichen und nationalen Erneuerung in Wien in ihrer Rückwirkung auf die böhmischen Länder.

Echo 12. 12. 2016

Lukáš Pěchula, Lehrer und Literaturhistoriker. Er studierte an der Universität in Ostrava tschechische und deutsche Sprache und Literatur. Er beendete sein Magisterstudium mit einer Arbeit zu Gender-Studies und den Wandlungen menschlicher Sexualität im Werk Thomas Manns. Er publizierte u. a. seine Arbeit *Příroda vs. industriál* [Die Natur vs. das Industrielle] (2016), in der er sich mit dem Thema der Mythologisierung in der breiteren regionalen Ostrauer Literatur der Zwischenkriegszeit beschäftigt. Zur Zeit widmet er sich nicht nur wissenschaftlicher Arbeit, sondern auch der pädagogischen Praxis am Internationalen Gymnasium in Ostrava und seinem Doktorstudium im Fach der Theorie internationaler Literaturen.

Echo 22. 2. 2016

Lenka Penkalová, Medienhistorikerin. Derzeit tätig in der Auslandsredaktion der Nachrichtenagentur Tschechisches Pressebüro (Česká tisková kancelář, ČTK). Sie absolvierte ein Magister- und Postgraduiertenstudium am Lehrstuhl für Medienstudien der Fakultät für Sozialwissenschaften der Karlsuniversität Prag. Ihre Dissertation über Autorinnen von Frauenrubriken in der Tagespresse der 1920er Jahre (*Rubriky pro ženy v denním tisku 20. let 20. století a jejich autorky: Olga Fastrová, Marie Fantová, Milena Jesenská, Staša Jílovská a Zdena Wattersonová*) verteidigte sie im Jahr 2011. Langfristig widmet sie sich vor allem der Geschichte der Printmedien in der Tschechoslowakei nach 1918. In ihren bislang publizierten Texten befasste sie sich mit dem Schaffen der ersten tschechischen Journalistinnen und mit der Entwicklung von Periodika, die an ein weibliches Publikum gerichtet waren.

Echo 11. 7. 2016

Václav Petrbok, Literaturhistoriker und Lexikograf. Seit 1997 arbeitet er am Institut für Tschechische Literatur AV ČR, seit 2005 lehrt er gleichfalls an der FF UK, 2010–2011 war er Humboldt-Stipendiat in Tübingen, seit 2015 ist er auch als wissenschaftlicher Mitarbeiter der Prager Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur tätig. Er ist Autor der Monografie *Stýkání nebo potýkání? Několik kapitol k dějinám česko-německo-rakouských literárních vztahů v českých zemích mezi Bílou horou a napoleonskými válkami* [Begegnung oder Ringen? Einige Kapitel zur Geschichte der tschechisch-deutsch-österreichischen Literaturbeziehungen in den böhmischen Ländern zwischen der Schlacht am Weißen Berg und den Napoleonischen Kriegen] (2012). Er beschäftigt sich mit der Geschichte der tschechischen und deutschsprachigen Literatur des 18. und 19. Jahrhunderts, literarischer Mehrsprachigkeit und literarischer Historiografie. Er ist Herausgeber der Werke J. W. Goethes in tschechischer Übersetzung, A. V. Kraus', J. Mühlbergers (in tschechischer Übersetzung), A. Stichs. Seit 2015 Mitglied der Echos-Redaktion.

Echo 25. 7. 2016

Marie Rakušanová, Kunsthistorikerin. Sie widmet sich bevorzugt der Geschichte der modernen Kunst und der kunstgeschichtlichen Methodologie. Seit 2005 lehrt sie am Institut für die Geschichte der christlichen Kunst an der KTF UK und seit 2009 am Institut für Kunstgeschichte der FF UK. Von 2002 bis 2009 arbeitete sie als Kuratorin in der Galerie der Hauptstadt Prag. Sie ist Autorin einer Reihe von Büchern, u. a. *Josef Váchal. Magie hledání* [Josef Váchal. Magie des Suchens] (2014, gleichnamige Ausstellung in der *Galerie der Hauptstadt Prag*) und *Sabat nucených prací ve věznicí vůle. Vlivy filozofie Arthura Schopenhauera na české umění a uměleckou teorii* [Sabbat der Zwangsarbeit im Gefängnis des Willens. Die Einflüsse der Philosophie Schopenhauers auf die tschechische Kunst und Kunsttheorie] (2005). Sie veröffentlichte zudem in Sammelmonografien, nahm an internationalen Konferenzen teil und verfasste Beiträge zu ausländischen Zeitschriften

und Publikationen. Im Jahre 2007 erhielt sie den Josef Krása-Preis für Kunsthistoriker unter 40.

Echo 25. 1. 2016

Jakub Sichálek, Literaturhistoriker und Herausgeber. Er widmet sich der tschechischen mittelalterlichen Literatur, der Geschichte der Bohemistik und der textologischen Problematik altböhmischer Literatur. In den Jahren 2005–2010 arbeitete er am Institut für Tschechische Literatur AV ČR (hier beiteiligte er sich u. a. am Lexikon der tschechischen Literatur), seit 2011 wirkt er am Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Er bereitete eine Auswahl aus den Beiträgen und Briefen Jiří Daňhelka mit dem Titel *Textologie a starší česká literatura* [Textologie und die ältere tschechische Literatur] (2013) zur Publikation vor.

Echo 19. 9. 2016

Václav Smyčka, Historiker und Germanist. Er studierte Germanistik und Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag und spezialisierte sich auf die Theorie und Methodologie der Geschichtswissenschaft. 2016 schloss er dort ein Doktorandenstudium mit einer Arbeit über die historische Imagination der Aufklärung ab; in der Germanistik ist er weiterhin als Doktorand tätig. Er beschäftigt sich mit der Entstehung des Historismus, mit Wissenschaftsgeschichte und der Prosa der Aufklärung ebenso wie mit Studien zum Gedächtnis und zur Darstellung der Aussiedlung/Vertreibung in der zeitgenössischen tschechischen und deutschen Erinnerungskultur.

Echo 5. 9. 2016

Hana Šmahelová, Literaturhistorikerin. Arbeitete vorübergehend am Institut für Tschechische Sprache AV ČR und am Institut für Tschechische Literatur AV ČR. Danach arbeitete sie extern mit der Zeitschrift *Zlatý máj*, mit den Verlagen Albatros und Odeon und mit dem Institut für Tschechische Literatur AV ČR zusammen. Im Jahre 1989 gab sie das Buch *Návraty a proměny. Literární adaptace lidových pohádek* [Rückkehr und Wandlung. Die literarische Adaptation von Volksmärchen] heraus. Ab 1991 wirkte sie am Lehrstuhl für tschechische Literatur der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag und spezialisierte sich auf die Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts, auf die Methodologie der Literaturwissenschaft und auf die Theorie der Kinderliteratur. Im Jahre 1995 publizierte sie die Monografie *Autor a subjekt v díle Boženy Němcové* [Autor und Subjekt im Werk Božena Němcová] (1995), stellte zusammen und übersetzte in Teilen eine Auswahl aus dem Werk V. J. Propps (*Morfologie pohádky a jiné studie* [Die Morphologie des Märchens und andere Studien] /1998/). Arbeiten, die in dieser Zeit im Rahmen verschiedener Forschungsprojekte entstanden, fasste sie unter dem Titel *Prolamování struktur* [Das Durchbrechen von Strukturen] (2002) zusammen. Mit der Monografie *V síti dějin literatury národního obrození* [Im Netzwerk der Literaturgeschichte der nationalen Wiedergeburt] (2011) vollendete sie ihre langjährigen Bemühungen um eine hermeneutische Konzeption der Emanzipationsbewegung, in der die Grundlagen für die neuere tschechische Literatur gelegt wurden. Seit 2013 hält sie Vorlesungen an der Fakultät für Natur-, Geisteswissenschaften und Pädagogik der TU in Liberec. Eine Auswahl aus literaturgeschichtlichen Arbeiten, die 2001–2015 entstanden, gab sie in *Otevřená hra* [Offenes Spiel] (2016) heraus.

Echo 21. 3. 2016

Michal Topor, Literaturhistoriker und Herausgeber. Seit 2010 Mitarbeiter des IPSL, regelmäßiger Verfasser von Beiträgen wie auch Redakteur der bohemistischen „Echa“ und der germanobohemistischen „Echos“. War von 2004 bis 2010 am Institut für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften der ČR tätig, seit 2010 ist er ausführender Redakteur der (von der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität herausgegebenen) Zeitschrift *Slovo a smysl*. Er ist Autor der Monografie *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914* [Berliner Episoden. Beitrag zur Philologiegeschichte in Böhmen und Mähren in den Jahren 1878-1914] (2015), die sich mit Berlin-Aufenthalten böhmischer und mährischer Intellektueller befasst; als Herausgeber

bereitete er den 13. Band der Werke Jaroslav Seiferts (*Dílo Jaroslava Seiferta, Publicistika II. 1933–1938*, 2011) sowie einen 2014 erschienenen Band der Schriften T. G. Masaryks (*Spisy T. G. Masaryka. Z bojů o náboženství. Texty z let 1904–1906* [Schriften T. G. Masaryks. Zu den Kämpfen um die Religion]) zur Publikation vor. Für das *IPSL* erstellte er eine Anthologie mit Aufsätzen über Jaroslav Vrchlický (*Čtení o Jaroslavu Vrchlickém*, 2013).

Echo 7. 3. 2016, 27. 6. 2016

Manfred Weinberg, Germanist und allgemeiner Literaturwissenschaftler, Hochschulpädagoge. War an der Universität Konstanz tätig, seit 2010 ist er Professor für Neuere deutsche Literaturwissenschaft an der Karlsuniversität Prag und derzeit stellvertretender Leiter des Instituts für germanische Studien an der dortigen Philosophischen Fakultät. Er leitet die Prager Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur sowie gemeinsam mit Irina Wutsdorff und Štěpán Zbytovský den internationalen und interdisziplinären Forschungsverband Prag als Knotenpunkt der europäischen Moderne(n). Er forscht u. a. zur Prager deutschen und deutschböhmischen Literatur, zu Inter-/Transkulturalität sowie zu Gedächtnis und Erinnerung. Er ist Verfasser von Beiträgen sowie Redaktionsmitglied der germanobohemistischen „Echos“.

Echo 18. 4. 2016

Štěpán Zbytovský, Germanist, Hochschulpädagoge und Übersetzer. Arbeitet seit 2009 am Institut für germanische Studien der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag. Im Rahmen seiner Lehrtätigkeit wie auch in seinen Publikationen befasst er sich mit moderner deutschsprachiger Literatur (so z. B. mit dem Expressionismus, der Literatur der BRD nach 1945, mit deutschböhmischer Literatur sowie mit der tschechischen Rezeption deutschsprachiger Literatur und dem Thema Mythos und moderne Literatur). Als Übersetzer ist er für den Verlag *Vyšehrad* tätig (z. B. *Úvod do judaistiky* [Einführung in die Judaistik], 2010). Als Mitglied des europäischen Projekts TransStar Europa ist er u. a. Mitherausgeber des Bandes *Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa* (2016). Er ist regelmäßiger Verfasser von Beiträgen wie auch Redakteur für die germanobohemistischen „Echos“.

Echo 22. 8. 2016

Autoři rubriky Napsali / Autoren der Sparte Es schrieben

Ladislav Drůbek

echo / Echo 7. 3. 2016

Kurt Krolop

echo / Echo 16. 5. 2016

Leopold Silberstein

echo / Echo 25. 7. 2016

Leopold von Sacher-Masoch

echo / Echo 3. 10. 2016

Joseph Roth

echo / Echo 27. 12. 2016

Překlady do češtiny / Übersetzungen ins Tschechische

Petra Grycová, Eva Jelínková, Petra Knápková, Miloslav Man, Lucie Merhautová

Překlady do němčiny / Übersetzungen ins Deutsche

Ilka Giertz, Martina Lisa, Daniela Pusch, Kateřina Ringesová

Jmenný heslář / Namensverzeichnis

Adler, Friedrich
Albert, Eduard
Alexander, Manfred
Alt, Peter-André
Anzengruber, Ludwig
Armand, Rosenthal

Baar, Jindřich Šimon
Bach, Alexander
Bachtin, Michail Michailovič
Bahlcke, Joachim
Bakule, František
Bałucký, Michał
Baum, Oskar
Baumann, Winfried
Baumgärtner, Lionel
Becher, Peter
Beck, Karl Isidor
Beer-Hofmann, Richard
Beholz, Robert
Ben-Ghedalii, Yochaie
Beneš, Edvard
Benešová, Božena
Benjamin, Walter
Berendsohn, Walter Arthur
Berg, Alban
Berger, Tilman
Bergmann, Elsa
Bergmann, Hugo
Bersezio, Vittorio
Bittner, Konrad
Blahak, Boris
Bláhová, Alena
Böhme, Jacob
Böser, Bedřich
Boisits, Barbara
Bok, Václav
Bolzano, Bernard
Bonaventura
Boorberg, Richard
Borchert, Wolfgang
Borovský, Karel Havlíček
Bourdieu, Pierre
Brand, Karl
Brehm, Bruno
Brentano, Clemens
Brod, Max
Broukalová, Jindra
Buber, Martin
Buber-Neumann, Margarete
Budňák, Jan

Bürger, Gottfried August
Burian, Vlasta
Bžoch, Adam

Caruso, Enrico
Chaplin, Charlie
Ciampoli, Giovanni Battista
Claudius, Eduard
Comte, Auguste
Czmero, Jaromír

Čapek, Karel
Čapková, Kateřina
Čech, Svatopluk
Černyševský, Nikolaj Gavrilovič
Černý, Václav
Červinková-Riegrová, Marie
Čornej, Petr
Čupr, František

Dalimil
Dann, Otto
Daňhelka, Jiří
Daudet, Alphonse
David, Jakob Julius
Deleuze, Gilles
Dietrich, Marlene
Dobrovský, Josef
Döblin, Alfred
Dominik, Sabine
Doskočil, Karel
Dostojevský, Fjodor Michajlovič
Drůbek, Ladislav
Drůbková, Anna
Džambo, Jozo

Ebert, Karl Egon
Ebner-Eschenbach, Marie von
Ehlers, Klaas-Hinrich
Eichendorff, Josef von
Eichner, Herlinde
Eim, Gustav
Eisner, Paul / Pavel
Erben, Karel Jaromír
Etzenbach, Ulrich von

Farin, Michael
Fechner, Gustav Theodor
Feigl, Ernst
Feilchenfeldt, Konrad
Feldstein, Valter
Ficker, Ludwig von
Fietz, Alois
Filip, Aleš
Finsen, Hans Carl
Fischer, Heinrich
Fischer, Otokar
Flajšhans, Václav
Flesch-Brunningen, Hans
Flusser, Vilém
Foucault, Michel
Frankl, Ludwig August
František Ferdinand
Frič, Josef Václav
Fuß, Peter
Futtera, Ladislav

Garrigue, Charlie
Gaugusch, Georg
George, Stefan
Gerle, Wolfgang Adolf
Gierach, Erich
Giesen, Bernhard
Glaser, Rudolf
Glosíková, Viera
Glück, Franz
Göring, Hermann
Goethe, Johann Wolfgang von
Goldstücker, Eduard
Grebeníčková, Růžena
Greule, Albrecht
Grillparzer, Franz
Grisebach, Eduard
Grün, Anastasius
Grünbaum, Fritz
Guolfinger von Steinsberg, Karl Franz

Haacker, Christoph
Haas, Willy
Hadwiger, Viktor
Hahnová, Eva
Hájek z Libočan, Václav
Hajn, Antonín
Hálek, Vítězslav
Hanslick, Eduard
Hardtwig, Wolfgang
Hašek, Jaroslav
Hauffen, Adolf

Haustein, Jens
Hecht, Dieter J.
Hecht, Louise
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich
Heidsieck, Arnold
Heinrich, Arnošt
Heller, Arthur
Herder, Johann Gottfried
Herrmann, Konrad
Hesse, Hermann
Heydrich, Reinhard
Heyduk, Adolf
Heym, Georg
Hitler, Adolf
Hlaváčová, Jiřina
Hoch, Alois Adalbert
Höhne, Steffen
Hölder, Alfred von
Hoffmann, E. T. A.
Holec, Roman
Holub, Josef
Hora, Josef
Horn, Uffo
Hrabák, Josef
Hus, Jan

Jacobsen, Wolfgang
Jacoby, Heinrich
Jakobson, Roman
Jaksch / Bodenreuth, Friedrich
Jan Lucemburský
Janáček, Leoš
Janowitz, Franz
Janowitz, Hans
Janowitz, Otto
Jesenská, Milena
Jirásek, Alois
Jirásek, Arnold
Jirásková, Marie
Jirát, Vojtěch
Jungmann, Jan
Jungmann, Josef
Jurditsch, Fritz

Kafka, Franz
Kaizl, Josef
Karel IV.
Karlach, Hanuš
Kayser, Wolfgang
Kazbunda, Karel
Kelle, Johann von
Kierkegaard, Søren

Klar, Paul Alois
Kletzl, Otto
Klicpera, Václav Kliment
Knap, Josef
Knoll, Josef Leonard
Koeltzschová, Ines
Kohlbauer-Fritz, Gerlinde
Kokešová, Helena
Kolbenheyer, Erwin Quido
Komareck, Johann Nepomuk
Kornfeld, Paul
Kosmas
Koudelák, Josef
Kovačková, Kateřina
Koweindl, Karel
Krafft-Ebing, Richard
Kramář, Karel
Krappmann, Jörg
Krappmannová, Marie
Kraus, Arnošt Vilém
Kraus, Karl
Krebs, Hans
Krolop, Kurt
Kubin, Alfred
Kubka, František
Kubů, Eduard
Kučera, Karel
Kürnberger, Ferdinand
Kupka, František

Laurin, Arne
Lazarević, Žarko
Lehmann, Emil
Leistner, Gerhard
Lenau, Nikolaus
Lengauer, Hubert
Leutelt, Gustav
Liegler, Leopold
Loos, Adolf
Lorenz, Alois
Lorm, Hieronymus

Macek, Emanuel
Machar, Josef Svatopluk
Macura, Vladimír
Mader, Julius
Mahler, Gustav
Mannheim, Karl
Marcelli, Miroslav
Marinelli-König, Gertraud
Martus, Steffen
Mařánek, Jiří

Masaryk, Tomáš Garrigue
Mauthner, Fritz
Max, Gabriel
Meinert, Joseph Georg
Meißner, Alfred
Mendl, David
Mendel, Gregor Johann
Mensching, Gerhard
Mescéry, Karl von
Metternich, Klemens Wenzel Lothar von
Mewes, Uwe
Meyerbeer, Giacomo
Meyrink, Gustav
Michel, Bernard
Milíč z Kroměříže, Jan
Mirabeau, Honoré Gabriel de Riqueti, comte de
Mizerová, Nikola
Mommsen, Theodor
Moníková, Libuše
Müller, Hans-Harald
Müller, Karel/Karl
Münze, Sigmund
Münzer, Jan
Mukařovský, Jan
Musáus, Johann Karl August
Musil, Robert
Musil, Roman

Nadler, Josef
Našinec, Jiří
Natonek, Hans
Nebeský, Václav Bolemír
Nekula, Marek
Němcová, Božena
Neruda, Jan
Neuwirth, Joseph
Nottscheid, Mirko
Novák, Arne
Novalis (Friedrich von Hardenberg)
Novotný, Miloslav

Offenbach, Jacques
Opočenský, Jan
Ostrčil, Otakar

Palacký, František
Palivec, Josef
Paracelsus
Pardey, Wolfgang
Penížek, Josef

Peroutka, Ferdinand
Pešat, Zdeněk
Petrasová, Taťána
Petrbok, Václav
Piccaver, Alfred
Pick, Otto
Pisemskij, Aleksej Feofilaktovič
Platón
Platthaus, Andreas
Pleyer, Wilhelm
Pochlatko, Herbert
Pohorský, Miloš
Pokorný, Jindřich
Pokorný, Jiří
Poláček, Karel
Prah, Roman
Pražák, Albert
Půček, Michael
Punt, Friedrich

Rais, Karel Václav
Rank, Josef
Reimann, Paul
Rezek, Antonín
Rilke, Rainer Maria
Rinas, Karsten
Röck, Karl
Roth, Joseph
Rothacker, Gottfried
Rümelin, Aurora / Dunajew, Alice /
Wanda

Saar, Ferdinand von
Sacher-Masoch, Leopold von
Sámo
Saternus, Mechthild
Sauer, August
Schaukal, Richard
Scherer, Wilhelm
Scherzinger, Karl Aloys
Schiller, Friedrich
Schliefstein, Malka
Schlögel, Fridrich
Schloemp, Felix
Schmaus, Alois
Schmidl, Stefan
Schönberg, Arnold
Scholtis, August
Scholz, Hugo
Schott, Anton
Schmidt, Erich
Schranka, Eduard Maria

Schubert, Franz
Schuselka, Franz
Schwarzenberg, Karel
Schwicker, Johann Heinrich
Sealsfield, Charles
Seidl, Walter
Sem-Sandberg, Steve
Sengle, Friedrich
Serke, Jürgen
Seuffert, Bernhard
Sienkiewicz, Henryk / Litwos
Silberstein, Leopold
Singer, Alef Irma
Skála, Emil
Sládek, Josef Václav
Slezák, Vratislav Jiljí
Směja, Fran
Smetana, Bedřich
Sokol-Tůma, František
Sommer, Ernst
Spina, Franz
Spinoza
Spirek, Christiane Ida
Spitzer, Daniel
Stach, Reiner
Stamm, Ferdinand
Stašek, Antal
Stašková, Alice
Steiner, Ludwig
Steiner, Max
Steinfeld, Patricie-Charlotta
Steinhard, Erich
Sternberg, Caroline
Sternburg, Judith von
Stifter, Adalbert
Stockhammer, Harry
Strache, Eduard
Strimmer, Ute
Strobl, Karl Hans
Stromšík, Jiří
Sudhoff, Dieter
Svatová, Tereza
Svoboda, Vincenc
Szegeda, Wilhelm

Šalda, František Xaver
Šaljapin, Fjodor Ivanovič
Šelepa, František
Šouša, Jiří
Špirit, Michael
Štěpánek, Jan Nepomuk
Štolba, Josef
Štulc, Václav
Šústková, Hana

Taaffe, Eduard
Thaler, Walter
Theinhardtová, Markéta
Thun, Leo Graf von
Tieck, Ludwig
Tietz, Gerold
Torberg, Friedrich
Trakl, Georg
Trost, Pavel
Tříška, Josef
Tucholsky, Kurt
Tureček, Dalibor
Turgeněv, Ivan Sergejevič

Uhrig, Sandra
Ulmer, Christine
Ungar, Hermann
Urzidil, Johannes
Utitz, Bedřich

sv. **V**áclav
Valdštejna, Albrecht z
Vančura, Vladislav
Verdi, Giuseppe
Veyne, Paul
Vilikovský, Jan
Vischer, Melchior
Vlček, Václav
Vojtěch, Daniel
Vondráčková, Jaroslava
Vrba, Jan
Vrchlický, Jaroslav

Wagner, Richard
Wagnerová, Alena
Wangermann, Ernst
Watzlik, Hans
Weber, Carl Maria von
Wechsberg, Joseph
Wedekind, Frank
Weinberg, Manfred
Weininger, Otto
Weinzierl, Ulrich
Weiß, Ernst
Wellk, Bronislav
Wenzig, Josef
Werfel, Franz
Werner, Richard Maria
Wieland, Christoph Martin
Wieser, Friedrich

Wildner, Adolf
Wilke, Carsten
Wolf, Albert
Wolkan, Rudolf
Woltmann, Caroline von
Wundt, Wilhelm

Zářický, Aleš
Zatočil, Leopold
Zeman, Miloš
Zeman, Herbert
Zemlinsky, Alexander von
Zeyer, Julius
Zieglgänsberger, Roman
Zweig, Max